

Karlova Univerzita v Praze

Filozofická fakulta

Ústav světových dějin

Seminár dějin novoveku

Liberálna strana a jej politika v rokoch 1886 - 1906
(Príspevok k dejinám Veľkej Británie na prelome 19. a 20. storočia)

Peter Skokan

Vedúci diplomovej práce: Doc. PhDr. Martin Kovář Ph.D.

Prehlásenie

Prehlasujem, že som diplomovú prácu vypracoval sám s použitím uvedenej literatúry a pod vedením Doc. PhDr. Martina Kovára Ph.D.

Vo Vydrníku dňa 24. 4. 2007

Peter Skokan

Liberálna strana a jej politika v rokoch 1886 - 1906
(Príspevok k dejinám Veľkej Británie na prelome 19. a 20. storočia)

OBSAH

Úvod	1
Pred búrkou 1880 – 1885	5
Katastrofa 1885 – 1886	19
V opozícii 1886 – 1892	45
Opät' pri moci 1892 – 1895	87
Chaos 1895 – 1900	132
Oživenie 1900 – 1906	171
Záver	217
Použitá literatúra	220

Úvod

Roky 1886–1906 sú obdobím veľkej krízy Liberálnej strany. Obdobím, počas ktorého sa zmietala vo vnútorných problémoch a hádkach. Aj preto počas neho liberáli vládli Británii iba tri roky. Je to dlhých dvadsať rokov komplikovaného vývoja plného najrôznejších zvrátov, no aj napriek tomu sa dajú vystihnúť iba jedným slovom. Slovom, ktoré asi najpriliehavejšie charakterizuje procesy, ktorými prešla Liberálna strana v závere 19. storočia a na začiatku storočia dvadsiateho. Slovom zmena.

Tá vyplývala zo zložitého priemyselného, spoločenského ale i zahraničnopolitického vývoja, ktorý lomcoval celou Európou, pretože priemyselná revolúcia, pokračujúca politická emancipácia obyvateľstva, objavujúci sa socializmus, vrcholný kolonializmus i formovanie sa vzájomne znepriatelených vojenských aliancií v Európe naplno poznačili toto obdobie. Nová spoločenská situácia si preto priamo vyžadovala zmenu, ktorá sa v prípade Liberálnej strany nakoniec prejavila v premene viktoriánskej politickej reprezentácie 19. storočia na modernú politickú stranu. Tento prerod bol však pre Liberálnu stranu veľmi bolestivý a hlavne až osudovo oneskorený.

V nasledujúcom texte bude preto mojou úlohou poodhaliť práve jednotlivé fázy, ktorým liberáli počas neho prešli a čo vlastne znamenali. Čo poznačilo vývoj strany a aké konkrétne otázky ju či už rozdeľovali alebo späť spájali. Ale aj aké myšlienkové koncepty a programy ju ovplyvnili. Neopomeniem ani analyzovať vplyv jednotlivých záujmových skupín v rámci strany. Všetko sú to totiž relevantné prvky, ktoré boli integrálnou súčasťou celého procesu rozpadu, zjednotenia a zmeny Liberálnej strany.

Práca sa skladá zo šiestich častí, pričom deliacimi bodmi medzi nimi sú vždy všeobecné parlamentné voľby. Tie totiž určovali pozíciu strany v parlamente a teda aj jej ďalšie snaženie, prípadne parlamentné a programové ambície.

V prvej časti som sa vzhľadom na komplikovanosť celej otázky nemohol vyhnúť krátkej sumarizácii predošlého vývoja. Bolo nemožné opomenúť dva základné problémy rezonujúce aj pred rokom 1886. Sú to rozšírenie volebného práva a írsky

otázka. V druhej časti je nosnou témou práve analýza sporu o riešenie írskej otázky, nasledujúceho rozkolu strany a jej oslabenia. Tretia kapitola je rozborom snahy o zjednotenie, jeho neúspechu a následnej radikalizácii, ktorá sa prejavila v tzv. Newcastlemskom programe, ktorý však mal na stranu neblahý dopad. Štvrtá kapitola sa venuje obdobiu krátkej liberálnej vlády v rokoch 1892 – 1895 a problémami s ňou spojenými: odchodom Gladstonea a prepuknutím sporov medzi poprednými postavami strany o koncepciu zahraničnej a koloniálnej politiky. Piata kapitola zachytáva vrchol krízy spojeného až so stratou autority vodcov strany a trieštením jej síl v otázke Búrkej vojny, ale aj nový smer na scéne – tzv. nový liberalizmus. Posledná, šiesta časť je venovaná najmä konečnému preklenutiu problémov, osvojením si nového liberalizmu a zjednotením strany na tomto novom spoločnom základe s vyvrcholením v ohromujúcom volebnom víťazstve v januári roku 1906. Zároveň som nemohol nespomenúť i dve základné koncepcie posilnenia britského impéria, ktoré sa objavili na začiatku dvadsiateho storočia: národnej efektivity a imperiálnej preferencii.

Ku spracovaniu celej problematiky mi poslúžilo pomerne veľké množstvo literatúry. Z prameňov to sú rozsiahle denníky ktoré vydal H. C. G. Matthew (ed.), *The Gladstone Diaries with Cabinet Minutes and Prime-ministerial Correspondence*, Vol. 12 - 13, 1892 – 1896, Oxford 1994 a Johna Brighta, ktoré vydal R. A. J. Walling (ed.), *The Diaries of John Bright*, London 1930. O celom období dosť vypovedajú memoáry a autobiografie z pier priamych aktérov udalosti alebo ich blízkych spolupracovníkov či príbuzných: Asquith, M., *An Autobiography* [online]. London c2003 [cit. 2006-02-24]. Dostupné z WWW: <<http://www.gutenberg.org/etext/4321>>; Howard, C. H. D. (ed.) *A Political Memoir 1880 – 1892 by Joseph Chamberlain*, London 1953; Haldane, R. B., *An Autobiography*, London 1929; Morley, J., *Recollections*, Vol. 1 – 2, London 1917; Viscount Grey, *Twenty-five years, 1892 – 1916*, London 1925.

Z veľkého počtu biografíí týkajúcich sa tejto témy by som na tomto mieste spomenul iba tie najvýznamnejšie práce, pretože kompletný zoznam je na samotnom konci tejto práce: Matthew, H. C. G., *Gladstone 1809 – 1898*, Oxford 1997; Magnus, P., *Gladstone. A Biography*, New York 1954; Jenkins, R., *Gladstone*, Praha 2000;

rozsiahla šesťzväzková biografía autorov Amery J. - Garvin, J. L., *The Life of Joseph Chamberlain*, London 1933 – 1953. ďalej je to práca: Jay, R., *Joseph Chamberlain. A Political Study*, Oxford 1981; oficiálnou biografía s pomerne triezvym pohľadom hlavne na napäté vzťahy s kabinetom v rokoch 1892 – 1895 je Gardiner, A. G., *The Life of Sir William Harcourt*, Vol. 2, London 1923; z ďalších prác sú to potom: Hammer, D. A., *John Morley*, Oxford 1968; Grigg, J., *The Young Lloyd George*, London 1990; Lyons, F. S. L., *Charles Stewart Parnell*, London 1977; Wilson, J., *A Life of Sir Henry Campbell – Bannerman*, London 1973; Jenkins, R., *Asquith*, London 1964; Mackay, R. F., *Balfour. Intellectual Statesman*, Oxford 1985.

Počas rokov 1886–1906 boli pre Liberálnu stranu veľmi dôležité jednotlivé dielčie otázky. Najväčšie spory v strane spôsobili dve témy: írsky problém a pojmávanie zahraničnej a koloniálnej politiky. Írskej otázke sa venujú: O'Day, A., *Irish Home Rule, 1867 – 1921*, Manchester 1998; Westermann, S., *Lloyd George und die irische Frage, 1880 – 1922. Liberaler Politiker im Übergang vom 19. zum 20. Jahrhundert*, Hamburg 2000; Kee, R., *The Green Flag. A History of Irish Nationalism*, London 1972; Jalland, P., *The Liberals and Ireland. The Ulster Question in British Politics to 1914*, London 1993; Lyons, F. S. L., *Ireland Since the Famine*, New York 1971. Koloniálnej politike sa venujú: Havinden, M. – Meredith, D., *Colonialism and Development. Britain and its Tropical Colonies, 1850 – 1960*, London 1993; Gallagher, J. – Robinson, R., *Africa and the Victorians. The Climax of the Imperialism in Dark Continent*, New York 1961; Cain, P. J., - Hopkins, A. G., *British Imperialism, 1688 – 2000*, London 2002.

Vývoju samotnej Liberálnej strany sa venujú práce: Emy, H. V., *Liberals, Radicals and Social Politics, 1892 – 1914*, Cambridge 1973; Hammer, D. A., *Liberal Politics in the Age of Gladstone and Rosebery. A Study in Leadership and Policy*, Oxford 1972; Heyck, T. W., *The Dimensions of British Radicalism. The Case of Ireland, 1874 - 1895*, London 1974; Matthew, H. C. G., *Liberal Imperialists. The Ideas and Policy of a post-Gladstonian Élite*, Oxford 1973; McBriar, A. M., *Fabian Socialism and English Politics, 1884 – 1918*, Cambridge 1962; Searle, G. R., *The Liberal Party. Triumph and Disintegration, 1886 – 1929*, London 1993 a nakoniec

zásadná práca Stansky, P., Ambitions and Strategies. The Struggle for the Leadership of the Liberal Party in the 1890s, Oxford 1964.

Na tomto mieste je nutné pripomenúť, že problematika je pomerne široká, a preto k nej existuje i široké spektrum odbornej, dobovej i memoárovej literatúry. Je však potrebné povedať, že v Českej republike je dostupné iba jej minimálne množstvo, preto bolo nevyhnutné absolvovať študijný pobyt vo Veľkej Británii na University of Newcastle upon Tyne a tiež niekoľko menších výjazdov do Berlína.

Na samotný záver mi ostáva už iba poďakovať Doc. PhDr. Martinovi Kovářovi Ph.D. za jeho vedenie a usmerňovanie, ktoré mi poskytol pri písaní tejto mojej diplomovej práce.

Pred búrkou 1880 - 1885

Veľké spoločenské otrasy prvej polovice 19. storočia sa nevyhli ani Veľkej Británii. Spoločnosť dotknutá Francúzskou revolúciou, vysokou infláciou a vysokým zdanením, financujúcim protinapoleónske vojny, aj častými škandálmi na kráľovskom dvore si vyžadovala zmenu. Presvedčenie, že len reforma parlamentarizmu a volebného poriadku môžu eliminovať nedostatky v systéme, rezonovalo aj medzi politickými špičkami.¹ Zásadným obratom bolo rozšírenie volebného práva v roku 1832. Nadalej síce ostal pomerne vysoký volebný cenzus, ale táto udalosť sa stala základným predpokladom pre ďalšie volebné reformy, ktoré mali nastať v priebehu 19. storočia. Širší elektorát si vynucoval lepšiu organizáciu voličov. Začali sa pomaly formovať politické strany. Tento pohyb urýchlila druhá volebná reforma z roku 1867. Od tejto doby politické strany prechádzali procesom, ktorým sa „parlamentná vláda“ spriatelенých skupín zastúpených v parlamente menila na „stranícku vládu“, závislú na masovom členstve.² Ďalšou výhodou stranického usporiadania bolo koordinovanejšie hlasovanie v oboch snemovniach a ich podpora vlády.³

Ku sformovaniu samotnej Liberálnej strany došlo po voľbách v roku 1868, keď sa definitívne ukončila fúzia *whigov* a prívržencov Roberta Peela, ktorí sa odštípli od *toryov* na konci štyridsiatych rokov pre vzájomné nezhody v otázke hospodárskeho protekcionizmu. Spolupráca týchto dvoch skupín oddaných myšlienke slobodného obchodu trvajúca celé 50. roky 19. storočia napokon viedla k vytvoreniu spoločného kabinetu pod vedením Williama Gladstonea a vzniku Liberálnej strany.

Keď mala konzervatívna Národná únia konzervatívnych asociácií (*National Union of Conservative Associations*) pomerne veľký podiel na víťazstve konzervatívcov vo všeobecných voľbách roku 1874, aj u liberálov sa objavila požiadavka na podobnú centrálnu organizáciu. Preto o tri roky neskôr, 31. mája 1877,

¹ Gash, N., *The Social and Political Background of the Three British Nineteenth Century Reform Acts*, in: Birke, A. M., - Kluxen, K. (ed.), *British and German Parliamentarism*, London 1985, str. 58.

² Hawkins, A., „Parliamentary Government“ and Victorian Political Parties c. 1830 – c. 1880, in: *The English Historical Review*, Vol. 104, No 412. (Jul. 1989), str. 638 – 669.

³ Tamtiež, str. 658.

bola na konferencii v Birminghame založená Národná liberálna federácia (*National Liberal Federation*, skrátene NLF), ktorej hlavnou úlohou bolo „*riadiť liberálov ako politickú stranu – menovite, riadiť priamy podiel všetkých členov na smerovaní strany a výber tých reforiem, na ktoré má byť daný dôraz. Toto môže byť zaistené iba politickou organizáciou založenou na reprezentatívnej báze.*“⁴

Reprezentovala až 95 miestnych liberálnych spolkov. Za jej predsedu bol zvolený Joseph Chamberlain,⁵ sekretárom, zatiaľ na pol úväzku, sa stal Francis Schnadhorst. Doterajší sekretár Birminghamskej liberálnej asociácie (*Birmingham Liberal Association*), poslanec za Birmingham, muž, ktorý v skutočnosti stál za vznikom NLF. Už od roku 1874 sa snažil o spoluprácu a kooperáciu medzi viacerými miestnymi liberálnymi spolkami.⁶ NLF navádzala práve na staršiu Birminghamskú liberálnu asociáciu, ktorá úspešne organizovala voličov v Birminghame od všeobecných volieb roku 1868. No pôsobila iba lokálne a navyše neexistovala kontinuálne, a tak potreba oživiť ju sa pravidelne prejavovala pri príležitosti volieb. Navyše pôsobila iba lokálne. Úspechy, ktoré dosahovala, liberálov zaujali a podľa jej vzoru sa začali organizovať miestne liberálne spolky po celej Británii.⁷

Od vzniku NLF môžeme teda hovoriť o modernej politickej strane, pretože na jej konferencie vysielala svojich zástupcov väčšina miestnych liberálnych spolkov. Nevýhodou NLF bolo, že ostala hlavne organizáciou radikálov; zjednotiť ich postup s tradičnými *whigmi*, ako boli markíz Hartington alebo šiesty gróf Spencer, či liberálmi staršieho typu bolo naďalej problematické.⁸

V roku 1880 prebehli všeobecné voľby a na základe ich výsledkov vystriedala Disraeliho konzervatívny kabinet liberálna vláda. Nový ministerský predseda William

⁴ Lowell, A. L., *The Government of England*, Vol. 1., New York 1918, str. 515. Odvoláva sa na *Proceedings attending the formation of the Liberal Federation of Liberal Associations with Report of Conference held in Birmingham on Thursday, May 31, 1877.*

⁵ CHAMBERLAIN, Joseph (1836-1914). Starosta Birminghamu v rokoch 1873 – 1875, popredný radikál, ktorý vstúpil do povedomia verejnosti svojím angažovaním sa otázkach školstva v roku 1870. Do parlamentu vstúpil roku 1876. V rokoch 1880 – 1885 minister obchodu v druhej Gladstoneovej vláde. V roku 1886 opustil Liberálnu stranu pre svoj nesúhlas s írskou samosprávou. V rokoch 1895 – 1903 minister kolónií a horlivý zástanca „imperiálnej preferencie“.

⁶ McGill, B., *Francis Schnadhorst and Liberal Party Organisation*, in: *The Journal of Modern History*, Vol. 34, No 1. (Mar. 1962), str. 19 – 20.

⁷ Lowell, A. L., c. d., Vol. 1., str. 483 – 485.

⁸ Tamtiež, str. 520.

Ewart Gladstone⁹ roku 1874 z politiky pôvodne odišiel, ale počas veľkej východnej krízy sa ostro postavil proti Disraeliho politike. Jeho reakciou bol spis *Bulharské hrôzy a východná otázka*. Pamflet sa stal populárnym a nakoniec sa Gladstone vrátil do aktívneho politického života. Po víťazných voľbách kráľovnej Viktórii neostalo nič iné ako akceptovať ho na poste ministerského predsedu, napriek tomu, že nepatril medzi jej obľúbencov. Najprv sa síce pokúsila ponúknuť kreslo ministerského predsedu markízovi Hartingtonovi¹⁰ a neskôr i lordovi Granvilleovi, obaja však odmietli uvedomiac si silnú Gladstoneovu pozíciu v strane.¹¹

V kabinete v rokoch 1880 – 1885 bola zastúpená skutočná špička Liberálnej strany. Kráľovná bola síce zaskočená prílišnou radikálnosťou Gladstoneom navrhovaného kabinetu, ale kľúčové posty ostali v rukách *whigov*.¹² Sám Gladstone bol rozhodnutý odísť do dôchodku hneď, ako odstráni posledné zvyšky „beaconsfieldizmu“.¹³ To sa mu z väčšej časti podarilo už na konci roku 1881, ale jedna záležitosť stále ostávala nevyriešená - írsky problém.¹⁴

Írsko bolo súčasťou Veľkej Británie od 1. januára 1801. Znamenalo to, že írsky parlament splynul s londýnskym, v ktorom Íri získali 100 kresiel v Dolnej snemovni a 28 v Snemovni lordov.

Nacionálne, konfesijné i sociálne podmienky v Írsku sa však diametrálne odlišovali od tých v Anglicku, Škótsku či Walese. Katolícke roľnícke obyvateľstvo sa pravidelne potýkalo s *landlordmi*. V priebehu 19. storočia sa niektoré otázky, hlavne na poli konfesijného-politického, riešili. Príkladom môže byť zákon o zrovnoprávnení katolíkov (*Catholic Emancipation Act*) z roku 1829, ktorý povoľoval

⁹ GLADSTONE, William Ewart (1809-1898). Ministerský predseda v rokoch 1868 – 1874, 1880 – 1885, 1886, 1892 – 1894. Pôvodne *tory*, ktorý nasledoval Roberta Peela a Richarda Cobdena v otázke voľného obchodu a opustil konzervatívne rady. V nasledujúcom období sa stal štyrikrát liberálnym premiérom a jednou z kľúčových postáv parlamentného liberalizmu druhej polovice 19. storočia.

¹⁰ HARTINGTON, Spencer Compton Cavendish, markíz (1833-1908). Najstarší syn vojvodu z Devonshireu, ktorého v roku 1891 i vystriedal v Snemovni lordov. Členom kabinetu sa po prvýkrát stal už roku 1866, vodca liberálov v rokoch 1874 – 1880. V roku 1886 spolu s Chamberlainom opustil Liberálnu stranu pre nesúhlas s návrhom zákona o írskej samospráve. Tri krát odmietol úrad premiéra. V rokoch 1895 – 1903 členom Salisburyho unionistického kabinetu.

¹¹ Matthew, H. C. G., Gladstone 1809 – 1898, Oxford 1997, str. 352.

¹² Jenkins, R., Gladstone, Praha 2000, str. 330.

¹³ Týmto termínom bola nazývaná politika Benjamina Disraeliho; od roku 1876 mal titul prvý gróf Beaconsfield a vikomt Hughenden.

¹⁴ Matthew, H. C. G., c. d., str. 354

účasť katolíkov na verejnom živote, a hlavne zákon o írskej cirkvi (*Irish Church Act*) z roku 1869, ktorý odlúčil cirkev od štátu za prijateľných podmienok pre protestantov s platnosťou od 1. januára 1871.¹⁵ Problémom však bolo, že represia sa stala štandardným nástrojom britskej vlády v Írsku. To sa v plnej miere ukázalo počas hladomoru a nepokojov ním vyvolaných na konci 40 rokov 19. storočia alebo feniánskeho povstania roku 1867.¹⁶ Keď sa k tomu pripočíta ešte katastrofálna sociálna situácia írskych roľníkov, je pochopiteľný stále viac a viac sa prehlbujúci odpor voči Angličanom a únii ako takej a túžba po írskej samospráve (*Home Rule*). Koniec koncov, hnutie za ňu sa rozvíjalo už od prvých rokov existencie únie a neustále naberalo na intenzite. „*Je zázrakom, že si situácia nevyhnutila naliehavé riešenie problému skôr, ako v 80. rokoch vypukla kríza vyvolaná požiadavkou autonómie*“.¹⁷

Od polovice 70. rokov 19. storočia sa do popredia dostala poľnohospodárska kríza, spôsobená okrem iného americkou konkurenciou. Pokles cien potravín znamenal zníženie ziskov poľnohospodárov. V Írsku mnoho rodín záviselo práve na týchto príjmoch. Situácia sa vyhrotila do tej miery, že roľníci často nestíhali platiť renty svojim *landlordom*. To malo za následok ich vypovedanie z prenajatých pozemkov. Nepokoje, mrzačenie dobytká, zapáľovanie fariem, boje medzi samotnými roľníkmi o pôdu a dokonca atentáty na *landlordov* sa stali každodennou realitou. Toto obdobie dosiahlo svoj vrchol medzi rokmi 1879 – 1882 a neskôr dostalo pomenovanie pozemková vojna (*Land war*).¹⁸ Spomenutý spôsob boja podporovala Pozemková liga (*Land League*), ktorá vznikla pod vedením Charlesa Stewarta Parnella¹⁹ v októbri 1879 na podporu roľníkov vypovedaných z pôdy a za presadenie spravodlivejších rent.²⁰

¹⁵ Lyons, F. S. L., *Ireland Since the Famine*, New York 1971, str. 144.

¹⁶ Tamtiež, str. 31.

¹⁷ Judd, D., *Vzestup a pád britského impéria*, Praha 1999, str. 66.

¹⁸ Lyons, F. S. L., c. d., str. 165.

¹⁹ PARNELL, Charles Stewart (1846-1891). *Landlord* z írského grófstva Wicklow. Do parlamentu vstúpil roku 1875 a bol zakladateľom organizovanej politickej sily írskych nacionalistov vo Westminsteri, pre ktorú sa mu podarilo získať masovú podporu medzi írskym obyvateľstvom. Bol významným Gladstoneovým partnerom pri jednaniach o írskej samospráve v roku 1886 ale i v období rokov 1887 – 1890. V roku 1890 – 1891 otriasol britskou spoločnosťou jeho vzťah s Catherine O'Sheaovou.

²⁰ Matthew, H. C. G., c. d., str. 438.

Gladstoneova vláda sa pokúsila nastoliť poriadok a potlačiť Pozemkovú ligu výnimočnými zákonmi: zákonom o ochrane osôb a majetku (*Protection of Persons and Property Act*) z februára a zákonom o zachovávaní mieru (*Peace Preservation Act*) z marca 1881, ktoré navrhol štátny sekretár pre Írsko W. E. Forster. Tieto zákony pozastavovali platnosť *Habeas Corpus Act* a umožňovali uväzniť kohokoľvek na akokoľvek dlhú dobu.²¹ V parlamente sa zdvihla silná írsky opozícia, ktorá svojou obštrukciou v prípade prvého výnimočného zákona zablokovala Dolnú snemovňu na 41 hodín. Nakoniec sa hovorca snemovne rozhodol uzavrieť schôdzu. Ale keď pri záverečnom Gladstoneovom prejave nemohli utíšiť 36 írskych poslancov, aj kvôli tomu, že deň predtým, kedy výnimočný zákon ešte nebol schválený, bol uväznený jeden z írskych vodcov Michael Davitt, museli ich vypovedať zo snemovne.²²

Gladstone však chápal potrebu riešiť situáciu nielen cez represiu, a preto bola už v júni 1880 menovaná Bessboroughova kráľovská komisia (*The Bessborough Royal Commission*). Predsedal jej šiesty gróf Bessborough, jeden z najosvietenejších vlastníkov pôdy v Írsku. Správu o írskej pozemkovej držbe predložil pomerne rýchlo, v januári 1881. Stala sa základom pre návrh pozemkového zákona (*Land Bill*) predneseného v Dolnej snemovni Gladstoneom 7. apríla 1881. Návrh bol pre *whigov* neprijemným prekvapením. Ešte pred jeho uvedením do parlamentu 31. marca 1881 rezignoval lord strážca kráľovskej pečate vojvoda z Argyllu.²³ Oveľa väčším problémom bolo, že návrh šiel ruka v ruke s výnimočnými zákonmi, ktoré mal doplniť. Takúto kombináciu samozrejme Íri odmietli,²⁴ aj napriek tomu, že jeho základom boli tzv. 3 F: „*fair rents, fixity of tenure, free sale*“²⁵ [spravodlivé renty, stálosť držby, slobodný predaj – P. S.], teda základné požiadavky írskych nacionalistov.

Ďalším dôležitým rysom návrhu bolo, že v prípade odkúpenia pôdy do osobného vlastníctva mohol štát roľníkovi poskytnúť pôžičku až do výšky troch štvrtín ceny.²⁶

²¹ Havránek, Z., *Írská otázka v politice liberální strany v letech 1868 – 1886*, diplomová práca FF UK 1992, str. 47.

²² Lyons, F. S. L., c. d., str. 170.

²³ Matthew, H. C. G., c. d., str. 446.

²⁴ Jenkins, R., c. d., str. 355.

²⁵ Lyons F. S. L., c. d., str. 172.

²⁶ Jenkins, R., c. d., 355.

Zákon nakoniec prešiel koncom augusta 1881. Pozemkový zákon tak zrušil neobmedzenú moc *landlordov* a svojvoľné určovanie výšky renty,²⁷ nevzťahoval sa však na zadĺžených roľníkov, ani na tých, čo mali prenajatý pozemok s rozlohou väčšou ako jeden aker [asi 0,4 ha – P. S.].²⁸

Reakcia Pozemkovej ligy a Parnella bola ale pre Gladstonea neprijemným prekvapením. Jedným z dôvodov bolo, že pri tvorbe návrhu Írov vytrvale ignoroval a neporadil sa s nimi, hoci Pozemková liga bola podstatným faktorom v danej situácii. Parnell preto odporúčal roľníkom, aby sa neobracali na nové arbitrážne súdy, ktoré stanovovali spravodlivú rentu na pätnásť rokov a požadoval, aby sa zákon najprv otestoval na vybranej zložke obyvateľstva. Tiež vyzýval roľníkov, aby neplatili renty, až kým nebudú odvolané výnimočné zákony.²⁹

Parnell rozpútal proti Pozemkovému zákonu otvorenú vojnu. Násilnosti v Írsku sa naďalej stupňovali.³⁰ Situácia sa vyostрила. Na odporúčanie W. E. Forstera a s Gladstoneovým súhlasom bol 13. októbra 1881 Charles Stewart Parnell zatknutý v izbe dublinského hotelu Morison.³¹ Znamenalo to síce rozpad Pozemkovej ligy, ale nie koniec násilností, skôr naopak.³² Vo väzení strávil šesť mesiacov, do 2. mája 1882. On sám i vláda si priali prepustenie. Parnell kvôli vzťahu s Catherine O'Sheaovou, vláda zase verila, že jedine on dokáže nastoliť v Írsku poriadok. Z týchto dôvodov sa rozvinuli neoficiálne jednania medzi Gladstoneom a uväzneným Parnellom. Kontakt zabezpečovali prostredníci. Na Gladstoneovej strane ním bol Joseph Chamberlain, mladý radikál z Birminghamu, na Parnellovej bývalý kapitán 18. husárskeho pluku a vtedajší liberálny poslanec za County Clare William Henry O'Shea. Tento muž sa na takúto úlohu hodil pramálo. Nafúkaný, prefíkaný, ale s Chamberlainovou dôverou mu predsa len bola zverená neľahká úloha

²⁷ Tamtiež.

²⁸ Lyons, F. S. L., c. d., str. 172.

²⁹ Kee, R., *The Green Flag. A History of Irish Nationalism*, London 1972, str. 380.

³⁰ Matthew, H. C. G., c. d., str. 447.

³¹ Jenkins, R., c. d., str. 359.

³² Od začiatku roka do Parnellovho uväznenia v októbri 1881 bolo 46 útokov z toho 9 vrážd. Počas nasledujúcich šiestich mesiacov, keď bol Parnell vo väzbe, sa tento počet zvýšil na 75 útokov, z toho 14 vrážd a 61 krát sa na ľudí strieľalo. Vid' Lyons, F. S. L., c. d., str. 174.

sprostredkovania. Druhou prostredníčkou bola manželka kapitána O'Shea, Catherine, ktorá mala od zimy 1880 s Parnellom milostný románik.³³

Rokovania vyústili do tzv. Kilmaihamskej zmluvy³⁴. Parnell spolu s Dillonom a O'Kellym boli prepustení z väzenia 2. mája 1882. Gladstone sľúbil riešiť otázku zadĺžených roľníkov a zrušiť výnimočné zákony, za čo mal Parnell podporiť Pozemkový zákon a spolupracovať s liberálmi na ďalšej írskej reforme.³⁵

Problémy sa však neskončili. Jedným z veľkých odporcov Parnellovho prepustenia bol W. E. Forster, ktorý podal deň po prepustení Írov na znak nesúhlasu demisiu. Jeho miesto mal zastúpiť lord Frederick Cavendish, mladší brat markíza Hartingtona a manžel Gladstoneovej netere Lucy Lytteltonovej. Prvýkrát prišiel Lord Frederick Cavendish do Dublinu 5. mája 1882 a o deň neskôr sa spolu so svojim podsekretárom Thomasom H. Burkeom stal obeťou atentátu v dublinskom Phoenix parku. Vrahovia patrili k tajnej organizácii Neporaziteľných (*The Invincibles*), v ktorej sa združovali hlavne členovia Írskeho republikánskeho bratstva (*Irish Republican Brotherhood*), konajúci na vlastnú päsť. Samotná feniánska spoločnosť sa od vražd v Phoenix Parku dištancovala. Navyše, pôvodne mal byť zavraždený W. E. Forster.³⁶

Dublinské udalosti hlboko otriasli anglickou spoločnosťou i politickou scénou. „Správy sa šírili od východu na západ a od severu na juh; ľudia, bez klobúkov, v skupinkách diskutovali uprostred ulíc a každý cítil, že tento strašný čin bude mať oveľa väčšie následky ako len potrestanie zločincov.“³⁷

Parnell a Dillon okamžite odsúdili vraždy, Parnell dokonca chcel odísť z politiky; až ho samotný Gladstone musel odhovoriť. Margot Asquithová o tom neskôr vo svojej autobiografii napísala: „Tieto vraždy v Phoenix Parku viedli k utvrdeniu Gladstona v jeho viere, že Íri sú ľudia, ktorým sme nerozumeli, a že by bolo lepšie povzbudiť ich aby si vládli sami.“³⁸

³³ Kee, R., c. d., str. 381 – 382.

³⁴ Kilmaiham bolo najväčšie väzenie v Dubline, kde bol uväznený Parnell a ďalší nacionalisti

³⁵ Hachey, T. E., Britain and Irish Separatism. From Fenians to the Free State 1867 – 1922, Chicago 1977, str. 23.

³⁶ Kee, R., c. d., str. 383.

³⁷ Asquith, M., An Autobiography [online]. London c.2003 [cit. 2006-02-24] bez paginácie. Dostupný z WWW: <<http://www.gutenberg.org/etext/4321>>.

³⁸ Asquith, M., c. d.

Reakcia v Londýne na seba nenechala dlho čakať. Liberál William Harcourt³⁹ navrhol ďalší výnimočný donucovací zákon. Naproti tomu Gladstone predložil návrh zákona o nedoplatkoch (*Arrears Bill*), snažil sa tak predísť represii a plniť Kilmaihamskú zmluvu. V prvom prípade Harcourtov návrh prešiel, čo sa považovalo za Gladstoneovu porážku. Potom prišiel na rad návrh o nedoplatkoch. Týkal sa iba držíeb v hodnote do 30 libier. Ak nájomca vyrovnal nedoplatok za jeden rok a ak pred komisiou preukázal neschopnosť zaplatiť predošlé nedoplatky, zaplatil by iba polovicu predošlých nedoplatkov a druhá by bola odpísaná. *Landlordi* s takýmto návrhom súhlasili. Výdaje na jeho pokrytie mali byť kryté hlavne z prebytku fondu írskej cirkvi.⁴⁰

Kabinet sa teda v prvej polovici svojho volebného obdobia zaoberal zväčša írskou otázkou. Situáciu navyše komplikovali medzinárodné turbulencie, ktoré neraz otriasli vládou od základov. Jednou z nich bola porážka Britov pri Majuba Hille roku 1881, ktorá otriasla britskou mocou v južnej Afrike; na jej základe vznikol samostatný Transvaal.⁴¹

Skoro o rok a pol neskôr svoj nesúhlas s ostreľovaním Alexandrie vyjadril rezignáciou radikál John Bright.⁴² Následná okupácia Egypta zaistila britské záujmy v severnej Afrike, ale nešťastná Gordonova výprava do Sudánu znamenala pre vládu katastrofu.⁴³

A neostalo iba pri tom. 30. marca 1885 porazila ruská armáda afgánsku. Na indickej hranici, na ktorú bola britská politika obzvlášť citlivá, vznikla nová situácia a novú rusko-afgánsku hranicu sa podarilo stanoviť až v septembri 1885.⁴⁴

Pri takýchto komplikáciách na domácu legislatívu veľa priestoru neostalo. Gladstoneova vláda sa pokúsila urobiť kroky k reforme štátnej správy, ale najlepší čas

³⁹ HARCOURT, sir William George Granville Venables Vernon (1827-1904) Potomok starej ešte normandskej šľachty. Získal právnické vzdelanie na Oxforde. Minister financií v tretej Gladstoneovej vláde v roku 1886, ale tiež aj v rokoch 1892 – 1895. Po odchode Gladstonea kľúčová postava liberálov a v rokoch 1896 – 1898 faktický predseda Liberálnej strany.

⁴⁰ Havránek, Z., c. d., str. 62 – 64.

⁴¹ Judd, D., c. d., str. 125.

⁴² BRIGHT, John (1811-1891). Priateľ Richarda Cobdena. V rokoch 1843 – 1847 poslanec za Durham, v rokoch 1847 – 1857 poslanec za Manchester a v rokoch 1857 – 1886 poslanec za Birmingham. Vierovyznaním kvaker. V rokoch 1868 – 1874 minister obchodu. V roku 1882 rezignoval z kabinetu pre nesúhlas s ostreľovaním Alexandrie. Politickú kariéru ukončil ako kritik Gladstoneovej írskej politiky.

⁴³ Cain, P. J. – Hopkins, A. G., *British Imperialism 1688 – 2000*, London 2002, str. 312 – 318.

⁴⁴ Partridge, M., *Gladstone*, London 2003, str. 188 – 189.

na ich uskutočnenie už vypršal a bol vyplnený prevažne írskou krízou.⁴⁵ Pokusy presadiť návrh zákona o miestnej vláde (*Local Government Bill*), návrh zákona o vláde v grófstvach (*County Government Bill*) a návrh zákona o vláde v Londýne (*London Government Bill*) boli medzi rokmi 1882 a 1884 neúspešné⁴⁶.

Jednu veľmi dôležitú reformu sa ale predsa podarilo presadiť. Bolo ňou už tretie rozšírenie volebného práva v 19. storočí. Dôvodom sa stala jeho nevyrovnanosť a zmenený postoj verejnej mienky k ďalšiemu rozšíreniu. Vyjadril ho Gladstone, keď povedal, že je potrebné „*dať volebné právo spôsobilým občanom.*“⁴⁷

Akýmsi úvodom k legislatíve, ktorá mala nasledovať, bol zákon o korupcii a nelegálnych volebných praktikách (*Corrupt and Illegal Practices Act*) z roku 1883. Aby zabránil podplácaniu voličov, obmedzoval predvolebné výdaje na tri položky: 1. platenie osôb, ktoré sú legálne zamestnané pri presadzovaní kandidáta, 2. výdaje na reklamu a tlač letákov, 3. pokuty.⁴⁸

Na samotnej parlamentnej reforme sa práce začali na jeseň 1883. Aj napriek svojim čiastočným úspechom v období 1880 – 1883, sa vláda vrhla do práce s veľkým entuziazmom. Základnou myšlienkou návrhu novej volebnej reformy (*Reform Bill*) bolo zjednotenie volebného práva v mestách a v grófstvach. Jedným z hlavných problémov sa ukázalo, či má byť zákon navrhnutý pre všetky časti Britských ostrovov naraz, alebo sa má navrhovať oddelene pre Anglicko, Škótsko a Írsko (a či vôbec má zahŕňať Írsko). Prípadné vynechanie najproblematickejšej časti ostrovného štátu sa vnímalo ako veľká nespravodlivosť. Ďalšou veľkou otázkou bolo, či má byť sprevádzaný i návrhom zákona, ktorý by prerozdělil poslanecké kreslá v Dolnej snemovni.

Proti obom otázkam, teda proti zahrnutiu Írska do navrhovanej legislatívy i proti novému prerozdeleniu kresiel, sa postavil už pri prerokúvaní návrhu v kabinete, vtedajší štátny sekretár pre vojnu markíz Hartington. Až pod hrozbou jeho prípadnej vynútenej rezignácie sa dospelo ku kompromisu. Ten znamenal, že Írsko bolo zahrnuté do vládneho návrhu zákona, ale že otázka prerozdelenia poslaneckých kresiel

⁴⁵ Tamtiež, str. 422.

⁴⁶ Tamtiež.

⁴⁷ Gash, N., c. d., str. 62.

⁴⁸ Wellhofer, E. S., *Democracy, Capitalism and Empire in Late Victorian Britain, 1885 – 1910*, Basingstoke 1996, str. 35.

bola kabinetom vypustená, čo neskôr spôsobilo komplikácie vo vzťahu k snemovni Lordov.⁴⁹

Gladstone predpokladal dvojnásobný nárast írskych poslancov vo Westminsteri práve na úkor liberálov. Dúfal ale, že tieto straty liberálov sa vyrovnajú v samotnej Veľkej Británii, kde obyvateľstvo v grófstvach, na ktoré sa návrh hlavne vzťahoval, inklinovalo k liberalizmu.⁵⁰ Vo vzťahu k írskym poslancom, vnímal tento krok ako test Parnellovho postavenia. Ak by Parnell získal naďalej, aj za podmienok rozšíreného volebného práva, veľkú podporu írskych poslancov, dala sa s prihliadnutím k niekdajšej existencii Kilmainhamskej zmluvy predpokladať jednoduchšia spolupráca medzi liberálmi a Írmi a ďalšie írské reformy.⁵¹ Nakoniec sa návrh vzťahoval i na Írsko. Dolnou snemovňou prešiel hladko koncom júna 1884.

Počas rozpravy boli odmietnuté niektoré pozmeňovacie návrhy, ako návrh pomerného zastúpenia, či pozmeňovací návrh radikálneho krídla liberálov rozšíriť volebné právo i na ženy.⁵² Snemovňa lordov 8. júla 1884 návrh volebnej reformy odmietla v pomere 205 : 146 hlasov s argumentom, že by mali byť lepšie prerozdelené kreslá v Dolnej snemovni⁵³ a vrátila návrh späť do Dolnej snemovne. Veľká časť *peerov* sa ale domnievala, že to bola chyba.

Po neúspechu nasledovalo v lete 1884 Gladstoneovo turné po strednom a východnom Škótsku, pri ktorom obviňoval lordov z obrany prežitkov a medzi strednými vrstvami mal úspech. V prejavoch v Chatsworthe sa za reformu vyslovili markíz Hartington, William Harcourt a Anthony John Mundella,⁵⁴ radikálny poslanec za Sheffield. Vyhli sa ale provokatívnym Chamberlainovým výrokom o „*nehanebných nárokoch dedičnej kasty*“.⁵⁵

Koncom októbra sa opäť zišiel parlament. Na programe mal návrh volebnej reformy a návrh zákona o prerozdelení parlamentných kresiel (*Redistribution Bill*). Pripravovala ho šesťčlenná komisia menovaná kabinetom 9. augusta 1884 na čele

⁴⁹ Partridge, M., c. d., str. 176.

⁵⁰ Jenkins, R., c. d., str. 369.

⁵¹ Gash, N., c. d., str. 64.

⁵² Matthew, H. C. G., c. d., str. 428.

⁵³ Gash, N., c. d., str. 62.

⁵⁴ MUNDELLA, Anthony John (1825-1897). Továrnik a liberálny poslanec za Sheffield v rokoch 1868 – 1897.

⁵⁵ Jenkins, R., c. d., str. 374.

s prezidentom Rady pre miestnu samosprávu (*Local Government Board*) sirom Charlesom Dilkom.⁵⁶ Ten si na pomoc prizval jej bývalého tajomníka Johna Lamberta, ktorý z aktívnej politiky odišiel roku 1882, no teraz spoluprácu s Dilkom prijal.⁵⁷ V novembri 1884 prebiehali rozhovory o navrhovanej reforme medzi markízom Hartingtonom a sirom Michaelom Hicksom Beachom, ale v liberálnych kruhoch boli pochybnosti, do akej miery Hicks Beach koná v Salisburyho mene.

Gladstone pôvodne obhajoval, aby mestám nad 10 000 obyvateľov bolo ponechané kreslo v parlamente. Ostatných 56 historických volebných okresov, ktorých počet obyvateľov bol menší ako 10 000, malo stratiť zastúpenie v parlamente a 30 okresov s počtom obyvateľov menším ako 40 000 malo stratiť jedného poslanca. Uvoľnené kreslá mali pripadnúť Londýnu, ktorého zastúpenie stúplo z 22 na 55 poslancov, ďalej volebným okresom priemyselných miest s malým zastúpením a niektorým grófstvam. Írsko, Škótsko i Wales mali mať v konečnom dôsledku trochu väčšie zastúpenie, aké by zodpovedalo ich veľkosti.⁵⁸ Na druhej strane markíz Salisbury, vodca *toryov*, požadoval až mestá nad 20 000 obyvateľov. Záverečný návrh znel kompromisne: mestá pod 15 000 obyvateľov stratia svoje zastúpenie v parlamente a splynú s grófstvami.⁵⁹

Ďalším bodom návrhu bolo definitívne zavedenie iba jednočlenných volebných obvodov,⁶⁰ čo znamenalo stratu pre liberálov a zánik ich liberálno-*whigovských* tandemov. Dvojčlenné volebné obvody vo veľkých priemyselných centrách ako napríklad Manchester, Birmingham, či Leeds a trojčlenné obvody v Londýne boli tak nahradené jednočlennými o približne rovnakej veľkosti, ktoré sa pokúšali zohľadňovať miestne špecifiká.⁶¹

Na rozdiel od liberálov to bol pre konzervatívcov zisk.⁶² Nakoniec sa teda podarilo presadiť reformu volebného systému za cenu kompromisu medzi liberálmi, v

⁵⁶ DILKE, sir Charles Wentworth (1843-1911). Poslanec za Chelsea v rokoch 1868 – 1886. Radikál s republikánskymi postojmi. Jeho politickej kariére výrazne ublížil jeho rozvodový škandál v roku 1885.

⁵⁷ Tamtiež, 375.

⁵⁸ Jenkins, R., c. d., str. 376.

⁵⁹ Matthew, H. C. G., c. d., str. 432.

⁶⁰ Wellhofer, E. S., c. d., str. 38.

⁶¹ Searle, G. R., *The Liberal Party. Triumph and Disintegration, 1886 – 1929*, London 1993, str. 49.

⁶² Jenkins, R., c. d., str. 377.

tej dobe dominujúcimi v Dolnej snemovni, a medzi *toryjmi* v Snemovni lordov. Návrh volebnej reformy bol schválený ešte koncom roku 1884 a návrh o prerozdelení parlamentných kresiel prešiel oboma komorami 11. mája 1885.

O desať dní neskôr, 21. mája 1885, získal kráľovnin súhlas aj ďalší zákon súvisiaci s reformou – návrh zákona o registrácii voličov (*Registration Bill*).⁶³ Tento návrh zjednocoval registráciu voličov v mestách a v grófstvach. Jeho účelom bolo uistiť sa, či sa na voľbách zúčastňujú iba dostatočne vyhovujúci voliči.⁶⁴

Konečným výsledkom rozšíreného volebného práva bolo, že v Anglicku a Walese mohli voliť dve tretiny, v Škótsku tri pätiny a Írsku polovica dospelých mužov⁶⁵. V percentách to znamenalo, že počet voličov oproti doterajšiemu stavu vzrástol o 80 %, na asi 17 % celkovej populácie, 29 % dospeljej populácie a 63 % mužskej populácie.⁶⁶ Ale k všeobecnému volebnému právu bola ešte dlhá cesta.

Jednoznačne sa tu prejavili teoretické princípy „*whigovskej* demokracie“, ktorá priznávala podiel na vláde iba tým, čo preukázali schopnosť podieľať sa na správe vecí verejných. A tá sa merala majetkovými pomermi. Zákon však ustanovil dôležitý princíp rovnosti podmienok oprávňujúcich voliča voliť. Zavádzal univerzálne volebné právo na základe obývaných priestorov (*household franchise*) v mestských i vo vidieckych volebných obvodoch. Právo voliť mal teda každý, kto či už ako vlastník alebo nájomník zaberá pôdu, za ktorú platil ročne 10 libier daň v mieste svojho trvalého bydliska. Ďalej mohli voliť všetci, ktorí obývali vlastné súkromné bytové priestory, či už v meste alebo na vidieku, bez ohľadu na výšku dane. Do tejto skupiny boli zaradení i tí, ktorí neboli ani nájomcami, ani vlastníkmi, ale byt obývali z titulu ich úradu alebo postu (tzv. *service franchise*). Treťou skupinou oprávnenou voliť po rozšírení volebného práva v rokoch 1884 – 1885 boli muži obývajúci i nebytové priestory (napr. obchody, sklady...) platiaci ročne daň 10 libier.⁶⁷ Zákon však systematicky vylúčil tri skupiny potenciálnych voličov a to dospelých synov žijúcich s rodičmi, vojakov žijúcich v kasárňach a sluhov v domácnostiach. Tí totiž

⁶³ Matthew, H. C. G., c. d., str. 433.

⁶⁴ Wellhofer, E. S., c. d., str. 37.

⁶⁵ Gash, N., c. d., str. 64 – 65.

⁶⁶ Wellhofer, E. S., c. d., str. 36.

⁶⁷ Lowell, A. L., c. d., str. 210.

nedisponovali žiadnymi súkromnými obytnými priestormi, za ktoré by mohli platiť dane.⁶⁸

Reforma volebného práva bola asi najväčším úspechom liberálnej vlády medzi rokmi 1880 – 1885. Obrovské problémy na začiatku volebného obdobia spojené s írskou otázkou, ktoré vyústili až do vražd v Phoenix parku boli pre vládu katastrofou. Tým, že sa kabinet v prvých rokoch venoval zväčša Írsku trpela domáca legislatíva .

Ďalšia veľká rana prišla 5. februára 1885. V tento deň šokoval celú spoločnosť telegram oznamujúci Gordonovu smrť v Chartúme. Vzletnú prezývku Gladstona - G.O.M - teda „*Grand Old Man*“ (Starý veľký muž), ktorou ho nazval liberálny radikálny poslanec za Birmingham Henry Labouchere,⁶⁹ toryjovská opozícia pomerne rýchlo modifikovala na M.O.G., teda „*Murder of Gordon*“ (Gordonov vrah). Práve Gordonova smrť a zavraždenie lorda Fredericka Cavendisha boli najčernejšími škvrnami na štíte tejto vlády.

Bezradnosť kabinetu sa potvrdila 8. júna 1885 pri schvaľovaní rozpočtu. Následný pozmeňovací návrh sira Hicksa Beacha, týkajúci sa zvýšenia cla na dovoz piva, bol prijatý v pomere 264 : 252 hlasov,⁷⁰ čo znamenalo vlastne porážku vládneho návrhu. Tá bola spôsobená i pomerne veľkou neúčastou poslancov v Dolnej snemovni – až 70 členov parlamentu – čo spôsobilo okamžitú rezignáciu lorda Grosvenora z postu parlamentného sekretára strany (*Chief Whip*).⁷¹ Na ďalší deň sa rozhodol rezignovať aj kabinet. Na jeho miesto nastúpil toryjovský kabinet markíza Salisburyho.

Liberáli dúfali, že obdobie strávené v opozícii bude krátke a poskytne čas na to, aby sa Liberálna strana skonsolidovala do budúcich volieb. Boli vypísané na zimu roku 1885. Avšak problémy tlejúce pod povrchom sa mali iba teraz ukázať. Zásadným zvratom bola opäť Achillova päta britskej politiky – írská otázka, ktorá sa stala v najbližších mesiacoch bazálnym problémom a skutočnou príčinou rozkladu Liberálnej strany. Tej trvalo dvadsať rokov kým opäť zjednotila, avšak na

⁶⁸ Wellhofer, E. S., c. d., str. 36.

⁶⁹ LABOUCHERE, Henry (1831 - 1912). Popredný radikál a poslanec za Northampton v rokoch 1880 – 1906. Novinár a ydavateľ periodika *The Truth*.

⁷⁰ Jenkins, R., c. d., str. 396.

⁷¹ Matthew, H. C. G., c. d., str. 461.

diametrálne odlišnom programe, svoje sily a dokázala s veľkou prevahou zvíťaziť vo všeobecných voľbách.

Katastrofa 1885 – 1886

Koncom funkčného obdobia druhej Gladstoneovej vlády sa objavila opäť potreba riešiť írsky problém, pretože v septembri 1885 mala vypršať platnosť výnimočného donucovacieho zákona z roku 1882.⁷² Otvorila sa tak komplikovaná otázka, ktorá mala dominovať v Liberálnej strane nasledujúcich temer desať rokov.

Aktuálnou sa stala otázka, či má byť spomínaný zákon obnovený alebo nie. Konzervatívci v spojení s írskymi nacionalistami vyjadrili jasný odpor k jeho opätovnému schváleniu, a preto Gladstone oznámil obnovenie iba niektorých jeho častí. I tak sa dvihla silná opozícia vedená Randolphom Churchillom⁷³ a podporovaná Írmi. Jedinou možnosťou ako sa vyhnúť volebnej katastrofe a zachrániť liberálno-írske spoločenstvo bolo tak iba úplné zrušenie výnimočného zákona,⁷⁴ ale ani v samotnom kabinete na to nevládol rovnaký názor.

Proti sebe sa tvrdo postavili dve krídla Liberálnej strany. Jedno tvorili aristokratickí *whigovia* v čele so šiestym grófom Spencerom, írskym vicekráľom, markízom Hartingtonom a druhým grófom Granvillom, ktorí podporovali predĺženie platnosti pozmenených výnimočných zákonov v kombinácii

⁷² Feuchtwanger, E. J., Gladstone, London 1989, str. 226. Zákon schválený po vraždách v Phoenix Parku. Vid' vyššie str. 11.

⁷³ CHURCHILL, lord Randolph (1849-1894). Tretí syn šiesteho vojvodu z Marlborough. Do parlamentu vstúpil roku 1874. Popredný radikál v konzervatívnych radoch. Minister financií v roku 1886 a otec Winstona Spencera Churchilla.

⁷⁴ Morley, J., The Life of William Ewart Gladstone, Vol. 3, London 1912, str. 143 –144.

s Gladstoneovým utišujúcim návrhom zákona o pozemkovej kúpe (*Land Purchase Bill*).⁷⁵

Na opačnom póle stáli radikáli vedení Josephom Chamberlainom a Charlesom Dilkeom. S podporou Parnella jasne odmietli akékoľvek predĺženie platnosti výnimočných zákonov. Navyše Chamberlain navrhoval, aby boli ustanovené nové miestne grófske rady, ktoré by vysielali svojich zástupcov do novozriadeného úradu vlády (*Central Government Board*).⁷⁶ Ten mal síce disponovať najmä výkonnou mocou, ale i čiastočnou legislatívnou kompetenciou, a to v oblasti školstva, zdravotníctva, komunikácií a verejných prác.⁷⁷

Chamberlainov návrh bol definitívnou odpoveďou radikálov na írsku požiadavku po samospráve (*Home Rule*). Rozhodne ale nemal znamenať autonómiu. Skôr chcel dať „Írsku najširšiu možnú samosprávu, ktorá je v súlade so zachovaním integrity Impéria.“⁷⁸ Parnell ale chcel viac a nemienil pripustiť, aby sa návrh na úrad vlády, o ktorom mal informácie od kapitána O’Shea, stal konečným riešením vzťahu medzi Britániou a Írskom.⁷⁹

Proti Chamberlainovmu návrhu vystúpili tradiční oponenti radikálov – *whigovia*,⁸⁰ a preto ho kabinet 9. mája 1885 neschválil. Reakcia vlády bola rýchla a jasná. Gladstone v polovici mája 1885 oznámil, že vláda sa bude snažiť o predĺženie platnosti výnimočného donucovacieho zákona.⁸¹ Päť dní na to Chamberlain a Dilke rezignovali na svoje posty čím zásadne oslabili vládu i stranu.⁸²

V zložitej situácii sa Gladstone snažil vyjednať obsadenie uvoľnených postov, ale 8. júna 1885 bola neúplná vláda porazená pri schvaľovaní Childersovho návrhu rozpočtu.⁸³

⁷⁵ Magnus, P. Gladstone. A Biography, New York 1954, str. 328.

⁷⁶ Partridge, M., Gladstone, London 2003, str. 196.

⁷⁷ Morley, J., c. d., str. 147.

⁷⁸ Howard, C. H. D., Joseph Chamberlain and the „Unauthorized Programme“, in: The English Historical Review, Vol. 65, No. 257. (Okt. 1950), str. 480. Odvoláva sa na Chamberlainov úvod brožúrky The Radical Programme z roku 1885.

⁷⁹ Comerford, R. V., The Parnell Era 1883 – 1891, in: Vaughan, W. E. (ed.), A New History of Ireland, Vol. 6. Ireland Under the Union, II 1870 – 1921, Oxford 1996, str. 57 – 58.

⁸⁰ Feuchtwanger, E. J., c. d., str. 227.

⁸¹ Comerford, R. V., c. d., str. 58 – 59.

⁸² Lyons, F. S. L., Ireland Since the Famine, New York 1971, str. 180.

⁸³ Vid’ vyššie, str. 17.

Kráľovná prijala Gladstoneovu rezignáciu 13. júla a pozvala k sebe markíza Salisburyho. Ten váhal so zostavením konzervatívnej vlády. Nabádal kráľovnú Viktóriu, nech presvedčí Gladstonea, aby si rozmyslel svoj krok. Salisbury si bol dobre vedomý nebezpečenstva, ktoré podstupuje. Menšinový kabinet s podporou írskych nacionalistov sa do blízkyh všeobecných volieb, vypísaných na prelom novembra a decembra mohol rýchlo skompromitovať. Nakoniec ale úrad 23. júla 1885 na nátlak kráľovnej prijal.⁸⁴

Nevšedná konzervatívno-írska spolupráca sa stala novou realitou britskej politickej scény. Bola nechceným výsledkom bojov posledných dní. Súčinnosť sa stala, aspoň dočasne, nevyhnutnou.

A nezačala sa zle. Konzervatívci nielenže nepredĺžili platnosť výnimočného donucovacieho zákona, ale podarilo sa im presadiť i tzv. Ashbourneov zákon o pozemkovej kúpe (*Ashbourne Act*), ktorý rozširoval možnosti pozemkového zákona (*Land Act*) z roku 1881. Nájomcom umožňoval pri odkúpení nimi držanej pôdy získať pôžičku na celú cenu pozemku miesto doterajších troch štvrtín.⁸⁵ Doba splatnosti bola štyridsaťdeväť rokov so štvorpercentným ročným úročením. Na realizáciu zákona sa z rozpočtu vyčlenilo päť miliónov libier šterlingov,⁸⁶ pričom túto sumu na dvojnásobok rozšíril ďalší pozemkový zákon z dielne *toryov* z roku 1887.⁸⁷

Ale mal svoje háčiky. V prvom rade bolo výlučne na dobrej vôli konkrétneho *landlorda*, či umožní výkup, čo značne obmedzovalo jeho ustanovenia. Ďalej, výkup pôdy bol možný len v tom prípade, ak bolo isté „že nájomcami budú vykúpené štyri pätiny z hodnoty a počtu ich držíeb na [landlordovom – P. S.] pozemku.“⁸⁸

Írskym vicekráľom bol v tej dobe Henry Howard Molyneux Herbert, štvrtý gróf Carnarvon. Salisbury ho menoval na tento post hlavne preto, aby sa vyhol problémom s Parnellom a jeho prívržencami.⁸⁹ Carnarvon mal na *toryho* k zväzkom v rámci impéria dosť netradičný postoj. Preferoval, aby sa prelámali doterajšie vzťahy

⁸⁴ Morley, J., c. d., str. 153 – 159.

⁸⁵ Handcock, W. D. (ed.), *English Historical Documents, 1874 – 1914*, Vol. 12 (2), London 1977, str. 307.

⁸⁶ Tamtiež, str. 308.

⁸⁷ Lyons, F. S. L., c. d., str. 181.

⁸⁸ Tamtiež.

⁸⁹ Comerford, R. V., c. d., str. 59.

nielen medzi kolóniami a materskou krajinou, ale i medzi samotnými kolóniami.⁹⁰ Koniec koncov, práve tento muž stál za zákonom o kanadskom domíniu (*Canada Government (Dominion) Act*) z roku 1867.

Carnarvon odmietol represiu a naznačil, že cesta k írskej samospráve podľa vzoru Kanady môže byť priechodná aj cez konzervatívcov. V júli 1885, s vedomím markíza Salisburyho, viedol niekoľko tajných rozhovorov s Justinom McCarthym, jedným z predákov írskych nacionalistov, a v auguste dokonca so samotným Parnellom.⁹¹ Čo presne Parnellovi viackrát ponúkol nie je známe, pravdou ale ostáva, že tieto rozhovory znamenali významný posun írskych nacionalistov ku konzervatívcom.⁹²

Parnell sa v tejto situácii pokúsil obchodovať s írskymi hlasmi. V novembri poslal Gladstoneovi z časti vypracovaný konzervatívno-írsky návrh novej írskej ústavy. Myslel si, že autonómiu pre Írsko môže získať od oboch parlamentných strán, a čakal na lepšiu ponuku. Ale Gladstone odmietol s *toryjmi* súťažiť. Aj preto vodca Írov v predvolebnom manifeste z 21. novembra 1885 vyzýval írskych sympatizantov, aby volili proti liberálom.⁹³

No nacionalisti sa prepočítali. Precenili Carnarvonov vplyv v kabinete. Bol síce írskym vicekráľom, ale vyššie spomenuté návrhy dal Parnellovi iba ako súkromná osoba a nie z moci svojho úradu. Ani to, že Salisbury vedel o rokovaniach s Írmi, na situácii nič nezmenilo. Premiér sa rozprával s Carnarvonom o prípadnej írskej samospráve v čisto hypotetickej, neoficiálnej a priateľskej rovine.⁹⁴ O aký veľký omyl šlo, sa nacionalisti presvedčili až v polovici decembra 1885, keď kabinet zamietol široko koncipovanú írsku politiku a represívne zasiahol proti Národnej lige (*National League*).⁹⁵ *Toryovský* predseda vlády nechcel riskovať, že sa zopakuje situácia okolo Peela a obilných zákonov (*Corn Laws*).⁹⁶ Bol si dobre vedomý zložitosti celej

⁹⁰ Morley, J., c. d., str. 161.

⁹¹ Ensor, R. C. K., *England 1870 – 1914*, Oxford 1949, str. 92.

⁹² Partridge, M., c. d., str. 199.

⁹³ Jenkins, R., *Gladstone*, Praha 2000, str. 406 – 409.

⁹⁴ Magnus, P., c. d., str. 335.

⁹⁵ Táto organizácia Írov vznikla po rozpustení Pozemkovej ligy (*National League*) v roku 1881 ako jej náhrada. Tiež viď vyššie str. 4 – 6. Matthew, H. C. G., *Gladstone 1809 - 1898*, Oxford 1997, str. 483.

⁹⁶ Kabinet vedený sirom Robertom Peelom v roku 1842 proti vôli vlastných *toryov* znížil reštriktívne vysoké clo na dovážané obilie. Počas celej nasledujúcej prvej polovice 40. rokov 19.

záležitosti i toho, že väčšina konzervatívcov bude proti podobnému riešeniu, čím by kabinet šiel proti vlastným prívržencom. Preto sa chcel širokým oblúkom vyhnúť možným rozbrojom v strane. Na nedorozumenie doplatil Carnarvon a 16. januára 1886 rezignoval.⁹⁷

Gladstone od prvých zvestí o rozhovoroch medzi Carnarvom a Parnellom tiež pomaly obracal svoju pozornosť k otázke írskej samosprávy. Pohnútky, ktoré ho k tomu viedli, ostávajú nejasné. Rozhodne ale veril, že ho zvyšok strany bude nasledovať.

Pôvodne chcel, aby ju presadili konzervatívci s podporou opozičných liberálov. V takom prípade si uvedomoval ľahšiu priechodnosť takéhoto návrhu cez *toryom* viac naklonenú Snemovňu lordov.⁹⁸ Veď podobná spolupráca sa uplatnila i predtým. Videl ale iné nebezpečenstvo. Liberálom, rozhádaným medzi sebou navzájom a roztriešteným na frakcie, mohol pri takejto zložitej otázke hroziť rozkol.

Napriek tomu počas celej predvolebnej kampane pracoval na vlastnom, najprv len náčrte, neskôr čoraz konkrétnejšom návrhu riešenia problému. Svojich straníckych kolegov informoval iba sporadicky a verejne sa k tomu nevyjadroval, „čo značne oslabilo pozície Hartingtona, Grosvenora a ďalších unionistických whigov“.⁹⁹ Poprední liberáli sa zatiaľ ku Gladstoneovej iniciatíve pre nedostatok informácií nevyjadrovali.

Kým Gladstone prechádzal postupným posunom k írskej samospráve, na ľavom krídle strany viedol Joseph Chamberlain kampaň za svoj *Unauthorized Programme*. Počiatky radikálneho programu siahali až do roku 1883, kedy začali vychádzať v *The Fortnightly Review* prvé články o potrebe širších sociálnych reforiem.¹⁰⁰ Neskôr, koncom roku 1884, konzultoval vodca radikálov niektoré možné návrhy s kapitánom O'Sheom, sprostredkovateľom medzi ním a Parnellom.¹⁰¹

storočia prebiehala prudká výmena názorov medzi zástancami a odporcami štátneho protekcionizmu. Spor sa skončil víťazstvom myšlienky voľného obchodu a úplným zrušením dovozného cla na obilie roku 1846. Tým však vyvrcholil aj rozkol medzi *toryjmi*, ktorých časť prešla pod Peelovým vedením k *whigom*. Bol medzi nimi i mladý W. E. Gladstone.

⁹⁷ Jenkins, R., c. d., str. 406.

⁹⁸ Ensor, R. C. K., c. d., str. 93.

⁹⁹ Jenkins, R., c. d., str. 410.

¹⁰⁰ Howard, C. H. D. (ed.), *A Political Memoir 1880 – 1892* by Joseph Chamberlain, London 1953, str. 108.

¹⁰¹ Jay, R., *Joseph Chamberlain. A Political Study*, Oxford 1981, str. 103.

Práve rezignácia liberálneho kabinetu dala možnosť Chamberlainovi presadzovať ho viac-menej nezávisle. Postupne sa program stával konkrétnejším a presadil sa medzi radikálmi ako základný kameň pre budúce volebné obdobie. Koncom júla 1885 vyšla brožúrka *Radikálny program*, ktorá obsahovala hlavné body.¹⁰² Definitívne bol sformulovaný v lete a jasne reflektoval situáciu v strane. Každú chvíľu sa totiž čakalo na Gladstoneov odchod z politiky, možno ešte do všeobecných volieb.

Dôvodov bolo viac. V lete mal G.O.M.¹⁰³ silný záchvat laryngitídy (preto odišiel na dlhú plavbu okolo pobrežia Nórska)¹⁰⁴ a aj v kombinácii s jeho vekom sa očakávali zmeny vo vedení strany. Chamberlain sa práve týmto programom stal horúcim kandidátom na Gladstoneovo miesto a zároveň silným konkurentom vodcovi *whigov*, markízovi Hartingtonovi.

Ale stranícki agenti čoskoro podávali správy o masovom úteku umiernených liberálnych voličov ku konzervatívcom, čo bola dobrá príležitosť pre Hartingtona, aby potvrdil svoju pozíciu v strane. Počas svojej kampane odsudzoval práve Chamberlainov nápor na vlastnícke práva,¹⁰⁵ jasne mierený najmä proti nobilita. Samozrejme, *whigovia*, i keď existovali ako jedna zo zložiek Liberálnej strany, boli skôr „kajúcnikmi za svoje dedičné práva“ ako rebelmi. Bolo preto nepredstaviteľné, žeby si sami podkopali systém pozemkovej držby v Británii, ktorý im do veľkej miery zaisťoval moc i bohatstvo.

Útoky z oboch krídel strany sa začali stupňovať. V hre totiž nebol iba post predsedu strany a zápas nových sociálnych a ekonomických záujmov priemyselníkov s tradičnými spoločenskými privilégiami šľachty.¹⁰⁶ Strana čelila aj širšej voličskej základni; reálnemu výsledku nedávnej volebnej reformy. Preto to bol i spor o budúce politické smerovanie liberálov.¹⁰⁷ V tomto kontexte radikáli zmýšľali, že aristokracia je atavizmus, anachronický prežitok predošlej doby, v ktorej spoločnosť bola usporiadaná pre boj, no v novom industrializovanom svete už nemá miesto.

¹⁰² Howard, C. H. D., *Joseph Chamberlain...*, str. 483.

¹⁰³ *Vid'* str. 17.

¹⁰⁴ Partridge, M., c. d., str. 199.

¹⁰⁵ Jay, R., c. d., str. 113.

¹⁰⁶ Westermann, S., *Lloyd George und die irische Frage, 1880 – 1922*, Hamburg 2000, str. 9.

¹⁰⁷ Searle, G. R., *The Liberal Party. Triumph and Disintegration, 1886 – 1929*, London 1992, str. 24.

Celá kampaň sa niesla v podobnom duchu. Zatiaľ čo Chamberlain v prejave z 8. septembra 1885 vo Warringtone zdôraznil potrebu sociálnych reforiem a nazval *whigov* „pohovkovými politikmi“, Hartington ho pomenoval „*Rip Van Winklom*“¹⁰⁸ a obvinil z ignorovania zmien vo verejnej mienke.¹⁰⁹

Po Gladstoneovom návrate zo spomínanej plavby bolo úvahám o zmene vo vedení strany koniec.¹¹⁰ *Whigovia* vyľakaní prílišnou radikálnosťou Chamberlainovho programu ho naďalej podporovali. Predstavoval pre nich užitočnú a účinnú bariéru proti „extrémizmu“ radikálov.¹¹¹

Po vzhliadnutí situácie stranícky líder, vedomý si nebezpečenstiev z nej plynúcich, požiadal obe bojujúce krídla aby deklarovali, že jednota strany je ich najdôležitejšou prioritou.¹¹² Strata aristokratov mohla totiž znamenať, že liberálne návrhy by len veľmi ťažko prechádzali cez už teraz konzervatívnejšiu Snemovňu lordov. A na druhej strane, odpadnutie radikálov by silno oslabilo voličskú základňu, hlavne v radoch náboženských nonkonformistov. Po Gladstoneovej intervencii sa situácia trochu upokojila, ostala ale naďalej napätou, a to až do doby, kým *whigovia* a radikáli nenašli spoločného nepriateľa. Paradoxne sa ním stal sám Gladstone.

Názov *Unauthorized Programme* prvýkrát použil George Joachim Goschen¹¹³ vo svojom prejave zo 14. októbra 1885. Vyjadril tak odlišnosť radikálneho programu od oficiálneho,¹¹⁴ vyhláseného Gladstonom v Midlothiane 18. septembra 1885.¹¹⁵

Gladstoneov program obsahoval štyri hlavné body. Šlo o reformu procedúr Dolnej snemovne a reformu samosprávy, ktoré sa v predošlom volebnom období nepodarilo presadiť, ďalšími boli nové návrhy zákonov o registrácii voličov a

¹⁰⁸ Hlavný hrdina rovnomennej knihy Washingtona Irvinga odohrávajúcej sa v 2. polovici 18. storočia v Amerike. Rip Van Winkl ujde od svojej ženy a na dvadsať rokov zaspí pod stromom. Potom, čo sa prebudí, vráti sa domov a zistí, že všetko je inak. Manželka i priatelia sú mŕtvi. Navyše, medzičasom prebehla vojna za americkú nezávislosť, a tak sa len veľmi ťažko prispôsobuje novým pomerom.

¹⁰⁹ Jay, R., c. d., str. 114.

¹¹⁰ Howard, C. H. D., Joseph Chamberlain..., str. 485.

¹¹¹ Searle, G. R., c. d., str. 22.

¹¹² Howard, C. H. D. (ed.), A Political..., str. 122.

¹¹³ GOSCHEN, George Joachim (1831-1907). Liberálny poslanec za londýnsku City v rokoch 1863 – 1880 a za Ripon v rokoch 1880 – 188. Do kabinetu vstúpil po prvýkrát už roku 1866. V roku 1886 odmietol Gladstoneovu írsku politiku a nasledoval Hartingtona a Chamberlaina do unionistických radov. V rokoch 1871 – 1874 minister námorníctva a v rokoch 1886 – 1892 minister námorníctva v unionistickej Salisburyho vláde.

¹¹⁴ Howard, C. H. D., Joseph Chamberlain..., str. 478.

¹¹⁵ Garvin, J. L., The Life of Joseph Chamberlain, Vol. 2, London 1933, str. 95.

vykúpení pôdy jej nájomníkmi.¹¹⁶ V tomto poslednom bode sa priklonil ku konzervatívnejšiemu *whigovskému* názoru markíza Hartingtona a odmietol povinný výkup pôdy.¹¹⁷

Chamberlain samozrejme považoval Gladstoneov volebný manifest za nedostatočný. Birminghamský priemyselník sa zameriaval hlavne na sociálne otázky a školstvo, ktoré ako jediné mohli osloviť nových voličov po poslednom rozšírení volebného práva. Reformu systému vzdelania prezentoval ako modernizáciu, zmeny v zdanení a poľnohospodárstve zas ako cestu k oživeniu agrikultúrneho sektoru.¹¹⁸

„Pre Chamberlaina posledná volebná reforma znamenala začiatok novej éry.“¹¹⁹ Bol presvedčený, že len konštruktívne sociálne reformy môžu prilákať nové hlasy. Naviac, k ich presadzovaniu ho predurčovali jeho náboženská nonkonformita¹²⁰ a politický radikalizmus, spojené nádoby na britskej politickej scéne. Nemalú úlohu zohralo aj vedomie, že lepšia sociálna situácia a kvalitnejšie školstvo znamenajú silnejšiu a konkurencie schopnejšiu spoločnosť – teda i štát, čo sa celospoločensky prejavilo o necelých dvadsať rokov neskôr i v tzv. Programe národnej efektivity (*Programme of National Efficiency*).¹²¹

Chamberlainov *Unauthorized Programme* obsahoval tri základné požiadavky. Po prvé bezplatné základné školstvo. Po druhé udelenie takej právomoci miestnym úradom, aby tie mohli sprostredkovať i sami zabezpečovať odpredaj obytných priestorov, ale hlavne malých pozemkov roľníkom, za ich skutočnú cenu. Nakoniec, po tretie bolo zavedenie progresívneho zdanenia.¹²²

Ostatné časti programu nemali absolútnu prioritu, a preto bol zo strany radikálov prípustný v týchto otázkach istý odklad. Patrí sem i návrh na zriadenie tzv. Národných rád (*National Councils*). Cieľom bolo vlastne zriadenie inštitúcií podľa

¹¹⁶ Howard, C. H. D., *Joseph Chamberlain...*, str. 485 – 486.

¹¹⁷ Garvin, J. L., c. d., str. 93.

¹¹⁸ Jay, R., c. d., str. 113

¹¹⁹ Tamtiež, str. 96.

¹²⁰ Chamberlain bol konfesijne unitarián. Toto vierovyznanie sa vyznačuje najmä tým, že neuznáva „trojjednosť“ Boha.

¹²¹ Matthew, H. C. G., *The Liberal Imperialists. The Ideas and Politics of a post-Gladstonian Élite*, Oxford 1973, str. 225 – 242.

¹²² Howard, C. H. D., *Joseph Chamberlain...*, str. 484.

vzoru návrhu na úrad vlády z jari 1885.¹²³ Tentoraz mali byť ustanovené nielen pre Írsko, ale aj Škótsko, Anglicko a Wales.¹²⁴

Medzi ďalšie body patrili: oddelenie anglikánskej cirkvi od štátu v Anglicku a Škótsku, pevné stanovenie poľnohospodárskych rent tribunálmi, uvalenie zvláštnych daní na lovné revíry, legislatíva na ochranu obchodných lodí, reforma Snemovne lordov, zavedenie trojročného volebného obdobia,¹²⁵ všeobecné volebné právo pre mužov a stará chartistická požiadavka na platenie členov parlamentu.¹²⁶

Proti reforme základného školstva sa postavila časť anglikánskeho a všetko katolícke duchovenstvo. Problém bol v tom, že i cirkevné školy sa mali podriaďovať školským radám a financovať sa mali z miestnych daní, čím by sa zabezpečila ich bezplatnosť.¹²⁷ Cirkvi sa tak domnievali, že by stratili vplyv na svoje vlastné školy. Svoj odpor jasne vyjadril kardinál Manning, keď napísal v liste biskupovi Vaughanovi: „*Birminghamský program znamená: Dajte nám svoje deti, nič vás nebudú stáť; a my ich orazítujeme našou obchodnou známkou.*“¹²⁸

Radikálny návrh známy i pod heslom Jasseeho Collingsa „*tri akre a krava*“ („*three acres and cow*“) požadoval, aby miestne úrady dostali kompetenciu na zabezpečenie odpredávania pozemkov ich nájomníkom, na čo by boli poskytnuté vládne pôžičky. Súčasťou návrhu bola aj parcelácia veľkých nevyužitých pozemkov, čím chceli vytvoriť široký systém menších pozemkových držíeb. Dúfali, že tak zastavia odchod roľníkov z vidieka do miest, teda rozširovanie chudobných prímestských štvrtí, a povzbudia poľnohospodársku produkciu.¹²⁹ Proti sa postavili *whigovia* s argumentom, že je to útok na ich vlastnícke práva.

Gladstone odmietol bezplatné školstvo a aj pozemková reforma sa mu zdala príliš radikálna. Iba malou náplastou bol jeho súhlas s daňovou reformou. Chamberlain vyjadril nad postojom svojho stranického šéfa rozčarovanie, keď vyhlásil v prejave vo Victoria Hall: „*Bolo by to . . . odo mňa nečestné, . . . , ak by som ja, verejne spájaný s úspechom týchto návrhov* [Unauthorized Programme – P. S.],

¹²³ Vid' vyššie str. 18 – 19.

¹²⁴ Jay, R., c. d., str. 109.

¹²⁵ Howard, C. H. D., Joseph Chamberlain..., str. 484.

¹²⁶ Garvin, J. L., c. d., str. 76.

¹²⁷ Howard, C. H. D., Joseph Chamberlain..., str. 487 – 488.

¹²⁸ Tamtiež, str. 488.

¹²⁹ Jay, R., c. d., str. 99.

mal v budúcnosti prijať miesto vo vláde, ktorá ich vylúčila zo svojho programu.“¹³⁰ Jednotliví členovia strany sa k tomuto ultimátu postavili rôzne. Záležalo na tom, ku ktorému krídlu strany patrili. Zatiaľ čo John Morley to označil za „melodramatické“, radikál Henry Labouchere sa nechal počuť, „že toto nie sú neurčité slová s účelom získať hlasy, ale pohľad, ktorý nie je naklonený ústupkom za miesto alebo moc.“¹³¹

Lenže Chamberlain v nasledujúcich prejavoch zmenil rétoriku. Neprijatie akéhokoľvek úradu by ho zbavilo možnosti presadzovať aspoň niektoré časti programu vo vláde. Navyše mohlo by oslabiť radikálny element v strane a prikloniť ju k *whigom*. Kolísanie dalo jeho oponentom i tlači príležitosť k obvineniam z populizmu.¹³²

Voľby prebehli od 23. novembra do 19. decembra 1885. Len pár dní pred ich koncom sa najmladší syn Gladstonea, Herbert, postaral o politické zemetrasenie. Vypustil tzv. Hawardeenskeho šarkana (*Hawardeen Kite*).

V polovici decembra sa Herbert nachádzal v Londýne. Dobre vedel, že sa jeho otec v poslednom čase zaoberá myšlienkou dať Dublinu vlastné legislatívne teleso.

V súkromnom rozhovore so svojim priateľom a vydavateľom *Leeds Mercury* Wemyssom Reidom¹³³ spomenul obrat svojho otca aj hlavné body ním rozpracovaného návrhu írskej samosprávy. Zmienil i hrozby z toho plynúce, ale zároveň zdôraznil, že jedine jeho otec je schopný presadiť takto koncipovanú politiku.¹³⁴

Sedemnásteho decembra na prekvapenie Herberta vyšli v *Leeds Mercury* a *The Standard* články o práci jeho otca na návrhu vytvoriť írsky parlament. Verejná mienka bola ešte zmätená voľbami. Doteraz neinformovaná spoločnosť sa dozvedela o úvahách vodcu liberálov, čo ňou otriaslo. Gladstone ešte toho istého dňa poslal tlači telegram, že články sú púhou špekuláciou a boli publikované bez jeho vedomia. Ale pretože sa nevyjadril k otázke írskeho parlamentu, pôsobilo to bezzubo.¹³⁵ Aféra mu sťažila postavenie v strane, hlavne medzi jej unionisticky zmýšľajúcimi členmi. Bol

¹³⁰ Howard, C. H. D., *Joseph Chamberlain...*, str. 486.

¹³¹ Garvin, J. L., c. d., str. 71 – 72.

¹³² Tamtiež, str. 73.

¹³³ Matthew, H. C. G., *Gladstone...*, str. 483.

¹³⁴ Magnus, P., c. d., str. 339 – 340.

¹³⁵ Morley, J., c. d., str. 201.

mu nimi vytýkaný najmä prístup k vlastným kolegom, konkrétne to, že sa s nimi neporadil skôr, ako boli jeho plány zverejnené.¹³⁶ Nad snahou za každú cenu zachovať jednotu sa začali zaťažovať mračná.

V tom čase už bolo nad slnko jasnejšie, že *toryovia* nebudú riešiť írsky problém veľkorysejším návrhom.¹³⁷ Parnell sa čoraz viac prikláňal k liberálom. Gladstone však naďalej ostával presvedčený, že prípadná liberálna parlamentná väčšina má v riešení írskej otázky naďalej podporovať *toryovskú* menšinovú vládu a nepripustiť tak, aby nacionalisti začali ťažiť zo svojej pozície.¹³⁸

Výsledky volieb nakoniec vskutku znamenali víťazstvo liberálov v pomere 333 : 251.¹³⁹ Počiatočné prehry v mestských volebných obvodoch sa podarilo vyrovnáť na doteraz konzervatívnom vidieku. Nespornú zásluhu na tom mal svojím zameraním na poľnohospodárstvo práve radikálny program.¹⁴⁰

Problémom sa ale ukázali Íri. Volebná reforma v kombinácii s Parnellovým predvolebným memorandom mali svoj účinok. V Írsku nebol zvolený ani jeden liberálny poslanec. Hlasy si podelili *toryovia* a nacionalisti. Tí získali celkovo 86 mandátov¹⁴¹ a stali sa rozhodujúcim faktorom v Dolnej snemovni.

Gladstone bol presvedčený, že írsku samosprávu môže navrhnúť len vláda. Jeho „morálny pragmatizmus“¹⁴² sa prejavil na plnej čiare. Bolo povinnosťou kabinetu splniť dané sľuby. Aj z toho dôvodu obviňoval *toryovský* kabinet zo zbabelosti a zrady na spojencoch kvôli ústupu od takej zložitej otázky. V kontexte neustálej nespokojnosti Írov so stavom ich domovského ostrova nadobúdala čoraz silnejšie presvedčenie o ich výhradnom práve na vlastnú samosprávu a o jej výhodnosti z praktického i pragmatického hľadiska.

Po týchto závažných udalostiach bolo zrejmé, že je len otázkou času blízky koniec *toryovsko-írskiej* spolupráce. Vodca Liberálov sa preto skontaktoval

¹³⁶ Partridge, M., c. d., 202.

¹³⁷ Kabinet zamietol Carnarvonovu írsku politiku 14. decembra 1885, len tri dni pred zverejnením Gladstoneových úvah, vid' vyššie str. 21.

¹³⁸ Tamtiež, str. 202.

¹³⁹ Matthew, H. C. G., Gladstone, str.481.

¹⁴⁰ Howard, C. H. D., Joseph Chamberlain..., str., 477.

¹⁴¹ Magnus, P., c. d., str. 337.

¹⁴² Lorenzo, D. J., Gladstone, Religious Freedom and Practical Reasoning, in: History of Political Thought, Vol. 26, No 1. (jar 2005), str. 90 – 119.

prostredníctvom pani O'Sheovej s rozčarovaným Parnellom¹⁴³ - rodilo sa staronové partnerstvo.

Už 27. januára 1886 len necelých osem mesiacov starý *toryovský* kabinet utrpel porážku od liberálno-írskej koalície. Parlament totiž schválil pozmeňovací návrh k trónnemu prejavu (*Address*) radikála Jesseho Collingsa¹⁴⁴ o „troch akroch a krave“ („*three acres and cow*“) v pomere 331 : 252 hlasov. Pri hlasovaní sa ale prejavili spory medzi radikálmi a *whigmi* z predvolebnej kampane. Vládu podporilo 18 liberálov, vedených markízom Hartingtonom, Georgeom Joachimom Goschenom a sirom Henrym Jamesom. Zarážajúci je i fakt, že neprítomných bolo až 76 liberálov, medzi nimi i jeden z popredných radikálov – John Bright.¹⁴⁵

Na druhý deň vláda rezignovala. Gladstone bol opäť pozvaný ku kráľovnej, aby ho poverila zostavením vlády. To sa ale neobišlo bez komplikácii, pretože prominentní *whigovia* nasledovali príklad markíza Hartingtona a najprv odmietli prijať posty v novom kabinete. Už vopred bolo jasné, že Gladstone v čele vlády bude znamenať silné zameranie a pokus o definitívne riešenie írskej otázky. A na tom sa nechceli podieľať.¹⁴⁶ Doterajšie udalosti k nim jasne hovorili. Írska samospráva bola proti ich tradicionalistickému svetonázoru. Boli presvedčení, ako mnohí aristokratickí *toryovia*, že Íri nie sú Britom rovnocenní ľudia. I preto medzi nimi prevládal názor, že tento „*národ roľníkov a teroristov*“¹⁴⁷ nemá povahové vlastnosti na to, aby si dokázal vládnuť sám. Navyše, podľa nich sa Írsko do svojho postavenia dostalo prirodzeným chodom historických udalostí – de facto bolo dobité. Jasne tak ani nemalo právo na samosprávu.¹⁴⁸

Jeden významný *whig* však zmenil názor na doterajšiu reštriktívnu politiku. Nebol ním nikto iný než lord Spencer, bývalý írsky vicekráľ, ktorý ešte v lete 1885

¹⁴³ Matthew, H. C. G., c. d., str. 484.

¹⁴⁴ COLLINGS, Jesse (1831 - 1920). Radikál a liberálny poslanec za Ipswich v rokoch 1880 – 1886. Blízky spolupracovník a priateľ Josepha Chamberlaina. V roku 1886 ho pre nesúhlas s Gladstoneovou írskou politikou nasledoval k unionistom.

¹⁴⁵ Walling, R. A. J. (ed.), *The Diaries of John Bright*, London 1930, str. 534.

¹⁴⁶ Blake, R., *The Conservative Party From Peel to Churchill*, London 1972, str. 157.

¹⁴⁷ Londýnom pravidelne otriasali teroristické bombové útoky, ku ktorým sa zväčša prihlasovala tajná Feniánska spoločnosť bojujúca za samostatnú Írsku republiku. Posledná vlna útokov prebehla medzi rokmi 1883 – 1885. I to bol jeden z dôvodov prečo londýnska polícia kompetenčne patrila priamo pod ministerstvo vnútra. Matthew, H. C. G., c. d., str. 471. K tomu je nutné pripočítať, že v Írsku boli neustále páchané atentáty na *landlordov*, čo tiež výrazne ovplyvnilo britský pohľad na Írov.

¹⁴⁸ Lyons, F. S. L., c. d., str. 187.

s tvrdošijnosťou obhajoval predĺženie platnosti výnimočného zákona.¹⁴⁹ Za posledného pol roka prešiel podobným procesom ako Gladstone. Uvedomil si neúčinnosť a nezmyselnosť výnimočných zákonov. Jedinú alternatívu videl len v samospráve. Nový premiér privítal obrat tohto *whiga* s potešením a v ďalšom vývoji získal výhodu vďaka veľkej autorite, ktorú Spencer v otázke Írska medzi Liberálmi požíval.¹⁵⁰

I Chamberlain váhal so vstupom do novej vlády. Nakoniec s rozčarovaním prijal iba post ministra pre miestnu vládu (*President of the Local Government Board*). Neuspokojilo to jeho ctižiadosť, pretože očakával post ministra kolónií (*Colonial Secretary*).¹⁵¹ Ale ten už kráľovná rezervovala pre lorda Grenvilla. K tomu Gladstone pokladal Chamberlaina za bezhraničného kariéristu, a keď sa dozvedel o jeho ambíciách, netaktne a prekvapene povzdychol: „*Ach! Štátny sekretariát!*“¹⁵² Samozrejme, že sa radikál o neprimeranej reakcii premiéra dozvedel. Rozhodne to nepomohlo k zlepšeniu vzájomných vzťahov. Kalil ich i pokus ministerského predsedu o zníženie platu jeho sekretárovi, priateľovi a pravej ruke Jessemu Collingsovi.¹⁵³

Jeden z najdôležitejších postov v nasledujúcom období, štátny sekretariát pre Írsko, obsadil Gladstoneov prívrženec, John Morley.¹⁵⁴ Ministrom zahraničia sa na prianie samotnej kráľovnej stal lord Rosebery,¹⁵⁵ ministrom vnútra Hugh Childers a ministrom financií William Harcourt.¹⁵⁶

Ešte pred tým, ako vláda prvýkrát predstúpila pred parlament, Gladstone požiadal Chamberlaina o radu. Vodca radikálov jednoznačne odporučil, aby bola najprv vyriešená pozemková otázka, otázka vzdelania a miestnej správy a až potom

¹⁴⁹ Vid' vyššie, str. 18.

¹⁵⁰ Wilson, J., *A Life of Sir Henry Campbell-Bannermann*, London 1973, str. 94.

¹⁵¹ Partridge, M., c. d., str. 205.

¹⁵² Magnus, P., c. d., str. 349.

¹⁵³ Matthew, H. C. G., *Gladstone*, str. 494.

¹⁵⁴ MORLEY, John (1838-1923). Žurnalista a liberálny poslanec za Newcastle upon Tyne v rokoch 1883 – 1895. Popredný zástanca Gladstoneovho riešenia írskej otázky. Minister pre Írsko v rokoch 1886 a 1892 – 1895. Odporca Búrskej vojny. V rokoch 1905 – 1910 minister pre Indiu.

¹⁵⁵ ROSEBERY, Archibald Philip Primrose, piaty gróf (1847 - 1929). Do Snemovne lordov vstúpil roku 1868. Jeden z mála lordov, ktorý ostal v Liberálnej strane aj po roku 1886. Minister zahraničia v rokoch 1886 a 1892 – 1894, ministerský predseda v rokoch 1894 – 1895, predseda Liberálnej strany v rokoch 1894 – 1896, prvý predseda Londýnskej grófskej rady v rokoch 1889 – 1890. Zanietený imperialista a predstaviteľ liberálneho imperializmu.

¹⁵⁶ Ensor, R.C. K., c. d., str. 97.

vzťah medzi Britániou a Írskom.¹⁵⁷ V prvom rade sa ale vyjadril, že je „úplne proti myšlienke írskoho parlamentu“ a myslel si, že „toto je dobrá príležitosť na obnovenie rokovaní s Írmi na základe návrhov o Národných radách.“¹⁵⁸ Jednoznačne tak odkazoval na radikálne požiadavky vyjadrené počas predvolebnej kampane v *Unauthorised Programme*. O pár dní, 5. februára, v *Birmingham Daily Post* uverejnil článok, v ktorom tvrdil, že nebude „súhlasit' so žiadnym plánom, ktorý nebude do budúcnosti dostatočne garantovať zvrchovanosť koruny nad touto krajinou [Írskom – P. S.] a integritu impéria.“¹⁵⁹

V nasledujúcom období ministerský predseda spolu so štátnym sekretárom pre Írsko, Johnom Morleym, pracovali na návrhu írskej samosprávy za zatvorenými dverami. Jediný, s kým občas prejednávali niektoré body, bol vodca írskych nacionalistov – Parnell.

Napätie v kabinete narastalo. Začiatkom marca už i menej zainteresovaní členovia vlády kypeli nedečkavosťou. V súlade s Chamberlainovou radou, aby bola najprv vyriešená pozemková otázka, predložil Gladstone 13. marca kabinetu návrh zákona o pozemkovej kúpe (*Land Purchase Bill*). Mal ísť ruka v ruke s návrhom írskej samosprávy a definitívne vyriešiť zložitý problém. Podľa neho mali mať *landlordi* dobrovoľné právo odpredať pozemky. Na jednej strane sa to chápalo ako ústupok nacionalistom a roľníkom, na druhej ako garancia ochrany majetku *landlordov* v novom usporiadaní krajiny.¹⁶⁰ Bolo výlučne na ich rozhodnutí, či sa budú cítiť v autonómnom Írsku ohrození a odídu alebo nie. Ceny pozemkov mali byť stanovené súdmi a schopnosť platieb mala byť zabezpečená štátnymi pôžičkami.¹⁶¹

Tento návrh predstavoval iba prvú časť širšieho riešenia ustanovujúceho nový vzťah v usporiadaní impéria a bol tak siamským dvojčaťom návrhu o írskej samospráve. Celý kabinet sedel ako na trňoch. Požiadavku Williama Harcourta nech je vláde, aspoň v skratke, predstavený aj jeho súrodenec, Gladstone vypočul ešte toho dňa. Niektorí radikáli utrpeli šok. Chamberlain spolu s Georgom Ottom Trevelyanom

¹⁵⁷ Schmidt, K., Gladstone und die irische Frage im Jahre 1886, Bleicherode am Harz, 1936, str. 32.

¹⁵⁸ Howard, C. H. D. (ed.), *A Political...*, str. 186.

¹⁵⁹ Tamtiež, str. 189.

¹⁶⁰ Matthew, H. C. G., *Gladstone...*, str.

¹⁶¹ Havránek, Z., *Írská otázka v politice liberální strany v letech 1868 – 1886*, diplomová práca FF UK v Prahe, 1992, str. 90.

chceli okamžite podať demisiu. Podarilo sa ich presvedčiť, aby toto unáhlené rozhodnutie odložili s tým, že s nimi budú prerokované sporné body. Výsledok sa dal tušiť. Chamberlain svoje postoje vyjadril v liste Gadstonovi už 16. marca: „*Za týchto okolností mám stále názor, že nie je žiadúce, aby som ďalej pokračoval v diskusii, ktorá vedie k výsledkom, ktoré nemôžem schváliť.*“¹⁶² Nasledujúce stretnutie kabinetu sa konalo o dva týždne. Napriek snahe o konsenzus obaja radikáli rezignovali.¹⁶³

Gladstoneov návrh predpokladal, že v Dubline vznikne nové legislatívne teleso s dvoma časťami. Obe by síce zasadali spoločne, ale hlasovali oddelene. Každá z nich mala mať právo veta na tri roky alebo do zasadnutia nového parlamentu.

Prvá sekcia sa mala skladať z 28 dedičných *peerov* premiestnených z Londýna a ďalších 75 poslancov volených na desať rokov podľa vysokého cenzu.¹⁶⁴ Volebným právom tu mali disponovať iba tí voliči, ktorí platili 25 libier ročne priamych daní.¹⁶⁵ Počítalo sa s tým, že táto komora bude zložená prevažne z *landlordov* a bude tak istou zárukou pre protestantský element sústredený hlavne na severovýchode krajiny – v Ulstri.¹⁶⁶

Druhá sekcia mala pozostávať zo 103 poslancov odvolaných z Westminsteru a ďalších 101 novozvolených. Týchto 204 zástupcov ľudu malo byť volených na päť rokov podľa cenzu, ktorý ustanovovala posledná volebná reforma z roku 1884.¹⁶⁷

Na špici exekutívy mal naďalej stáť írsky vicekráľ, ale jeho menovanie už nemalo byť závislé na konfesii. Odbúraná tak mala byť posledná prekážka, ktorá bránila katolíkom v prístupe k najvyšším postom. Vicekráľ mal predsedieť rade zodpovednej írskemu parlamentu.¹⁶⁸

¹⁶² Howard, C. H. D. (ed.), *A Political...*, str. 197.

¹⁶³ Wilson, J., c. d., str. 95.

¹⁶⁴ Do tejto časti by mohli byť zvolení iba tí občania, ktorí by preukázali že majú ročný príjem vo výške aspoň 200 libier šterlingov alebo nehnuteľný majetok v hodnote 4000 libier šterlingov. Viď Lord Thring, *The Irish Government Bill and The Irish Land Bill*, in: Bryce J. (ed.), *Handbook of Home Rule Being Articles on The Irish Question* [online]. London c.2004 [cit. 2006-02-24] bez paginácie. Dostupné z WWW: <<http://www.gutenberg.org/etext/14518>>.

¹⁶⁵ Comerford, R. V., c. d. str. 63.

¹⁶⁶ Jalland, P., *The Liberals and Ireland. The Ulster Question in British Politics to 1914*, London 1993, str. 54.

¹⁶⁷ Partridge, M., c. d., str. 206.

¹⁶⁸ Schmidt, K., c. d., str. 37.

Írski sudcovia mali síce byť menovaní írskou vládou a odvolaní iba na spoločnú žiadosť oboch komôr dublinského parlamentu,¹⁶⁹ ale londýnska Justičná komisia pri Kráľovskej rade (*Judicial Committee of the Privy Council*) mala mať právo ich nominovať. Navyše táto komisia mohla rozhodnúť o tom, či dublinský parlament pri schvaľovaní nejakého zákona neprekročil svoje právomoci.¹⁷⁰

Nejasné zatiaľ ostalo iba postavenie polície. Dočasne, na dva roky, malo vrchné velenie pripadnúť vicekráľovi, potom však malo prejsť pod priamu právomoc dublinského parlamentu.¹⁷¹

Najväčšie spory sa samozrejme viedli okolo kompetencií, ktorými má írsky parlament disponovať. V rukách Westminsteru mali ostať všetky nariadenia týkajúce sa vyhlasovania vojny a mieru a všetky zahraničnopolitické otázky, otázky medzinárodného práva, obrany krajiny a ústavnosti. Ďalej boli z írskej právomoci vyňaté všetky rozhodnutia týkajúce sa pozemných a námorných ozbrojených síl, poštová a telegrafná služba a všetka legislatíva zaoberajúca sa obchodom a plavbou. V Londýne sa malo ďalej rozhodovať o menovej politike, patentnom práve, stanovovaní mier a váh a udeľovaní šľachtických titulov. Vyslovene sa Dublinu zakazovalo meniť štatút cirkví a ich postavenie vo vzdelávacom systéme.¹⁷²

Clá a nepriame dane írsky parlament stanovovať nesmel. Fakt, že zahraničnopolitické otázky mali ostať v rukách Londýna,¹⁷³ považoval Gladstone za poistku pre zachovanie britského impéria a prevenciu proti jeho prípadnej dezintegrácii. I snaha zachovať fiškálnu jednotu medzi Britániou a Írskom a londýnsky monopol na určovanie hospodárskej politiky boli krokmi v tomto smere.

Konfliktným bodom návrhu sa počas vyjednávania s Parnellom stalo finančné ukotvenie írskej samosprávy. Dublinský parlament mal mať v právomoci iba stanovovanie priamych daní. Mohol tak v rozpočte prostredníctvom novozriadeného Írskeho konsolidačného fondu (*Irish Consolidated Fund*) iba v obmedzenej miere ovplyvňovať rozdiel medzi príjmami a výdavkami. Nevýhoda však bola

¹⁶⁹ Havránek, Z., str. 85.

¹⁷⁰ Lyons, F. S. L., c. d., str. 185.

¹⁷¹ Schmidt, K., c. d., str. 38.

¹⁷² Lord Thring, *The Irish Government Bill and The Irish Land Bill*, in: Bryce, J. (ed.), *Handbook of Home Rule Being Articles on The Irish Question* [online]. London c.2004 [cit. 2006-02-24] bez paginácie. Dostupný z WWW: <<http://www.gutenberg.org/etext/14518>>.

¹⁷³ Schmidt, K., c. d., str. 37.

kompenzovaná: predpokladaný rozpočet na prvý rok platnosti navrhovanej legislatívy mal byť v prebytku vo výške až 404 000 libier.¹⁷⁴

Rokovalo sa i o írskom podiele na financovaní impéria, teda príspevku na armádu, loďstvo a administratívu. Suma sa mala pohybovať vo výške 1/14 až 1/15 imperiálnych výdajov.¹⁷⁵ Parnell považoval navrhovanú čiastku za príliš vysokú. Chcel, aby do imperiálneho fondu šla iba 1/20 alebo až 1/21 výšky výdajov a aby Dublinu ostala právomoc stanovovať nepriame dane a clá.¹⁷⁶ Napokon, s ťažkým srdcom a neustálymi námietkami, pristúpil na vládou navrhované riešenie. Avšak jeho nesporným úspechom bolo, že príspevky nakoniec neboli určené proporčne, ale konkrétnou sumou s tým, že budú nezmeniteľné na najbližších tridsať rokov. Napriek tomu sa Parnell obával finančnej náročnosti návrhu. Nespokojnosť i akúsi hrozbu vyjadril slovami: „*Ak nedostaneme dobrý rozpočet, všetko pôjde zle od úplného začiatku.*“¹⁷⁷ No nevzdával sa a naďalej sa pokúšal, aby Írsku vybojoval aspoň slobodnejšiu daňovú politiku.

Pri presne stanovených sumách príspevkov do imperiálneho fondu mohol budúcu situáciu ovplyvniť len ekonomický vývoj. Kvôli inflácii v nasledujúcom období by sa podobná dohoda pre Írsko stala viac ako výhodnou. Vďaka neustálemu rastu britských imperiálnych výdajov¹⁷⁸ by írsky príspevok roku 1910 pokrýval iba 1/26 ich výšky.¹⁷⁹

Neskôr, počas rozpravy, narazili Parnellove požiadavky na prudký odpor Chamberlaina a unionistov. Strach, že Írsko môže uvaliť dovozné clá na britský tovar znamenal ich nepriateľský postoj a limitoval nádeje kabinetu, že sa mu ho podarí pretlačiť cez Dolnú snemovňu.¹⁸⁰

Komplikácie okolo financií sa ďalej preťahovali ale osud návrhu mal v rukách Chamberlain. Keď spolu s Trevelyanom v marci podali rezignáciu, obaja ešte neboli

¹⁷⁴ Tamtiež, str. 39 – 40.

¹⁷⁵ Lord Thring, c. d., bez paginácie.

¹⁷⁶ Morley, J, c. d., str. 241.

¹⁷⁷ Tamtiež, str. 231.

¹⁷⁸ V roku 1886 boli imperiálne výdaje vo výške 92,2 milióna libier šterlingov, do roku 1910 vzrástli o 69% na 156 miliónov. Matthew, H. C. G., Gladstone..., str. 504

¹⁷⁹ Matthew, H. C. G., Gladstone..., str. 503 – 504.

¹⁸⁰ Morley, J., c. d., str. 231.

princiálne proti, a aj preto sa Gladstonovi črtala nádej, že po konzultácii s radikálmi bude dosiahnutý konsenzus.

Hlavné Chamberlainove pripomienky sa dotýkali niekoľkých oblastí. V prvom rade článku 24; teda vylúčenia írskych poslancov z londýnskeho parlamentu. Otázka bola úzko spojená s financiami. Gladstone vychádzal z myšlienky, že keď Íri budú mať vlastný parlament, teda ich záležitosti sa nebudú prejednávať vo Westminsteri, nebolo by spravodlivé, aby mali zastúpenie v Londýne a mohli sa tak miešať do anglických, škótskych a waleských záležitostí. Radikáli ale proti tomu namietli, že ak chce mať Británia kontrolu nad írskymi clami a nepriamymi daňami, musia írski poslanci ostať v imperiálnom parlamente. Gladstone preto navrhol kompromis, aby ich reprezentácia bola povolávaná späť do Westminsteru pri prerokúvaní záležitostí impéria, daní a konštitučných zmien.¹⁸¹

Odporcovia írskej samosprávy však o niečom podobnom nechceli ani počuť. V ich argumentoch hralo hlavnú úlohu presvedčenie, že vládne riešenie problému tak *„urobí z imperiálneho parlamentu občasný orgán. Nebude mať plynulé trvanie ... a Íri budú prosení aby sa zúčastnili na jeho jednaniach, hlavne ak dochádzka ich reprezentantov bude riadená inými záujmami.“*¹⁸²

Naviac zachovanie írskej reprezentácie v Londýne malo byť v prvom rade jasnou garanciou *„podriadenosti nového legislatívneho telesa. Pretože ak sú [parlamenty – P. S.] koordinované a rovné, nemôžete mať nadradenosť. Rovnosť vylučuje nadradenosť z etymologického významu slova ...“*¹⁸³

V ďalšom spornom bode Chamberlain spolu s Trevelyanom¹⁸⁴ odmietali, aby si Íri menovali sudcov, a spolu ich právomoc nad políciou považovali za nebezpečnú.¹⁸⁵

Jedným z najväčších kameňov úrazu bolo presnejšie vymedzenie kompetencií novej legislatívy. Chamberlain odmietol princíp, že by mali byť vymenované

¹⁸¹ Tamtiež, str. 232.

¹⁸² Z prejavu Josepha Chamberlaina v parlamente k druhému čítaniu návrhu zákona o írskej samospráve 1. júna 1886. Vid' Hancock, W. D. (ed.), c. d., str. 316.

¹⁸³ Tamtiež, str. 315.

¹⁸⁴ TREVELYAN, George Otto (1838 - 1928). Radikál a liberálny poslanec za Tynemouth v rokoch 1865 – 1868, za Border Burghs v rokoch 1868 – 1886 a Glasgow v rokoch 1887 – 1897. Minister pre Írsko v rokoch 1882 – 1884, minister pre Škótsko v rokoch 1886 a 1892 – 1895. V roku 1886 najprv nasledoval Chamberlaina k unionistom, neskôr sa však vrátil späť do Liberálnej strany.

¹⁸⁵ Garvin, c. d., str. 192.

záležitosti, ktoré nemajú patriť Dublinu. Naopak, bol za taxatívne vymedzenie toho, čo sa budúcemu írskemu parlamentu povolí. Tým by ho vmanévroval do úplnej závislosti na Westminsteri a degradoval na pozíciu, akú navrhoval pre Národné rady v svojom *Unauthorised Programme* z predvolebnej kampane v jeseni minulého roku. Gladstone na toto samozrejme pristúpiť nemohol.

„Radikálny Joe“ lipol na svojom riešení kompetenčnej otázky. Videl totiž hrozbu, že návrh o írskej samospráve „*zriadi dočasnú a nestabilnú vládu, ktorá bude zdrojom neustálej podráždenosti a agitácie, až kým nebudú írskym nacionalistom priznané všetky ich požiadavky.*“¹⁸⁶

Bol očarený americkým kontinentom. „*Obdivoval demokratickú a sekulárnu ústavu USA a vyhlásil, že chce amerikanizovať britské inštitúcie.*“¹⁸⁷ Prispôsobený vzor pre podmienky britského impéria videl v Kanade, ale nesúhlasil, aby Írsku bola poskytnutá rovnaká autonómia ako prvému britskému domíniu. Bolo to hlavne z obavy pred nacionalistickými túžbami po samostatnej írskej republike a zo strachu, že podobný skutok môže byť prvým krokom k „*demokratickému chaosu*“¹⁸⁸ a rozkladu tzv. „*Pax Britanica*“¹⁸⁹ i celého impéria. Riešenie zložitej otázky si predstavoval v uzákonení federatívnych vzťahov medzi Írskom a Britániou; takých, aké boli medzi kanadskými provinciami a jej centrálnym parlamentom.¹⁹⁰

Posledným problematickým, zato veľmi vážnym, bodom sa stal Ulster. Celú prípadnú írsku samosprávu komplikoval výskyt silného protestantského elementu sústredeného najmä v šiestich severovýchodných grófstvach,¹⁹¹ ktorý tu úplne kontroloval politickú moc i ekonomickú sféru. Vo zvyšných troch grófstvach¹⁹² na juhozápade provincie bol v zreteľnej menšine.¹⁹³

¹⁸⁶ Howard, C. H. D. (ed.), *A Political...*, str. 196.

¹⁸⁷ Quinault, R., *Joseph Chamberlain: A Reassessment*, in: Gourvish, T. R. – O’Day, A. (ed.), *Later Victorian Britain, 1867 – 1900*, London 1989, str. 84.

¹⁸⁸ Searle, G. R., c. d., 27.

¹⁸⁹ Týmto pojmom sa označovala ako jednota troch kráľovstiev: Anglicka, Škótska a Írsko tak i celý britský koloniálny systém.

¹⁹⁰ Quinault, R., c. d., str., 84.

¹⁹¹ Boli to Antrim, Armagh, Down, Fermanagh, Londonderry a Tyrone.

¹⁹² Grófstva Cavan, Monaghan a Donegal.

¹⁹³ Jalland, P., c. d., str. 50.

Postupný prílev anglických, ale hlavne škótskych presbyteriánov sem prebiehal od 16. storočia. Rozdiely v mentalite, vyznaní či rase medzi novousadlíkmi a starousadlíkmi boli očividné a postupne sa stávali ešte zrejmejšími.¹⁹⁴

Počas celého 19. storočia zažíval Ulster hospodársky rast a rozvoj priemyslu so zameraním na tkaniny, stavbu lodí a strojárstvo. Ekonomiku ovládajúci protestanti¹⁹⁵ sa hrozili, že by ich prosperita mohla byť zničená nekompetentnou a amatérskou politikou Dublinu prevádzanou zavedením privysokých daní, či nebudaj dovozných taríf na britský tovar.¹⁹⁶

V celom procese hrali hlavnú úlohu obojstranné predsudky voči druhej konfesii. Segregácia oboch vyznaní bola vskutku rigidná. Predovšetkým sa to prejavilo v samotnom Belfaste, hlavnom meste provincie, kde „*deti oboch náboženstiev vyrastali v atmosfére bigotnej rivality.*“¹⁹⁷ Privilegovaní protestanti neboli pripravení na postavenie skutočnej náboženskej i národnostnej menšiny¹⁹⁸ a obávali sa, že „*vláda Dublinu*“ (*Home Rule*) bude v skutočnosti znamenať „*vládu Ríma*“ (*Rome Rule*), teda náboženskú perzekúciu a politickú nestabilitu.¹⁹⁹

Pre všetky spomínané dôvody sa Ulster dožadoval zvláštneho parlamentu v Belfaste. Gladstone ale odmietol riešiť problém takýmto spôsobom. James Bryce,²⁰⁰ jeden z mála ulsterských liberálov a podsekretár na ministerstve zahraničia, už vo februári 1886 varoval pred nebezpečenstvom občianskej vojny, ak sa Ulstru nedá nejaká miera miestnej autonómie na ochranu lojálnej protestantskej menšiny a ekonomiky. Formálne myšlienku prezentoval v kabinete v marci, jeho rada bola však zamietnutá. Gladstone rozhodol, že o otázke špeciálnej dohody o prípadnom belfastskom parlamente bude rozhodnuté až behom parlamentnej rozpravy.²⁰¹ Ale počas jej trvania väčšina liberálov a írski nacionalisti vzdorovali tejto idei ako

¹⁹⁴ Vid' Kee, R., *The Green Flag. A History of Irish Nationalism*, London 1972, str. 391 – 400.

¹⁹⁵ Väčšinu priemyslu a veľkých obchodov ekonomicky najvyspelejšej provincie vlastnili protestanti. Katolíci sa uplatňovali väčšinou v sfére drobného podnikania. I preto sa írski nacionalisti dušovali, že obchod krajiny je v cudzích rukách. Vid' O'Day, A., *The Irish Question*, in: Gourvish, T. R. – O'Day, A. (ed.), *Later Victorian Britain, 1867 – 1900*, London 1989, str. 234.

¹⁹⁶ Jalland, P., c. d., str. 51.

¹⁹⁷ Lyons, F. S. L., c. d., str. 186.

¹⁹⁸ Vierovyznanie a príslušnosť k jednotlivým národnostiam sa viac-menej kryli.

¹⁹⁹ Jalland P. c. d., str. 51 – 52.

²⁰⁰ BRYCE, James (1838-1922). Profesor práva a liberálny poslanec v rokoch 1880 – 1885 za Tower Hamlets a v rokoch 1885 – 1906 za South Aberdeen. V rokoch 1894 – 1895 minister pre obchod a 1905 - 1906 minister pre Írsko. Veľvyslanec vo Washingtone v rokoch 1907 – 1913.

²⁰¹ Tamtiež, str. 53.

zbytočnému triešteniu historicky kompaktného územia. Za dostatočnú záruku na uchlácholenie protestantským obav tak naďalej pokladali iba prvú komoru navrhovaného dublinského parlamentu.²⁰²

V samotnom Ulstri to len tak vrelo. Už od prvých chvíľ, keď bolo jasné, že kabinet navrhne írsku samosprávu, až do jesene sa konali masové unionistické demonštrácie. Randolph Churchill tak mohol v Belfaste prehlásiť: „*Ulster bude bojovať a Ulster bude v práve.*“²⁰³ Hrozba občianskej vojny sa stávala čoraz zreteľnejšou. Ulsterské unionistické noviny a spolky vyzývali do zbrane.²⁰⁴ Na druhej strane liberáli podporujúci samosprávu tieto hrozby považovali za obyčajný bluf. Až vzdialená budúcnosť musela ukázať, že ním neboli.

Gladstone predložil návrh o írskej samospráve parlamentu 8. apríla 1886. „*Nastávajúcej scéne sa už nikdy počas dlhej kráľovninej vlády svojou mohutnosťou a majestátnosťou žiadne zákonodarné zhromaždenie nevyrovnalo ... Dolná snemovňa bola tak husto zaplnená na poschodí i na prízemí, ... že do žiadneho rohu miestnosti sa už nezmestila ani jedna osoba. Ponuky tisíc libier za miesto boli márne.*“²⁰⁵

Predseda vlády vo svojom prejave zhodnotil neúspešnosť riešení zložitej otázky pomocou dovtedy uplatňovaných výnimočných zákonov a osvetlil nutnosť nového prístupu k Írsku. Právo na samostatný parlament zdôvodňoval vzájomným nepochopením národov, keď povedal: „*anglická mentalita ... je vzdialená Írom a írsku mentalita je vzdialená Angličanom a Škótom.*“²⁰⁶ V nasledujúcich chvíľach svojho prejavu sa vyjadril k posledným politickým udalostiam. Odsúdil obrat *toryov*, a to, že neboli schopní splniť sľuby dané Carnarvonom. V závere celého prejavu vyzval celú snemovňu, aby „*ukázala Európe a Amerike, že my tiež vieme čeliť politickým problémom akým čelila Amerika pred dvadsiatimi rokmi a akým sa mnoho krajín v Európe muselo postaviť a nemalo z toho strach. Žiadam, aby sme sa v našom prípade, pevne a nebojácne, riadili tým, čo sme tak často kázali, ... menovite, že*

²⁰² Vid' vyššie str. 31 - 32.

²⁰³ Originálne znenie hesla bolo „*Ulster will fight and Ulster will be right.*“ Kee, R., c. d., str. 401.

²⁰⁴ Tamtiež, str. 401 – 402.

²⁰⁵ Garvin, J. L., c. d., str. 202.

²⁰⁶ Z Gladstonovho prejavu v parlamente 8. apríla 1886. Handcock, W. D. (ed.), English Historical Documents 1874 – 1914, Vol. 12 (2), London 1977, str. 311.

ústupok k samospráve nie je cestou k podlomeniu alebo oslabeniu, ale cestou k posilneniu a upevneniu jednoty.“²⁰⁷

Ale v Liberálnej strane vládol zmätok. Na dennodennom poriadku boli vyjednávania s odporcami návrhu, hlavne s ešte nerozhodnutými radikálmi. Na druhej strane *whigovia* principiálne írsku samosprávu odmietali. Jej hlavná myšlienka bola v rozpore s ich tradičným chápaním impéria. Podľa nich bola v stávke národná hrdosť, a akoby toho nebolo dosť, zároveň to bol priamy útok na ich vlastnícke práva. Mnohí pochybovali, s ohľadom na vyše osemdesiatročnú existenciu únie, či si Íri vôbec majú právo vládnuť. Odmietali tak akúkoľvek formu samosprávy.²⁰⁸

Gladstoneov kurz znamenal posun väčšiny doteraz s liberálmi sympatizujúcej aristokracie k *toryom*. Ich odchod sa očakával a definitívne sa potvrdil iba pár dní po uvedení návrhu do parlamentu. Na stretnutí v Opera House, zvolanom markízom Hartingtonom, sa zúčastnil i bývalý predseda vlády a vodca konzervatívcov – markíz Salisbury. Na stretnutí bol deklarovaný jednoznačný odpor voči Gladstoneovmu návrhu a prítomní sa zaviazali, že budú hlasovať proti jeho prijatiu.²⁰⁹

Ale ani secesia *whigov*, ani váhanie radikálov vládou zatiaľ neotriasli. Návrh bol naďalej prejednávaný v prvom čítaní a 13. apríla ním prešiel. O tri dni bol v parlamente uvedený návrh zákona o pozemkovej kúpe. John Bright si toho dňa poznamenal do denníku: „*prejav prehnany, podľa môjho názoru nie príliš múdry.*“²¹⁰

Ako reakciu na vzniknutú situáciu zorganizoval Chamberlain na 21. apríla stretnutie najsilnejšej miestnej organizácie liberálov v Británii – Birminghamskej liberálnej asociácie, na ktorom bola odsúdená Gladstoneova politika. Bol to veľký úspech unionistických radikálov,²¹¹ no netrval dlho. Už na tomto stretnutí sa medzi radikálmi prejavila istá opozícia voči Chamberlainovi, a to hlavne v osobe Francisca Schnadhorsta, sekretára Birminghamskej liberálnej asociácie a NLF.²¹² Kľúčovou udalosťou pre nasledujúci vývoj v Liberálnej strane sa tak stal až kongres NLF,

²⁰⁷ Tamtiež, str. 313.

²⁰⁸ Garvin, J. L., c. d., str. 199.

²⁰⁹ Morley, J., c. d., str. 245.

²¹⁰ Zápis z 16. apríla v denníku Johna Brighta. Walling, R. A. J., (ed.), *The Diaries of John Bright*, str. 540.

²¹¹ Garvin, J. L., c. d., str. 210 – 214.

²¹² Vid' vyššie, str. 5 - 6.

konaný 5. mája 1886 v hoteli *Westminister Palace* v Londýne,²¹³ pretože na ňom sa federácia postavila za írsku samosprávu proti svojmu predsedovi a zakladateľovi – Josephovi Chamberlainovi. Ten, spolu s ďalšími birminghamskými radikálmi, okamžite rezignoval na svoju funkciu. Samozrejme hlavný podiel na úspechu umierneného stredy mal Francis Schnadhorst.²¹⁴ Udalosť sa stala prvým krokom k úplnej odluke unionistických radikálov.

Bolo by ale nesprávne tvrdiť, že všetci radikáli bez rozdielu boli ochotní bezhlavo nasledovať Chamberlaina. Medzi jeho priateľmi a dlhoročnými spolupracovníkmi sa zrazu objavovali osoby, ktoré jednoznačne chceli ostať verní Liberálnej strane. Poprednými osobnosťami medzi nimi boli Charles Dilke²¹⁵ a Henry Labouchere, priateľmi familiárne volaný „Labby“. Ten už v polovici apríla poslal Chamberlainovi list, v ktorom ho žiadal, aby poriadne a do dôsledkov prehodnotil svoj postoj k írskej samospráve a ostal lojálny strane. Okrem iného mu napísal: „*Tvoj prechod [k podpore írskej samosprávy – P. S.] zabezpečí schválenie návrhu; ten prejde do Snemovne lordov. Potom kráľovná, Snemovňa lordov i whigovia budú na jednej strane a radikáli na druhej. Pán Gladstone musí čoskoro opustiť politiku. Potom budeš naším vodcom. Whigovia tak budú beznádejne potopení. Radikalizmus bude triumfovať. Netúžiš po tom?*“²¹⁶ List sa ale minul účinkom a Chamberlain zotrval na svojej pozícii.

Gladstone odporučil návrh na druhé čítanie v pondelok 10. mája 1886. Následne vodca radikálov publikoval svoje definitívne rozhodnutie hlasovať proti, kým nebude zmenená klauzula 24 o vylúčení Írov z Westministru.²¹⁷

Kolotoč najrôznejších porád prívržencov i odporcov návrhu sa v tejto chvíli roztočil na plné obrátky. Už 12. mája sa konalo zasadnutie 52 oponentov návrhu, na ktorom bol jednomyseľne deklarovaný odpor k ďalším rokovaniam s druhou stranou,

²¹³ Napriek tomu že NLF mala sídlo v Birminghame z podnetu ostatných miestnych liberálnych spolkov a pre ich obavy pred zmanipulovaním sa kongres konal v Londýne, kam sa neskôr premiestnila i celá centrála NLF.

²¹⁴ Garvin, J. L., c. d., str. 216 – 218.

²¹⁵ Tamtiež, str. 232 – 233.

²¹⁶ Searle, G. R., c. d., str. 30. Odvoláva sa na: Thorold, A. L., *The Life of Henry Labouchere*, London 1913, str. 291.

²¹⁷ Jay, R., c. d., str. 141 – 142.

ak tá nebude ochotná zmeniť niektoré svoje postoje.²¹⁸ O dva dni sa 32 z nich pripojilo k zhromaždeniu rovnakého počtu Hartingtonových *whigov* konanom v *Devonshire House*. Zúčastnil sa na ňom aj ich ešte pred nedávnym zaprisahaný nepriateľ Chamberlain. Dôvod bol prozaický: V tomto momente sa viac prikláňal k odporcom Gladstoneovho návrhu a spoluprácu s *whigmí* vnímal len ako krátkodobú záležitosť. Netušil ešte, že potrvá osemnásť rokov.²¹⁹

Na ťahu bol Gladstone. Na 27. mája zvolal na ministerstvo zahraničia schôdzu poslancov, ktorí boli „za ustanovenie legislatívneho orgánu v Dubline, špeciálne a exkluzívne určeného na riadenie írskych záležitostí.“²²⁰ Chamberlain sa odmietol zúčastniť. Napriek tomu sa dostavilo až 200 poslancov; medzi nimi aj niekoľko prívržencov „radikálneho Joea“. Predseda vlády sľúbil, že ak návrh prejde druhým čítaním, tak bude počas leta prepracovaný, hlavne jeho najspornejšia časť – článok 24.²²¹

Chamberlainova reakcia na ponuku bola rýchla a nezvyčajná. On a jeho vyše 50 nasledovníkov sa už 31. mája stretli v parlamentnej miestnosti číslo 15, kde im odporučil zdržať sa hlasovania v druhom čítaní. Mal na to niekoľko dôvodov. V prvom rade výsledok stretnutia ovplyvnil list popredného birminghamského radikála Johna Brighta, v ktorom stálo: „*Moje súčasné presvedčenie je hlasovať proti druhému čítaniu. ... Nie som ale ochotný brať na seba zodpovednosť z dávania rád ostatným. Budem však rád, ak sa zdržia hlasovania. Učinia tak veľkú službu pre zachovanie parlamentu a nebude nutné rozpustiť ho; pretože pán Gladstone nie je dosť múdry a riskuje to ... Malá väčšina v prospech návrhu môže byť takmer taká dobrá, ako jeho porážka, a môže zachrániť krajinu pred ťarchou všeobecných volieb ...*“²²² Okrem toho si bol Chamberlain vedomý ďalšej možnej spolupráce s Hartingtonom a jeho stúpenkami. Svoju rolu určite zohrala i ponuka *toryov*, že v prípade volieb konzervatívni kandidáti nebudú stáť proti unionistom medzi Liberálmi. To isté bolo o dva dni zopakované aj markízovi Hartingtonovi.²²³

²¹⁸ Tamtiež, str. 142.

²¹⁹ Fraser, P., *The Liberal Unionist Alliance: Chamberlain, Hartington, and the Conservatives, 1886 – 1904*, in: *English Historical Review*, Vol. 77, No 302. (Jan. 1962), str. 53 – 78.

²²⁰ Walling, R. A. J. (ed.), c. d., str. 542.

²²¹ Partridge, M., c. d. str. 208.

²²² Walling, R. A. J. (ed.), c. d., str. 542.

²²³ Jay, R., c. d., str. 143.

Hlasovanie o druhom čítaní prebehlo 8. júna 1886. Návrh zákona o írskej samospráve bol porazený v pomere 343 : 313. Až 93 liberálov, takmer tretina z celkového počtu, hlasovalo proti.²²⁴ Naplno sa prejavil odpor unionistov a kabinet sa vystavil nezvyčajnému *whigovsko*-radikálnemu útoku. V kontexte predošlých udalostí je nesporné, že práve Brightov list mal rozhodujúci efekt na osud návrhu.

Kabinet neváhal s ďalším rozhodnutím. Hneď v ten deň večer kabinet rozhodol o rozpustení parlamentu. Kráľovná mala síce výhrady voči ďalším voľbám v priebehu siedmich mesiacov, ale keďže Gladstone jasne zastával postoj, že v takej dôležitej záležitosti je nutné odvolať sa na názor voličov, uznesenie vlády nakoniec prijala. Na druhej strane, len v samotnej rezignácii kabinetu videl premiér prejav slabosti vlády a znamenalo by to pre neho, jeho kolegov i oponentov úplný ústup od nového politického kurzu. Dúfal, že volebné výsledky vytvoria silný spoločenský tlak na Dolnú snemovňu, ktorý by ju prinútil opätovne rokovať o návrhu írskej samosprávy a prijať ho.²²⁵ Spoliehal sa na to, že sa celá situácia vyvinie podobne ako počas krízových rokov 1830 – 1832, keď v boji o prvé rozšírenie volebného práva v 19. storočí bola Snemovňa lordov podobným postupom prinútená prijať reformu volebného systému.

Predvolebná kampaň i samotné voľby sa konali v júli 1886. Nechali vzplanúť mnohé vášne. Spreádzali ich mohutné zhromaždenia voličov po celých britských ostrovoch. Aj niektorí starí Gladstoneovi spolupracovníci na neho tvrdo útočili. Konzervatívci dodržali sľub a vo volebných obvodoch, kde sa uchádzali o parlamentný mandát liberáli podporujúci úniu, nepostavili svojich kandidátov.²²⁶

Napriek istému iskreniu mali samotné voľby pomerne pokojný priebeh. Pre liberálov bolo smolou, že u voličov sa prejavila akási únava z príliš často opakujúcich sa všeobecných volieb. Zúčastnilo sa na nich len okolo dva a pol milióna oprávnených voličov na rozdiel od asi štyroch miliónov z jesene 1885.²²⁷

Sám predseda vlády neveril v možné víťazstvo konzervatívcov a ich prípadnú väčšinu v Dolnej snemovni. O to bolo väčšie jeho sklamanie a prekvapenie po skončení volieb. Sila liberálov stojacich za vládou klesla z 235 doterajších mandátov

²²⁴ Feuchtwanger, E. J., c. d., str. 241.

²²⁵ Morley, J., c. d., str. 258.

²²⁶ Jenkins, R., c. d., str. 433.

²²⁷ Tamtiež.

na púhych 196. Naopak *toryovia* výrazne posilnili a získali, až 316 mandátov. Navyše mali pomoc i sedemdesiatich štyroch liberálov, ktorí odmietali zánik únie. Írski nacionalisti sa do nového parlamentu vrátili v nezmenenom počte. Celkový výsledok znamenal jasnú prevahu odporcov írskej samosprávy.²²⁸

Celá spoločnosť bola v tomto čase už unavená neutíchajúcimi problémami týkajúcich sa Írska. „*Deväť ľudí z desiatich už Írsko nudilo a radi by obrátili svoju pozornosť k niečomu inému.*“²²⁹ Aj preto prehovoril volebný výsledok jasnými číslami o britskom masovom „*antikatolicizme a antihibernianizme.*“²³⁰ Naopak, odzrkadlila sa v ňom úplná absencia iných populárnych riešení na témy ako boli jednota impéria, či sociálna a ekonomická stabilita,²³¹ pretože sa zdalo, že návrh zákona o írskej samospráve ohrozuje práve tieto spoločenské piliere.

Po volebnej porážke podal kabinet demisiu 30. júla 1886. Kráľovná poslala po markíza Saliburyho, ktorý prijal ponuku na zostavenie novej, unionistickej vlády.²³² Pozval do nej i liberálov, ktorí sa postavili proti Gladstoneovmu návrhu. Rozkol sa stal definitívnym a doteraz nezvyčajné spojenie radikálov a *whigov* skutočným.

Už o pár dní obaja vodcovia opozičných krídel Liberálnej strany založili vlastné stranícke organizácie s celoštátnou pôsobnosťou – Chamberlain Národnú radikálnu úniu (*National Radical Union*) a Hartington Asociáciu liberálnych unionistov (*Liberal Unionist Association*).²³³ Obe začali spolupracovať s konzervatívami proti svojim bývalým kolegom pod jednotným názvom ako liberálni unionisti. Vytvorili tak základ novej sily na politickej scéne ostrovného štátu na prelome 19. a 20. storočia. G. R. Searle o tom napísal: „*Zvláštna spolupráca medzi Chamberlainom a Hartingtonom sa stala dôkazom toho, ako dokázal spor o írsku samosprávu urobiť z dlhoročných priateľov rivalov a z nepriateľov spojencov.*“²³⁴

Pre porazenú Liberálnu stranu sa stal obrovskou stratou konečný odchod *whigov*. Znamenal takmer úplný zánik liberálneho aristokratického elementu.

²²⁸ Feuchtwanger E. J., c. d., str. 243.

²²⁹ Citát z listu Williama Harcourta Johnovi Morleymu z 20. novembra 1886. Jay, R., c. d., str. 149. Odvoláva sa na Hamer, D. A., *Liberal Politics...*, str. 228.

²³⁰ O'Day, A., c. d., str. 238.

²³¹ Westermann, S., c. d., str. 36.

²³² Matthew H. C. G., *Gladstone...*, str. 508.

²³³ Lowell, A. L. *The Government of England*, Vol. 1., New York 1918, str. 526.

²³⁴ Searle, G. R., c. d., str. 29.

Snemovňa lordov sa stala viac-menej úplne naklonenou konzervatívcom. V budúcnosti, predovšetkým v čase existencie liberálnych vlád, takto vytvorená bipolarita medzi Dolnou snemovňou a Snemovňou lordov spôsobí ešte mnohé komplikácie.

Zásadným spôsobom oslabená Liberálna strana musela tak prekonať ťažké obdobie v opozícii. Po debakli ju čakala dôležitá úloha. Skonsolidovať vlastné rady a zostaviť program, o ktorý by sa mohla v budúcnosti oprieť, a ktorý by jej pomohol získať späť dôveru voličov a obnoviť postavenie v parlamente.

V opozícii

1886 – 1892

V lete 1886, po druhých všeobecných voľbách za posledných sedem mesiacov, sa ujal vlády nový unionistický kabinet. Napriek tomu, že bol zložený výlučne z *toryov*, mal podporu i tých liberálov, ktorí sa v júni postavili Gladstoneovi na odpor pri riešení írskej otázky. Sám markíz Salisbury bol dokonca ochotný akceptovať spoločný kabinet konzervatívcov a liberálnych unionistov. Ba ponúkol markízovi Hartingtonovi vlastný post ministerského predsedu, on ho ale odmietol. Dobre si uvedomoval, aké ťažkosti by mohol spôsobiť spoločný kabinet, ako aj fakt, že konzervatívnu väčšinu v parlamente by z kabinetu riadil *whig*. Obe strany nakoniec súhlasili, že liberálni unionisti budú v parlamente podporovať *toryovskú* vládu i bez toho, aby mali svoje zastúpenie v kabinete.²³⁵

Zloženie odpadlíkov sa môže zdať prekvapujúce. Tvorili ich totiž prevažne *whigovia* a niekoľkí unionistickí radikáli. Poprednými postavami tejto neveľkej, zato podľa výsledku volieb rozhodujúcej sily na parlamentnom kolbišti, boli ešte pred nedávnom úhlavní nepriatelia, teraz však spojenci, markíz Hartington a Joseph Chamberlain.

²³⁵ Feuchtwanger, E. J., Gladstone, London 1989, str. 247 – 248.

Postavenie liberálnych unionistov sa v novej parlamentnej situácii stalo náročným. Na jednej strane sa mohlo zdať, že *whigovia* časom splynú s Konzervatívnou stranou, ale na druhej podobná fúzia unionisticky zmýšľajúcich radikálov s *toryjmi* bola nepredstaviteľná.²³⁶ A aj preto Hartington odmietol jemu ponúkaný post ministerského predsedu a spoluprácu unionistov na kabinetnej úrovni. Vedel, že prijatie ponuky mohlo znamenať úplné rozbitie mladučkej strany, v čele ktorej stál.

Spojenie *whigov* a *toryov* sa zatiaľ neuskutočnilo. Zabránili tomu ideologické rozpory medzi oboma tradičnými britskými aristokratickými politickými prúdmi. Ale neohrozili ich spoluprácu a neznamenali ani posun k rokovaniam o opätovnom zjednotení liberálov. V prvom rade sa definitívne potvrdilo, že *whigovsko-toryovská* kooperácia sa odohrávala hlavne na rovine spoločného postoja k unionizmu a odporu proti írskemu samospráve. Svetonázorové priblíženie bolo zatiaľ jasne obmedzené, čo vyjadril i A. H. Gordon, keď varoval lorda Selborna, že spolupráca liberálneho unionizmu a konzervativizmu „*nie je skutočnou chemickou zlúčeninou*“.²³⁷ Tento fakt koniec koncov potvrdili *whigovia* aj v samotnej Snemovni lordov, pretože v rokoch 1887 – 1893 v päťdesiatich šiestich prípadoch, čo tvorilo až 65,9 % všetkých hlasovaní, hlasovali v súlade s Liberálmi v Dolnej snemovni.²³⁸ Tu je však nutné pripomenúť, že napriek ešte pretrvávajúcim sympatiám boli *whigovia* a liberáli rozdelení v zásadnej otázke – Írsku. A to vonkoncom neumožňovalo ich spoluprácu na straníckej úrovni. Navyše je nevyhnutné prihliadať k celkovému trendu, ktorý sa jasne niesol v znamení postupného zblížovania *whigov* a *toryov*. Definitívne sa zavíril po schválení Newcastelského programu roku 1891, v ktorom jasne prevážili radikálne prvky a ktorý sa tak stal pre *whigov* absolútne neprijateľným.²³⁹ Od tej chvíle ich od Liberálnej strany nedelil len problém Írska ale celková koncepcia liberálnej parlamentnej politiky.

No dôvodov na odmietnutie fúzie liberálnych unionistov s konzervatívami bolo viac. Patrila medzi ne okrem iného i silná pozícia markíza Hartingtona, ktorú si

²³⁶ Gardiner, A. G., *The Life of Sir William Harcourt*, Vol. 2, London 1923, str. 2.

²³⁷ Phillips, G. D., *The Whig Lords and Liberalism, 1886 – 1893*, in: *The Historical Journal*, Vol. 24, No. 1 (1981), str. 167.

²³⁸ Tamtiež, str. 167 – 173.

²³⁹ Vid' nižšie, str. 75 – 76.

držal ako hlava strany majúcej rozhodujúce postavenie v Dolnej snemovni. Tento fakt vyjadril William Harcourt už vo svojom liste Josephovi Chamberlainovi z 20. júla 1886, keď napísal, že by: „*bol [markíz Hartington – P. S.] veľkým bláznom, ak by spojením s toryjmi zahodil takú silnú pozíciu, akou disponuje...*“²⁴⁰

Existencia dvoch viac-menej na sebe nezávislých unionistických strán však ponúkala aj inú výhodu – volebnú. Zatiaľ čo voliči Konzervatívnej strany boli a priori spájaní s odporom k návrhu írskej samosprávy, u liberálnych unionistov to také samozrejmé nebolo. Preto sa už počas volieb v lete 1886 ukázal vznik liberálnej a súčasne unionistickej strany ako veľký zisk. Volili ju ľudia, ktorí na jednej strane nesúhlasili s Gladstoneovým návrhom o írskej samospráve, no zároveň na druhej strane boli tradičnými voličmi liberálov. Títo ľudia by nikdy neboli ochotní odovzdať svoj hlas konzervatívnym *toryom*. Radili sa najmä k unionisticky zmýšľajúcim radikálom reprezentovaným osobou Josepha Chamberlaina.²⁴¹

Unionisti postavili na tomto základe svoj volebný úspech z leta 1886. I preto sa zdalo viac ako výhodné a prijateľné aj do budúcnosti zachovať na parlamentnej úrovni existenciu dvoch spolupracujúcich unionistických strán nachádzajúcich sa na ideologických protipóloch politického myslenia.²⁴²

Po katastrofe prehratých volieb Gladstone napriek vysokému veku a niekdajším úvahám o rezignácii z postu predsedu strany nehodlal odstúpiť. Jednoducho nechcel nechať riešenie írskej otázky nedokončené. Politický problém sa pre neho stal osobnou výzvou. Aj presvedčenie, že v najbližšom období existuje reálna šanca na zjednotenie liberálov²⁴³ a že sa v krátkej dobe môže opäť stať premiérom, zohralo v jeho postoji dôležitú úlohu.²⁴⁴ Mohol by sa tak pokúsiť definitívne vyriešiť írsku otázku a upevniť zničenú jednotu strany. Túto až heroicky patetickú pózu mu vyčítali mnohí súčasníci, hlavne z radov politických odporcov.

²⁴⁰ Gardiner, A. G., c. d., str. 4.

²⁴¹ Partridge, M., Gladstone, London 2003, str. 211.

²⁴² Fraser, P., The Liberal Unionist Alliance: Chamberlain, Hartington, and The Conservatives, 1886 – 1904, in: English Historical Review, Vol. 77, No 302. (január 1962), str. 53 – 78.

²⁴³ Tá vskutku existovala, dokonca, ako ukázal ďalší vývoj, na úrovni dohody o riešení írskej otázky. Týkalo sa to však výlučne Josepha Chamberlaina a jeho radikálnych prívržencov. Niektorí z nich ho postupne začali opúšťať a vracali sa do Liberálnej strany. Naopak, markíz Hartington a whigovci ani neuvažovali o podobnej dohode. Boli si istí, že liberáli sa opäť pokúsia vyriešiť írsku otázku spôsobom, ktorý bol v úplnom rozpore s ich prísny unionistickým presvedčením.

²⁴⁴ Feuchtwanger, E. J., c. d., str. 246.

Ale teraz, tesne po voľbách, sa neangažoval v politickom živote svojej krajiny. Dôvod bol jednoduchý – dovolenka. Za miesto svojho odpočinku si vybral Tagersee v Bavorsku v spoločnosti blízkych priateľov, ako boli lord Acton a Dr. Döllinger. V Londýne sa ukázal až 20. septembra 1886.²⁴⁵

Za Gladstoneovej neprítomnosti padlo bremeno byť vodcom opozície na Williama Harcourta. Bojazlivý kráľovnin prejav navrhujúci len ustanovenie komisie, ktorá mala vyšetriť efektívnosť doterajších ustanovení pozemkových zákonov, rozšíril Randolph Churchill, nový predseda Dolnej snemovne parlamentu, keď naznačil reformu miestnej vlády.²⁴⁶

Začiatkom septembra sa parlament dostal i k prerokovaniu unionistických nepokojov v Belfaste trvajúcich už od jari 1886. Vznikli ako reakcia na návrh zákona o írskej samospráve a mali otvorenú podporu Randolpha Churchilla.²⁴⁷ Preto sa na jeho hlavu zosypala tvrdá kritika. Najmä potom, čo bolo ešte koncom augusta v zrážkach medzi demonštrantmi a políciou iba počas piatich dní²⁴⁸ usmrtených osem osôb a ďalších 120 zranených.²⁴⁹

Úvodná schôdza parlamentu však ukázala i nezhody v čiastkových otázkach medzi liberálmi. Konzervatívny kabinet ohlásil ďalší zákon o pozemkovej kúpe ako istú kompenzáciu Írom za nesplnenie nádejí na samosprávu. S takýmto návrhom nesúhlasil dočasný vodca opozície, Harcourt, ale na druhej strane mu John Morley a lord Spencer vyjadrili podporu.²⁵⁰

Jedným z vrcholov a hýbatelom ďalších udalostí sa stala rozprava o návrhu zákona o pomoci nájomcom pôdy (*Tenant Relief Bill*). Predkladateľom nebol nikto iný ako Parnell. Požadoval, aby arbitrážnymi súdmi určené renty boli prehodnotené, a prípadne, aby tieto súdy mali právomoc zrušiť vyst'ahovanie nájomcu, ak bola splatená aspoň polovička bežnej renty a polovička nedoplatkov. Lordi sa na návrh pozerali cez prsty ako na snahu o polovicu im znížiť zisky z rent.²⁵¹ Gladstone, v tej

²⁴⁵ Morley, J., *The Life of William Ewart Gladstone*, Vol. 3, London 1912, str. 266 – 267.

²⁴⁶ Gardiner, A. G., c. d., str. 5.

²⁴⁷ Vid' vyššie, str. 37.

²⁴⁸ Forster, R. F., *Lord Randolph Churchill. A Political Life*, Oxford 1981, str. 279.

²⁴⁹ Comerford, R. V., *The Parnell Era 1883 – 1891*, in: Vaughan, W. E. (ed.), *A New History of Ireland*, Vol. 6. *Ireland Under the Union, II 1870 – 1921*, Oxford 1996, str. 68.

²⁵⁰ Gardiner, A. G., c. d., str. 7 - 8.

²⁵¹ Comerford, R. V., c. d., str. 69.

dobe ešte pobývajúci v Bavorsku, ale v čulom písomnom styku so svojimi straníckymi kolegami, najmä s Harcourtom, vyjadril podporu Parnellovej snahe a dokonca bol v prípade nutnosti pripravený vrátiť sa. Harcourt tlačný nepriaznivým vývojom okolností ho už 10. septembra žiadal, aby prišiel späť do Londýna. Ale aj napriek tomu, že líder liberálov vypočul jeho žiadosť a došiel o desať dní, bol Parnellov návrh porazený v druhom čítaní o 95 hlasov.²⁵²

Zdalo sa, že je to len ďalšia porážka liberálov v parlamente. Nebola to však celkom pravda. V Írsku verejnosť pozorne sledovala parlamentný vývoj, obzvlášť pri takej citlivej otázke, akou bola otázka nájomcov pôdy a ich rent. Výsledok hlasovania spôsobil v Írsku silné otrasy.

Zatiaľ čo sa september 1886 niesol v znamení pokračujúcej bitky medzi prevažne konzervatívnejšími unionistami a liberálnejšími gladstoniánmi na poli riešenia írskej otázky, november ubehol veľmi ticho a pokojne. Jedným z dôvodov bolo i blížiacie sa a každoročne sa opakujúce stretnutie NLF, ktoré sa malo tentoraz konať v Leeds.²⁵³ Vedenie Liberálnej strany totiž uznalo, že pred takou dôležitou vnútrostraníckou udalosťou nie je žiaduce príliš čerť vodu akýmkoľvek politicky závažnejším problémom. Obávali sa ďalšieho prípadného vnútrostraníckeho rozkolu, ktorý by bol tentoraz, v období snáh o vyrovnanie sa so stratami zo začiatku leta, viac ako nebezpečným pre samotnú existenciu liberálov ako parlamentnej strany.

Predsedom celého podujatia mal byť dlhoročný člen strany a popredný gladstonián John Morley. Na poslednú chvíľu však požiadal, aby toto bremeno prevzal William Harcourt. Dôvodov mal niekoľko. Na prvom mieste však boli útoky na stranu vedené radikálom v radoch konzervatívcov, Randolphom Churchillom, ktoré podnikol počas svojho prejavu v Bradforde len pár dní predtým.²⁵⁴

Národná liberálna federácia sa stretla 3. novembra 1886. Samozrejme, témou číslo jeden bola írska samospráva a riešenie zložitej situácie, v ktorej sa liberáli ocitli. Prioritne zaznievala a neustále sa opakovala obrana takého liberálneho riešenia írskej otázky, aké sa vykryštalizovalo v priebehu prvého polroka 1886. V Harcourtovom prejave dokonca zaznela akási predpoveď, že si ju časom osvoja i konzervatívci: „...

²⁵² Lyons, F. S. L., Charles Stewart Parnell, London 1977, str. 360.

²⁵³ Hurst, M., Joseph Chamberlain and Liberal Reunion. The Round Table Conference of 1887, London 1967, str. 62.

²⁵⁴ Gardiner, A. G., c. d., str. 10.

*Vždy, keď Liberálna strana navrhuje nejakú veľkú reformu, toryovia tvrdia, že je zlomysel'ná a nebezpečná, že jej autori sú ohavní a zhýralí a podobne; môže to byť desať rokov, môže to byť päť rokov, môže to byť rok alebo len šesť mesiacov a potom náhle zmenia názor a prídu nato, že toto riešenie bolo excelentné...*²⁵⁵ Nepopierateľne, napriek istej miere pravdivosti, ktorú výrok obsahuje, sa v tomto prípade Harcourt mýlil. Konzervatívci zubami-nechtami bránili úniu ešte 35 rokov a to, že nakoniec pristúpili k jej rozpadu, rozhodne nespôsobila náhla zmena ich názoru, ale, bohužiaľ, občianska vojna.

Konferencia mala však aj iný dôsledok ako len schválenie ďalšej podpory írskej samosprávy. Tento už ale pre Gladstonea a mnohých popredných predstaviteľov strany taký príjemný nebol. Jasne a jednoznačne sa z radov bežných členov NLF ozývali hlasy volajúce po zjednotení a nevyhli sa ani kritike Gladstonea za jeho odmietavý postoj k niektorým bodom Chamberlainovho radikálneho programu.²⁵⁶

Napriek tomu, že samotný Gladstone mal indiferentný postoj k opätovnému zjednoteniu strany (na čom mali podiel i politické spory s Chamberlainom, ktoré získali svoj osten' i v osobnej rovine) NLF deklarovala v záverečnom memorande snahu o opätovné dosiahnutie jednoty.²⁵⁷ Fúzia sa stávala pre ňu čoraz naliehavejšou, hlavne v súvislosti s útokmi Churchilla pred, ale i po Leedskej konferencii.²⁵⁸ Zo dňa na deň bola „*pozícia gladstoniánov ako jediných ochrancov liberálnych myšlienok*“ obtiažnejšou, hlavne po Churchillovom vyhlásení o „*toryovskej demokracii*“. To vo vnútri Liberálnej strany iba zvyšovalo apetít po veľkorysej reforme,²⁵⁹ objavujúci sa už v súvislosti s definitívnym Gladstoneovým odchodom do politického dôchodku ešte v lete a na jeseň 1885.²⁶⁰

No v tomto kontexte sa nezabúdalo ani na trenice s liberálnymi unionistami; i preto sa muselo postupovať v prípadnom rokovaní s Chamberlainom a jeho prívržencami veľmi opatrne. Prvým, kto svojím konaním naznačil neskoršie udalosti, bol William Harcourt. Prečo sa ujal iniciatívy práve on, je zrejme, ak si uvedomíme, že v rozklade politických strán videl hrozbu anarchie a dezintegrácie celého sociálneho systému.

²⁵⁵ Tamtiež, str. 11.

²⁵⁶ Hurst, M., c. d., str. 71.

²⁵⁷ Tamtiež, str. 71 – 72.

²⁵⁸ Forster, R. F., c. d., str. 297 – 298.

²⁵⁹ Gardiner, A. G., c. d., str. 11.

²⁶⁰ Vid' vyššie, str. 23.

Preto v decembri 1886, krátko po návrate radikálneho Joesa a jeho pravej ruky, Jesseho Collingsa, z Osmanskej ríše, pozval oboch liberálne unionistických predákov na návštevu k sebe domov, pričom vopred sľúbil, že otázka Írska nebude počas ich prítomnosti spomenutá. Nevinne vyzerajúci kontakt bývalých kolegov bol s ohľadom na predošlé i nasledujúce udalosti prelomovým.²⁶¹ Vynikol ako prvý svojho druhu od druhého čítania návrhu o írskej samospráve a jeho následkov. Užšia komunikácia ostala naviazaná napriek tomu, že sa stretnutie neuskutočnilo, nie však z Chamberlainovho nezájmu, ale pre neočakávané udalosti, ktoré razom a od základov zmenili postavenie liberálnych unionistov v parlamente, vláde i v koalícii s konzervatívami.²⁶²

Iba dva dni pred Vianocami 1886 bola verejnosť šokovaná článkom v *The Times* oznamujúcom rezignáciu Randolpha Churchilla z postu ministra financií (*Chancellor of the Exchequer*), ktorá vyplynula hlavne z kabinetných sporov pri jeho návrhu rozpočtu na budúci rok. Základom konfliktu sa stalo zníženie dane z príjmu, zrušenie dane z čaju a zavedenie pomerne vysokej dedičskej dane. (Tá mala byť v podstate progresívnou daňou založenou na reálnej hodnote majetku.) Salisbury, samozrejme, nebol týmto radikálnym návrhom príliš nadšený a ani ostatní členovia kabinetu neopĺyvali pri ňom pozitívnymi reakciami.²⁶³

Ďalším dôležitým bodom Churchillovho návrhu rozpočtu sa stal predpoklad udržať nízke výdaje na námorníctvo a armádu. A tu sa dopustil taktickej chyby. Jeho neústupnosť viedla až k tomu, že minister vojny W. H. Smith ponúkol Salisburyemu svoju rezignáciu. To bolo poslednou kvapkou. Pri rokovaní o rozpočte bol návrh rozpočtu v kabinete odmietnutý. Čo však bolo horšie, Churchill ostal pre svoje radikálne postoje úplne izolovaný, a tak sa jeho rezignácia stala nevyhnutnou.²⁶⁴

Lord Randolph si bol vedomý, že ani nie tak snaha o škrty v námorných a armádnych výdavkoch, ako hlavne jeho radikálne návrhy v daňovej oblasti ho donútili k demisii. Aj preto proti „starej bande“, ako sa vyjadril (myslel tým hlavne

²⁶¹ Garvin, J. L., *The Life of Joseph Chamberlain*, Vol. 2, 1885 – 1895, London 1933, str. 269 – 283.

²⁶² Gardiner, A.G., c. d., str. 12 – 14.

²⁶³ Foster, R. F., c. d., str. 300.

²⁶⁴ Viac o rezignácii Randolpha Churchilla z postu ministra financií vid' Foster, R. F., c. d., str. 300 – 347; alebo biografiiu z pera jeho syna: Churchill, W. S., *Lord Randolph Churchill*, London 1905, str. 557 – 585.

na staré tradičné aristokratické *toryovské* rodiny – P. S.), nič nezmohol.²⁶⁵ V celej záležitosti pravdepodobne zohralo svoju úlohu i jeho uvedomovanie si choroby, ktorou trpel a ktorej o deväť rokov podľahol.²⁶⁶

Táto udalosť mala netušené následky na britskú politickú situáciu. Premiér Salisbury pristúpil na reorganizáciu kabinetu i celého ponímania vlády. Čisto *toryovský* kabinet v parlamente otvorene podporovaný liberálnymi unionistami sa stal minulosťou. Randolpha Churchilla na poste ministra financií vystriedal G. J. Goschen a na poste predsedu Dolnej snemovne parlamentu W. H. Smith, s ktorým mal toľko sporov o námorné a armádne výdaje. Salisbury bol dokonca ochotný zújsť pri rekonštrukcii kabinetu tak ďaleko, že už po druhýkrát ponúkol vlastný post Hartingtonovi, ten ho však prezieravo odmietol.²⁶⁷

Čo je však podstatné, Goschen bol liberálny unionista.²⁶⁸ Jednoduchá zmena sa môže zdať banálnou, znamenala však mnoho. V prvom rade priamu účasť liberálnych unionistov, v kabinete a vláde, ktorá sa tým stávala priamo ich vládou. Účasť v konzervatívnej vláde tak definitívne potvrdzovala liberálny rozkol. Cesta späť už nebola možná.

Markíz Salisbury sledoval však i iný cieľ. Pri výbere nových členov vlády si dal záležať na tom, aby nepodporil radikálny element vo svojej vlastnej strane. Nadviazal priamy kontakt iba s pravým krídlom liberálnych unionistov – *whigmi*, s ktorými mal rozhodne viac spoločných názorov ako s ľavým radikálnym a nonkonformným Chamberlainovým krídlom. Práve ono sa silno opieralo o postavenie Randolpha Churchilla a jeho podporu. Teraz však, po jeho rezignácii a príklone celej vlády doprava, stratil Chamberlain a jeho spoločníci prirodzeného spojenca na tej najvyššej, kabinetnej úrovni. Spolupráca s konzervatívnou vládou sa preto pre nich mohla zdať dlhodobo nemožná.

Prvotný pocit banality po uvedomení si týchto súvislostí sa rýchlo vytráca. Práve kryštalizácia zložitej situácie na prelome rokov 1886 a 1887 viedla k najväznejšiemu pokusu o zjednotenie liberálov a k tzv. konferencii okrúhleho stola (*Round Table Conference*). Konečne sa naskytila vhodná situácia na spoločné

²⁶⁵ Gardiner, A. G., c. d., str. 17.

²⁶⁶ Ponting C., Churchill, Praha 1997, str. 9.

²⁶⁷ Gardiner, A. G., c. d., str. 18.

²⁶⁸ Hurst, M., c. d., str. 66 – 67.

rokovanie a šanca na jeho zdarný koniec presne tak, ako bola deklarovaná v novembri na konferencii v Leeds.

Vo vedení strany ale bola skupina poslancov, ktorá ešte nebola pripravená a ani veľmi nechcela rokovať s ľuďmi, ktorí zničili snahu o úspešné vyriešenie írskej otázky. Gladstone patril medzi nich, ale nekládol odpor zjednotiteľským snahám. Odmietal však svoju účasť na konferencii. Akousi jeho predĺženou rukou na nej mal byť John Morley, ktorý mal však podobný skeptický postoj k Chamberlainovi ako bývalý premiér.²⁶⁹

S vodcom radikálov bol v najtesnejšom kontakte naďalej Harcourt. Príprava konferencie pokračovala v plnom prúde a jej začiatok sa neúprosne blížil. Jedinou podmienkou radikálov na spojenie bolo, aby liberáli definitívne opustili a zavrhli myšlienku a schému írskej samosprávy, čo by podľa nich viedlo k liberálnej jednote na jednej spoločnej platforme. Tá mohla byť splnená iba za predpokladu, že sa definitívne prekonajú profesionálne, ale hlavne osobné spory spojené s predošlým bratovražedným bojom vyjadrené heslom: „*Nik nenosí čistú košeľu*“.²⁷⁰

Harcourt pravidelne informoval Gladstonea o Chamberlainových úmysloch. Už 30. decembra 1886 mu v liste oznamoval, aké má radikál predstavy o prerokovaných bodoch a účastníkoch konferencie. Navrhoval, aby sa na nej zúčastnili sám Chamberlain, lord Herschell, John Morley, William Harcourt a Henry Fowler. Avšak posledný z nich bol nakoniec vymanévrovaný z pozície účastníka rokovaní, a to z dôvodu predošlého príliš blízkeho prepojenia s Chamberlainom a sympatizovaním s ním.²⁷¹ Zoznam navrhovaných tém bol nasledujúci: „*sociálne reformy v Británii, otázka írskej pôdy, otázka írskej miestnej správy a otázka, na akej forme írskej legislatívy je vôbec možné sa dohodnúť*“.²⁷²

Harcourt bol v popredí príprav rokovaní medzi radikálmi a Liberálnou stranou a situácia okolo zmien vo vláde a parlamente mu prišla náramne vhod. Bol si vedomý toho, akému tlaku je Chamberlain vystavený, a vedel, že práve tieto okolnosti nahrávajú liberálom v plnom rozsahu, aby mohli „svojho strateného syna“ prijať späť.

²⁶⁹ Gardiner, A. G., c. d., str. 19.

²⁷⁰ Tamtiež, c. d., str. 21.

²⁷¹ Garvin, J. L., c. d., str. 283 – 285.

²⁷² Chamberlainov zápis z 31. decembra 1886. Howard, C. H. D., A Political Memoir 1880 – 1892 by Joseph Chamberlain, London 1953, str. 239.

Nakoniec sa obe strany dohodli na stanovení začiatku konferencie na 13. januára 1887. Delegátmi Liberálnej strany boli William Harcourt, lord Herschell a John Morley. Radikálne krídlo liberálnych unionistov zas zastupovali jeho poprední predstavitelia: Joe Chamberlain a George Otto Trevelyan.²⁷³

Napriek istému pokroku vo vzťahoch medzi oboma znesvärenými stranami ostávali mnohí liberáli naďalej nedôverčiví. I sám Gladstone ešte 7. januára v liste Harcourtovi vyjadril skepsu k opodstatnenosti konferencie: „*vy traja budete zastupovať v širšom zmysle 280, v užšom 195 poslancov. Oni dvaja budú reprezentovať šiestich alebo siedmich. Vy 195 s pevnou pôdou pod nohami; oni tých šesť či osem (ak ich je tak veľa) balansujúcich vo vzduchu.*“²⁷⁴

O tom, že Gladstone konferenciu nevnímal veľmi pozitívne svedčí i to, že vo svojom denníku ani len nenaznačuje, že sa vôbec začala. A to napriek faktu, že mala prvotný význam pre stranu.²⁷⁵

Konferencia sa nakoniec zišla v Harcourtovom dome, na Grafton Street 7 presne podľa dohody, 13. januára 1887. Prvé sedenie trvalo tri hodiny a bolo poznačené srdečnou atmosférou. Zdalo sa, že všetko ide tak, ako má. Neboli však zatiaľ dohodnuté žiadne vážnejšie závery a ďalšie rokovania boli presunuté na nasledujúci deň na popoludnie.²⁷⁶ Hlavnými témami boli otázka írskych pôd, miestnej vlády a nakoniec i páľčivá otázka írskych samosprávy. A práve o záveroch pri tomto poslednom, no najdôležitejšom bode okrúhleho stola informoval Harcourt Gladstonea v liste zo 14. januára 1887: „... *Začali sme na spoločnom základe, že by tam [v Írsku – P.S.] mal byť legislatívny orgán, na ktorom by mal byť závislý exekutívny orgán pre čisto írské otázky. V princípe bola prijatá leedska rezolúcia.*“²⁷⁷ V dôležitej otázke vzťahu imperiálneho a írskych parlamentu, na ktorej sa v lete 1886 rozbila Liberálna strana, liberáli vyšli v ústrety Chamberlainovi a dohodli sa, že vzorom novej írskych ústavy by mala byť kanadská ústava a že, „*právomoci írskych samosprávy budú analogické právomociam provinčných parlamentov v Kanade.*“²⁷⁸

²⁷³ Hurst, M., c. d., str. 202.

²⁷⁴ Gardiner, A. G., c. d. str. 26.

²⁷⁵ Matthew, H. C. G. (ed.), *The Gladstone Diaries With Cabinet Minutes and Prime-ministerial Correspondence*, Vol. 12, 1887 – 1891, Oxford 1994, str. 4.

²⁷⁶ Garvin, J. L., c. d., str. 286.

²⁷⁷ Gardiner, A. G., c. d., str. 27.

²⁷⁸ Tamtiež.

Ale to bolo všetko a Chamberlain vo svojom súkromnom memorande z 13. januára vyjadril aj mierne sklamanie, pretože „*nebol ani slovom spomenutý problém vzťahu dublinského parlamentu a exekutívy na ňom závislej.*“²⁷⁹

Ďalší deň však tieto témy boli pokryté rozhovormi o právomociach a štatúte polície, o menovaní a platení sudcov, ale aj o zastúpení Írov vo Westminsteri. V tejto poslednej otázke sa dospelo k spoločnému konsenzu, že ich plné zastúpenie nebude možné, ale jedine Morley sa postavil za ich úplné vylúčenie z londýnskeho parlamentu.²⁸⁰

Najťažší bod, otázka samostatného legislatívneho telesa pre Ulster, nebola zatiaľ vyriešená a bola odložená na neskoršie rokovania, čím Chamberlain nebol veľmi nadšený. No na druhej strane skonštatoval, že vo všetkých iných záležitostiach sa dosiahlo konsenzu a prípadné rozdiely v postojoch boli len v detailoch, ktoré sa dajú odstrániť v blízkej budúcnosti.²⁸¹

Tieto dva dni znamenali jednoznačný úspech. Po nich boli rokovania na čas odložené. Počas tejto prestávky už 22. januára zaujal členov konferencie i širšiu verejnosť prejav Joes Chamberlaina prednesený v Hawicku, v ktorom neukázal ani ten najmenší úmysel rozbiť rokovania. Na to ho Harcourt potešene uisťoval, že Gladstone je naklonený myšlienke opätovného spojenia.²⁸²

Kým však trvalo všeobecné nadšenie z doposiaľ dosiahnutých úspechov, Chamberlain pripravoval ďalší prejav, ktorý predniesol 29. januára v Birminghame. Ten už toľko pochvál nezozal. Radikálny Joe sa vydal na šikmú plochu kritiky tých, s ktorými rokoval. Útočil v ňom na gladstoniánov do tej miery, že ešte aj Harcourtov neoblomný optimizmus začínal mať svoje trhliny.²⁸³

Z napätej situácie plynulo znechutenie a dokonca úvahy o rozpustení konferencie. Nakoniec však samotný Gladstone odporučil, aby sa v rokovaní pokračovalo. Posledný Chamberlainov prejav nebol dokonca zo strany liberálov nijako komentovaný. John Morley dal svojmu prejavu prednesenom v Newcastli 9. februára 1887 zmierlivý tón až na niekoľko miernych narážok na radikálov. No ich

²⁷⁹ Howard, C. H. D. (ed.), c. d., str. 249.

²⁸⁰ Tamtiež, str. 250. Súkromné Chamberlainovo memorandum zo 14. januára 1887.

²⁸¹ Garvin, J. L., c. d., 286.

²⁸² Hurst, M., c. d., str. 238 – 240.

²⁸³ Gardiner, A. G., c. d. str. 30.

vodca sa cítil dotknutý a v liste Harcourtovi sa sťažoval: „*Nebudeš asi veľmi prekvapený, ak poviem, že jeho prejav v Newcastli bol osobne veľmi útočný...*, rezervujem si právo na plnú verejnú reakciu pri prvej vhodnej príležitosti.“²⁸⁴

Zatiaľ však bola vôľa k rokovaniam väčšia ako nedorozumenia. Ako dôkaz môže poslúžiť fakt, že George Otto Trevelyan zo spoločného podnetu Harcourta a Chamberlaina rozposlal pozvánky pre účastníkov na druhé kolo rokovaní. To sa konalo 14. februára 1887 v jeho dome na Grosvenor Crescent 7.²⁸⁵

Začiatok rozhovorov poznačili veľké spory Chamberlaina a Morleyho vychádzajúce z udalostí posledných dní. Až po zásahu Harcourta, ktorý vyhlásil, že „*keď sa stretnú vyslanci bojujúcich mocností, je zvykom splnomocnených prejavíť úctu svojim protivníkom*“,²⁸⁶ sa spoločná večera vyvíjala dobre a zdalo sa, že v krátkej budúcnosti bude možné oficiálne obnoviť rokovania.²⁸⁷ Boli to však priskoré nádeje.

Rozbuškou k úplnému zrušeniu a krachu rokovaní medzi zástupcami liberálov a ich odtrhutej časti bol dosť nešťastný list Gladstonea, ktorý zo zrušenia všetkej liberálnej snahy o reformy obviňoval liberálnych unionistov. Viac nebolo treba. Vydavateľ nonkonformného a radikálneho listu *The Baptist* F. H. Stockwell vyzval Chamberlaina, aby na takéto slová reagoval.²⁸⁸

Chamberlainov článok o odlúčení anglikánskej cirkvi vo Walese vyšiel 25. februára 1887 a priniesol nepríjemné prekvapenie, ba priam vytriezvenie. Plnou silou obrátil svoje zbrane proti Gladstoneovej politike, ktorá zanedbávala pre írsku otázku potreby ľudí nielen vo Walese, ale i Škótsku a samotnom Anglicku: „... *Tridsaťdva miliónov ľudí musí žiť bez takej potrebnej domácej legislatívy, pretože tri milióny sú nelojálne; a takmer šesťsto členov imperiálneho parlamentu je donútených k nečinnosti, pretože nejakých osemdesiat poslancov, finančne závislých na chicagskej konvencii a reprezentujúcich jej politiku, musí blokovat' všetku činnosť* [parlamentu – P. S.] *dovtedy, kým nebudú splnené ich požiadavky.*“²⁸⁹ Tak znelo obvinenie.

²⁸⁴ Garvin, J. L., c. d., str. 291.

²⁸⁵ Hurst, M., c. d., str. 270

²⁸⁶ Gardiner, A. G., c. d., str. 32.

²⁸⁷ Hurst, M., c. d., str. 276 – 277.

²⁸⁸ Howard, H. C. D. (ed.), c. d., str. 252.

²⁸⁹ Hurst, M., c. d., str. 286 – 287. Cituje list *The Baptist* z 25. februára 1887.

Tvrde slová na adresu liberálnej politiky v poslednom období. A reakcia nedala na seba dlho čakať. Aj Harcourtovi došla jeho nekonečná trpezlivosť a v liste, napísanom Chamberlainovi ešte toho dňa, cítiť veľké sklamanie: „... *Nemôžem vyjadriť, ako mi je toho všetkého ľúto. Cítim, že sme robili sizifovskú prácu. Hneď ako sme s veľkou námahou vytlačili balvan na vrchol, vo výbuchu podráždenia si ho zhodil späť na dno. Sťažoval si sa na nechť panujúcu voči tebe, ale niekedy si prajem, aby si sa zamyslel, koľkokrát si ju vyprovokoval; a bojím sa, že táto posledná udalosť veľmi zvýši odpor voči tvojej osobe.*“²⁹⁰

Všetko to mohlo znamenať iba jedno – krach doteraz takých sľubných rokovaní o zjednotení liberálov. Vedomí si toho boli všetci. Za druhú stranu o tom svedčí Chamberlainov list, v ktorom o deň neskôr Harcourtovi odpovedal: „*Súhlasím s tebou, že naša úloha [zjednotiť Liberálnu stranu – P. S.] je nemožná – na oboch stranách je stále tak veľa precitlivenosti a pocitu krivdy, že ťažkosti sú skoro neprekonateľné.*“²⁹¹

Gladstone vo svojom denníku celkom presne odhadol situáciu a naznačil, že to bola pre všetkých tá povestná posledná kvapka do po okraj naplneného pohára a že znechutenie zúčastnených strán už nedovolí pokračovať ďalej: „*Myslím si, že rokovaniami bolo urobené hodne, ale nie som presvedčený, že by bolo možné dosiahnuť viac. V najbližšom čase, ak je to práním pána Chamberlaina, môžem zvolať svojich kolegov, dať im vedieť, čo mi bolo hlásené, a oboznámiť sa s ich názormi na otázku, či a ako ďalej pokračovať v ďalších rokovaniach, ak vezmeme do úvahy, čo sa práve stalo. Myslím si ale, že sa ku mne pripoja v poďakovaní pánovi Chamberlainovi za účasť v takých priateľských rozhovoroch.*“²⁹² Pomerne jemne, no jasne napísaný rozsudok nad osudom konferencie.

Nasledovalo obdobie, v ktorom medzi táborom liberálnych unionistov a Liberálnou stranou silnela prestrelka o to, kto vlastne spôsobil krach rokovaní. Hlavne Chamberlain chcel posunúť liberálov do pozície tých, ktorí znemožnili ich pokračovanie. Jeho cieľ ale zničil George Otto Trevelyan. Tento muž bol natoľko presvedčený, že konferencia smerovala k pozitívnym výsledkom a že za jej neúspech

²⁹⁰ Gardiner, A. G., c. d., str. 34.

²⁹¹ Tamtiež, str. 34.

²⁹² Memorandum z 26. februára 1887 prísne označené za súkromné. Matthew, H. C. G. (ed.), *The Gladstone Diaries...*, str. 14.

je zodpovedný radikálny Joe, že už v júli 1887 v doplňovacích voľbách v jednom z glasgowských volebných obvodov – Bridgetone – vystupoval ako oficiálny kandidát Liberálnej strany.²⁹³ Udalosť dala len ďalší podnet pre slovnú vojnu o to, kto vlastne rozbil konferenciu. Chamberlain obvinil svojich oponentov, že cielene použili jeho list na prekáženie rokovaní.²⁹⁴ Napriek tomu všetkému sa mu nepodarilo zbaviť podozrení, že v skutočnosti to bolo jeho zámerom.

Prelom rokov 1886 a 1887 sa ale neniesol iba v znamení pokusu o zjednotenie Liberálnej strany. Od septembra 1886, od zamietnutia návrhu zákona o pomoci nájomcom pôdy sa situácia v Írsku neustále vyostrovala. Roľníci sa dostávali do čoraz horšej situácie. Postupom času neboli schopní platiť ani súdom určené renty podľa pozemkového zákona z roku 1881.²⁹⁵ Náznaky násilia sa prejavovali už od januára 1886 a len vďaka príprave návrhu zákona o írskej samospráve neprepukli do otvoreného odporu.²⁹⁶

Parnell v tomto čase ostal chvíľu bokom od politického diania a následok sa pomerne rýchlo ukázal. Za krátky čas prevzal vedenie triumvirát John Dillon (vráťivší sa len prednedávnom z USA), William O'Brian a Timothy Harrington, sekretár Írskej národnej ligy (*Irish National League*). Posledný z menovaných v polovici októbra 1886 uverejnil v liste *United Ireland* článok pod názvom „Plán kampane“ (*Plan of Campaign*), ktorého základným rysom bol kolektívny odpor a vyjednávanie. O'Brian aj Dillon, ktorý mal už predtým horlivý prejav v Woodforde, čo bolo centrum odporu proti markízovi Clanricardeovi, ho horlivo podporili.²⁹⁷

Na pozemkoch, kde landlordi odmietali dobrovoľne znížiť svoje požiadavky na roľníkov, sa podľa „Plánu kampane“ mali nájomníci pôdy o výške rent dohodnúť medzi sebou a predložiť svoj návrh landlordovi.²⁹⁸ V prípade, že landlord nebol ochotný sumu akceptovať a chcel platby v plnej, ním stanovenej, výške, mali mu roľníci odmietnuť rentu platiť. Peniaze, na ktorých sa dohodli, tak mali putovať do spoločného pozemkového fondu (*Estate fund*), ktorý mal byť ďalej použitý na

²⁹³ Garvin, J. L., c. d., str. 294.

²⁹⁴ Gardiner, A. G., c. d., str. 37 – 38.

²⁹⁵ Vid' vyššie, str. 9 – 10.

²⁹⁶ Nájomníci pôdy na pozemkoch markíza Clanricardea v Galway sa chceli vzbúriť už v januári 1886. Lyons, F. S. L., *Ireland Since the Famine*, New York 1971, str. 188.

²⁹⁷ Lyons, F. S. L., *Charles Stewart Parnell*, str. 360.

²⁹⁸ Lyons, F. S. L., *Ireland Since the Famine*, str. 188.

podporu a ochranu nájomcov, ktorí mohli byť vypovedaní z pôdy na základe použitia tohto postupu. V prípade vyčerpania pozemkového fondu, čo sa aj pomerne rýchlo stalo, mali byť zmobilizované fondy Írskej národnej ligy, pravidelne doplňované americkými príspevkami.²⁹⁹

Parnell v tomto čase nielenže nebol v čele novej vlny odporu proti vysokým rentám landlordov, ale dokonca sa postavil proti. Už na konci decembra 1886, po porade s liberálmi, vyzýval O'Briana, aby so svojimi spolupracovníkmi „Plán kampane“ príliš nevyhrotili a aby sa vyhýbali útočným a násilníckym prejavom. Bol si vedomý, že opakovanie pozemkovej vojny z rokov 1879 – 1882³⁰⁰ môže ľahko zničiť ešte stále krehké a veľmi potrebné spojenectvo s liberálmi.³⁰¹

Odhaduje sa, že za obdobie nasledujúcich troch rokov sa na „Pláne kampane“ zúčastnili nájomníci z 200 pozemkov najrôznejšej veľkosti, od 100 do 100 000 akrov.³⁰² Mnoho landlordov sa dohodlo so svojimi nájomníkmi pomerne rýchlo. Niektorí však neváhali vypovedať vzdorovitých roľníkov a požiadali o pomoc Írsku pozemkovú korporáciu (*Land Corporation of Ireland*), orgán prejavu vzájomnej solidarity medzi vlastníkmi pôdy v Írsku. Prostredníctvom neho bolo mnoho podobných prípadov vyriešených veľmi jednoducho. Príchodom nových nájomníkov, prevažne z lojálneho Ulstru.³⁰³

Hnutie sa stalo celospoločenskou udalosťou, a preto sa k nemu musela vyjadriť aj taká silná inštitúcia v Írsku ako katolícka cirkev. Obaja arcibiskupi, dublinský aj cashvelský, mu dali svoje požehnanie. Ale ostatný klérus videl celú záležitosť veľmi rôznorodo. Čeliac nebezpečenstvu rozbrojov medzi duchovenstvom, vyslal Vatikán do Írska arcibiskupa Persica, aby posúdil situáciu. Na základe jeho zistení pápež Lev XIII. odsúdil takýto spôsob riešenia neutešeného stavu roľníkov. Írski poslanci sa ohradili proti zasahovaniu Ríma do vnútorných záležitostí svojej krajiny. Kléru ale neostala iná možnosť, ako vyjadriť vernosť Svätej stolici, keď už nie v plnom rozsahu, tak aspoň čiastočne korigovať svoju podporu nacionalistom.³⁰⁴

²⁹⁹ Tamtiež, str. 189.

³⁰⁰ Vid' vyššie str. 8.

³⁰¹ Lyons, F. S. L., *Ireland Since the Famine*, str. 191.

³⁰² Comerford, R. V., c. d., str. 70. Odvoláva sa na Geary, L. M., *The Plan of Campaign*, Cork 1986, str. 145.

³⁰³ Tamtiež, str. 70.

³⁰⁴ Comerford, R. V., c. d., str. 70 – 71.

Neutešená situácia v Írsku viedla i londýnskych politikov k pokusom o jej riešenie. Prvým krokom bolo ustanovenie tzv. Cowperovej komisie na vyšetrenie funkčnosti doterajších pozemkových zákonov,³⁰⁵ naznačenom už v kráľovnom prejave v septembri 1886. Záverečnú správu komisia predložila vo februári nasledujúceho roku. Gladstone tak nemal starosti len okolo prebiehajúcej tzv. konferencie okrúhleho stola, ale v čase najväčšej krízy rokovaní, 25. februára, sa oboznamoval aj s výsledkami práce komisie.³⁰⁶

Záver vyšetrenia neboli vôbec lichotivé. Na jednej strane síce komisia zistila v celoírskom meradle pokles výšky rent o 18,2 %, no na druhej strane odhalila nefunkčnosť tých ustanovení pozemkových zákonov z rokov 1881 a 1885, ktoré mali umožniť výkup pôdy z rúk landlordov a ich presun do rúk jej užívateľov.³⁰⁷ Podľa správy „iba 702 roľníkov odkúpilo pôdu podľa pozemkového zákona z roku 1870 ... Podľa zákona z roku 1881 získalo pôžičku na odkúpenie pôdy 731 roľníkov vo výške troch štvrtín ceny pozemku. Podľa zákona z roku 1885 mala do 31. januára 1887 pozemková komisia 5106 žiadostí o pôžičku...“³⁰⁸ Pri celkovom počte írskych roľníkov sú tieto čísla až žalostne nízke.

Ako problém sa ale ukázalo aj stanovovanie tzv. spravodlivých rent prostredníctvom arbitrážnych súdov. Túto zásadu zavádzal už zákon z roku 1881, ale ešte v dobe vypracovávania Cowperovej správy o päť rokov neskôr sa na zmierovacie súdy nedostavilo až 150 tisíc roľníkov z celkového počtu 350 tisíc.³⁰⁹

Správa odhalila aj dôvod. V prvom rade za tým stála stále pretrvávajúca nechť k pozemkovému zákonu a boj proti nemu prostredníctvom bojkotu tých, ktorí sa podriadili jeho ustanoveniam. Nepretržite od roku 1881 vznikali malé spolky odporúčajúce neplatiť renty vôbec a situácia sa skomplikovala do takej miery, že niektorí z roľníkov sa cítili kompetentní sami určovať ich výšku. K slovu sa dostávali malé organizované skupiny nútiace ostatných podriaďiť sa ich svojvôli a diktátu. Strach obyčajných írskych roľníkov z absolútneho vyčlenenia zo spoločnosti, ktoré

³⁰⁵ Lyons, F. S. L., Ireland Since the Famine, str. 188.

³⁰⁶ Matthew, H. C. G. (ed.), The Gladstone Diaries..., str. 14.

³⁰⁷ Cowper Report on operation of the Land Acts, február 1887. Handcock, W. D. (ed.), English Historical Documents 1874 – 1914, Vol. 12 (2), London 1977, str. 324 – 325.

³⁰⁸ Tamtiež, str. 325.

³⁰⁹ Cowper Report on operation of the Land Acts, február 1887. Handcock, W. D. (ed.), English Historical Documents 1874 – 1914, Vol. 12 (2), London 1977, str.324.

v mnohých prípadoch znamenalo až existenčné ohrozenie, napríklad v podobe odrezania od základných liekov, ničil jeden zo základných princípov pozemkového zákona – slobodný predaj a kúpu pôdy. Práve tu sa skrývala príčina jeho neúspechu.³¹⁰

Za podstatu všetkých týchto komplikácií označila správa Cowperovej komisie veľký prepád cien potravín. V kombinácii s neustálym vzrastom nákladov na údržbu fariem a zabezpečenie ich chodu roľníci neboli viac schopní platiť renty v plnej výške. Navyše ich nesolventnosť znamenala sťažený prístup k úverom alebo ich nevýhodnosť, a to hlavne po roku 1879. Roľníci si tak nemohli pomôcť z najväčších ťažkostí, ktoré samozrejme znamenali neustály prepád ziskov i pre landlords. Aj preto sa ďalej konštatuje že, „*všetky triedy počas posledných rokov trpia zníženou výnosnosťou pôdy.*“³¹¹

Celkovo o poklese cien správa hovorí: „*Aby sme si overili naše závery, požiadali sme Registrar-General,*³¹² *aby pripravil výnos o hodnote živého inventáru a odhadovanej úrody a aby uviedol i ich priemernú cenu na trhu v posledných rokoch. Tento pozorne zostavený prehľad ukázal, že v posledných dvoch rokoch priemerný pokles v hodnote poľnohospodárskeho kapitálu v Írsku, oproti predošlým štyrom rokom, bol 18,5%.*“³¹³ Toto číslo, ktoré je takmer identické s celoírskou mierou poklesu rent vlastne ukazuje, že v reálnom pomere rent a ziskov roľníkov z poľnohospodárskej produkcie sa takmer nič nezmenilo. Jediný efekt tak vo výraznejšom znížení príjmov z rent pocítili *landlordi*.

Ani o možnosti výkupu pôdy správa nepodáva najpozitívnejšie závery. V prvom rade je tu opäť cítiť veľký rozdiel medzi Ulstrom a ostatnými írskymi provinciami. V severovýchodnej časti krajiny požiadalo o výkup pôdy 2 274 roľníkov, čo je takmer toľko, ako vo všetkých ostatných troch častiach spolu, kde počet žiadostí dosiahol číslo 2 832. Rozdiel sa ale neprejavil iba v tom. Jedným z hlavných faktorov bola nechúť ulsterských landlords predat' pôdu napriek záujmu o ňu zo strany

³¹⁰ Tamtiež, str. 325 – 326.

³¹¹ Tamtiež, str. 326.

³¹² Úrad evidujúci listiny o prevodoch pozemkov a iných právnych úkonoch.

³¹³ Cowper Report on operation of the Land Acts, február 1887. Handcock, W. D. (ed.), English Historical Documents 1874 – 1914, Vol. 12 (2), London 1977, str. 326 – 327.

nájomcov. Zákon z roku 1885 totiž nevytváral na nich žiaden tlak a všetko ponechával iba na ich dobrú vôľu.³¹⁴

V ostatných, chudobnejších častiach Írska bola situácia presne opačná. Hlavne chudobnejší roľníci si uvedomovali, že majú predkupné právo na nimi obrábaný pozemok a dúfali, že budúcnosť prinesie i výhodnejšie podmienky na jeho kúpu,³¹⁵ a preto momentálne záujem o kúpu pozemkov neprejavovali.

Napriek tomu správa poukazuje na fakt, že podobnú legislatívu je nutné podporovať. A to preto, lebo vedie k vytvoreniu širokej vrstvy vlastníkov írskej pôdy, ktorí „*sa budú chcieť lepšie starať a vylepšiť to, čo je ich vlastníctvom, a tak sa stanú plnohodnotnými a posilňujúcimi členmi spoločnosti.*“³¹⁶ Je z toho zrejmé, že odkúpenie pôdy roľníkmi bolo považované za základ írskej prosperity, ktorá sa mala stať prostriedkom pacifikácie krajiny a riešením pravidelne sa opakujúcich nepokojov a revolt voči Londýnu.

Správa naznačila i možnosť riešenia ošemetnej situácie, hlavne v oblasti výšky rent. Navrhovala ich prispôsobenie nielen miestnej výnosnosti pôdy, ale i pohybu cien potravín a zvyšovaniu nákladov roľníkov. Práve preto videli jej autori riešenie v revízii výšky rent a v jej pravidelnom opakovaní. Tentoraz však už nie v pätnásťročnom intervale ako stanovil pozemkový zákon z roku 1885,³¹⁷ ale s ohľadom na rýchle zmeny vo vývoji cien sa malo ich prehodnotenie opakovať každých päť rokov.³¹⁸

Nálezy a závery Cowperovej komisie pomerne presne ukazovali skutočnú situáciu v Írsku. Ale pretože sa tam v tomto čase zase rozpútal kolotoč nepokojov, ktorému dodal novú energiu „Plán kampane“, nebol zatiaľ čas aplikovať ich ako súčasť širšieho riešenia írskej otázky. Na rad sa opäť dostal starý prostriedok britskej politiky v revoltujúcom Írsku – represia.

Koncom januára, v čase pokračujúcej krízy, sa írski poslanci vo Westminsteri bránili akémukoľvek protiírskemu kroku sedemnásťdňovou obštrukciou. Ale krajina

³¹⁴ Tamtiež, str. 327.

³¹⁵ Tamtiež.

³¹⁶ Tamtiež, str. 328.

³¹⁷ Vid' vyššie, str. 20.

³¹⁸ Cowper Report on operation of the Land Acts, február 1887. Handcock, W. D. (ed.), English Historical Documents 1874 – 1914, Vol. 12 (2), London 1977, str. 329.

si žiadala riešenie. Michael Hicks Beach, štátny sekretár pre Írsko (*Secretary of State for Ireland*), mal v tejto dobe sťaženú pozíciu, a to nie príliš dobrým zdravotným stavom. Nakoniec bol začiatkom marca pre problémy so zrakom nútený rezignovať z funkcie. Vystriedal ho na nej 39-ročný synovec premiéra Salisburyho Arthur James Balfour.

Časťou konzervatívcov zatriasla obava, či tento mladík dokáže zvládnuť ťažkú úlohu správy jedného z najproblematickejších britských území.³¹⁹ No len čo nový muž na írskom sekretariáte zasadol za svoj pracovný stôl, bolo okamžite vidieť výsledky. Nová krv dala o sebe jasne vedieť. Za necelý mesiac, koncom marca 1887, bol v Dolnej snemovni parlamentu uvedený návrh zákona o súdnych procesoch (*Criminal Law and Procedure Bill*). Až prekvapujúco hladko prešiel už koncom júla.³²⁰ Nadväzoval na doterajšiu tradíciu výnimočných represívnych zákonov, tentoraz ale s jednou významnou výnimkou. Už nebol dočasný ako všetky predošlé, a nebolo tak potrebné pravidelne obnovovať jeho platnosť.³²¹

Nový zákon povoľoval, aby zamestnanec magistrátu mohol vypočúvať pod prisahou i osobu, o ktorej bol úrad presvedčený, že mala relevantné informácie o zločinoch. Navyše ustanovoval, že hlavný štátny zástupca (*Attorney General*) bol preto, aby sa zamedzilo akémukoľvek prepojeniu medzi podozrivými a súdmi, oprávnený odoberať jednotlivé prípady z právomocí súdov jednotlivých grófstiev a pridelovať ich súdom v iných grófstvach.³²² Toto pravidlo bolo zostrené v prípade vraždy alebo pokusu o vraždu, a to tým spôsobom, že podozrivý bol prevezený do Anglicka a postavený pred Middlesexskú porotu v Old Bailey. Bolo to vlastne napodobenie represívneho prostriedku z roku 1769, ktorý takto privádzal pred anglické sudy amerických vzbúrencov.³²³ Podľa nového zákona boli do právomoci jurisdikcie zaradené i útoky spojené s prebiehajúcim „Plánom kampane“ a mohli pre obvinených znamenať až šesťmesačné väzenie.

³¹⁹ Mackay, R. F., Balfour. *Intellectual Stateman*, Oxford 1985, str. 35.

³²⁰ Comerford, R. V., c. d., str. 71.

³²¹ Feuchtwanger, E. J., c. d., str. 251.

³²² Comerford, R. V., c. d., str. 71 – 72.

³²³ Morley, J., c. d., str. 284.

Zákon okamžite namieril svoje ostrie proti pôvodcom nepokojov v Írsku, Dillonovi a O'Brianovi. Bol vydaný na nich zatykač. Obaja však včas utiekli, najprv do Francúzska a odtiaľ do USA.³²⁴

Balfour si však bol vedomý, že iba represia nestačí. Preto bol súčasťou riešenia komplikovanej situácie i nový pozemkový zákon (*Land Act*). Tu sa ukázalo, že závery Cowperovej komisie padli na úrodnú pôdu. Keďže z ustanovení pozemkového zákona z roku 1881 o určovaní výšky rent arbitrážnymi súdmi boli vylúčení podnájomníci (tzv. *leaseholders*),³²⁵ umožňoval zákon z roku 1887 zahrnúť i túto spoločenskú skupinu pod jeho pôsobnosť.

Takýto nový prístup znamenal veľkú zmenu v doterajšom postoji *toryov* k írskej otázke a úplne nové chápanie princípov o posvätnosti a nedotknuteľnosti majetku. Na jednej strane represia, no na druhej strane snaha o hlbšie a dôslednejšie riešenia dali základ tzv. „konštruktívnemu unionizmu“.³²⁶ Konzervatívci sa domnievali, že jediná cesta k udržaniu integrity Britských ostrovov vedie jedine cez úspech v riešení základných sociálnych a ekonomických potrieb a požiadaviek írskeho obyvateľstva, akými napríklad boli slobodné vlastníctvo pôdy, nezamestnanosť, podpora priemyslu a obchodu a mnohé iné. Postupom času takto koncipovaná politika veľmi jasne a silno konkurovala liberálnemu chápaniu práva národov na vlastné sebaurčenie a vládu, ktoré boli základným predpokladom pre prosperitu národa.

Zatiaľ však bol „konštruktívny unionizmus“ iba v plienkach. Počas leta 1887 Írskom naďalej otriasali nepokoje a kritika nového represívneho zákona sa stala zbraňou v rukách liberálov. Situácia zašla tak ďaleko, že niektoré incidenty sa stali symbolickými. Patrili medzi ne vypovedania roľníkov z pozemkov markíza

³²⁴ Lyons, F. S. L., *The Fall of Parnell*, London 1960, str. 20.

³²⁵ Patrili medzi nich práve tí, ktorí nemali prenajaté celé obydľie a pozemok, ale iba jeho časť a zdieľali ho spolu s jeho skutočným majiteľom.

³²⁶ Hnutie založené na hesle: „Zničiť írsku samosprávu vľúdnosťou“ („*Kill Home Rule by kindness.*“) sa stalo skutočnou nočnou morou pre írskych nacionalistov, ktorí tak stratili argument o brutálnej a bezohľadnej správe Írska Angličanmi, a tým bola jasne podkopaná i opodstatnenosť írskej samosprávy. Hnutie dosiahlo vrchol na prelome 19. a 20. storočia a prejavovalo sa ústretovými unionistickými krokmi k požiadavkám roľníkov, znižovaním nezamestnanosti, podporou írskeho priemyslu atď. Lyons, F. S. L., *Ireland Since the Famine*, str. 201.

Clanricardea, či uväznenie Wilfrida Scawena Blunta,³²⁷ ktorý bol zatknutý práve na jednej zo zakázaných demonštrácii proti spomenutému markízovi.

No najznámejším sa stal tzv. mitchelstovský masaker, ktorý sa odohral v grófstve Cork 9. septembra 1887.³²⁸ Počas súdneho pojednávania s Williamom O'Brianom a miestnym farmárom Johnom Mandevilleom, ktorý napriek vypovedaniu odmietol opustiť pôdu, sa pred súdom uskutočnila nepovolená demonštrácia. Rozhnevaný dav nepustil do budovy súdu zapisovateľa sprevádzaného ozbrojenou jednotkou, ba dokonca ju sprškou kamenia zahnal späť do kasární. Jednotka spanikárila a začala strieľať do davu.³²⁹ Výsledok bol krvavý: traja mŕtvi a dvaja ťažko zranení.³³⁰ Ale následky boli rozsiahlejšie. Početní írski aktivisti vrátane niekoľkých poslancov boli zatknutí a uväznení na pár nasledujúcich rokov. No na druhej strane masaker ukázal obom zúčastneným stranám, kde sú hranice konfliktu, za ktorými nie je vhodné sa pohybovať.³³¹

Okrem iného mal neprímeraný zásah a opäť roztočený kolotoč represie jasnú odozvu i medzi niektorými britskými vrstvami obyvateľstva. Hlavne robotnícke hnutie, samo prechádzajúce obdobím veľkých zmien, sympatizovalo s Írmi. Dôkazom môže byť jeden z najväčších londýnskych nepokojov, odohrajúci sa v novembri 1887 na Trafalgar Square. Vznikol totiž z pôvodne protestnej demonštrácie proti uväzneniu nacionalistického poslanca Williama O'Briena. Za celou udalosťou stál ďalší írsky aktivista, majúci úzke kontakty na popredných predstaviteľov robotníkov, Michael Davitt. Výsledkom boli opäť strety s políciou.³³²

Najväčším kritikom násilného postupu sa stala Liberálna strana, ktorá už v samotnom represívnom zákone videla hrubé pošliapanie všetkých svojich základných princípov. Gladstone „sa pokúšal zbulharizovať írsku otázku“³³³ a podarilo sa mu to do tej miery, že vďaka svojej miestami tvrdej politike si štátny sekretár pre Írsko

³²⁷ BLUNT, Wilfrid Scawen (1840 – 1922), britský literát, zástanca Írov a odporca britského imperializmu so špeciálnym záujmom o Indiu a Egypt.

³²⁸ Morley, J., c. d., str. 289.

³²⁹ Comerford, R. V., c. d., str. 72.

³³⁰ Lyons, F. S. L., Ireland Since the Famine, str. 191.

³³¹ Comerford, R. V., c. d., str. 72.

³³² Feuchtwanger, E. J., c. d., str. 252.

³³³ Tamtiež, str. 251.

vyslúžil prezývku Krvavý Balfour („*Bloody Balfour*“).³³⁴ Jeho politika voči Írsku mala za následok posilnenie liberálno-írskeho spojenectva v parlamente, a dokonca sa ukázali prejavy sympatií s Írmi na celospoločenskej úrovni.

Situácia v Liberálnej strane sa od konca leta 1886 výrazne komplikovala. Gladstone si bol dobre vedomý, že napriek odchodu časti radikálov s Joeom Chamberlainom ich v strane ostalo veľa. A neprítomnosť nejakej vyvažujúcej zložky, akou boli do leta 1886 Hartingtonovi *whigovia*, znamenala, že sa strana začala pomaly radikalizovať. To jej dlhoročný vodca nehodlal dopustiť. Výzvy spoločnosti však boli zreteľné. Socializmus v tesnom kontakte s tzv. „novým unionizmom“³³⁵ stále viac a viac posilňovali rozmáhajúce sa robotnícke hnutie. Štrajky, nízke mzdy, nezamestnanosť a sociálne zabezpečenie robotníkov hýbali verejnou mienkou a stávali sa významnými politickými témami, a to hlavne po rozšírení volebného práva roku 1884.

Problémom ale ostával fakt, že mnoho liberálov, medzi nimi i sám Gladstone, pokladali tieto otázky za zbytočný populizmus a nebezpečný socializmus, ktorý sa nesmie dostať do stredu záujmu politiky. I preto odmietal, aby sa témy ako napríklad poistenie zamestnancov či skrátenie pracovnej doby stali novým konštruktívnym programom strany a ostávali tak naďalej mimo jej záujmu, na jeho absolútnej periférii. A to aj napriek tomu, že prudkým tempom rozvíjajúce sa robotnícke hnutie malo svojou ideológiou omnoho bližšie k liberálnym a radikálnym ako aristokratickým a *toryovským* postojom.

Strana tak zostávala nehybne stát' na pozíciách tradičných liberálnych princípov o sebaurčení národov a politických právach jednotlivca a nebola ochotná odpútať sa od v tom čase už neuskutočniteľného riešenia írskej otázky, na čom mal Gladstone veľký podiel. Preto môžeme tvrdiť, že po roku 1886 konzervatívci lepšie

³³⁴ Mackay, R. F., c. d., str. 36.

³³⁵ Tento druh unionizmu nemá nič spoločné so snahou o zachovanie jednoty Britských ostrovov. Je to prejav rozvíjajúceho sa robotníckeho hnutia, objavujúci sa od začiatku osemdesiatych rokov 19. storočia ruka v ruke so socializmom. Základnou požiadavkou sa stalo zrovnoprávnenie kvalifikovanej a nekvalifikovanej pracovnej sily vo fabrikách a zakladanie nových podnikových odborov (*trade unions*), pretože do starých mali nekvalifikovaní robotníci buď značne obmedzený, alebo úplne znemožnený prístup. Hnutie sa ďalej prejavovalo nízkymi členskými poplatkami, ale hlavne častými a agresívnymi demonštráciami dovolávajúcimi sa zvýšenia platov, ustanovenia minimálnej mzdy a skrátenia pracovnej doby. Najznámejším sa stal štrajk pracovníkov londýnskych dokov v lete 1889. Pelling, H., *A History of British Trade Unionism*, Middlesex, 1976, str. 89 – 103.

pochopili výzvu doby, a to nielen na írskom poli prostredníctvom „konštruktívneho unionizmu“³³⁶, ale čiastočne i v domácej politike riešením niektorých najpálčivejších sociálnych otázok.³³⁷

Napriek krachu návrhu o írskej samospráve, zlyhaniu tzv. konferencie okrúhleho stola a definitívnemu potvrdeniu rozkolu sa zatiaľ v strane neukazovali žiadne ďalšie dezintegračné a secesionistické tendencie. Ba mnohí liberáli privítali novú realitu veľmi pozitívnym postojom. V ich radoch sa objavil akýsi nový a silný entuziazmus spojený s pevnou vierou v budúce úspešné vyriešenie írskej otázky. Jeho zdrojom sa stalo presvedčenie, že po veľkom neúspechu bolo lepšie, ak strana obetovala „*frustrujúcu a sterilnú držbu moci*“ a získala tak jednotu „*reprezentovanú jedným vodcom a jedným, nosným princípom*“,“³³⁸ akým bola írška samospráva a prekonala roztrieštenosť spojenú s príliš rôznorodými záujmami a prioritami svojich členov.³³⁹

Otázka zeleného ostrova preto na niekoľko ďalších rokov odsunula na vedľajšiu koľaj všetky ostatné podstatné reformy.³⁴⁰ Nie je však správne domnievať sa, že by si ich nutnosť liberáli neuvedomovali, či dokonca, že by ich nechceli riešiť. Írsko sa ale zdalo podstatnejšie. Nepopierateľne mala na až zanovitom postoji k írskej samospráve vo veľkej miere svoj podiel i parlamentná skúsenosť zo sedemdesiatych a prvej polovice osemdesiatych rokov 19. storočia, keď sa v súvislosti s pravidelne sa opakujúcou obštrukciou írskych poslancov zrodilo heslo „*Írsko prekáža v ceste*“ („*Ireland blocks the way*“). Gladstone so svojimi nasledovníkmi až do polovice

³³⁶ Vid' vyššie, str. 63.

³³⁷ Prejavom tejto toryovskej politiky na domácej pôde bol zákon o miestnej vláde z roku 1888 (*Local Government Act*) umožňujúci novozriadeným grófskym radám kontrolu nad komunikáciami a miestnou políciou. Ale patrí sem i zákon o vzdelaní z roku 1891 (*Education Act*), zavádzajúci bezplatné základné školstvo, či zákon o priemysle z roku 1891 (*Factory Act*), obmedzujúci detskú a ženskú prácu. Partridge, M., c. d., str. 220.

³³⁸ Hamer, D. A., *Liberal Politics in the Age of Gladstone and Rosebery. A Study in Leadership and Policy*, Oxford 1972, str. 126.

³³⁹ Hamer, D. A., *The Irish Question and Liberal Politics, 1886 – 1894*, in: *The Historical Journal*, Vol. 12., No. 3 (1969), str. 521.

³⁴⁰ Občianske reformy a rozširovanie politických práv nepriviligovaných vrstiev patrili medzi základné britské radikálne princípy 19. storočia, do istej miery postupne preberané liberálmi. Reformnou činnosťou sa mal dosiahnuť stav rovnosti v občianskych a politických právach mužov, ktorý mal garantovať existenciu demokratickej spoločnosti. V liberálnom myslení zásada rovnosti nebola uplatňovaná v sociálnej rovine, čím sa zase typicky vyznačoval socializmus. Ten bol, a to nielen v liberálnych kruhoch, považovaný za nebezpečnú ideológiu vedúcu k rozvratu celého sociálneho systému a spoločenskej anarchii. Heyck, T. H., *Home Rule, Radicalism and Liberal Party, 1886 – 1895*, in: *The Journal of British Studies*, Vol. 13., No. 2. (May 1977), str. 82.

deväťdesiatych rokov ostal i preto presvedčený, že najprv je nutné pacifikovať Írsko a odstrániť akúkoľvek možnosť obštrukcie, a tak získať voľný priestor na presadenie ďalších liberálnych reforiem.³⁴¹

Čo ale v tomto kontexte znamenali liberálne reformy, akú mali reálnu pozíciu v programe strany a akú pozornosť im venovali jej členovia? Pri odpovedi na túto otázku sa musíme najprv pozrieť na zásadnú štrukturálnu zmenu v zložení členstva strany.

Gladstoneovi sa nepodarilo zabrániť, aby v ňom získal veľký vplyv radikálny element. Je to pochopiteľné, ak si uvedomíme, že od sedemdesiatych rokov 19. storočia neustále stúpal počet radikálnych poslancov v liberálnych radoch a po voľbách na konci roku 1885 ich počet dosiahol až číslo 160, čo bola takmer polovica získaných parlamentných kresiel.³⁴²

Počas rokovaní o írskej samospráve, po jej neslávnom konci a po odchode liberálnych unionistov sa pomer radikálnych poslancov a umiernených liberálov v strane nijako zásadne nezmenil. Napriek miernemu poklesu ich členstva sa ich vplyv naopak zvýšil. V prvom rade je nutné uvedomiť si, že i keď s Chamberlainom odišli najmä radikáli, bol ich počet vzhľadom na ich zastúpenie v strane nízky. Z doterajšieho množstva vyjadrilo lojalitu Gladstoneovi až 131 radikálnych poslancov.³⁴³

Po katastrofe roku 1886 sa doterajší trend potvrdil a ich počet v parlamente a v štruktúrach strany ostal na hodnote, akú dosiahol roku 1885, čo však v novej situácii prehratých volieb znamenalo, že im patrilo až vyše 70 % parlamentných kresiel Liberálnej strany.³⁴⁴ Navyše niektorí z tých, ktorí v lete 1886 nasledovali Chamberlaina, sa vrátili späť, a tak ešte viac posilnili radikálne krídlo, ako to ukazuje príklad Trevelyana.³⁴⁵

Ostávali však nejednotní a vytvárali najrôznejšie parlamentné i mimoparlamentné kluby. Sem sa dá priradiť vplyvná skupina asi 70 radikálov

³⁴¹ Hamer, D. A., *The Irish Question...*, str. 521 – 522.

³⁴² Heyck, T. H., *Home Rule...*, str. 69.

³⁴³ Hamer, D. A., *The Liberal Politics...*, str. 146.

³⁴⁴ Heyck, T. H., *The Dimensions of British Radicalism; the Case of Ireland, 1874 – 1895*, London 1974, str. 258 – 260.

³⁴⁵ Vid' vyššie, str. 56.

pohybujúca sa okolo Henryho Laboucherea, konsolidujúca sa v druhej polovici osemdesiatych rokov,³⁴⁶ ale aj ich protivníci, mladí poslanci združujúci sa v tzv. „*Articles Club*“, ktorým sa čoskoro začalo hovoriť „*new radicals*“ alebo tiež „*new liberals*“, a to pre ich netradičný postoj k princípom radikálnej i liberálnej politiky nielen na domácej, ale aj imperiálnej úrovni. Zatiaľ však, aj napriek istej váhe, ktorú získali, neboli pre stranícku politiku určujúcim prúdom. Ich čas mal ešte len prísť. Práve z ich radov vzišli osobnosti začiatku 20. storočia ako Augustine Birrell,³⁴⁷ Richard Burdon Haldane,³⁴⁸ Sir Edward Grey³⁴⁹ či Henry Herbert Asquith.³⁵⁰

Druhou podstatnou skutočnosťou, ktorá ovplyvnila politiku Liberálnej strany v najbližších rokoch, bol fakt, že z nej odišla podstatná väčšina *whigov*. Radikáli stratili protiváhu, stali sa rozhodujúcim prvkom v strane a už nemohli byť prehliadaní nielen pri tvorbe politického programu, ale ani pri rozdelení straníckych postov. Toho jednoznačným dôkazom je, že koncom roku 1886 sa po prvýkrát stal *whipom*³⁵¹ radikál Arnold Morley, ale i to, že roku 1892 sa situácia opakovala, tentoraz však túto funkciu získal poslanec za Merioneth, Tom Ellis.³⁵²

Ale rozkol strany mal na radikálov i negatívne dopady. V prvom rade to bola strata charizmatického a schopného vodcu v osobe Josepha Chamberlaina. Vystala otázka, kto požíva takú autoritu, aby zvládol neľahkú úlohu a dokázal priviesť ku kooperácii jednotlivé radikálne frakcie.

Prvým kandidátom, vzhľadom na silnú pozíciu v strane, radikálne články do roku 1886 a veľký entuziazmus v otázke írskej samosprávy, sa stal John Morley. Pomerne skoro sa ale ukázalo, že jeho schopnosti na túto rolu nestačia. Podobne to

³⁴⁶ Hamer, D. A., *The Liberal Politics...*, str. 150.

³⁴⁷ BIRRELL, Augustine (1850-1933). V rokoch 1889 – 1900 liberálny poslanec za West Fife a 1906 – 1918 za North Bristol. Minister pre Írsko v rokoch 1907 – 1916 a od roku 1902 prezident NLF.

³⁴⁸ HALDANE, Richard Burdon (1856 - 1928). Vyštudoval filozofiu v Göttingene. Liberálny poslanec za East Lothian v rokoch 1885 – 1911. Minister vojny v rokoch 1905 – 1912, lord kancelár v rokoch 1912 – 1915. Prešiel do *Labour Party*, kde sa stal v roku 1924 opäť lordom kancelárom.

³⁴⁹ GREY, sir Edward (1862-1933). Vylúčený z Oxfordu za „*nenapraviteľnú zahálku*“. Od roku 1885 poslanec za Berwick upon Tweed. V rokoch 1892 – 1905 podsekretár ministerstva zahraničia a v rokoch 1905 – 1916 minister zahraničia.

³⁵⁰ ASQUITH, Herbert Henry (1852-1928). Liberálny poslanec za East Fife v rokoch 1886 – 1918. Minister vnútra v rokoch 1892 – 1895 a v rokoch 1905 – 1908. Ministerský predseda v rokoch 1908 – 1916.

³⁵¹ Parlamentný sekretár strany dohliadajúci na disciplínu poslancov v účasti na schôdzach parlamentu a pri hlasovaní.

³⁵² Heyck, T. H., *Home Rule...*, str. 78.

bolo i v prípade Henryho Labouchérea, ktorý všetku svoju energiu vyčerpал v nezmyselných útokoch na Snemovňu lordov.³⁵³

Absencia naozaj silnej osobnosti v čele radikálnych poslancov sa prejavila v roztrieštenosti vlastných síl, ale i programu, ktorý podporovali. Stali sa závislými na neanglických častiach Británie, na tzv. „keltskej periférii“ („*Celtic fringe*“),³⁵⁴ ktorej zástupcovia do programu presadzovali stále viac a viac neanglických požiadaviek.³⁵⁵

V tomto bode, keď sme sa oboznámili so štruktúrou Liberálnej strany, ktorú nadobudla po roku 1886, môžeme pristúpiť k jej programu, ktorý plne odzrkadľoval jej vnútrostranícku situáciu.

Oficiálny program Liberálnej strany po roku 1886 vznikал na každoročných stretnutiach NLF, ktorej ústredie sa po secesii liberálnych unionistov presťahovalo z Birminghamu do Londýna a zásluhou Francisa Schnadhorsta sa pretransformovalo z radikálnej inštitúcie na reprezentatívny liberálny orgán.³⁵⁶

Prvé takéto stretnutie sa uskutočnilo v novembri 1886 a na ňom strana vyriešila svoje ďalšie smerovanie a postoj k otázke írskej samosprávy, a to priznaním jej absolútnej priority. Nasledujúce kongresy sa konali v rôznych mestách a radikálnym elementom výrazne ovplyvnená strana na nich prijímala nové programové položky, všetky však boli prísne podriadené nosnému záujmu prijatému v Leeds, a to i napriek akejsi snahe o „konštruktivizmus“ deklarovaný už na jeseň 1887.³⁵⁷

Gladstoneovi veľmi záležalo na prioritnom postavení írskej otázky a len pod touto podmienkou bol ochotný akceptovať a inkorporovať do liberálneho programu temer všetky radikálne požiadavky, aj napriek istej nechuti k nim. Na druhej strane je nutné si uvedomiť, že mu vlastne ani nič iné ani neostávalo.

³⁵³ Tamtiež, str. 75.

³⁵⁴ Tento výraz sa používal na označenie neanglických častí Británie, teda Walesu a Škótska.

³⁵⁵ Heyck, T. H., *Home Rule...*, str. 76.

³⁵⁶ McGill, B., *Francis Schnadhorst and Liberal Party Organisation*, in: *The Journal of Modern History*, Vol. 34, No. I (marec 1962), str. 22.

³⁵⁷ Toto zásada prijatá už roku 1887 v Leeds deklarovala, napriek Gladstoneovmu znechuteniu, akúsi snahu liberálov prevziať niektoré radikálne Chamberlainove princípy pre spoločenské reformy vyjadrené ešte v „*Unauthorised Programme*“. Hurst, M., c. d., str. 356.

Národná liberálna federácia tak už v Notinghamu roku 1887 prijala zásady odluky anglikánskej cirkvi od štátu vo Walese, zjednotenia londýnskej mestskej organizácie a zrušenia legislatívnej právomoci Snemovne lordov.³⁵⁸

Zmena v postoji strany k radikálnym požiadavkám, napriek jej neustálemu, a priam existenčnému prepojeniu s írskou samosprávou, sa stala zrejmou i verejnosti. Ale dôležitosť tzv. nottinghamského programu tkvela i niekde inde. V prvom rade bol vyjadrením nového smeru, snahou vyrovnat' sa s katastrofou roku 1886 a formuláciou opozičnej politiky k vtedajšej konzervatívnej vláde.

No tento program neostal uzatvorený. Už o rok sa do neho podarilo presadiť i princípy zrušenia váženého hlasu, reformy daňového systému v podobe dovtedy nemysliteľného zdanenia príjmov z rent a bankských výnosov, skrátenia volebného obdobia na tri roky a verejného preplácania volebných výdajov.³⁵⁹

Rok 1889³⁶⁰ priniesol ďalšie radikálne body. V prvom rade to bol princíp vyplácania poslancov, ale i odluky anglikánskej cirkvi od štátu v Škótsku.³⁶¹ Až tu, na posledných miestach sa objavili položky, ktoré naozaj zaujímali veľkú časť nového voličstva – robotníkov. Navyše sa začínalo opatrne, a to prijatím rozhodnutia o potrebe zlepšiť pre nich bývanie.³⁶²

Ale prečo boli otázky robotníkov až na takom podradnom mieste a prečo sa im venovala minimálna pozornosť, a to aj napriek tomu, že medzi radikálmi mali robotníci svojich zástupcov?

Odpoveď nie je jednoduchá. Väčšina radikálov pochádzala z bohatých viktoriánskych rodín s dlhou konfesijne nonkonformnou a politicky radikálnou tradíciou kolektívneho presadzovania a obrany občianskych a politických slobôd najmä pred privilegovanými vrstvami spoločnosti.³⁶³ Ich radikalizmus sa

³⁵⁸ Heyck, Home Rule..., str. 89.

³⁵⁹ Tamtiež.

³⁶⁰ V roku 1888 sa uskutočnilo výročné stretnutie NLF v Birminghamu a roku 1889 v Manchestri, Morley, J., c. d., str. 348.

³⁶¹ Heyck, Home Rule..., str. 89.

³⁶² Tamtiež.

³⁶³ Tento postoj vychádzal z konceptu Thomasa Hobbesa o prirodzenej rovnosti a slobode ľudí a z neho vyplývajúceho stavu „vojny všetkých proti všetkým“, ktorý v dôsledku rôznych schopností jedincov nakoniec popieral stav počiatkovej rovnosti. Preto mier, individuálne slobody a zabezpečenie rovnakých práv pre všetkých môže vytvoriť len zásah štátu cez zákony: „Prirodzené právo, ktoré je prirodzenou slobodou, môže byť zúžené a potlačené občianskym právom, bez ktorého nie je možný

zakladal na historických nánosoch hromadiacich sa od levellerov 17. storočia cez anglický jakobinizmus, filozofický radikalizmus až po chartizmus a militantnú nonkonformitu 19. storočia. Z toho vyplývali ich požiadavky na politickú demokraciu pre mužov, no najmä na zrušenie privilegovaného postavenia anglikanizmu a pozemkového aristokracizmu, ktoré pokladali za nemorálne.³⁶⁴ Stredobodom ich pozornosti bol slobodný jedinec, nezáväzaný náboženskou neslobodou a výsadami aristokracie, pritom však dbajúci na svoje práva i práva ostatných. Podstatným prvkom zamerania sa na individualitu bola snaha maximálne znížiť moc štátu a jeho zásahy do spoločnosti, ale, samozrejme, len do tej miery, aby bol schopný naďalej zákonmi garantovať individuálne občianske a politické slobody.³⁶⁵ A preto ako ich úhlavný nepriateľ vystupovala, v podobe „nového unionizmu“ medzi robotníkmi sa rozmáhajúca, idea socializmu a jej poňatie kolektivismu, absolútne podriaďujúce jednotlivca a jeho konanie diktátu spoločnosti.

Už základné postoje pomerne umierneného fabiánskeho socializmu, ktorý priamo vychádzal z liberálnych a radikálnych zásad, boli v prísnom rozpore s politickým myslením i morálnym presvedčením tejto podstatnej zložky strany. Bolo jednoducho nemožné pre ich individualistický postoj a koncept slobody, aby dokázali prijať fabiánsku myšlienku o tzv. „národnom minime“,³⁶⁶ ktorá sa snažila presadiť priamu štátnu kolektívnu kontrolu nad zdravotníctvom či priemyslom, teda aby ich tak štát svojimi intervenciami bezprostredne ovplyvňoval.

Ešte viac ohrozovala ich hodnoty a najmä slobodné rozhodovanie jedinca fabiánska požiadavka znárodniť banky, aby „moc“ tak ako aj „zisk“ celého sektoru boli v spoločných rukách.³⁶⁷

mier. A právo nebolo dané na svet pre nič iné, len aby obmedzovalo prirodzenú slobodu jednotlivca. Hobbes, T., *Leviathan*. London 1965, str. 142.

³⁶⁴ Heyck, T. W., *The Dimensions...*, London 1974, str. 5.

³⁶⁵ Hamer, D. A., *The Liberal Politics...*, str. 148 – 149.

³⁶⁶ „*The National Minimum*“, slogan, ktorý zaviedli poprední fabiáni, manželka Beatrice a Sidney Webbovci, vo svojej knihe *Industrial Democracy*, ktorá analyzovala a obraňovala hnutie „*trade unionizmu*“ pred jeho nepriateľmi. McBriar, A. M., *Fabian Socialism and English Politics*, 1884 – 1918, Cambridge 1962, str. 107 – 108.

³⁶⁷ Tamtiež, str. 113 – 114.

Požiadavky ultimatívnejšej organizácie, akou bola Sociálnodemokratická federácia (*Social Democratic Federation*, skrátene *SDF*),³⁶⁸ boli pre nich už absolútne neprijateľné. Stala sa pre nich stelesnením zla a rozvratu celého spoločenského systému ako takého, čo radikáli samozrejme nikdy nehodlali pripustiť, minimálne z dôvodu, že by podľa nich vskutku vznikol stav Hobbesovej neexistencie práva a „*boja všetkých proti všetkým*“.³⁶⁹ Obávali sa, že by sa individuálne práva jednotlivca vytratili v nedohľadne bezprávia a spoločenského chaosu.³⁷⁰

Jednoducho, nemohli a ani nehodlali prekročiť pomyselnú čiaru medzi radikálnym liberalizmom zabezpečujúcim pre všetkých rovnaké občianske práva a slobody, umožňujúcim úplne slobodné rozhodovanie (obmedzené iba ohľadom na práva ostatných, okrem iného i v oblasti osobného vlastníctva a obchodu), a sociálnym zrovnoprávnením smerujúcim ku kolektívnemu vlastníctvu. Čiaru medzi štátnou neintervenciou a zásadou samoregulácie na jednej strane a priamou štátnou kontrolou, reguláciou, znárodnením, či dokonca sociálnou rovnosťou na strane druhej.³⁷¹

V snahe brániť svoje hodnoty, po prvé pred socializmom, ale po druhé i pred útokmi na ich náboženskú nonkonformitu a poňatie občianskej individuálnej slobody,³⁷² sa radikáli zoskupovali a združovali v najrôznejších spolkoch a vytvárali prísne uzavretú spoločnosť, do ktorej mal robotnícky prvok temer znemožnený prístup. Bol síce pravidelne vyzývaný k podpore radikálov, hlavne pri príležitosti volieb, ale málokedy s ním boli konzultované politické otázky.³⁷³

³⁶⁸ SDF bola spolu s fabiánskou spoločnosťou poprednou inštitúciou britských socialistov na prelome storočí.

³⁶⁹ Hobbes, T., *Leviathan*, London 1965, str. 64.

³⁷⁰ Perin, H., *Individualism versus Colectivism in Ninetheenth-century Britain: A False Antithesis*, in: *The Journal of British Studies*, Vol. 17, No. 1. (jeseň 1977), str. 112 – 113.

³⁷¹ Tamtiež, str. 115 – 116.

³⁷² Tieto útoky boli často vedené z konzervatívnej pozície a pohľadu na občianske a civilné práva. Bol v prísnom rozpore s radikálnym postojom a uprednostňoval pri disponovaní právami iba kvalifikovaných a schopných mužov, pričom toto kritérium bolo merateľné hodnotou majetku a z neho vyplývajúcou výškou platenej dane. Vid' vyššie, str.

³⁷³ Heyck, T. W., *The Dimensions...*, str. 12.

V uvedenom kontexte je preto pochopiteľné, prečo robotnícke požiadavky, spojené s vlnou „nového unionizmu“³⁷⁴ a často presadzované militantnými robotníkmi, ako Kier Hardie či Thomas Mann, nemali medzi radikálmi, zloženými zo spoločenskej elity žurnalistov, právnikov a špičkových priemyselníkov,³⁷⁵ príliš veľkú šancu na silnejšiu podporu. Jednoducho sa im javili až príliš radikálne, príliš socialistické. Ich cieľom bolo spoločenský systém zdokonaľiť, nie nahradiť.

Navyše, sám Gladstone ako predstaviteľ umiernených liberálov, bol presvedčený, že jeho poslaním je venovať sa veľkým morálnym problémom doby a ich riešenia implementovať do spoločenského života prostredníctvom politiky, a nie zaoberať sa drobnými materiálnymi malichernosťami, ktoré mali v dôsledku odraz len vo viac či menej plných vreckách časti obyvateľstva. Jeho predstava o zabezpečení blahobytu pre ľudí nespočívala v konkrétnej intervencii štátu, ale iba v rozšírení možností k ich sebarealizácii. Blahobyt bol tak pre neho až druhoradým výsledkom zabezpečeného práva a slobody. A ak sa niekedy v minulosti zasadil za priamu pomoc robotníckemu hnutiu, nebolo to pre jeho sympatie k nemu alebo preto, že by uvažoval v kategóriách množstva peňazí, ale vždy mu šlo o naplnenie týchto dvoch základných liberálnych ideálov.³⁷⁶

K slabému postaveniu robotníckej problematiky v rámci programu prispelo i akési vzájomné odcudzenie sa robotníkov a liberálov po predošlej spolupráci, a to i napriek tomu, že v rámci Liberálnej strany naďalej existovali tzv. „Lib-Lab“ poslanci.³⁷⁷ Dôvodov bolo niekoľko. V prvom rade liberálne znechutenie nad niektorými aktivitami predstaviteľov a ich príliš úzke prepojenie s dobovým socializmom. Sem môžeme započítat' sformovanie Ligy za

³⁷⁴ Vid' vyššie, str. 65.

³⁷⁵ Zo 159 radikálnych poslancov sadiacich v parlamente medzi rokmi 1886 – 1892 bolo až 71 obchodníkov a priemyselníkov, 35 právnikov a 13 žurnalistov. Heyck, *The Dimensions...*, príloha F, tabuľka 17, str. 263.

³⁷⁶ Magnus, P., Gladstone, New York 1953, str. 395.

³⁷⁷ Poslanci zastupujúci niektoré podnikové odbory v parlamente, konajúci v súlade s Liberálnou stranou a inkorporovaní do nej. Prvými sa stali Alexander McDonald a Thomas Burt, keď sa vďaka podpore svojich odborov po voľbách roku 1874 dostali do parlamentu. Pelling, H., c. d., str. 75.

osemhodinovú pracovnú dobu (*Eight Hours League*) pod vedením popredného člena SDF Thomasa Manna, či často organizované, a najmä agresívne, štrajky.³⁷⁸

Samotná požiadavka na uzákonenie osemhodinovej pracovnej doby mala medzi liberálmi ale i radikálmi veľa odporcov, bola považovaná za príliš priamy štátny zásah do priemyslu a slobody podnikania. I mladý R. B. Haldane, napriek úzkym kontaktom s fabiánmi, zastával názor, že je „nutné nechať robotníkov, aby si sami a vlastnými silami vybojovali dĺžku pracovnej doby a platy, aké chcú.“³⁷⁹ Na obmedzenie pracovnej doby boli ochotní pristúpiť len v prípade baníkov. Ale i tu bol ich postoj prísne morálne determinovaný argumentom, že ich základné ľudské práva ako právo na bezpečnosť, zdravie a život sú v práci priamo ohrozené, a preto je morálne správne, ak sa trvanie rizika skrátí.³⁸⁰

Otázka uzákonenia všeobecnej osemhodinovej pracovnej doby, jednej z najzákladnejších požiadaviek robotníkov, bola tak liberálmi odsunutá a odmietnutá. Navyše, priama podpora, ktorú jej dávali fabiáni i SDF vyvolávala v liberálnych a radikálnych laviciach ešte väčšiu nechuť.³⁸¹

Ale tá sa prejavila i na opačnej strane, a to najmä pre ignorovanie hlavných robotníckych požiadaviek, akou bola i tá o osemhodinovej pracovnej dobe. Dokonca to zašlo tak ďaleko, že už roku 1887 na kongrese podnikových odborov (*Trade Union Congress*, skrátene *TUC*)³⁸² Kier Hardie zaútočil na popredného predstaviteľa „Lib-Labizmu“ - Henryho Broadhursta³⁸³ a obvinil ho zo zrady vlastných princípov a kolaborácie s úhlavným nepriateľom robotníkov, zamestnávateľmi v liberálnych radoch.³⁸⁴

³⁷⁸ Powell, D., *The New Liberalism and the Rise of Labor, 1886 – 1906*, in: *The Historical Journal*, Vol. 29, No. 2 (jún 1986), str. 371.

³⁷⁹ Heyck, T. W., *The Dimensions...*, str. 173. Odvoláva sa na: Haldane R. B., *The Eight Hours Question*, in: *Contemporary Review* 57 (február 1890), str. 244 – 250.

³⁸⁰ Heyck, T. W., *The Dimensions...*, str. 173.

³⁸¹ McBriar, M. A., c. d., str. 243 – 244.

³⁸² Organizácia združujúca podnikové odbory a koordinujúca ich činnosť na pravidelných, každoročných stretnutiach. Jej vznik sa datuje do roku 1868, kedy sa stretlo prvýkrát 34 zástupcov rôznych odborov. Od roku 1871 mohla vytvárať mierny parlamentný tlak prostredníctvom vlastnej stálej parlamentnej komisie. Viac o vzniku TUC vid' Pelling, H. c. d., str. 71 – 73.

³⁸³ BROADHURST, Henry (1840-1911). Sekretár stálej parlamentnej komisie TUC a podsekretár ministerstva vnútra v tretej Gladstoneovej vláde. Poslanec za Stoke on Trent v rokoch 1880 - 1906.

³⁸⁴ Pelling, H., c. d., str. 95.

Tu je ale opäť potrebné zdôrazniť, že z dobového hľadiska jednoducho nebolo možné aby Liberálna strana prevzala všetky požiadavky robotníkov do svojho programu. Je nutné vychádzať z predpokladu, že reformy Liberálnej strany museli byť z podstaty jej parlamentnej funkcie spoločenským kompromisom, zatiaľ čo radikálnejší predstavitelia robotníkov ako boli Kier Hardie, Thomas Mann, či umiernení fabiáni požadovali nekompromisné riešenia, navyše, v dobovo neprijateľnom, socialistickom duchu.³⁸⁵

Tento fakt ale neospravedlňuje liberálov z odsunutia robotníckej otázky na vedľajšiu, druhoradú, ak nie až tret'oradú koľaj, keď sa na prelome osemdesiatych a deväťdesiatych rokov 19. storočia väčšina z nich ani nebola ochotná zaoberať najpálčivejšími požiadavkami robotníckeho hnutia. To plne cítilo potrebu založenia vlastnej parlamentnej strany, ktorá by dokázala reprezentovať v plnej miere jeho požiadavky.

Vráťme sa však späť k samotnému vývoju programu strany. V najbližších rokoch sa už zásadne nemenil a v podobe, akú nabral v roku 1889, bol jasne a verejne prezentovaný ako predvolebná výzva už na štrnástom kongrese NLF, ktorý sa udial začiatkom októbra 1891 v Newcastli.³⁸⁶ Nemilosrdne sa blížiace všeobecné voľby, vypísané na rok 1892, stimulovali nevyhnutnosť jasnej formulácie nového programu, respektíve plnohodnotného zakomponovania rokmi nahromadených dodatkov do neho, prípadne jeho ďalšieho doplnenia. A tak sa doň dostali i požiadavky na reformu miestnej vlády, na práva miestneho zákazu predaja alkoholu³⁸⁷ a na poslednom mieste, na zalepenie očí, i požiadavka po osemhodinovom pracovnom dni. No tu zo strany liberálov nebol daný žiaden relevantný sľub zaväzujúci ich k jej skutočnej podpore. Skutočne podstatnou témou sa stala až v nasledujúcich všeobecných parlamentných voľbách.³⁸⁸

Funkciou tzv. newcastleského programu bolo jasné oslovenie voličskej základne prostredníctvom liberálnych a radikálnych požiadaviek. Aj napriek svojej nevyváženosti sa stal vzhľadom na ďalšie udalosti skutočným míľnikom

³⁸⁵ Powell, D., c. d., str. 373.

³⁸⁶ Matthew, H. C. G. (ed.), *The Gladstone Diaries...*, str. 410.

³⁸⁷ Jenkins, R., Gladstone, London 1995, str. 581.

³⁸⁸ McBriar, M. A., c. d., str. 244.

vo vývoji Liberálnej strany. A nielen preto, že zhrňal vývoj strany od roku 1886, scel'oval jej program a verejnosti explicitne prezentoval plnú inkorporáciu radikálnych princípov do legislatívneho úsilia liberálov, ale i preto, že sa pred voličov staval ako garancia nevyhnutných domácich reforiem, čo aj nakoniec prinieslo svoje plody.³⁸⁹

Zároveň si strana začlenením radikálnych bodov do programu zaistila podporu radikálnych poslancov a súčasne ním rozprestrela akýsi spoločný „dáždnik“ nad niektorými svojimi malými frakciami podporujúcimi iba jeho niektoré konkrétne položky. Gladstoneovi boli mnohé z týchto bodov proti srsti, no strana si tak na základe spoločného programu, ktorý sa svojou virtuálnou pluralitou snažil predísť novej panike z prílišnej zviazanosti s jedinou ústrednou otázkou, zaistila aspoň zdanie jednoty.³⁹⁰ Program však nakoniec v snahe potvrdiť jednotu strany svojim nadmierne veľkým množstvom položiek podporil rozbiehavé prúdy v strane a trieštenie jej síl. Každá frakcia sa totiž dožadovala prioritného riešenia vlastných konkrétnych požiadaviek. Tento trend sa síce zatiaľ neukázal taký markantný, no budúcnosť mala ukázať jeho skutočnú problematickosť.³⁹¹

Napriek novému obalu, formulácii, neprinášal newcastleský program de facto nič nové. Nad'alej na jeho absolútnej špičke neohrozene kral'ovala požiadavka írskej samosprávy a úplne zatienovala ostatné body. A nad'alej, až na absolútnom chvoste dôležitosti, sa domáhali pozornosti otázky robotníkov.

V skutočnosti bol newcastleský program iba prejavom hegémónneho postavenia Írska v záujmoch Liberálnej strany, ktorá síce akceptovala väčšinu radikálnych požiadaviek, ale až na zjavne podružnom mieste, pričom nebola ochotná, v strachu pred nebezpečenstvom šíriaceho sa socializmu, riešiť základné sociálne otázky.

Úzke prepojenie Liberálnej strany a írskych nacionalistických poslancov nad'alej pokračovalo aj po roku 1886, neostalo ale úplne bez poškvry. Ovplyvnili ho

³⁸⁹ Hamer, D. A., *The Liberal Politics...*, str. 182.

³⁹⁰ Tamtiež, str. 174. Cituje: Ostrogorski, M., *Democracy and the Organization of Political Parties*, str. 316 – 317. Miesto a rok vydania nie sú uvedené.

³⁹¹ Hamer, D. A., *The Irish Question...*, str. 530.

udalosti tiahnúce sa takmer celou druhou polovicou osemdesiatych rokov a priamo sa týkajúce ich vodcu, Charlesa Stewarta Parnella.

Jar 1887 sa totiž neniesla iba v znamení eskalácie nepokojov v Írsku a snahou o ich potlačenie, či v znamení zlyhania rokovani konferencie okrúhleho stola, ale i snahou o diskreditáciu osoby Parnella, ktorý bol akousi personifikáciou požiadavky samosprávneho riešenia írskej otázky.

Kolotoč sa roztočil nečakane, prostredníctvom novinových článkov. Ich základnou snahou bolo priamo prepojiť osobu Parnella s írskym terorizmom,³⁹² a preto siedmeho marca 1887 začala vychádzať v *The Times* séria článkov pod názvom „*Parnellismus a zločin*“ („*Parnellism and Crime*“).³⁹³

Prvý článok nevzbudil dostatočnú pozornosť, akú si vydavatelia želali, a to i napriek tomu, že Parnella a ľudí stojacich za ním nazval „*v podstate zahraničným sprisaháním*“. Noviny sa dokonca nevyhli ani útoku na jeho vtedajšieho spojenca, Liberálnu stranu: „*Pán Gladstone a jeho strana sa úmyselne spojili s platenými agentmi takej organizácie, ktorej konečným cieľom je rabovať a ktorá dáva súhlas k vraždeniu, aby paralyzovala Dolnú snemovňu a aby dovedla Írsko k sociálnemu i finančnému chaosu.*“³⁹⁴

Ani nasledujúce články z 10. a 14. marca 1887 nevzbudili výraznú pozornosť. Zmena však prišla 18. apríla. V tento deň totiž *The Times* uverejnili kópiu anonymne adresovaného Parnellovho listu s dátumom 14. mája 1882,³⁹⁵ v ktorom sa ospravedlňuje za to, že odsúdil vraždy v Phoenix Parku.³⁹⁶ V liste doslova stálo: „*Neprekvapuje ma hnev Vášho priateľa, ale on i Vy by ste mali vedieť, že odsúdenie vrážd bolo našou jedinou možnosťou... Ale môžete mu i všetkým, čo sú do toho zapojení, povedať, že i keď som odsúdil prípad vraždy lorda Cavendisha, musím pripustiť, že Burke dostal, čo si zaslúžil.*“³⁹⁷

³⁹² Lyons, F. S. L., *The Fall of Parnell*, str. 20.

³⁹³ Hurst, M., c. d., str. 357 – 358.

³⁹⁴ Lyons, F. S. L., *Charles Stewart Parnell*, str. 373.

³⁹⁵ Morley, J., c. d., str. 296.

³⁹⁶ Vid' vyššie, str. 11.

³⁹⁷ Lyons, F. S. L., *Charles Stewart Parnell*, str. 374 – 375.

A toto už bolo priveľa. Parnell zavrhol list v Dolnej snemovni ako nehanebný podvrh a svoj postoj k celej záležitosti niekoľkokrát zopakoval.³⁹⁸

Problémom ale ostalo ako zo zložitej situácie vymanévrovať, najmä ak si uvedomíme, že samotná anglická verejná mienka nebola ďaleko od podobných obvinení. Gladstone v rámci svojej prvej reakcie navrhoval, aby bola zriadená špeciálna parlamentná komisia na vyriešenie celej záležitosti. Prečo zvolil práve takýto postup, nie je až také ťažké uhádnuť.

Veľkú úlohu v jeho postoji zohralo ešte nie celkom utužené a len od začiatku roku 1886 fungujúce írsko-liberálne spojenectvo. Nebolo to teda tak dávno, čo Liberálna strana mala podobné podozrenia. Z prípadného, verejnosťou nepochybne detailne sledovaného, riadneho procesu a krížového výsluchu, by tak na povrch mohli vyjsť veci, ktoré novému spojenectvu nemuseli prospieť. Preto boli liberáli naklonení radšej pokojnejšiemu variantu priebehu vyšetrovania.³⁹⁹

Realita poskytovala i iný dôvod prečo sa vyhnúť priamemu žalovaniu *The Times* a nasledujúcemu procesu. Parnell totiž až do tohto momentu svojej kariéry nestál zoči-voči krížovému výsluchu „ako revolučný agitátor“.⁴⁰⁰ A jeho doterajší život bol plný incidentov takých častých a bežných v národných revolúciách, ktoré boli jednoducho neubrániteľné pred britským právom a štandardnými sudcami a porotami.⁴⁰¹

Ale kým sa udalosti pohli ďalej, prešlo neuveriteľných pätnásť mesiacov plných zmätku, vzájomného osočovania a Parnellových útokov na dôveryhodnosť článkov. Toto obdobie nahrávalo len odporcom írskeho vodcu, pretože svoje obvinenia nebol schopný nijak dokázať a v súvislosti s protiírskou náladou v spoločnosti mnohí boli presvedčení o pravdivosti obvinení visiacich nad jeho hlavou. Dokladá to i list Josepha Chamberlaina zo 7. júla 1888 svojej snúbenici, slečne Endicottovej, do USA: „*Eudia v Anglicku sú hlboko zaujatí prípadom The Times verus Parnell a spol. Bezpochyby majú ďalší dôkazový materiál a ľudia veria, že majú pravdu. Také noviny ako The Times majú veľkú reputáciu a nikdy by nikoho*

³⁹⁸ O'Day, A., *Irish Home Rule, 1867 – 1921*, Manchester 1998, str. 136.

³⁹⁹ Lyons, F. S. L., *Charles Stewart Parnell*, str. 377.

⁴⁰⁰ Garvin, J. L., c. d., str. 384.

⁴⁰¹ Tamtiež.

neobvinili len tak ... on [Parnell] sa uspokojil len s nič nehovoriacim odmietnutím, ktoré ale nikoho nepresvedčilo.⁴⁰²

Príležitosť na dokázanie nevinu sa naskytla až na jeseň 1888, a to v súvislosti s iným procesom. Rozbuškou sa stal spor poslanca F. H. O'Donnella, bývalého Parnellovho spolupracovníka, tohto času ale horlivého zástancu unionizmu, s denníkom *The Times*. O'Donnell sa osobne cítil dotknutý a krivo obvinený sériou článkov „*Parnellismus a zločin*“ a noviny žaloval. Proces sa konal v júli 1888 a jeho vrcholom bolo, keď obhajca *The Times*, a zároveň generálny prokurátor (*Attorney General*) v jednej osobe, Sir Richard Webster, počas pojednávania nielenže zopakoval všetky obvinenia na Parnella, ale ešte ich i rozšíril.⁴⁰³

Už i na oficiálnych miestach bolo zrejme, že bude potrebné vyjadriť postoj k celej záležitosti a Parnellovi, túžiacom očistiť svoje meno, to prišlo náramne vhod.

Prvým krokom bolo, že počas schôdze parlamentu 9. júla 1888 požiadal, aby bol ad hoc ustanovený zvláštny výbor Dolnej snemovne na vyšetrenie obvinení na neho smerujúcich. Samozrejme nebolo to ideálne, vzhľadom na fakt, že v ňom mohla zasadať väčšina odporcov írkej samosprávy.⁴⁰⁴ Ale predseda snemovne, W. H. Smith, to odmietol s odôvodnením, že parlament je „*absolútne nekompetentný*“ zaoberať sa touto záležitosťou. Napriek tomu ale prišiel s konštruktívnym riešením, že vláda môže v parlamente navrhnuť menovanie komisie, skladajúcej sa len alebo väčšinou zo sudcov, ktorá by mala vyšetriť obvinenia „*proti určitým poslancom*“.⁴⁰⁵ O pár dní bolo toto znenie zmenené a rozšírené aj na „*ostatné osoby*“ a to hlavne s ohľadom na prípad, že by *The Times* odmietli prezradiť svoje zdroje.⁴⁰⁶ Ani Liberálna strana nemala nič proti, ba naopak, v kontexte s jej novým spojenectvom bolo pre ňu prioritné, aby sa Parnell očistil, aby tak uvoľnil napätie v jej radoch a obnovil jej dôveryhodnosť medzi voličmi.

Návrh zákona o obvineniach a žalobách na poslancov parlamentu (*Members of Parliament Charges and Allegations Bill*) bol prednesený W. H. Smithom už 16. júla

⁴⁰² Tamtiež, str. 386.

⁴⁰³ Morley, J., c. d., str. 298

⁴⁰⁴ Magnus, P., c. d., str. 372

⁴⁰⁵ To aj s ohľadom na O'Donellov prípad, ale aj na obvinenia týkajúce sa iných poslancov.

⁴⁰⁶ Lyons, F. S. L., Charles Stewart Parnell, str. 392.

1888 a rýchlo prešiel celým procesom schvaľovania.⁴⁰⁷ Komisia sa tak mohla stretnúť už 17. septembra a počas jej vyšetovania, teda až do 22. novembra 1889, sa stretla neuveriteľných 127-krát. Mala vyšetovať 63 poslancov a ďalších 67 osôb.⁴⁰⁸ Okrem nich sa predmetom vyšetovania stali tri základné body. A to po prvé, či obvinení boli členmi sprisahania s účelom úplnej nezávislosti Írska. Po ďalšie, či bezprostredným prostriedkom sprisahania bola podpora roľníckych vzbúr a revolt s cieľom podkopať systém pozemkového vlastníctva *landlordov* v Írsku. A napokon, či obžalovaní boli bezprostredne a osobne zainteresovaní do niektorých zločinov.⁴⁰⁹

Ako sme už spomenuli, vyšetovanie trvalo do jesene 1889. Zásadné udalosti sa však odohrali do jari. Po svedectvách autora článkov R. A. Andesona, jeho súkromného agenta H. Le Carona, dokonca kapitána O'Sheau, prišlo na rad svedectvo dublinského korešpondenta pre *The Times* a sekretára vedúcej unionistickej organizácie v Írsku, Írskej lojálnej a patriotickej únie (*Irish Loyal and Patriotic Union*), ktorý označil za pôvodného majiteľa listov dublinského novinára Richarda Pigotta.⁴¹⁰ V polovici februára 1889 bol aj on predvolaný svedčiť. Počas krížového výsluchu ho Parnellov právny zástupca, generálny prokurátor v predošlej Gladstoneovej vláde, sir Charles Russell, usvedčil z podvrhu a falšovania listov. Pigott vystrašený okolnosťami okamžite odcestoval do Španielska, do Madridu, kde 28. februára spáchal samovraždu.⁴¹¹

Napriek tomu, že vyšetovanie komisia ešte neskončila, rozhodne to bol bod obratu. Parnell sa, akoby úderom čarovného prútika, stal hrdinom dňa. Stál na vrchole popularity, a to nielen v parlamentných kruhoch, ale na celospoločenskej úrovni. V Dolnej snemovni bol privítaný ováciami, nesúcimi sa hlavne z opozičných lavíc. Bol pozvaný za hlavného rečníka do prestížneho *Eighty Clubu*, mesto Edinburgh mu udelilo čestné občianstvo a Gladstone ho bezprecedentne pozval na priateľskú návštevu Hawardeenu na súkromné rozhovory o budúcnosti otázky írskej samosprávy.⁴¹² Napriek tomu, že pri týchto rozhovoroch nedospeli ku konkrétnym

⁴⁰⁷ Tamtiež, str. 393.

⁴⁰⁸ O'Day, A., c. d., str. 138.

⁴⁰⁹ Lyons, F. S. L., Charles Stewart Parnell, str. 404 – 405.

⁴¹⁰ Tamtiež, str. 369.

⁴¹¹ Garvin, c. d., str. 395.

⁴¹² Lyons, F. S. L., The Fall of Parnell, str. 22.

záverom,⁴¹³ zdalo sa, že stretnutie je zásadným zlomom v komunikácii medzi oboma stranami a v konštruktívnom prístupe k riešeniu írskej otázky. Rozhovory totiž položili základ možným budúcim rokovaniam o probléme, ktoré v prípade prvého návrhu úplne chýbali, a ich absencia sa jasne prejavila v sporoch Gladstonea a Parnella,⁴¹⁴ najmä vo finančnej rovine, ešte počas prerokovania návrhu v parlamente.⁴¹⁵

Parnellovo očistenie a následná popularita priniesla prospech i liberálom. Spoločnosť bola v tejto dobe snád' najviac priklonená k ich riešeniu írskej otázky, k čomu prispela i Balfourova tvrdá ruka v Írsku. Udalosti iba potvrdili dominanciu záujmu o zelený ostrov v štruktúrach strany a presvedčenie o správnosti spojenectva s írskymi poslancami.⁴¹⁶ Tomu nahrával i fakt, že do roku 1890 stratila vláda v rôznych doplňovacích voľbách v priamych súbojoch s liberálmi až 12 parlamentných kresiel a sekretári strany hlásili momentálnu masovú podporu liberálom a ich riešeniu írskej otázky.⁴¹⁷

Netrvalo to však dlho. Blízka budúcnosť mala priniesť znechutenie a rozchod Parnella a liberálov. Hlavnú úlohu tu zohral už dlhodobý vzťah vodcu írskych nacionalistov a Katerine O'Sheaovej, tiež peniaze, ale je oprávnené sa domnievať, že na to boli i politické dôvody.

V súvislosti s len nedávnym pokusom o diskreditáciu osoby Parnella sa bezprostredne javí nasledujúca rozvodová aféra ako zreteľne politicky motivovaná. Cieľom malo byť zničiť, či aspoň výrazne oslabiť írske národné hnutie a jeho požiadavku samosprávy (ktorej samotnou personifikáciou bol Parnell) a naopak posilniť tak unionizmus.⁴¹⁸ Je to evidentné aj preto, že rozvod sa konal z popudu kapitána O'Shea. Práve toho, ktorý bol prostredníkom v rokovaní medzi Parnellom a vládou v roku 1882, ktoré vyústili do Kilmaihamskej zmluvy,⁴¹⁹ a ktorý o vzťahu Parnella a svojej ženy už dlhú dobu vedel. Navyše, po celú druhú polovicu

⁴¹³ Konkrétne problémy a témy rozhovoru si pomerne podrobne Gladstone zapísal do svojho denníka. Vid' Matthew, H. C. G. (ed.), *The Gladstone Diaries...*, str. 252 – 254.

⁴¹⁴ Lyons, F. S. L., *Charles Stewart Parnell*, str. 450.

⁴¹⁵ Vid' vyššie, str. 33 – 34.

⁴¹⁶ O'Day, A., *Irish Home Rule, 1867 – 1921*, Manchester 1998, str. 140.

⁴¹⁷ Magnus, P., c. d., str. 375.

⁴¹⁸ Lyons, F. S. L., *The Fall of Parnell*, str. 81.

⁴¹⁹ Vid' vyššie, str. 10.

osemdesiatych rokov bol vo veľmi úzkom kontakte so zásadným odporcom samosprávy, v podobe ako si ju predstavoval Parnell, Josephom Chamberlainom.

Okrem toho mal O'Shea mal i osobné dôvody. Jeho manželka mala dediť veľkú sumu peňazí, asi 200 tisíc libier, po svojej už veľmi starej tete, pani Woodovej, a on vycítil, že sa môže stať na nej buď absolútne závislý, alebo že dokonca môže prísť úplne o všetko. Bolo na čase konať.⁴²⁰

Neváhal a ešte koncom roka 1889, len pár dní po Parnellovej návšteve v Hawardeene, podal žiadosť o rozvod, v ktorej ako dôvod uviedol cudzoložný vzťah svojej manželky s vodcom írskych poslancov.⁴²¹ Opäť nebolo veľmi dlhý čas isté, či sa vôbec nakoniec bude rozvod konať. Nakoniec ale v novembri 1890 pojednávanie prebehlo, rozvod sa stal realitou a jeho okolnosti vyplávali na verejnosť.⁴²²

Parnell považoval rozvod za výlučne súkromnú záležitosť, ale nie všetci jeho spolupracovníci a spojenci zdieľali jeho názor. Problémom sa ukázali jeho predošlé uistenia o tom, že obvinenia z cudzoložstva sú len ďalším vykonštruovaným pokusom o jeho diskreditáciu, ktoré dal svojim írskym kolegom, ale i popredným členom Liberálnej strany. I preto po vyplávaní všetkých podrobností ho v plnom rozsahu zasiahla vlna pobúrenia, ktorá mala o to širšiu celospoločenskú pôsobnosť, o čo viac sa jej venovali jednotlivé britské denníky.⁴²³

Zo všetkých strán sa množili žiadosti o jeho odchod do politického dôchodku. Aj samotnej Liberálnej strane bolo milšie, aby sa doteraz oslavovaný Parnell vzdal svojho postu. Celospoločenskú náladu celkom presne vystihol liberálne naklonený novinár W. T. Stead: „*Toto nie je otázka cudzoložstva, to je otázka dôvery a nikto už pánovi Parnellovi dôverovať nemôže*“.⁴²⁴

Gladstone si bol vedomý, že Parnellove ďalšie zotrvanie v politike môže mať katastrofálny vplyv na výsledky budúcich, už celkom blízkych, volieb a na celkové rozloženie síl v parlamente. A to už nehovoriac o jeho snahe ostať i v čele írskych poslancov, ktoré podľa neho „*nielen uvrhne veľa srdečných a skutočných priateľov*

⁴²⁰ Garvin, J. L., c. d., str. 402.

⁴²¹ Magnus, P., c. d., str. 386.

⁴²² Morley, J., c. d., str. 324.

⁴²³ Lyons, F. S. L., *The Fall of Parnell*, str. 80.

⁴²⁴ Lyons, F. S. L., *Charls Stewart Parnell*, str. 486.

*írskej otázky do veľmi problematickej pozície, ale učini aj môj odchod z vedenia Liberálnej strany ... takmer nepodstatným.*⁴²⁵

Pobúrenie nad aférou otriaslo celou Liberálnou stranou. Vplyvný a dôležitý radikálny element bol šokovaný, pretože to otriaslo jeho silným morálnym cítením. Naplno to vyslovil jeden z popredných radikálov Hugh Price Hughes: „*Máme radi Írsko. Veľmi túžime po jeho prosperite, ale naša prvoradá poslušnosť a oddanosť musí patriť v prvom rade Bohu. Veľa sme obetovali Írsku. Je na to oprávnené. Ale existuje jedna vec, ktorú neobetujeme nikdy, a to je naše náboženstvo. Pevne stojíme na tejto večnej skale: čo je morálne nesprávne, nikdy nemôže byť politicky správne; a sme si istí, že žiaden politik, ktorý je známy svojím nepriateľstvom k Bohu, za žiadnych okolností nemôže byť skutočným priateľom a spravodlivým vodcom ľudí.*“⁴²⁶ Rozvodový škandál na najvyššej politickej úrovni bol pre veľkú časť spoločnosti z morálneho hľadiska neúnosný a hrozil nielen poškodením záujmov Írov či liberálov, ale i absolútnou politickou diskreditáciou a zničením všetkých zainteresovaných osôb presne tak, ako sa to stalo pred necelými piatimi rokmi Charlesovi Dilkeovi.⁴²⁷ V prísnej protestantskej morálke doby celým národom prebehla triaška, ktorú okamžite nasledovalo celospoločenské zatratenie doteraz oslavovaného Parnella.⁴²⁸ Dalo sa očakávať, že nasledujúce udalosti ešte výrazne zamiešajú karty osudu jednotlivcov, ale i politickej reality.

Kritika sa naďalej prudko vyostrovala. Na podporu svojho vodcu ho írski poslanci opätovne oficiálne zvolili do svojho čela, ale so stále rastúcou spoločenskou nevôľou voči jeho rozhodnutiu ostať v popredí politického života im neostávalo nič iné ako zvolať ďalšiu schôdzu.

Tá sa príznačne konala 3. decembra 1890 v parlamentnej miestnosti číslo 15 (*Committee Room 15*), presne v tej, kde sa pred necelými piatimi rokmi rozhodlo o osude návrhu írskej samosprávy. A ani jej výsledok sa veľmi nelíšil od toho spred piatich rokov. Írske rady sa totiž ako reakcia na Parnellov postoj rozštiepili. Pod

⁴²⁵ Z Gladstoneovho listu Johnovi Morleymu z 24. novembra 1890. Handcock, W. D. (ed.), *English Historical Documents 1874 – 1914*, Vol. 12 (2), London 1977, str. 332 – 333.

⁴²⁶ Lyons, F. S. L., *Stewart Charles Parnell...*, str. 488.

⁴²⁷ K rozvodovej afére Charlesa Dilkea vid': Garvin, J. L., *The Life of Joseph Chamberlain*, Vol. 2, 1885 – 1895, London 1933, str. 31 – 55.

⁴²⁸ Magnus, P., c. d., str. 387.

vedením Justina McCarthyho sa odtrhlo až 44 írskych poslancov, pričom Parnellovi ostalo verných iba 32. Odvtedy mali udalosti rýchly spád. Prívrženci politicky veľmi oslabeného Parnella prehrávali jedny doplňovacie voľby za druhými. Rozkol bol potvrdený na plnej čiare.⁴²⁹ On sám sa ešte stihol oženit' s Katherine O'Sheaovou a 6. októbra 1891 po krátkej chorobe umrel.⁴³⁰

Po jeho smrti ostali írski poslanci i naďalej rozdelení. McCartyho krídlo naďalej úzko spolupracovalo s Liberálnou stranou, druhé krídlo vedené Johnom Redmondom zaznamenalo mierny odklon, naďalej mu však neostávalo nič iné ako aspoň nepriame spojenectvo s nimi. Ich sily však neustále oslabovali vzájomné útoky.⁴³¹ Liberálom ostalo iba jediné – pokúsiť sa ako-tak vychádzať s oboma stranami. Ich politiku jednoznačne ovplyvnili udalosti posledných rokov, keď najprv slávil s Parnellom veľký triumf a keď sa otázka írskej samosprávy, aj s ohľadom na momentálnu verejnú mienku, zdala byť vyriešeniu na dosah. Ďalšie dianie si ale vyžiadalo zmenu ich postoja k svojim parlamentným spojencom.

A práve v tomto období silnejšie a silnejšie zaznieva z radikálnych radov požiadavka po bližšom zameraní sa na otázky domácich reforiem. Ak si navyše uvedomíme, že v čase Parnellovej smrti sa konalo v Newcastli výročné stretnutie NLF, ktorá na ňom definitívne prijala, i keď až na podružnom mieste, tieto radikálne snahy za svoje, je istý posun v liberálno-írskych vzťahoch zrejмый. Napriek odporu väčšiny popredných predstaviteľov strany si aspoň jej časť uvedomovala patologické javy, ktoré hrozia strane z prílišnej zviazanosti s jedným jediným ústredným politickým motívom.

Vzhľadom na predošlý vývoj vo výsledkoch doplňovacích volieb po celé obdobie od roku 1886 a celospoločenské nálady očakávali liberáli, a to aj napriek škandalom, v blížiacich sa všeobecných voľbách vypísaných na júl 1892, veľké víťazstvo. Sám Gladstone predpokladal rozhodujúcu parlamentnú väčšinu o minimálne 80 kresiel,⁴³² ktorú, koniec koncov, nutne potreboval vzhľadom na znepriatelenú Snemovňu lordov. Vedel že, bez takejto väčšiny by strana nebola schopná presadiť svoje požiadavky a najmä nie írsku samosprávu.

⁴²⁹ O'Day, A., c. d., str. 143.

⁴³⁰ Lyons, F. S. L., *The Fall of Parnell*, str. 305.

⁴³¹ O'Day, A., c. d., str. 144 – 145.

⁴³² Morley, J., c. d., str. 369.

V tom zohral svoju veľkú úlohu i newcastleský program, ktorý svojou širokou virtuálnou pluralitou dával prísľub mnohého a jeho prostredníctvom tak liberáli získavali mnoho sympatizantov.⁴³³

Výsledky volieb však boli pre liberálov nepekným vytriezvením. Aj napriek porážke sa ukázala politika unionistickej aliancie viac ako úspešná. Počas jej vlády sa podarilo prostredníctvom „konštruktívneho unionizmu“ a trochu náhody sčasti pacifikovať Írsko, potlačiť pozemkovú agitáciu, rozdeliť írsku politickú reprezentáciu a priniesť reformy hospodárstva či štátnej správy.⁴³⁴

Voličom v samotnej Británii tieto výsledky zaimponovali, navyše vydarená reformná činnosť zameraná aj na ostatné oblasti života znamenala, že doterajšia koalícia nakoniec vyšla zo všeobecných volieb pomerne úspešne. V praxi to znamenalo pre *toryov* zisk 269 a pre liberálnych unionistov 46 kresiel. Spolu teda unionisti získali 315 mandátov. Na druhej strane liberáli dosiahli 273 parlamentných kresiel, v kombinácii s 81 írskymi poslancami a jedným nezávislým zástupcom robotníkov to spolu dávalo 355 mandátov.⁴³⁵ Teda tesnú väčšinu - len o 40 mandátov. Ale najväčšou slabinou bola jej opätovná absolútna závislosť na vzájomne rozhádaných írskych poslancoch.

Pre liberálov to bol tak trochu šok a sklamanie z výsledkov. Očakávaná veľká liberálna prevaha sa nekonala⁴³⁶ a s tým vyvstali i ďalšie obavy a dilemy. V prvom rade sa stala relevantnou otázka, či dokáže taká chabá parlamentná majorita presadiť svoje požiadavky vyjadrené v newcastleskom programe oproti silnej unionistickej menšine, ale hlavne oproti znepriatelenej Snemovni lordov.

I dohľadné vyriešenie írskej otázky sa zrazu stalo neistým. Bolo teoreticky možné len v prípade jednoznačného volebného víťazstva a veľkej liberálnej prevahy v Dolnej snemovni. I v prípade zamietnutia lordmi sa v tom prípade naskytovala

⁴³³ Magnus, P., c. d., str. 396.

⁴³⁴ K dôležitým *toryovským* reformám druhej polovice osemdesiatych rokov 19. storočia patrí nepochybne zákon o výkupu írskej pôdy z roku 1891 (*Land Purchase Act*) ďalej uľahčujúci výkup pôdy a zriaďujúci Radu pre preľudnené oblasti (*Congested District Board*), ktorej primárnou funkciou sa stala hospodárska stimulácia ekonomicky najzaostalejších regiónov. O'Day, A., c. d., str. 145 – 147.

⁴³⁵ O'Day, A., c. d., str. 154 – 155.

⁴³⁶ Napriek žalostnému výsledku to ale boli, čo sa týka počtu získaných kresiel, pre liberálov tretie najúspešnejšie voľby z ôsmich medzi rokmi 1885 – 1914. Matthew, H. C. G., Gladstone, 1875 – 1898, Oxford 1995, str. 328.

možnosť plošného menovania *peerov*. Už len hrozba takejto alternatívy mohla pritlačiť Hornú snemovňu, aby v snahe zabrániť podobnému postupu schválila liberálny návrh zákona o írskej samospráve.⁴³⁷

Gladstone sa na túto metódu osobne spoliehal. Ostáva tu však naďalej otázka, či by kráľovná Viktória bola ochotná pripustiť už len možnosť plošného menovania *peerov*, a to hlavne s ohľadom na fakt, že nebola nadšená liberálnym postojom k celej záležitosti.

V tejto povolebnej, pre liberálov nie veľmi priaznivej, situácii tak budúcnosť existencie už štvrtého Gladstoneovho liberálneho kabinetu halila nepreniknuteľná hmla neistoty.

Opäť pri moci

1892 – 1895

Po víťazných voľbách v júli 1892, napriek istému sklamaniu z výsledkov, bolo zrejmé, že liberáli sa pokúsia v nasledujúcom období pretlačiť niektoré body Newcastelského programu z jesene 1891.

Gladstone sa po krátkej počiatočnej neistote predsa len rozhodol smerovať všetko svoje úsilie k presadeniu návrhu zákona o írskej samospráve. Írsko malo ostať v čele programu strany aj v nejednoznačnej parlamentnej situácii, o čom svedčí i zápis z jeho denníka s dátumom 1. augusta 1892, v ktorom pre súkromné účely vypracoval

⁴³⁷ Vzorom pre tento postup sa pre Gladstonea stala kríza rokov 1830 – 1832, keď po schválení návrhu zákona o prvom rozšírení volebného práva Dolnou snemovňou roku 1831 boli oprávnené obavy o jej osud v *toryjmi* ovládanej Snemovni lordov, ktorí ju považovali za príliš radikálnu. Návrhu pomohol zásah kráľa Juraja IV., ktorý, v prípade jeho odmietnutia pohrozil plošným menovaním nových *peerov*, ktoré by zaistilo jeho priechodnosť cez Hornú snemovňu. Stewart, R., *Party and Politics, 1830 – 1852*, London 1989, str. 16 – 32.

prioritné otázky pre nasledujúci rok, a kde otázka írskej samosprávy z prvého miesta dominuje celému zoznamu.⁴³⁸

Markíz Salisbury spolu s celým kabinetom rezignovali 11. augusta a Gladstone sa o pár dní nato po štvrtýkrát dostavil ku kráľovnej, aby jej pobožkal ruku na znamenie poverenia k zostaveniu novej vlády. Sama Viktória nebola ničím podobným príliš nadšená a radšej by videla na tomto poste Archibalda Primrosea, piateho grófa Roseberyho ale až na zásah svojho sekretára, sira Henryho Ponsonbyho, ktorý ju presvedčil o nemožnosti podobného kroku, poslala pre jej nesympatického Gladstonea. Rosebery, napriek svojej popularite, zatiaľ nemal dosť silnú pozíciu medzi liberálmi, aby mu bolo možné zveriť pozíciu číslo jedna.⁴³⁹

Gladstoneovi sa podarilo zostaviť kabinet pomerne rýchlo a jeho zloženie plne reflektovalo situáciu v ešte nepozorovateľne sa meniacej strane.⁴⁴⁰ K slovu sa dostali i mladíci z „*Articles Club*“ H. H. Asquith a A. H. D. Acland. Miesto ministra financií (*Chancellor of the Exchequer*) tentoraz už nezastával sám Gladstone, ako počas predošlých vlád, ale zveril tento významný post poprednému radikálovi Williamovi Harcourtovi a, ďalší podstatný úrad, ministerstvo pre Írsko (*Secretary for Ireland*) zaničenému obhajcovi írskej samosprávy, Johnovi Morleymu.⁴⁴¹

Ale kľúčovým bol post ministra zahraničia (*Foreign Secretary*). Už od prelomu mesiacov júla a augusta ho Gladstone ponúkal lordovi Roseberymu, ten ho však dlho odmietal prijať, odvolávajúc sa pri tom na nevyhovujúce zdravie a sklúčenosť.⁴⁴² Gladstone ho však nutne potreboval. A to nie preto, že by nevedel nájsť iného kandidáta, ale bolo nevyhnutné upokojiť konzervatívne parlamentné vody a kráľovnú Viktóriu, ktorá si ho priamo žiadala,⁴⁴³ menovaním, do tak dôležitého úradu, niekoho, kto bude pre nich zárukou kontinuity Salisburyho zahraničnej politiky. A na to sa aristokratický, bohatý, pomerne mladý a populárny lord Rosebery hodil jedinečne.

⁴³⁸ Matthew, H. C. G. (ed.), *The Gladstone Diaries with Cabinet Minutes and Prime-ministerial Correspondence*, Vol. 13, 1892 – 1896, Oxford 1994, str. 53 – 54.

⁴³⁹ Stansky, P., *Ambitions and Strategies. The Struggle for the Leadership of the Liberal Party in the 1890s*, Oxford 1964, str. 3.

⁴⁴⁰ Matthew, H. C. G., *Gladstone, 1875 – 1898*, Oxford 1995, str. 331.

⁴⁴¹ Magnus, L. (ed.), *Aspects of Home Rule. Selected from the Speeches of Arthur James Balfour*, London 1912, príloha 2, str. 251.

⁴⁴² V novembri 1890 mu umrela manželka. Magnus, P., *Gladstone*, New York 1954, str. 400.

⁴⁴³ Matthew, H. C. G., *Gladstone. . .*, str. 332.

Okrem neho sa do kabinetu, na dôležité posty prevažne silno ovplyvňujúce zahraničné vzťahy, dostali ešte štyria lordi. Lord Herschell⁴⁴⁴ na post lorda kancelára (*Lord Chancellor*), gróf Kimberley sa stal ministrom pre Indiu (*Chief Secretary for India*), markíz Ripon ministrom pre kolónie (*Colonial Secretary*) a gróf Spencer prvým lordom admirality (*First Lord of the Admiralty*).⁴⁴⁵ Boli to zástupcovia tých málo starých *whigov*, ktorí ostali Gladstoneovi verní i po Hartingtonovom odchode zo strany roku 1886. Poskytovali jasnú záruku, že sa nová liberálna vláda príliš nezradikalizuje a naďalej bude sledovať zahraničnú a koloniálnu politiku predošlého kabinetu. Mnohí z nich boli Gladstoneovými dlhodobými priateľmi a spolupracovníkmi, no práve oni mali už onedlho spôsobiť premiérovi a celej strane nemalé starosti. Hlavnou postavou medzi nimi bol lord Rosebery, ktorého koncepcia kontinuity v zahraničnej politike predstavovala akýsi nadstranícky prístup k zahraničnej, imperiálnej a obrannej politike založený na konsenze tiahnúcom sa naprieč celým politickým spektrom. Pre samotného Rosebryho tak politika kontinuity znamenala v prvom rade úplnú vnútropolitickú jednotu pri riešení zahraničnopolitických problémov.⁴⁴⁶

Kabinetné ambície mali i mnohí ďalší, ktorí v poslednom období stáli v popredí strany, ako napríklad Henry Labouchere. Ale jeho menovanie na akýkoľvek post bolo nereálne. Presvedčený radikál s republikánskymi postojmi, ktorý v posledných rokoch tvrdo útočil na Snemovňu lordov bol v hlbokej kráľovnej nemilosti. Gladstone vedel, že jeho prípadné menovanie do úradu ohrozí vyjednávaciu pozíciu nového kabinetu a zároveň bude znamenať i hrozbu pre jeho stabilitu.⁴⁴⁷

Kabinet sa po prvýkrát stretol 19. augusta a do svojho programu definitívne schválil princíp úplnej nadradenosti írskej samosprávy nad všetkými

⁴⁴⁴ HERSCHELL, Farrer (1837-1899). Liberálny poslanec za Durham v rokoch 1874 – 1885. V rokoch 1880 – 1885 druhý štátny zástupca (*Solicitor General*). V roku 1885 obdržal titul prvého baróna Herschella z Durhamu. Lord kancelár v rokoch 1886 a 1892 – 1895.

⁴⁴⁵ Magnus, L. (ed.), c. d., príloha 2, str. 251.

⁴⁴⁶ Jacobson, P. D., Rosebery and Liberal Imperialism, 1899 – 1903, in: *The Journal of British Studies*, Vol. 13, No. 1. (Nov., 1973), str. 84.

⁴⁴⁷ Feuchtwanger, E. J., Gladstone, London 1989, str. 266.

ostatnými otázkami.⁴⁴⁸ V súlade s týmto rozhodnutím mohol Gladstone o tri mesiace menovať kabinetnú komisiu, ktorej úlohou bolo pripraviť základné body budúceho návrhu. Jej členmi sa stali len tí členovia vlády, o ktorých bolo známe, že sú presvedčenými podporovateľmi premiérovho riešenia. Patrili tu sám Gladstone, ďalej John Morley, gróf Spencer, barón Herschell, sir Henry Campbell-Bannermann⁴⁴⁹ a James Bryce. Harcourt a ani Rosebery, dve kľúčové osobnosti kabinetu, pre svoj pomerne často vyjadrovaný odpor k zameraniu na jediný hlavný princíp strany, z nej boli vylúčení.⁴⁵⁰ Jasným posunom v premiérovom postoji bolo, že základné body tohto návrhu už nevypracovával autoritatívne v izolovanosti, ako v predošlom prípade, ale uznal nutnosť konciliatórneho ujednanja a radil sa aspoň s niektorými členmi kabinetu.

Komisia vypracovala zásady budúceho návrhu rýchlo. Medzi jej základné odporúčania patrili už v preambule deklarovaná podriadenosť írskemu parlamentu imperiálnemu, systém dvoch parlamentných komôr, netradičné ponechanie írskych poslancov v Londýne a princíp vyčlenenia ciel a spotrebných daní z právomoci Dublinu,⁴⁵¹ ktoré sa naozaj objavili aj v konečnom znení návrhu.

Zostavenia samotného textu sa podľa očakávaní ujali Gladstone a John Morley, no tí sa naďalej potýkali s dvoma zásadnými problémami majúcimi svoje korene ešte v roku 1886: finančným usporiadaním vzťahu medzi Britániou a Írskom a otázkou írskemu zastúpenia vo Westminsteri. Prvý problém bol nakoniec vyriešený, ako sa ukázalo neskôr, počas parlamentnej rozpravy, nie veľmi šťastným spôsobom.⁴⁵² Zásada, že clá a spotrebné dane ostanú v rukách Londýna bola v súlade s predošlým návrhom naďalej zachovaná.

Druhý problém bol riešený nezvyklým kompromisom. Kabinet prijal do návrhu tzv. „v a von“ („*in and out*“) klauzulu, ktorá by v praxi znamenala ponechanie

⁴⁴⁸ Vid' zápis z kabinetnej schôdze. Matthew, H. C. G. (ed.), *The Gladstone Diaries*. . . , str. 61 – 62.

⁴⁴⁹ CAMPBELL – BANNERMAN, sir Henry (1836 - 1908). Od roku 1868 až do svojej smrti liberálny poslanec za Stirling. Minister vojny v rokoch 1886 a 1892 – 1895. Ministerský predseda v rokoch 1905 – 1908. V roku 1898 nahradil Williama Harcourta na poste predsedu Liberálnej strany.

⁴⁵⁰ Ensor, R. C. K., *England, 1870 – 1914*, Oxford 1949, str. 211.

⁴⁵¹ Odporúčanie kabinetnej komisie k návrhu zákona o írskemu samospráve z 21. až 25 novembra 1892. Matthew, H. C. G. (ed.), *The Gladstone Diaries*. . . , str. 150 – 154.

⁴⁵² Heyck, T. W., *The Dimensions of British Radicalism. The Case of Ireland, 1874 – 1895*, London 1974, str. 207 – 208.

osemdesiatich írskych poslancov v londýnskom parlamente, ale iba v prípade hlasovania o imperiálnych a írskych záležitostiach. Nemali sa tak zúčastňovať hlasovaní týkajúcich sa výlučne Británie.⁴⁵³

Nebolo to ale ideálne. Malá časť strany to odmietla s odôvodnením, že bez toho, aby boli írski poslanci úplne vylúčení z parlamentu Írsko nezíska skutočnú samosprávu. Na druhej strane tu ale bola silná skupina liberálnych poslancov, ktorí žiadali ich zachovanie vo Westminsteri pri hlasovaniach týkajúcich sa všetkých otázok, a to čisto zo strategického dôvodu. Predpokladali pokračovanie liberálno-írskoho spojenectva a báli sa oslabenia pozícií vlastnej strany.⁴⁵⁴ Jednoducho, vylúčenie osemdesiatich poslancov z hlasovaní o britských záležitostiach by znamenal pri približnom vyrovnanom pomere síl medzi *toryjmi* a liberálmi v parlamente jasnú stratu pre Liberálnu stranu.

Problémom bolo, že každé z troch možných riešení malo svoje zjavné nevýhody a nebezpečenstvá. V prípade úplného vylúčenia a zachovaní navrhovaného finančného usporiadania to predstavovalo nespravodlivé a morálne, a to nielen pre liberálov, neprijateľné zdanenie zeleného ostrova, bez toho aby bol politicky reprezentovaný v Londýne. Takéto usporiadanie Írom celkom bralo možnosť ovplyvňovať vlastnú daňovú politiku, s čím, samozrejme nemohli vôbec súhlasiť.

Na druhej strane ich plné zachovanie by znamenalo pokračujúce nebezpečenstvo cielenej írskej obštrukcie.⁴⁵⁵ Gladstoneova kampaň posledných rokov za odstránenie tejto hrozby by vyšla navnivoč a celý návrh by oslabil pred Snemovňou lordov argumentom, že sa takýmto spôsobom vydieraniu Írov nijak nezabráni. Heslo „*Írsko blokuje cestu*“ z osemdesiatych rokov, s ktorým šli liberáli s plnou silou do kampane za írsku samosprávu a ktoré výdatne živili po celé opozičné obdobie, by sa tak stalo iba symbolom ich nemohúcnosti presadiť vlastné riešenie zamedzujúce parlamentné vydieranie.

Celý problém mal i ďalšiu dimenziu. Zachovaním írskej reprezentácie vo Westminsteri v plnej miere mohlo znamenať, že týchto 80 poslancov sa stane skutočným jazýčkom na vnútropolitických váhach a bude de facto rozhodovať kto

⁴⁵³ Morley, J., *The Life of William Ewart Gladstone*, Vol. 3, 1880 – 1898, London 1912, str. 374.

⁴⁵⁴ Heyck, T. W., *The Dimensions*. . . , str. 208.

⁴⁵⁵ Morley, J., c. d., str. 375.

povládne Británii a jej impériu,⁴⁵⁶ presne tak ako to ukázali posledné liberálne vlády a ich absolútna závislosť na írskych hlasoch. Navyše, írski poslanci by, napriek vlastnému parlamentu a samospráve, priamo zasahovali a ovplyvňovali dianie v Británii.

V prípade návrhu kabinetnej komisie, „v a von“ klauzuly taktiež naďalej ostávala hrozba írskej obštrukcie v imperiálnych záležitostiach a podmieňovania hlasovania svojimi požiadavkami a nestratil sa ani problém závislosti britských vlád na írskych hlasoch.

Tieto úvahy sa v strane stali priamo diskutovanými, no kabinet nakoniec pretlačil pôvodné odporúčanie komisie a zainkorporoval ňou navrhované riešenie, teda dvadsiatu štvrtú „v a von“ klauzulu do návrhu, čo neskôr, počas jej prejednávania v parlamente, spôsobilo nemalé ťažkosti.⁴⁵⁷

Pre tieto ťažkosti, ale i preto že kabinet už od prvých dní jeho existencie sužovali neutíchajúce rozbroje a spory na poli zahraničnej a koloniálnej politiky,⁴⁵⁸ trvala príprava samotného textu niekoľko mesiacov a druhý návrh o írsku samosprávu v 19. storočí mohol byť uvedený v Dolnej snemovni až 13. februára 1893.⁴⁵⁹

V prvom rade navrhoval aby írská legislatíva pozostávala z dvoch komôr. Legislatívnej rady (*Legislative Council*) a Legislatívneho zhromaždenia (*Legislative Assembly*). Článok 7 hovorí, že Legislatívna rada mala byť zložená z štyridsať osem radcov volených na dobu osem rokov, pričom každé štyri roky by sa polovica z nich menila. Právo voliť do tejto „Hornej komory“ írskeho parlamentu mali všetci tí, ktorí odvádzali daň vo výške minimálne dvadsať libier šterlingov ročne.⁴⁶⁰

Legislatívne zhromaždenie sa malo skladať zo 103 členov presunutých z Westminsteru volených na päť rokov podľa cenzu, aký určovala posledná volebná reforma z rokov 1884–1885.⁴⁶¹

Právomoci írskej legislatívy boli totožné s tými, čo boli obsiahnuté už v prvom návrhu o írskej samospráve pred siedmym rokmi. Teda z jeho právomoci boli vyňaté

⁴⁵⁶ Feuchtwanger, E. J., c. d., str. 268.

⁴⁵⁷ O'Day, A. *Irish Home Rule, 1867 – 1921*, Manchester 1998, str. 165.

⁴⁵⁸ Vid' nižšie.

⁴⁵⁹ Patridge, M., Gladstone, London 2003, str. 226.

⁴⁶⁰ Celé znenie návrhu zákona o írskej samospráve (*Government of Ireland Bill*) z roku 1893 vid' v Magnus, L. (ed.), c. d., príloha 1, str. 207.

⁴⁶¹ Tamtiež, str. 207 – 208.

všetky otázky týkajúce sa zahraničnej politiky, námorníctva, ozbrojených zložiek a ich zázemia, plavby a medzinárodného obchodu, menovej politiky, udeľovania šľachtických titulov, patentného práva, stanovovania mier a váh a poštovej a telegrafickej služby. Ďalej sa Dublinu zakazovalo jednať o zmenách konštitučného usporiadania, akýmkoľvek spôsobom meniť štatút ktorejkoľvek z cirkví a cielene ovplyvňovať ich postavenie vo vzdelávacom systéme a na celospoločenskej úrovni zvýhodnením, či znevýhodnením niektorej z nich.⁴⁶²

V otázke financií došlo k istému posunu oproti systému aký bol navrhovaný pred siedmymi rokmi. Ostala síce zachovaná myšlienka, že clá a spotrebné dane ostanú rukách Londýna, ale Gladstone z časti prehodnotil svoj postoj k proporcionálnemu podielu Írska na imperiálnych výdajoch. Uvedomoval si, že vtedajší Parnellov návrh riešenia dostatočne nezohľadňoval prípadnú infláciu, či defláciu verejných financií.⁴⁶³

I keď bol v tomto návrhu naďalej ponechaný istý druh proporcionality, ale už na diametrálne odlišnom základe. Príspevok na britské imperiálne výdaje mali predstavovať príjmy z írskych ciel a spotrebných daní, ktoré mal Londýn určovať i vyberať sám. Výška takto nepriamo stanoveného imperiálneho príspevku sa mala revidovať pravidelne každých pätnásť rokov aby sa predišlo možnému neúnosnému poklesu či nárastu írskych imperiálnych príspevkov spôsobených prípadným kolísaním či nestabilitou ekonomického vývoja.⁴⁶⁴

Bohužiaľ, na veľkú škodu pre liberálov i celého návrhu toto finančné riešenie obsahovalo v sebe chybu vo výpočtoch, ktorú si nikto nevšimol, až do doby, keď bol návrh prejednávaný v parlamente, a tak i tento fakt prispel k jeho ďalšiemu oslabeniu.⁴⁶⁵

Bol tu ale ešte jeden závažný, ba priam fatálny, nedostatok, ktorý sa jednoducho nedal prehliadnuť. V celom vládou predloženom návrhu chýbalo nielen riešenie, ale vôbec zmienka o probléme Ulstru.⁴⁶⁶ Na to, že táto provincia potrebovala

⁴⁶² Články 3 a 4 návrhu zákona. Vid' Magnus, L. (ed.), c. d., str. 202 – 205. Tiež porovnaj s klauzulami návrhu zákona z roku z roku 1886. Vid' vyššie, kapitola 2.

⁴⁶³ Matthew, H. C. G., Gladstone. . . , str. 337.

⁴⁶⁴ Tamtiež.

⁴⁶⁵ O' Day, A., c. d., str. 165.

⁴⁶⁶ *Government of Ireland Bill*. Vid' Magnus, L. (ed.), c. d., príloha 1, str. 197 – 250.

zvláštnu pozornosť upozornili už reakcie z roku 1886 pokračujúce celú druhú polovicu osemdesiatych rokov. Otázka ochrany lojálnej protestantskej menšiny proti rebelujúcim katolíkom opäť ožila v plnej sile a ukázala sa ako zásadná pre budúci osud druhého návrhu na írsku samosprávu z dielne Liberálnej strany.

Vonkoncom nebolo prijateľné aby bol Ulster, chápaný ako hradba pred prípadnou vonkajšou hrozbou vkrádajúcou sa na ostrovy cez zbytok nelojálneho Írska, ignorovaný a aby sa Británia, po vyše 90 rokoch existencie priameho spojenia Londýna a Dublinu, vzdala zábezpeky vlastného územia bez zvláštneho ujednanja o tejto provincii a bez toho, aby jej bol priznaný autonómny štatút v rámci samosprávneho Írska.

Bolo nevyhnutné aby Ulster po prípadnom zániku únie prebral v plnej miere jej bezpečnostnú funkciu. Totiž ono spojenie Británie a Írska bolo priamou reakciou na vzburu roku 1798 a malú intervenciu francúzskych jednotiek na strane povstalcov.⁴⁶⁷ Malo sa ním zamedziť vzniku ďalšej podobnej hrozby, hlavne s ohľadom na vtedy rastúcu silu tradičného rivala Británie - Francúzska. Práve takýto postup pri riešení vonkajšej bezpečnostnej otázky britských ostrovov, teda vytvorením únie s nestabilnou oblasťou, bol už Angličanmi vyskúšaný a osvedčil sa už v únii so Škótskom trvajúcou od roku 1707. A ani v deväťdesiatych rokoch 19. storočia problém bezpečnosti ostrovov, v tomto prípade reprezentovaný Ulstrom a ďalšou existenciou únie, mal veľmi pevné miesto v celej domácej i zahraničnej politike, o čom sa sám Gladstone o pár mesiacov presvedčil na vlastnej koži, i keď na odlišnom probléme.

Navyše, problém Ulstru mal niekoľko ďalších rovín prežívajúcich od roku 1886 a vinúcich sa od konfesijného ohrozenia protestantov, cez nutnosť ochrany ich majetku, až po obavy o hospodársku prosperitu tejto severnej provincie a strach z nekompetentnej a diletantskej politiky Dublinu vedúcej k bankrotom a koncu

⁴⁶⁷ Už roku 1796 bolo z Francúzska vyslaných 15 000 mužov pod velením generála Hochea na podporu írskych katolíkov ale pre zlé počasie na mori sa museli vrátiť. O dva roky neskôr, počas samotného povstania, už nebola francúzska podpora taká veľkorysá a pozostávala iba z pomerne malého oddielu 1000 mužov, s ktorého pomocou mohla byť na krátku dobu leta 1798 ustanovená republika v provincii Connaught. O'Connor, J., *History of Ireland, 1798 – 1924*, Vol. 1, London 1925, str. 68 – 106. To ale úplne stačilo na dokonalé vystrašenie Britov a uvedomenie si nutnosti riešiť bezpečnostnú otázku v oblasti.

prosperity.⁴⁶⁸ Tieto obavy obyvateľov severnej provincie, no nielen ich, determinovali nutnosť zvláštneho zaobchádzania s Ulstrom, ktorú bohužiaľ tento, tak ako ani predošlý, návrh nereflektoval, a preto musel zákonite viesť k neúspechu.

Druhý návrh zákona o írskej samospráve v 19. storočí uviedol Gladstone v parlamente 13. februára 1893 prejavom trvajúcim dve a štvrt' hodiny. Obe strany, odporcovia i prívrženci navrhovaného riešenia, sa pripravovali na pomerne tvrdý niekoľkokomesačný zápas. Samotní Íri samozrejme návrh podporili, i keď bolo medzi nimi jasné akési mierne sklamanie z jeho znenia. To vyplývalo z finančného usporiadania vzťahov medzi Britániou a Írskom, teda z toho že Londýn si ponechával právomoci nad írskymi clami, ale aj z už v preambule expresívne deklarovanej podriadenosti Írska Westministru. Ale napriek tomu si Íri dobre uvedomovali, ako to povedal John Redmond, že *„tento návrh je kompromisom medzi plnými požiadavkami, ktoré Írsko malo v minulosti a tými, ktoré ste vy [Liberálna strana – P. S.] ochotní splniť. Táto ponuka je kompromisom a my ho i akceptujeme ako kompromis.“*⁴⁶⁹

Počas prejednávania návrhu sa liberáli nachádzali v pomerne zložitej situácii, pretože ich malá parlamentná väčšina ohrozovala návrh a dávala možnosť k nečakaným a hlavne nežiadaným pozmeňujúcim návrhom. Najväčšie pobúrenie medzi unionistickými poslancami vzbudila práve absencia riešenia pre Ulster.

Už od samého prvopočiatku opozícia silno útočila na návrh takže Gladstone bol prinútený už 11. marca 1893 vyhlásiť, že je nutné postupovať deň po dni tak aby bol zabezpečený pokrok v prejednávaní návrhu.⁴⁷⁰ Nakoniec, vďaka malej prevahe liberálov vo Westministri prešiel návrh zákona druhým čítaním 22. apríla pomerom hlasov 347 : 304 a prekonal tak métu, na ktorej bol v roku 1886 zastavený jeho predchodca. Hlasovanie teda pomerne presne kopírovalo rozloženie parlamentných síl. No napriek jasnej straníckej disciplíne, ktorá bola demonštrovaná týmto hlasovaním medzi liberálmi chýbalo nadšenie pre predkladané riešenie, ba dokonca podobná situácia bola i medzi samotnými Írmi. Veľmi výstižne to postrehol sir Edward Hamilton keď povedal: *„Výsledok bol v tomto prípade vopred jasná*

⁴⁶⁸ Vid' vyššie, str. 36.

⁴⁶⁹ O'Day, A., c. d., str. 162.

⁴⁷⁰ Partridge, M., c. d., str. 226.

*záležitost. Princíp pre írsku samosprávu bol teda potvrdený. . . . Anglickí Liberáli prijali tento návrh, pretože veria že je nevyhnutný a pretože sú už poriadne otrávení z írskej otázky. Íri ho prijali, pretože je to najlepšie čo môžu získať.*⁴⁷¹

Návrh sa dostal do tretieho čítania 8. mája 1893. Ono, ako sa ukázalo, bolo rozhodujúce pre jeho ďalší osud. Doterajší viac-menej hladký priebeh sa mal výrazne skomplikovať. V treťom štádiu schvaľovania mal prejsť tzv. stupňom komisie, na ktorú sa zmenila celá Dolná snemovňa. Počas neho unionisti návrh podrobili tvrdej skúške a bojovali postupne o každý článok. Preto sa tretie čítanie neúprosne predĺžilo a zmenilo sa na súboj medzi nimi a prívržencami návrhu, v ktorom sa prejednávala klauzula po klauzule, bod po bode. V tejto situácii Gladstoneovi príliš nepomohol predseda parlamentu William Harcourt, ktorý bol ochotný prijať uzatvorenie diskusiu o nejakej konkrétnej otázke len v prípade, že získa širšiu parlamentnú podporu. A tu sa naplno prejavila slabosť liberálov, ktorá od začiatku driemala v ich malej prevahe.

No nielen v tomto prípade. Vláda bola nakoniec prinútená akceptovať pozmeňujúce návrhy, ktoré často ešte viac oslabovali, už v tej dobe, pomerne kontroverzný návrh. V prvom rade, len pár dní po otvorení tretieho čítania sa otvorila prudká diskusia o, po vzore londýnskeho parlamentu, navrhovanom dvojkomorovom parlamentnom systéme. Ako problém sa ukázali právomoci hornej komory írskeho parlamentu. Radikáli i Íri sa obávali, že dôkladná aplikácia britského modelu bude znamenať nežiadúce posilnenie aristokratického a konzervatívneho elementu, ktorý môže blokovat' prípadné reformné snahy dolnej komory.⁴⁷²

Výsledkom polemiky bolo, že do prejednávaného návrhu sa dostal nový článok pod číslom 9. Ten ustanovoval, že ak by nejaký návrh zákona bol opakovane zamietnutý írskou Legislatívnou radou, teda Hornou komorou, mali by pri prípadnom ďalšom hlasovaní o ňom zasadať obe snemovne dublinského parlamentu dohromady, a tak spolu rozhodnúť o jeho budúcom osude.⁴⁷³ Je zrejmé, že presadené riešenie konfliktných situácií medzi oboma časťami írskeho parlamentu bolo jasne v neprospech Legislatívnej rady, ktorá sa stala podriadenou, a ktorej veto malo mať iba obmedzený účinok. Samozrejme, takéto oslabenie aristokratického prvku nebolo

⁴⁷¹ Citované v O'Day, A., c. d., str. 165.

⁴⁷² Heyck, T. W., The Dimensions . . . , str. 208 - 209.

⁴⁷³ Článok 9. Vid' Magnus, L. (ed.), c. d., str. 208.

pre *toryov*, ale ani pre lordov prijateľným a prispelo, okrem iného, k oslabeniu pozície celého návrhu o írskej samospráve, a to hlavne pred jeho prejednávaním v Hornej komore. Na druhej strane, dá sa predpokladať, že podnetom pre takéto riešenie bola pomerne zložitá situácia v Británii po roku 1886, kde voči liberálom nepriateľsky zameraná Snemovňa lordov svojím absolútnym vetom výrazne strpčovala život celej Liberálnej strane, ktorá týmto spôsobom chcela zamedziť podobným komplikáciám v prípade Írska.

Spomínaná zmena však nebola jediným úspešným pozmeňovacím návrhom. Pätnásteho mája totiž uspel liberálne unionistický poslanec Henry James s návrhom aby bola v Preambule explicitnejšie deklarovaná podriadenosť írskemu parlamentu Londýnu.⁴⁷⁴ V tejto záležitosti teda definitívne uspela až nasledujúca formulácia: „*Bez toho aby bola obmedzená alebo poškodená autorita londýnskeho parlamentu bude vytvorená írska legislatíva pre účely, ktoré sú následne uvedené v tomto zákone . . .*“⁴⁷⁵

Boli tu však i oveľa zložitejšie problémy a otázky navrhovaného zákona, ktoré ním mohutne zatriasli a definitívne podkopali jeho vratké postavenie. Koncom mája sa totiž prišlo na chybu v navrhovanom finančnom usporiadaní, ktorá výrazne redukovala príjmy Británie z írskych spotrebných daní na netolerovateľnú úroveň. Gladstoneom doteraz predpokladané príjmy z tejto dane, založené na číslach z roku 1892, vo výške 2 605 000 libier šterlingov po odhalení chyby a opätovnom prepočítaní rázom klesli na sumu 2 240 351 libier šterlingov, čo znamenalo pokles až o 14 %.⁴⁷⁶

Celé rozpočtové riešenie bolo nevyhnutné prepracovať. Pri tom sa prešlo od riešenia, ktoré sa pôvodne opieralo o návrhy ministra pre Írsko, Johna Morleyho k tomu, ktoré už od prvého počiatku zostavovania celého návrhu predkladal minister financií William Harcourt. Ten sa nimi snažil udržať a posilniť britskú fiškálnu kontrolu nad Írskom. Jeho koncepcia však viedla k nezhodám medzi ním a Morleyom.⁴⁷⁷

⁴⁷⁴ Heyck, T. W., *The Dimensions*. . . , str. 209.

⁴⁷⁵ Preambula. Vid' Magnus, L. (ed.), c. d., str. 201.

⁴⁷⁶ Matthew, H. C. G., *Gladstone*. . . , str. 337 – 338.

⁴⁷⁷ O'Day, A., c. d., str. 165.

Harcourtovo riešenie spočívalo na princípe, že príspevok na imperiálne výdaje definoval, na rozdiel od pôvodného návrhu, ako jednu tretinu z celého objemu írskych príjmov, pričom boli do neho započítané i clá a spotrebná daň, a to i napriek tomu, že mali byť priamo odvádzané do britských fondov. Zvyšné dve tretiny mali ostať v rukách Dublinu na zabezpečenie svojich potrieb.⁴⁷⁸

Je zjavné, že táto udalosť nezlepšila vyhliadky na úspešné presadenie návrhu. Okrem riešenia zmätkov vo financiách, ktoré vyhovovali konzervatívnej opozícii nový spôsob usporiadania britsko-írskych nepotešil ani írskych nacionalistických poslancov. Dôvod bol zrejmý. Vzhľadom k pôvodnému návrhu došlo totiž k závažnému posunu celej otázky v ich neprospech. V prvom rade toto konečné riešenie znamenalo zvýšenie írskeho imperiálneho príspevku, no oveľa dôležitejším momentom bol fakt, že akékoľvek budúce zvýšenie príjmov samosprávneho Írska bude automaticky znamenať i zvýšenie tohto príspevku do britskej pokladnice, čo samozrejme írski nacionalisti videli neradi, no celé riešenie boli nakoniec prinútení prijať ako jediný ako-tak akceptovateľný a ponúkaný kompromis.

Ďalší problém sa objavil krátko na to. Prvého júna unionisti uspeli s pozmeňovacím návrhom, ktorý mal zásadne ovplyvniť činnosť policajných zložiek. Zabránil totiž, aby írsku exekutíva bola oprávnená vytvoriť centralizovanú policajnú zložku, ktorá by nahradila Írsku kráľovskú políciu (*Royal Irish Constabulary*).⁴⁷⁹ Jej úlohu mala zastávať iba miestna polícia, ktorá mala spadať do právomoci miestnej vlády. Až po vytvorení miestnych policajných zložiek mohla byť Kráľovská polícia z jednotlivých oblastí buď úplne stiahnutá, alebo v prípade potreby len zredukovaná. Navyše z Írska mohla podľa konečného znenia návrhu byť definitívne stiahnutá až po tom, ako by všetky miestne vlády vytvorili svoje miestne policajné zložky, čo sa malo stať najneskôr do šiestich rokov od začiatku platnosti zákona o írskej samospráve.⁴⁸⁰

I tento úspešný pozmeňovací návrh oslaboval celé vládou predkladané riešenie. Zmena v oblasti policajných zložiek sa môže zdať banálnou, no v súvislosti britskej reality poslednej tretiny 19. storočia takou rozhodne nebola. Kontrola nad políciou sa stala jedným zo sporných bodov medzi liberálmi a Chamberlainom a jeho

⁴⁷⁸ Článok 11. Vid' Magnus, L. (ed.), c. d., str. 209 – 210.

⁴⁷⁹ O'Day, A., c. d., str. 165.

⁴⁸⁰ Článok 29 a príloha 5, časť prvá. Vid' Magnus, L. (ed.), c. d., str. 226 – 227 a 243 – 244.

nasledovníkmi už počas prejednávania predošlého návrhu roku 1886, a práve na základe tohto konfliktu sa na Chamberlainovu stranu priklonil jeden z popredných radikálov v Liberálnej strane, George Otto Trevelyan.⁴⁸¹ Ten už vtedy tvrdil, že je nevyhnutné aby policajné zložky ostali pod kontrolou a právomocou Londýna, aby ten týmto spôsobom mohol zaručiť a kontrolovať stabilitu v problémovej časti svojho impéria. Požiadavka na takéto riešenie vyplývala zo strachu z hrozby prípadného povstania, no iste k tomu prispeli aj bombové útoky, ktoré otriasali Londýnom v prvej polovici osemdesiatych rokov a pozemkové násilie v Írsku vybuchujúce s rôznou intenzitou počas celé predchádzajúce desaťročie.

A práve tento pozmeňovací návrh robil akúkoľvek komplexnú policajnú kontrolu Londýna nad Írskom nemožnou a tento fakt ďalej oslabil celé znenie návrhu pred konzervatívnejšie zameranou Snemovňou lordov.

Posledná zmena v sa týkala snád' najkontroverzejšieho článku celého vládou predloženého návrhu. Bol ním článok 24 a tzv. „v a von“ klauzula. Gladstone bol v júni 1893 prinútený pod tlakom z strany unionistov, ale i zo samotnej Liberálnej strany zanechať netradičné riešenie írskoho zastúpenia vo Westministri a nakoniec akceptovať plnú účasť Írov pri hlasovaniach o všetkých otázkach.⁴⁸² Gladstonea sa nakoniec podarilo presvedčiť, že pôvodný bezprecedentný kabinetný návrh bol pre Dolnou snemovňou len ťažko tolerovateľný a určite by ňou neprešiel v pôvodnej podobe, pričom pozmenené znenie sa vopred dalo ťažko predpokladať, a mohlo sa tak ľahko stať dôvodom na odmietnutie v Snemovni lordov.⁴⁸³

No i voči umiernenému usporiadaniu tohto komplikovaného vzťahu sa ozývali jasné výhrady zdôrazňujúce jeho nevýhody. Fakt, že nerieši prípadnú írsku obštrukciu a parlamentné vydieranie, fakt, že Íri napriek vlastnému legislatívnemu telesu budú priamo zasahovať i do výhradne britských záležitostí a fakt, že sa jednotlivé vlády môžu stať pri vyrovnanom pomere síl v parlamente závislými na írskych poslancoch, ktorí tak môžu vydierať jednotlivé budúce kabinety.

Napriek tomu, že parlamentná rozprava v komisii začala už 8. mája podarilo sa ju uzavrieť až po neuveriteľných šesťdesiatich troch zasadaniach - 28. júla. Navyše,

⁴⁸¹ Vid' vyššie, kapitola 2.

⁴⁸² O'Day, A., c. d., str. 165.

⁴⁸³ Morley, J., c. d., str. 375.

zdržiavacia taktika unionistov, ktorí postupne napádali článok za článkom spôsobilá, že vláda bola nútená prelačiť návrh pomocou tzv. gilotíny (*guillotine*),⁴⁸⁴ ktorú navrhla už 27. júna 1893 a ktorá mala za následok, že v konečnom dôsledku neboli prejednané všetky klauzuly návrhu. Nakoniec bol v konečnej podobe prednesený v Dolnej snemovni 4. augusta a samotné tretie čítanie prebehlo až 2. septembra 1893. Hlasovanie bolo opäť prejavom ukázkovej straníckej lojality. Preto návrh prešiel kopírujúc tesnú väčšinu liberálno-írskej koalície v pomere 307 : 276 hlasov.⁴⁸⁵ Na ťahu bola Snemovňa lordov.

Ešte pred tým ako zasadla bolo vopred jasné, že návrh je kontroverzný v mnohých svojich bodoch a že pozmeňujúce návrhy výrazne sťažili pozíciu liberálnych *peerov* v Hornej komore britského parlamentu. Vedomí si toho boli všetci a tento fakt trefne vyjadril Joseph Chamberlain v liste vojvodkyni zo St. Albans: „. . . v poslednej dobe sme sa v Dolnej Snemovni zaoberali návrhom zákona o írskej samospráve Úprimne verím, že sme znemožnili jeho prijatie. . . . Bol nami tak preklepaný, že už v ňom neostalo žiadnej sily.“⁴⁸⁶

V Snemovni lordov sa začal návrh prediskutovávať iba dva dni po jeho schválení Dolnou snemovňou, 4. septembra 1893. Ako sa dalo vopred predpokladať už od začiatku bol vystavený tvrdým útokom zo strany unionistov, na ktorých čele stál vojvoda z Devonshireu, ktorým bol od roku 1891 nikto iný ako jeden z popredných vodcov liberálneho rozkolu v roku 1886 – Spencer Compton Cavendish, niekdajší markíz Hartington.⁴⁸⁷

Samotná diskusia o druhom návrhu o írskej samospráve v 19. storočí prebehla pomerne rýchlo, trvala iba štyri dni, takže už 8. septembra navrhol gróf Spencer, starý *whig*, ktorý ako jeden z mála ostal verný liberálom hlasovanie o ňom. Výsledok, aký z neho vyšiel bol vzhľadom na slabiny návrhu a s ohľadom na viac ku

⁴⁸⁴ Skrátené legislatívne konanie. V praxi sa používalo od leta 1887, i to len pri návrhoch, ktoré boli vystavené veľkému a zdĺhavému tlaku opozície. Jednotlivé časti navrhovaného zákona tak neboli prejednané jednotlivo ale spoločne ako celok, čím sa ušetril čas a navyše bol pre ne určený presný časový harmonogram. Takéto schvaľovanie malo však nevýhodu v tom, že jednotlivé klauzuly neboli prejednané dôkladne, čo mohlo dať dôvod pre zamietnutie celého návrhu v Snemovni lordov. Lowell, A. L., *The Government of England*, Vol. I., New York 1918, str. 298 – 299.

⁴⁸⁵ Ensor, R. C. K., c. d., str. 211.

⁴⁸⁶ Garvin, J. L., *The Life of Joseph Chamberlain, 1885 – 1895*, Vol. II., London 1933, str. 577.

⁴⁸⁷ Vid' vyššie, str. 40 – 43.

konzervativizmu inklinujúcu Snemovňu lordov očakávaný, no zároveň šokoval svojou jednoznačnosťou. *Peerovia* totiž nenechali nič na náhodu a absolútne zdrvivúcou väčšinou návrh zmietli zo stolu pomerom hlasov 419 : 41.⁴⁸⁸

Na tomto výsledku malo svoj podiel niekoľko faktorov. V prvom rade to bol indiferentný vzťah medzi Snemovňou lordov, ktorá tradične predstavovala konzervatívnejší element v britskej parlamentnej praxi, a ktorý sa definitívne presadil po rozkole medzi liberálmi roku 1886, keď väčšina liberálnych *peerov* nasledovalo markíza Hartingtona do unionistického tábora, a medzi Dolnou snemovňou, ktorú v tomto volebnom období minimálnym rozdielom ovládala Liberálna strana.

Tej sa práve kvôli spomínanej malej prevahe len veľmi ťažko presadzovali zákony, ktoré boli navyše ešte vystavené Hornej komore parlamentu. Silná pozícia konzervatívcov v Dolnej snemovni umožňovala aby svojimi pozmeňujúcimi návrhmi oslabovali a deštruovali pôvodné, vládou predložené riešenia.

A tu sa objavuje ďalšia skupina faktorov, ktorá nepochybne veľmi ovplyvnila priepastný výsledok v hlasovaní v Snemovni lordov. Samotný návrh bol konzervatívcami natoľko oslabený, že pred *peermi*, ktorí v ňom hľadali čo len najmenšiu slabinu aby ho mohli odmietnuť, jednoducho nemal šancu. Chýbajúce ustanovenia týkajúce sa Ulstru, temer uspokojuivo neriešiteľný problém írskej reprezentácie vo Westminsteri, nekončiace ťahanice a problémy okolo finančného usporiadania vzťahu medzi Britániou a Írskom, nie veľmi šťastné riešenia týkajúceho sa polície a oslabenie pozícií Hornej komory v navrhovanom írskom legislatívnom procese dali Snemovni lordov dostatočné dôvody aby nepohodlný Liberálny návrh jednoznačne zamietla.

K tomu prispelo i skrátené legislatívne konanie, tzv. gilotína, ktorá v Dolnej snemovni časovo obmedzovala prejednávanie jednotlivých článkov, čo však malo za následok, že niektoré ich body boli prediskutované až so zbytočnou pedantnosťou pričom na iné vôbec neostal čas, a tak sa do rozpravy ani nedostali. Táto nevyváženosť hrala do karát odporcom návrhu, ktorí sa samozrejme zamerali na neprediskutované, a teda zraniteľnejšie časti návrhu.

⁴⁸⁸ Partridge, M., c. d., str. 227.

Odmietnutím druhého návrhu o írskej samospráve Snemovňou lordov na jeseň 1893 sa začala nová etapa v liberálnom vnímaní írskej politiky. No Gladstone sa ešte začiatkom novembra pokúsil primieť kabinet, aby sa pokúsil oživiť padlý návrh, ale v tejto svojej snahe bol jednoznačne odmietnutý.⁴⁸⁹ Rezervovaný postoj, ktorý k návrhu zastávali kľúčové osobnosti kabinetu – lord Rosebery a William Harcourt – prevážil. Väčšina členov vlády i strany si plne vzala na vedomie zlyhanie najpoprednejšieho bodu Newcastelského programu z roku 1891 a nemožnosť jeho presadenia pri vtedajšom rozpolžení parlamentných síl, pri ktorom by neustále narážali na bariéru veta lordov.⁴⁹⁰ Liberáli si uvedomili, že je nevyhnutné zmeniť najprv túto nepriaznivú situáciu, a že až potom bude možné veľkorysejšie riešenie írskej otázky. Tento postoj dal základ tzv. politike kroku za krokom (*step by step*), ktorá bola naplno deklarovaná liberálmi začiatkom 20. storočia⁴⁹¹ a ktorej vrcholom sa stali výrazné obmedzenie právomocí Snemovne lordov roku 1911 a následné úspešné presadenie tretieho návrhu o írskej samospráve roku 1914, ktoré však bohužiaľ nikdy v platnosť nevošlo.

Navyše, počas parlamentných bojov o írsku samosprávu sa začali medzi liberálmi čoraz silnejšie ozývať hlasy volajúce po riešení spoločenských problémov, ktoré mali v Newcastelskom programe podradnejšiu pozíciu. Verejnosť bola čoraz viac a viac unavená z írskej otázky. Dokladom môže byť udalosť z jednej essexskej obce, kde voliči na začiatku stretnutia miestneho liberálneho klubu kričali: „*Nehovorte o Írsku!*“⁴⁹²

Voličov viac zaujímali domáce reformy a aj sa ich dožadovali. Ani v samotnej strane nebola viac vôľa ich zanedbávať a skupiny, často radikálnych poslancov, ktoré stáli za jednotlivými požiadavkami Newcastelského programu chceli, aby pozornosť celej strany bola upriamená nimi vyžadovaným smerom.⁴⁹³ Situácia sa stávala

⁴⁸⁹ O'Day, A., c. d., str. 167.

⁴⁹⁰ Hammer, D. A., John Morley, Oxford 1968, str. 283.

⁴⁹¹ Searle, G. R., *The Liberal Party. Triumph and Disintegration, 1886 – 1929*, London 1992, str. 34.

⁴⁹² Lynch, P., *The Liberal Party in Rural England 1885 – 1910. Radicalism and Community*, Oxford 2003, str. 121.

⁴⁹³ Hammer, D. A., *Liberal Politics in the Age of Gladstone and Rosebery. A Study in Leadership and Policy*, Oxford 1972, str. 185.

hrozivou. Zatiaľ však do otvorenej krízy neprerástla, no tlela pod povrchom pripravená s plnou silou vzbĺknúť v tú najnevhodnejšiu chvíľu.

Vážnosť vnútrostraníckej situácie zastrel iný problém – kríza na poli zahraničnej a imperiálnej politiky, ktorá viedla až k odstúpeniu samotného Gladstonea a jeho odchodu z aktívneho politického života krajiny a jeho nahradeniu populárnym lordom Roseberym na jar 1894. A práve v týchto zásadných otázkach, ako už bolo vyššie naznačené, spôsobilo celému kabinetu a Gladstoneovi obzvlášť nemalé starosti to málo ešte stále verných *peerov*. Od jesene 1892 z celej zahraničnej politiky zaujímali kabinet iba tri témy: Uganda, Egypt a námorné loďstvo.

V prípade Ugandy sa s politickým rozhodnutím kabinetu spájali najrôznejšie otázky, ktoré pomerne jasne ovplyvnili postoje členov vlády a verejnosti k celej záležitosti. Strategická dôležitosť územia, misionárska aktivita, obchodné záujmy, ba dokonca problém otroctva prehovárali jasnou rečou k britskej verejnosti.

Správu Ugandy mala vo svojich rukách Spoločnosť britskej východnej Afriky, a to bez priamej účasti britkej vlády. Spoločnosť sa tam pokúšala hospodáriť ako na súkromnom majetku, pričom hlavným zdrojom príjmov mal byť miestny obchod. Zároveň umožňovala misionársku činnosť rôznych cirkví. Takáto nepriama forma správy nových území bola pre Britániu viac ako výhodná, pretože štátnu pokladnicu nič nestála a jediné v čom bola zainteresovaná bola pomerne vágna právomoc štátnej kontroly nad Spoločnosťou.⁴⁹⁴ No zmena prišla počas Salisburyho vlády, roku 1890, keď na jednej strane nemecký vplyv vo východnej Afrike výrazne klesol v súlade s Helgolandskou zmluvou,⁴⁹⁵ no na druhej strane sa Spoločnosť britskej východnej Afriky dostala do veľkých finančných problémov.

Vynorila sa nová otázka, ktorá znela, či je pri takomto súkromnom podniku prípustná štátna pomoc, alebo nie. Konzervatívna vláda sa rozhodla pre šalamúnske riešenie, ktoré malo zaistiť aby bol i vlk sýty i ovca celá. Rozhodla sa pre limitovanú finančnú pomoc, s tým že by bola postavená železnica na trase Mombasa - Kampala,

⁴⁹⁴ Viac o Spoločnosti britskej východnej Afriky v Gallagher, J. – Robinson, R., *Africa and the Victorians. The Climax of the Imperialism in Dark Continent*, New York 1961, str. 307 – 311. O situácii v Ugande vid' tiež Havinden, M. – Meredith, D., *Colonialism and Development. Britain and its Tropical Colonies, 1850 – 1960*, London 1993, str. 78 – 82.

⁴⁹⁵ Podstatou Helgolandskej zmluvy z roku 1890 bolo, že Nemecko opustí ostrov Zanzibar a prenechá vplyv nad tamojším sultánom Britom za to, že Británia odstúpi Nemecku ostrov Helgoland neďaleko Nemeckého pobrežia.

ktorá mala pomôcť udržať britský vplyv v oblasti.⁴⁹⁶ Na krátky čas bola Salisburyom kríza zažehnaná.

Otázka sa s novou silou objavila na jeseň 1892, teda v dobe, keď boli liberáli boli len veľmi krátky čas pri moci a navyše ich až príliš zaujímala írsky otázka. Spoločnosť britskej východnej Afriky sa napriek čiastočnej a nepriamej štátnej intervencii nedokázala spamätať z finančných problémov a oznámila definitívny odchod z Ugandy na december 1892.⁴⁹⁷ Bolo nutné rýchlo reagovať. To však sťažovalo to, že už od jari bol na vládu vytváraný silný tlak zo strany humanitárnych a náboženských organizácií v prospech zachovania britskej prítomnosti v strednej Afrike, ku ktorému sa však Gladstone a s ním i ďalší poprední členovia kabinetu stavali rezervovane.

Konflikt v kabinete sa naplno rozpútal potom, ako minister zahraničia lord Rosebery dal v kabinete kolovať memorandum experta ministerstva zahraničia na strednú Afriku sira Percyho Andersona, ktoré odchod z Ugandy neodporúčalo.⁴⁹⁸ Nemalo však žiaduci efekt na Gladstonea a ani na ďalších členov kabinetu, ako Harcourt, či Morley.

Preto sa Rosebery rozhodol dať do obehu ďalšie, tentoraz vlastné memorandum, v ktorom plne obraňoval britské zotrvanie v regióne zo strategického, morálneho i náboženského hľadiska: „*V prvom rade je tu otázka Nílu. . . . Na druhom mieste je Uganda rajom pre obchodníkov s otrokmi. . . . Po tretie je tu pravdepodobnosť veľkej katastrofy. Totiž odchod z Ugandy, . . . , bude znamenať nielen obnovenie obchodu s otrokmi ale i masaker domorodých kresťanov, ktorí neodídu a misionárov, ktorí nebudú chcieť odísť.*“⁴⁹⁹ Na toto odpovedal minister financií, William Harcourt, vo svojom liste Gladstoneovi: „*Prečo tam ideme? Kvôli obchodu? Žiaden tam nieje. Kvôli náboženstvu? Katolíkov a protestantov (ako sa medzi sebou nazývajú) tam nič okrem vzájomného podrezávania si hrdiel nezaujímá,*

⁴⁹⁶ Matthew, H. C. G., Gladstone. . . , str. 343 – 344.

⁴⁹⁷ Cain, P. J., - Hopkins, A. G., British Imperialism, 1688 – 2000, London 2001, str. 334.

⁴⁹⁸ Stansky, P., c. d., str. 6 - 7.

⁴⁹⁹ Tamtiež, str. 7.

pričom ich vedú ich vlastní biskupi. Kvôli obchodu s otrokmi? Neexistujú žiadne dôkazy o obchode s otrokmi v tejto oblasti.“⁵⁰⁰

Gladstoneova pozícia ostávala stále neotrasená. Jedným z dôvodov bolo, že si až príliš dobre pamätal katastrofu generála Gordona z roku 1885 a chcel sa za každú cenu vyhnúť ďalšiemu Chartúmu, čo sa, podľa jeho názoru, dalo jedine definitívnym stiahnutím sa z Ugandy. K tomu všetkému ho strašila predstava, že by sa tak liberáli stali viac imperialistický ako samotní *toryovia*. Jeho názory zdieľal i minister financií, ktorý nebol ochotný hľadať v štátnom rozpočte rezervy na pokrytie výdavkov v britskej východnej Afrike. Navyše si bol dobre vedomý toho, že ak teraz vláda odmietne z Ugandy odísť tak preberá všetku zodpovednosť za budúce udalosti na svoje plecia.

Oproti tomu Roseberyho postoj plne reflektoval verejnú mienku i strategickú polohu územia vzhľadom na Egypt a dôležité údolie Nílu, no naďalej ostával vo svojom boji takmer osamotený⁵⁰¹ a väčšina členov kabinetu sa tak prikláňala na Gladstoneovu stranu.

Koncom septembra 1892 opäť kolovali kabinetom dve memorandá, tentoraz ale jedno Gladstoneove a druhé Harcourtove. V tejto dobe konflikt medzi Roseberym a jeho oponentmi eskaloval a viedol až k tomu, že minister zahraničia pohrozil svojou rezignáciou, čo by ale pre vnútropolitický kredit liberálneho kabinetu znamenalo katastrofu, a to preto, že ho až s životnou nutnosťou potreboval ako vodcu liberálnych *peerov* v Snemovni lordov. Dočasné riešenie sa nakoniec našlo počas kabinetnej schôdze 29. septembra.

Najprv síce Gladstone hovoril o definitívnom odchode z Ugandy, pričom odmietal akékoľvek iné riešenie, no nakoniec pristúpil na návrh dočasného odkladu rozhodnutia v tejto veci. Bola menovaná kabinetná komisia, v ktorej sedeli William Harcourt, lord Rosebery a lord Herschell. Za cieľ mala promptne preskúmať možnosť dočasného riešenia, aké bolo navrhnuté na poslednej kabinetnej schôdzi. Jej zloženie nebolo náhodné. Boli v nej zastúpené oba krajné postoje, ktoré mal

⁵⁰⁰ Gardiner, A. G., *The Life of sir William Harcourt*, Vol. II., 1886 – 1904, London 1923, str. 192.

⁵⁰¹ Na Roseberyho strane stáli iba John Mundella, sir Henry Fowler, a čiastočne i James Bryce. Partridge, M., c. d., str. 229.

vyvažovať lord kancelár Herschell, ten sa však viac prikláňal na stranu tzv. anti-imperialistov.⁵⁰²

Kabinet rozhodol o celej záležitosti nasledujúceho dňa. Bol akceptovaný akýsi kompromis s ktorým vyjadrili spokojnosť obe strany. Vláda odložila definitívne rozhodnutie o tejto háklivej otázke tým, že sa rozhodla naďalej podporovať Spoločnosť britskej východnej Afriky až do 31. marca 1893.⁵⁰³

Bolo zrejmé, že nikto z účastníkov sporu to nepokladal za predohru k svojej prípadnej porážke v tejto otázke. Na jednej strane Gladstone to skutočne považoval len za odklad definitívneho rozhodnutia a Rosebery vedel, že týmto kabinetným rozhodnutím získal čas a priestor na ďalšie vyjednávanie.

Minister zahraničia však nepoľavil ani najmenej vo svojom postoji, ba dokonca začal vyjadrovať názor, že je nevyhnutné aby vláda sa začala na správe Ugandy podieľať priamo. Napísal to i v liste kráľovnej Viktórii: „*Spoločnosť musí v každom prípade odísť; už nemá žiadne finančné zdroje a žiadna vláda, ani Liberálna ani Konzervatívna, ju nebude financovať. Odloženie rozhodnutia len získalo čas na zozbieranie informácií o situácii; na zistenie aká je skutočná verejná mienka, ktorá je podľa mňa jasne proti evakuácii.*“⁵⁰⁴

Boj o Ugandu v kabinete neustal. Bolo nevyhnutné riešiť ďalšie kroky vlády, ktorá si navyše plne uvedomovala strategickú polohu tohto regiónu vzhľadom na pre Britov kľúčový Egypt a vzhľadom na preteky, ktoré zvädzali v koloniálnej politike s Francúzmi. I preto sa objavilo riešenie, ktoré malo pôvodne zabrániť, aby sa táto oblasť po odchode Britov dostala do francúzskej sféry vplyvu. William Harcourt navrhol aby sa stalo protektorátom zanzibarského sultána, ktorý bol sám pod britským vplyvom, zatiaľ čo Rosebery presadzoval, aby sa Uganda i vyššie spomínaná železnica stala priamo britským protektorátom s komisárom v osobe sira Geralda Portala, dovtedajšieho generálneho konzula na Zanzibare a niekdajšieho sekretára lorda Cromera v Egypte,⁵⁰⁵ no neskôr zo svojej pozície trochu poľavil a ponúkol toto územie Cecilovi Rhodesovi a jeho Spoločnosti južnej Afriky. Ale Gladstone spolu

⁵⁰² Stansky, P., c. d., str. 11.

⁵⁰³ Gardiner, A. G., c. d., str. 197.

⁵⁰⁴ List kráľovnej Viktórii z 29. septembra 1892. Stansky, P., c. d., str. 11.

⁵⁰⁵ Cain, P. J., - Hopkins, A. G., c. d., str. 335.

s Harcourtom naďalej odporovali takémuto riešeniu a skôr sa snažili pretlačiť zanzibarský protektorát nad Ugandou.⁵⁰⁶

Sir Gerald Portal do Ugandy nakoniec vyslaný bol, nie však ako imperiálny komisár (*Imperial Commissioner*), ako si to predstavoval Rosebery ale ako človek, ktorý mal poverenie od kabinetu vyšetriť dopady britského odchodu z Ugandy a navrhnúť najvhodnejšie riešenie zložitej otázky. William Harcourt považoval menovanie Portala do takejto úlohy za svoje veľké víťazstvo a to vzhľadom na fakt, že ten bol jeho zaťom. Netušil však ako sa v ňom zmýlil.⁵⁰⁷

Začiatkom decembra 1892 Rosebery totiž dal Portalovi tajné inštrukcie, ktorých výsledkom malo byť udržanie priamej britskej kontroly nad Ugandou. Zároveň však v kabinete prehlásil, že je ochotný akceptovať jeho rozhodnutie a ukončiť britskú prítomnosť na Hornom Níle.⁵⁰⁸ Potom však stavil všetko na jednu a ako sa ukázalo v budúcom kontexte správnu kartu – verejnú mienku a svoju nenahraditeľnosť v kabinete.

V nasledujúcom roku sa okolnosti podstatne zmenili v prospech ministra zahraničia. Na jednej strane kríza v Egypte, ktorá iba podčiarkla prirodzenú strategickú polohu Ugandy, Portal bombardujúci vládu správami o nevhodnosti opustiť toto územie a o slabosti a neschopnosti zanzibarského sultána efektívne brániť región pred prenikajúcimi Francúzmi a Belgičanmi. Na druhej strane v kabinete dominujúca írsky otázka a jej absolútna priorita umožnila Roseberymu presadiť, i pod hrozbou vlastnej rezignácie, vlastné riešenie, a to napriek silnému odporu Harcourta a Morleyho.⁵⁰⁹

Problémy týkajúce sa Horného Nílu sa v kabinete točili až do roku 1894, teda do doby keď Gladstone bol už na zaslúžilom politickom dôchodku. Vláda nakoniec 22. mája 1894 rozhodla, a to i napriek odporu niektorých svojich členov, že jediným účinným riešením bude vyhlásenie britského protektorátu nad Ugandou. Koncom mesiaca bolo nakoniec toto rozhodnutie prijaté i parlamentom v pomere 218 : 52 hlasov.⁵¹⁰ Uganda sa oficiálne stala britským protektorátom o necelý mesiac, 19.

⁵⁰⁶ Gallagher, J. – Robinson, R., c. d., str. 318 – 319.

⁵⁰⁷ Stansky, P., c. d., str. 13.

⁵⁰⁸ Gallagher, J. – Robinson, R., c. d., str. 319.

⁵⁰⁹ Matthew, H. C. G., Gladstone..., str. 344.

⁵¹⁰ Gallagher, J. – Robinson, R., c. d., str. 330.

júna.⁵¹¹ Bolo to jasný dôkaz, že Rosebry skutočne pokračuje v Salisburyho politike, presne ako si to v roku 1892 priala kráľovná Viktória. Zároveň to bol Rosebryho veľký úspech, pretože napriek nepriateľskej väčšine dokázal presadiť svoje riešenie.

No celý boj o Ugandu mal aj oveľa tienistejšiu stránku ako len Rosebryho úspech. Konflikt Rosebryho s ostatnými kľúčovými postavami kabinetu ako boli Harcourt, či Morley mali mať pre budúcnosť Liberálnej strany netušené následky. Otázka imperiálnej politiky po prvýkrát výrazne rozdelila a znepriatelila stranu i jej popredné osobnosti medzi sebou navzájom. Navyše pomerne ťažká Rosebryho povaha a jeho časté „*arogantné a bezohľadné vystupovanie*“⁵¹² mnohokrát iba priliali olej do ohňa. A preto niekde v týchto udalostiach sa nachádza zárodok budúcich udalostí a bojov o nástupníctvo po Gladstoneovi v čele strany. Tu niekde sa nachádza odpor a strata autority medzi časťou členstva strany, ktorá postihla či už Rosebryho alebo Harcourta v čase keď stáli na čele liberálov.

Ako som už naznačil vyššie, ďalšou kľúčovou otázkou koloniálnej politiky, ktorá mala významný vplyv i na problém Ugandy, sa roku 1893 stala kríza v Egypte. Tak isto ako v prípade Ugandy i tu vznikol konflikt medzi Rosebrym na jednej strane a Gladstoneom, Harcourtom a Morleyom na strane druhej. Zároveň je nevyhnutné uvedomiť si, že oba spory boli vedené paralelne, a tak oba rovnakou mierou prispeli k vzájomnému odcudzeniu sa medzi členmi kabinetu. Tento fakt platí hlavne o vzťahu Harcourta a Rosebryho, čo malo neskôr pre liberálov nie veľmi priaznivú dohru.

V januári 1893 nový iba pätnásť ročný egyptský chedív Abbás II. prepustil doterajších ministrov, ktorí boli pod priamym vplyvom britského komisára v Egypte lorda Cromera a nahradil ich osobami, ktoré Cromer považoval za nebezpečné. Preto jeho okamžitou reakciou bol telegram do Londýna, v ktorom žiadal vojenskú pomoc aby mohol potlačiť nežiadúcu chedívovu aktivitu a späť dosadiť zosadených ministrov, čím by sa dostatočne podarilo zabezpečiť ohrozené britské záujmy v Egypte.⁵¹³ No v Británii sa telegram stretol s rozporuplnou reakciou. Gladstone, Harcourt, Morley ba dokonca i minister pre kolónie lord Ripon sa postavili proti Cromerovej žiadosti o vojenskú pomoc a obvinili ho, že chce egyptského chedíva za

⁵¹¹ Partridge, M., c. d., str. 229.

⁵¹² Stansky, P., c. d., str. 14.

⁵¹³ Gallagher, J. – Robinson, R., c. d., str. 323.

každú cenu donútiť k poslušnosti. Na opačnom brehu sa opäť ocitol Rosebery, ktorý Cromera ubezpečil, že ak nedostane žiadané posily je ochotný rezignovať na svoj úrad.⁵¹⁴ Opäť tak Rosebery vyslovil hrozbu, ktorá ako Damoklov meč visela nad celým obdobím vlády liberálneho kabinetu. Premiér si bol dobre vedomý, že takýto krok populárneho Roseberyho by razom urobil vládu pred kráľovnou i celou krajinou neakceptovateľnou.

Okrem toho si s ohľadom na okolnosti a práve rozohratú hru o írsku samosprávu liberáli takúto stratu jednoducho nemohli dovoliť. Lord Rosebery bol pre nich životne dôležitý ako vodca ešte tých niekoľko liberálnych *peerov* v k *toryom* viac naklonenej Snemovni lordov. Kabinet si to až príliš dobre uvedomoval a preto, nakoniec ustúpil požiadavke ministra zahraničia a britský komisár v Egypte, Cromer, požadované vojenské jednotky dostal.⁵¹⁵

Temer celý rok 1893 sa niesol v znamení návrhu o írsku samosprávu no koniec tohto roku priniesol nový problém, ktorý viedol k veľkým kabinetným zmenám. Celá kríza sa točila okolo britského kráľovského loďstva a jeho konkurencieschopnosti.

V súvislosti so zblížovaním sa Ruska a Francúzska ukázalo sa nevyhnutným promptne reagovať na novovzniknutú mocenskú a zahranično-politickú situáciu. Priateľská návšteva francúzskej flotily v Kronstadte s nasledujúca návšteva ruskej flotily v Toulone priamo ohrozovala Britmi tak úzkostlivo stráženú rovnováhu síl v Stredomorí. K tomu prvé náznaky nemeckého námorného programu a nehoda britskej lode *Victoria* vytvorili jasný a bezprostredný pocit ohrozenia a pochybnosti o technickej spôsobilosti britských lodí. Krajina poháňaná tlačou bola čoraz viac a viac presvedčená o potrebe zaviesť tzv. štandard dvoch veľmocí⁵¹⁶ a držať krok v námornom zbrojení s ostatnými účastníkmi svetovej a európskej politiky.

Ministerstvo námorníctva (*Admirality*) i tlač stále silnejšie tlačilo na vládu aby sa tejto otázke venovala serióznejšie. I preto počas novembra 1893 vypracovalo plán na ďalšiu modernizáciu a výstavbu pomerne veľkého počtu nových bojových lodí,

⁵¹⁴ Tamtiež str. 324.

⁵¹⁵ Gardiner, A. G., c. d., str. 226.

⁵¹⁶ Cain, P. J., - Hopkins, A. G., c. d., str. 389. Štandard dvoch veľmocí spočíval v tom, že britské vojnové námorníctvo bude mať taký počet lodí ako akékoľvek dve iné svetové veľmoci.

ktorý si osvojil i minister námorníctva gróf Spencer a ktorý predpokladal investícií vo výške ďalších 31 miliónov libier šterlingov počas nasledujúcich piatich rokov.⁵¹⁷

Vrchol nastal v decembri, keď na veľkom stretnutí londýnskej City bola jednoznačne predostretá požiadavka silnejšieho loďstva. Okrem toho viedol podobnú paralelnú kampaň i George Hamilton, minister námorníctva v predošlej vláde. Presne v jej zmysle predniesol 15. decembra 1893 v parlamente prejav, v ktorom povedal že: „. . .pre zachovanie bezpečnosti krajiny a strategických i finančných záujmov Británie je nevyhnutné, aby bolo námorníctvu poskytnuté značné navrhnuté rozpočtu.“⁵¹⁸ Týmto prejavom vyvolal priamu diskusiu medzi členmi vlády a Gladstoneovi neostalo nič iné iba k tejto téme zvolať kabinetnú schôdzu. Ako sa na nej ukázalo existovali v ňom dve krajné pozície. Na jednej strane stál minister námorníctva (*First Lord of the Admiralty*) gróf Spencer podporovaný lordom Roseberym a na druhej strane zas minister financií (*Chancellor of the Exchequer*) William Harcourt podporovaný samotným Gladstoneom. Situácia sa stala povážlivou, najmä potom ako námorná rada (*Sea Board*) i gróf Spencer oznámili, že ak nebudú splnené potreby námorníctva tak rezignujú,⁵¹⁹ pričom jeho finančné požiadavky vysoko prevyšovali sumu, ktorú bol Harcourt ochotný z rozpočtu uvoľniť.⁵²⁰ A opäť, na podporu svojho kolegu vystúpil lord Rosebery s rovnakou podmienkou ako gróf Spencer, teda hrozbou rezignácie, pričom obhajoval zbrojenie ako nutný prostriedok k zachovaniu rovnováhy síl a následného mieru.⁵²¹ Okrem neho sa na Spencerovu stranu postavili minister pre kolónie lord Ripon, minister pre Indiu lord Kimberley i mladíci z „*Articles Club*“ H. H. Asquith a A. H. D. Acland.⁵²²

Minister financií si dobre uvedomil, že tentoraz väčšina kabinetu ba dokonca i strany stáli na strane ministerstva námorníctva. Ustúpil. I preto počas kabinetnej

⁵¹⁷ Námorníctvo žiadalo o výstavbu sedem veľkých a dvoch menších bitevných lodí, okolo dvadsiatich krížnikov, 110 torpédoborcov a torpédových člnov a iných menších plavidiel. Partridge, M., c. d., str. 230.

⁵¹⁸ Prejav z 15. decembra 1893, vid'. Stansky, P., c. d., str. 20.

⁵¹⁹ Garvin, J. L., c. d., str. 590.

⁵²⁰ Požiadavky námorníctva na rozpočet roku 1894 predstavovali úvodný kapitál do uvedeného námorného programu a prezentovali ďalšie navrhnuté rozpočtu o štyri milióny libier šterlingov, čo bolo o jeden a pol milióna viac ako rast príspevkov na námorníctvo v posledných piatich rokoch. Harcourt ako minister financií bol ochotný poskytnúť iba dva milióny, čo by dokonca znamenalo zníženie rastu o pol milióna v porovnaní s predošlými piatimi rokmi. Gardiner, A. G., c. d., str. 252.

⁵²¹ Stansky, P., c. d., str. 20 – 21.

⁵²² ACLAND, Arthur Herbert David (1847-1926). Liberálny poslanec za Rotherham v rokoch 1885 - 1899. Oblasťou jeho záujmu bola problematika školstva.

schôdze 26. decembra prehlásil, že výdavky, aké požaduje námorníctvo rozpočet neohrozia.⁵²³

V tomto momente sa do celej záležitosti vložil Gladstone. Pôvodne strnil Harcourtovemu odporu voči dvíhaniu príspevku na armádu. Totiž ešte počas volieb v roku 1892 zastával stanovisko, že je nevyhnutné výdavky na námorníctvo redukovať. Preto vedel, že by bolo nekonzistentné podporiť navýšenie výdajov na zbrojenie. Po Harcourtovom ústupe ho silno kritizoval, že nedokázal čeliť tlaku a zároveň odmietol Roseberyho argument zachovania mieru prostredníctvom silovej politiky a zbrojenia.⁵²⁴

Jeho postoj vychádzal z presvedčenia, ktoré formovalo Liberálnu stranu, no najmä jej radikálnu zložku, od polovice 19. storočia. Odpor voči silovým riešeniam bol príznačný už pre Gladstonových predchodcov i spolupracovníkov ako boli Peel, Cobden, či Bright.⁵²⁵ Posledný z nich to priamo preukázal v roku 1881, keď pre odpor voči bombardovaniu Alexandrie opustil vládu a dal tak najavo nesúhlas s násilným Gladstoneovým postupom v Egypte.⁵²⁶ Gladstone bol priamym dedičom tohto princípu nenásilia, neintervencie a odporu voči rozširovaniu impéria,⁵²⁷ čo dokladali jeho postoje k zahraničnej a koloniálnej politike či už ako celku alebo k jednotlivým problémom. Od nevôli voči Disraeliho prístupu k východnej otázke koncom sedemdesiatych rokov až po spory s Roseberym o Ugandu, Egypt a najnovšie o posilnenie námorníctva v deväťdesiatych rokoch boli poznačené týmto jeho presvedčením. Vzhľadom na to bolo skutočnou iróniou osudu, že práve počas jeho vlády získala Británia úplnú kontrolu nad jedným zo svojich najkľúčovejších území – Egyptom. Ale tentoraz, v nezhodách o námorných výdajoch Gladstone zo svojho presvedčenia nebol ochotný ustúpiť za žiadnu cenu.

John Morley sa pokúsil dosiahnuť kompromisné riešenie sporu, ktorý sa už prehupol do konfliktu medzi samotným Gladstoneom a väčšinou kabinetu. Ale nedokázal zmieriť stanoviská ministerstva požadujúceho navýšenie rozpočtu námorníctva na budúci rok o ďalšie štyri milióny libier šterlingov a Gladstonea, ktorý

⁵²³ Feuchtwanger, E. J., c. d., str. 269.

⁵²⁴ Stansky, P., c. d., str. 26.

⁵²⁵ Feuchtwanger, E. J., c. d., str. 269.

⁵²⁶ Vid' vyššie, str. 12.

⁵²⁷ Morley, J., c. d., str. 382.

bol ochotný poskytnúť maximálne dva a tri štvrté milióna,⁵²⁸ čo bol síce mierny nárast, no pre námorníctvo bol neprijateľný.

Až do začiatku januára 1894 sa v jednaniach nijak nepokročilo a keď počas nasledujúcej kabinetnej schôdze 9. januára Gladstone zaútočil na militarizmus a odmietol navýšenie rozpočtu námorníctva s odôvodnením, že niečo podobné nemá precedens a to ani v predošlých podobných návrhoch z rokov 1859 – 60, 1870 a 1884. Argumentoval tým, že tieto predošlé navýšenia nemali priamo za úlohu nastoliť britskú námornú hegemoniu v Európe ako to bolo v úmysle ministerstva námorníctva tentoraz prostredníctvom tzv. štandardu dvoch veľmocí.⁵²⁹ Na jednaní však nebolo navrhnuté žiadne definitívne riešenie krízy, a i preto začali jednotliví členovia vlády vážne rozmyšľať o nutnosti Gladstoneovho odchodu. Dokonca i sám premiér cítil nevyhnutnosť takéhoto kroku, ak sa mu nepodarí presadiť svoj názor.⁵³⁰

Celá záležitosť však bola na krátky čas odložená, a to pretože Gladstone 13. januára odišiel na krátku dovolenku do juhofrancúzskeho mestečka Biarritz⁵³¹ neďaleko španielskych hraníc. Jeho pár kabinetných i straníckych prívržencov sa bálo, že celá vláda padne na základe vnútornej hádky o námorníctve a k moci sa opäť dostanú konzervatívci. I preto k nemu do Francúzska na niekoľkodňovú návštevu prišiel jeho blízky priateľ, lord Acton, aby sa pokúsil primeť Gladstonea, aby sa vyhol rezignácii a aby pristúpil ku kompromisu s argumentom, že s jeho odchodom najviac utrpí kľúčový bod liberálneho programu – írsky problém.⁵³²

Ten však zásadne odmietol akokoľvek ustúpiť zo svojho presvedčenia a spoliehal sa na to, že ho v tom podporí aspoň časť kabinetu. Ale i Morley ho začal presvedčať, že ak zachová svoj doterajší postoj je nevyhnutná jeho rezignácia no zároveň, že tá spôsobí „*obrovské ťažkosti rovnajúce sa takmer nemožnosti prestavať vládu*“ a „*pohromu v našej novej írskej politike.*“⁵³³

Ešte počas svojho pobytu v Biarritzi sa však pravidelne informovaný Gladstone začal zaujímať o iný problém, ktorým sa nakoniec pokúsil prekonať krízu

⁵²⁸ Stansky, P., c. d., str. 26.

⁵²⁹ Morley, J., c. d., str. 382

⁵³⁰ Gardiner, A. G., c. d., str. 253.

⁵³¹ Garvin, J. L., c. d., str. 591.

⁵³² Matthew, H. C. G., Gladstone..., str. 353.

⁵³³ List Johna Morleyho Gladstoneovi z 2. februára 1894. Stansky, P., c. d., str. 34.

točiacu sa okolo námorníctva, a tak znovu stmelil kabinet na jednom jedinom princípe. Bol ním problematický vzťah so Snemovňou lordov. Lordi, presne ako sa dalo očakávať už od volieb 1892, spôsobovali liberálnym zákonom v Hornej snemovni veľké ťažkosti.⁵³⁴ Tak sa stalo, že okrem odmietnutia írskej samosprávy výrazne pozmenili znenia dôležitých liberálnych návrhov ako návrhu zákona o pracovných podmienkach (*Employers Liability Bill*) a návrhu zákona o miestnych radách (*Parish Council Bill*), ktoré práve prejednávali.⁵³⁵ Gladstone sa tak pokúsil odpútať pozornosť od námorníctva, vnieť pokoj do kabinetu i celej Liberálnej strany a dosiahnuť jej reformnú a legislatívnu jednotu.⁵³⁶ Vo svojom liste hlavnému parlamentnému sekretárovi (*Chief Whip*) Edwardovi Marjoribanksovi navrhol, aby sa momentálna situácia riešila rozpustením celého parlamentu s odôvodnením, že Snemovňa lordov nieje ochotná spolupracovať s vládou. Zároveň navrhoval aby následná predvolebná kampaň bola vedená práve v duchu boja proti príliš širokým právam lordov v legislatívnom procese.⁵³⁷ Svoje konanie zdôvodnil aj v liste Johnovi Morleymu z 5. februára: „*Kroky lordov prinášajú úplne nový problém, ktorý možno zmení situáciu. Teraz to tak vyzerá, že celoročná práca Snemovne bude zničená a zdá sa, že sa objavuje otázka či to vláda a Dolná snemovňa dovoľí.*“⁵³⁸

Ale Gladstoneovi kolegovia sa k jeho plánu na rozpustenie parlamentu postavili chladne. Všetky kľúčové postavy takýto postup odmietli, a preto mohol lord Kimberley už 6. februára premiérovi telegrafovať že: „*Kolegovia, menovite všetci*

⁵³⁴ Ensor, R. C. K., c. d., str. 214.

⁵³⁵ Snemovňa lordov drasticky pozmenila návrh zákona o pracovných podmienkach, keď schválila, že dohody medzi zamestnávateľom a podnikovými odbormi o pracovných podmienkach môžu byť iba dobrovoľné, Stansky, P., c. d., str. 36 – 37. a 62. Tým dostali zamestnávatelia do rúk zbraň proti snahe liberálov celoplošne stanoviť konkrétne a povinné pracovné podmienky. Jasne sa tým i oslabilo pozícia podnikových oborov vo vzťahu k zamestnávateľom, pričom pôvodný zámer liberálov bol túto pozíciu naopak posilniť. I preto kabinet návrh nakoniec z prejednávania 20. februára 1894 stiahol. Podobný osud mal čakať i návrh zákona o miestnych radách, ale na urgenciu Josepha Chamberlaina, ktorý sa obával, že ďalšie odmietnutie jedného z kľúčových zákonov liberálov môže dvihnúť vlnu verejného pobúrenia proti Snemovni lordov a jej reformám brániacemu konaniu a legitimuje tak Gladstoneove volanie po radikálnej reforme Snemovne lordov. Garvin, J. L., Joseph Chamberlain, c. d., str. 585 – 587. Znenie celého zákona je v Handcock, W. D. (ed.), *English Historical Documents, 1874 – 1914, Vol. 12 (2)*, London 1977, str. 470 – 477.

⁵³⁶ Hammer, D. A., *Liberal Party. . .*, str. 192

⁵³⁷ Magnus, P., c. d., str. 419.

⁵³⁸ Stansky, P., str. 39.

peerovia, Asquith, Fowler a A. Morley, sú ostro a jednomyselne proti návrhu na rozpustenie parlamentu.“⁵³⁹

Okrem toho Gladstoneov osobný sekretár Algernon West obdržal už 8. februára od Edwarda Marjoribanksa list, s ktorého obsahom mal následne premiéra oboznámiť. Stálo v ňom: „*Myšlienka nášho okamžitého rozpustenia parlamentu je nezmyselná. 1. Pretože nie sme pripravení [Liberálna strana – P. S.]. 2. Pretože lordi ešte nenaplnili po okraj pohár trpezlivosti verejnosti. 3. Pretože to nemôžeme urobiť pokým sa nevyjadríme k otázke námorníctva, takže tejto ťažkosti sa nemôžeme vyhnúť. 4. Pretože návrh o registrácii – jeden muž jeden hlas – v nejakej forme musí byť poslaný k lordom ešte predtým ako naberieme takýto kurz.*“⁵⁴⁰

Pre Gladstonea bol podstatným tretí bod, pri ktorom si uvedomil, že sa jednoducho nemôže vyhnúť konfrontácii s celým kabinetom pokiaľ nepristúpi na požiadavky ministerstva námorníctva. Jedinou alternatívou k tomu sa stala jeho rezignácia a odchod do zaslúženého politického dôchodku.

Naopak kabinet chápal Gladstoneovu snahu upriamiť pozornosť iným smerom ako nie najšťastnejší spôsob jednania. Bolo síce zrejmé, že mnohým členom sa pozdávala myšlienka súboja s Hornou snemovňou, no rovnako bolo zrejmé i to, že prišla v nevhodný čas.⁵⁴¹ Vratká a vnútorne rozhádaná strana, v ktorej sa schyľovalo k súboju o Gladstoneove nástupníctvo si nemohla dovoliť vystúpiť na politickú scénu s ďalšou krížovou výpravou; tentoraz proti Snemovni lordov. Navyše, ak prihliadneme k faktu, že predošlá liberálna kruciáta vedená v znamení Írska nebola ešte ani zďaleka na svojom konci. Mnohým bolo zrejmé, že nová výzva, ktorú Gladstone predostrel môže určiť vývoj a smerovanie strany na najbližšiu dekádu, presne tak ako ju ovplyvnil svojou, až prílišnou, zanietenosťou pre írsku otázku.

Gladstone sa vrátil z dovolenky do Londýna 10. februára 1894.⁵⁴² Kabinet s napätím očakával nasledujúce udalosti. O dva dni bola zvolaná kabinetná schôdza a očakávalo sa, že premiér dotlačený k múru oznámi svoju rezignáciu. Nestalo sa však nič. Navyše sa 13. a 14. februára konala v Portsmouthe výročná konferencia NLF, na ktorej strana ako celok prijala Gladstoneov postoj k Snemovni lordov ako východzie

⁵³⁹ Tamtiež.

⁵⁴⁰ Tamtiež, str. 41.

⁵⁴¹ Feuchtwanger, E. J., c. d., str. 270.

⁵⁴² Morley, J., c. d., str. 383.

stanovisko. Premiér v tejto dobe snáď ešte dúfal, že je možné riešenie vnútrokabinetnej krízy prostredníctvom útoku na Hornú snemovňu.⁵⁴³ No Harcourt nakoniec dokázal presvedčiť stranu, že ešte nieje ten pravý čas na zahájenie takéhoto boja. Bolo čoraz zrejmejšie, že rezignácia je nevyhnutná a že k stretu s Hornou komorou nedôjde.

Definitívne rozhodnutie padlo 27. februára 1894. Gladstone sa napísal kráľovnej, že rezignuje pre „*zdravotné problémy*“⁵⁴⁴ na konci prebiehajúcej parlamentnej schôdzy. Definitívny koniec tak prišiel už o niekoľko dní, 1. marca. Na tento deň bola zvolaná kabinetné stretnutie s číslom 556, ktorému predsedal Gladstone, a ktoré vošlo do dejín pod menom „*Plačúci kabinet*“.⁵⁴⁵ Napriek tomu, že z politiky odchádzala stálica liberálneho neba posledných dvoch desaťročí nebola to schôdza čisto formálna. Práve naopak. Padli rozhodnutia o návrhu zákona o miestnych radách a bol prijatý i záverečný kráľovnin prejav. Od toho momentu sa však nálada v kabinete zmenila. Práve pre nasledujúce udalosti dostal tento kabinet svoj všetko vyjadrujúci názov. Najprv sa slova ujal lord Kimberley, svoj prejav ale nedokázal nedokončiť pre slzy dojatia. I minister financií Harcourt vzlykal pri čítaní svojho listu Gladstoneovi.⁵⁴⁶ S prihliadnutím na predošlé udalosti vskutku zvláštna scéna, no s ohľadom na dlhoročnú spoluprácu zainteresovaných pochopiteľná.

A Gladstone? John Morley popísal jeho reakciu nasledovne: „*sedel celkom vyrovnané a ticho. Emócie v kabinete ho nezmohli ani na chvíľku.*“⁵⁴⁷ Sám premiér si do svojho denníka k celej udalosti napísal iba suchý komentár: „*Posledný kabinet 12 – 1 ¾. Naozaj dojímavá scéna.*“⁵⁴⁸ Nasledovalo už len jeho posledný deň v Dolnej snemovni, ktorý okomentoval vo svojich denníkoch s trochu väčším záujmom: „*Dolná snemovňa 3½ - 5. Posledný prejav. Skúsil som ním splniť želanie kabinetu: v dobrom. Snemovňa ukázala dojatie: samozrejme ja som neukázal žiaden jeho*

⁵⁴³ Matthew, H. C. G., Gladstone. . . , str. 353.

⁵⁴⁴ List kráľovnej Viktórii z 27. februára 1894. Vid' Matthew, H. C. G. (ed.), The Gladstone Diaries . . . , str. 385.

⁵⁴⁵ Magnus, P., c. d., str. 422.

⁵⁴⁶ Partridge, M., c. d., str. 233.

⁵⁴⁷ Matthew, H. C. G., Gladstone. . . , str. 354.

⁵⁴⁸ Zápis v Gladstoneovom denníku z 1. marca 1894. Vid' Matthew, H. C. G. (ed.), The Gladstone Diaries . . . , str. 386.

vonkajší prejav.“⁵⁴⁹ Jedna z najvýraznejších postáv britskej politiky poslednej tretiny 19. storočia nadobro odišla z javiska.

Jeho pôsobenie v Liberálnej strane ju nenávratne zmenilo. Pôvodne *tory*, ktorý v štyridsiatych rokoch predminulého storočia opustil vody svojej materskej strany a v obrane voľného obchodu nasledoval svoj vzor, sira Roberta Peela, do konkurenčného tábora, aby sa tu presadil a štyrikrát stal premiérom.

Pod jeho vedením sa liberáli v snahe vyriešiť Achillovu pätu britskej politiky pustili do boja o írsku samosprávu, ale nekompromisné trvanie na jej riešení priviedlo stranu k rozkolu a jasnému oslabeniu liberálnych pozícií a to hlavne v Snemovni lordov. A ani fanatické upätie sa Gladstonea na Írsko ako na absolútnu prioritu liberálov im neprinieslo pozitívne plody, pretože nedokázali nájsť k nej alternatívu. A to dokonca ani v niektorých zásadných otázkach, ktoré síce boli spomenuté v tzv. Newcastelskom programe, no nemali v porovnaní s Írskom takmer žiadnu váhu. I preto po jeho odchode, keď strana pre neúspech na čas opustila írsku otázku a teda i Newcastelský program, ostali liberáli bez jednotiacej myšlienky, čo viedlo k chaosu a strate autority vedenia strany medzi jej členstvom. S týmto fenoménom sa museli vyrovnáť i obaja veľkí rivali na liberálnom ihrisku tej doby – Rosebery i Harcourt. Situácia sa ako-tak upokojila až po nástupe novej osobnosti na čelo strany – sira Henryho Campbell-Bannermana.

No Gladstone nie je len negatívnou postavou na pódiu dejín. Podarilo sa mu presadiť množstvo reforiem a zákonov, ktoré výrazne konštituovali liberálnu identitu. Tvrdo a ťažko vybojovaná zásada voľného obchodu, či odpor voči hurávlástenectvu a militarizmu mali v budúcnosti ešte silno pôsobiť na myslenie či už niektorých samotných poslancov o pár rokov nazývaných anti-imperialistami ba dokonca pro-Búrmi, alebo radových voličov. Navyše, ešte jeho *whigovsky* chápané politické práva jednotlivca výrazne ovplyvnili prijatie tretieho, v 19. storočí posledného rozšírenia volebného práva. Zároveň nesmieme zabúdať na to, že bol jednou z najvýznamnejších liberálnych osobností v neskoroviktóriánskej ére a jedným z posledných reprezentantov tradičných liberálnych princípov v zatiaľ nebadane sa meniacej strane. Nová generácia, ktorá sa hlásila o slovo v osobách ako Asquith, Haldane, Grey či

⁵⁴⁹ Tamtiež, str. 386 – 387.

Lloyd George, bola ním síce silno ovplyvnená, no zároveň jej to nebránilo vybrať sa novým smerom a vytvoriť s prichádzajúcim storočím nový prototyp liberála, „nového liberála“ („*new liberal*“).

Už od začiatku roku 1894 bolo celému kabinetu viac-menej zrejmé, že Gladstone bude musieť skôr, či neskôr odísť. A od tejto chvíle sa medzi jeho členmi rozniel boj o jeho nástupníctvo v čele kabinetu, no i v čele celej strany. Kandidáti boli dvaja. Obaja so silnou pozíciou, no zároveň, s ohľadom na udalosti poslednej doby, obaja pociťovali silný antagonizmus voči sebe navzájom. Boli to práve lord Rosebery a William Harcourt; osobnosti ktoré v posledných vnútrokabinetných sporoch stáli na opačných póloch. Jedno však mali spoločné. Ani jeden nepatril medzi nekompromisných podporovateľov írkej samosprávy. Ba naopak obaja mali k nej celkom vlažný postoj.⁵⁵⁰

Pozícia oboch sa odvíjala od ich zázemia. Pomerne mladý a populárny Rosebery bol zanieteným imperialistom s odvážnymi sociálnymi víziami⁵⁵¹ a mal sympatie kráľovnej. Okrem toho bol pre liberálov nenahraditeľný v Snemovni lordov. Na druhej strane služobne i vekom omnoho starší Harcourt mal zasa sympatie Gladstonea a strany a najmä jej početného radikálneho krídla v čele s Henrym Labouchereom. Je tak celkom pochopiteľné, že radikál s republikánskymi názormi, ktorý od polovice osemdesiatych rokov tvrdo útočil na Hornú komoru parlamentu by nerád videl v čele svojej strany práve *peera*, no za Harcourta sa postavil len kvôli absencii ďalšej možnosti.⁵⁵² Harcourtovou slabinou však bolo, že mal veľa oponentov, a to aj v kabinete.

Sám Rosebery pôvodne nebol príliš nadšený myšlienkou, že by sa mal postaviť na čelo britskej vlády. Presne tak ako keď ho musel Gladstone roku 1892 prehovárať a nakoniec až dotlačiť k tomu, aby prijal ministerstvo zahraničia, tak aj teraz silno váhal, či má zápojiť s Harcourtom. Presvedčili ho o tom až jeho kabinetní kolegovia. Sám dobre vedel, že hlavne mladá, nastupujúca generácia nemá dobré vzťahy s ministrom financií, či už tí z nej, ktorí boli členmi kabinetu a vlády alebo tí,

⁵⁵⁰ Hammer, D. A. *Liberal Party . . .*, str. 156 – 157.

⁵⁵¹ Mackintosh, A., *From Gladstone to Lloyd George. Parliament in Peace and War*, London 1934, str. 58.

⁵⁵² Heyck, T. W., *The Dimensions. . .*, str. 214.

čo neboli. Navyše ani lordi ako Kimberley, Ripon, či Spencer neboli Harcourtom nadšení.⁵⁵³

Celú situáciu navyše komplikovala postava Johna Morleyho, ktorý sa domnieval, že je dostatočne silnou osobou na to, aby bol jazýčkom na váhach v blížiacom sa súboji, alebo dokonca, aby sa sám pokúsil získať vedúce postavenie v kabinete. O ňom sa však na najvyšší post neuvažovalo, nikdy. To ako sa strašne mýlil si uvedomil až v hodine dvanástej. Jeho kontroverzné vystupovanie ho nakoniec dostalo až do čiastočnej izolácie.⁵⁵⁴

Gladstonova rezignácia 1. marca 1894 spustila kolotoč jednaní o podobe nového, samozrejme prestavaného kabinetu. Spencer, Acland, Asquith a i Morley⁵⁵⁵ takmer okamžite požiadali Roseberyho aby prevzal vedenie strany do svojich rúk. Ten však zatiaľ váhal a rozhodol sa, že radšej počká na kráľovno rozhodnutie, koho poverí zostavením vlády.⁵⁵⁶ Žiadosť členov kabinetu bola temer hneď spochybnená Labouchereom, ktorý v čele asi päťdesiatich poslancov protestoval u hlavného parlamentného sekretára (*Chief Whip*) Edwarda Marjoribanksa proti akémukoľvek lordovi ako premiérovi, teda najmä proti Roseberymu.⁵⁵⁷

Nasledujúci deň sa k nemu pridal i samotný Harcourt, ktorý to vo svojom memorande odôvodnil nasledovne: „*Ak bude peer liberálnym premiérom, tak bude úplne závislý na predsedovi Dolnej snemovne. Zatiaľ čo bude Dolná snemovňa schvaľovať otázky krajiny pod vedením jej predsedu, premiér s dvadsiatimi svojimi nasledovníkmi bude umlčaný u nepriateľa [v Snemovni lordov – P. S.]. . . . Nebude môcť riadiť Dolnú snemovňu ani jej poslancov; bude sa môcť na nich pozerat' tak akurát z galérie.*“⁵⁵⁸

Sám Gladstone by však na poste premiéra najradšej videl niekoho iného – lorda Spencera, svojho priateľa a dlhoročného spolupracovníka. Ten však nemal dostatočne silnú pozíciu na to aby, o ňom kráľovná mohla uvažovať. Až za ním,

⁵⁵³ Stansky, P., c. d., 46.

⁵⁵⁴ Hammer, D. A., John Morley, str. 296–297.

⁵⁵⁵ Kvôli tomu mal na Moleyho ťažké srdce práve Harcourt, ktorý si bol istý jeho podporou a veľmi neprijemne ho prekvapila Morleyho podpora Roseberymu, ktorú vyjadril v rozhodujúcej fázi boja o následníctvo po Gladstoneovi. Koss, S. E., Morley in the Middle, in: The English Historical Review, Vol. 82, No. 324 (júl 1967), str. 553–561.

⁵⁵⁶ Stansky, P., c. d., str. 79.

⁵⁵⁷ Heyck, T. W., The Dimensions. . . , str. 214.

⁵⁵⁸ Memorandum Williama Harcourta z 2. marca 1894. Vid' Gardiner A. G., c. d., príloha IV.

druhým v poradí koho bývalý predseda vlády podporoval bol práve William Harcourt.⁵⁵⁹

Posledné slovo, a teda i posledný tromf mala v rukách samotná kráľovná Viktória. Nehodlala sa o tejto otázke radiť s pre ňu nesympatickým a neoblúbeným Gladsteneom, ale nepohrdla radou bývalého premiéra markíza Salisburyho. I na jej základe a aj vďaka osobným sympatiám obdržal poverenie k zostaveniu vlády nikto iný ako lord Rosebery.⁵⁶⁰ Tým sa však komplikácie neskončili, pretože s tým súvisela prestavba celého kabinetu. Rosebery v posledných rokoch aktívny v zahraničnej politike si totiž dal jednu zásadnú podmienku, ktorá pre niektorých liberálov bola iba ťažko stráviteľná. Žiadal aby, si sám mohol vybrať svojho nástupcu na ministerstve zahraničia. A rýchlo ho aj určil, bol ním lord Kimberley.⁵⁶¹

V tomto momente Morley obrátil, ktorý na jednej strane tajne dúfal, že sa tento významný post ujde jemu.⁵⁶² A podporoval ho v tom dokonca i Harcourt. Obaja totiž odporovali Roseberyho rozhodnutiu, že by posty predsedu vlády, ministra zahraničia i ministra námorníctva patrili lordom. Dokonca sa vyhrážali, že za takýchto podmienok nevstúpia do vlády. Situácia bola pre nového premiéra skutočne vážnou, pretože pokiaľ by aj Harcourt a aj Morley odmietli vstúpiť do kabinetu, tak sa mohlo stať, že Roseberymu sa nepodarí zostaviť vládu. No všetko sa postupne začalo meniť v Roseberyho jeho prospech.

Harcourta sa totiž nakoniec podarilo presvedčiť, aby prijal významný post v kabinete, a to aj v prípade, že premiérom bude *peer*. Roseberyho rival tak vstúpil do vlády ako predseda Dolnej snemovne (*Speaker of the House of Commons*), pričom akceptoval lorda Kimberlyho na poste ministra zahraničia, no iba pod podmienkou, že bude pravidelne a podrobne informovaný o zahraničnej politike Británie.⁵⁶³ Touto podmienkou chcel zvýšiť svoj vplyv v novovzniknutom kabinete a postaviť sa tak na roveň Roseberymu, ale v skutočnosti tým úplne akceptoval Roseberyho už neotrasiteľnú pozíciu na poste predsedu vlády.

⁵⁵⁹ Douglas, R., *The History of the Liberal Party, 1895 – 1970*, London 1971, str. 7.

⁵⁶⁰ Grigg, J., *The Young Lloyd George*, London 1990, str. 141 – 142.

⁵⁶¹ Ensor, R. C. K., c. d., str. 219.

⁵⁶² Hammer, D. A., *John Morley*, str. 287

⁵⁶³ Stansky, P., c. d., str. 94.

Pre Morleyho to bol šok. Mohlo sa veľmi ľahko stať, že ak bude naďalej Roseberyemu vzdorovať do kabinetu sa nedostane vôbec a preto poľavil. V komplikovanej situácii by sa rád presunul z ministerstva pre Írsko na ministerstvo pre Indiu. No od Roseberyho prišla ponuka, aby naďalej zastával doterajší post.⁵⁶⁴ Pre Morleyho to neveštilo nič dobré. Rosebery i Harcourt, dve vedúce postavy v čele vlády neboli prívržencami výlučného zamerania sa na Írsko a na jeho samosprávu ako to bolo počas posledných Gladstoneových vlád. Naopak dal sa očakávať úplný odklon od doterajšej nekompromisnej írskej politiky. S týmto novým kurzom výrazne poklesol význam ministerstva pre Írsko, a preto sa dá v istom zmysle povedať, že Morley tam bol odložený, ako osoba, ktorá sa celkom nedala ignorovať.

Už o pár dní, 5. marca 1894 sa lord Rosebery dostavil ku kráľovnej, aby jej pobožkal ruku na znamenie, že prijíma úrad predsedu vlády. Prestavba kabinetu bola v dokončená a kľúčové posty mali svojich držiteľov. Na pozíciách Harcourta, lorda Kimberleyho a Johna Morleyho sa už nič nemenilo. No nastali iné zmeny. Na poste hlavného parlamentného sekretára (*Chief Whip*) sa usadil Tom Ellis, jeden z členov *Articles Club* na miesto Edwarda Marjoribanksa, ktorý o niekoľko dní obdržal *peerstvo* po svojom nedávno zomrelom otcovi, lordovi Tweedmouthovi, a odišiel obhajovať záujmy liberálov do Snemovne lordov. Poslednou významnou zmenou sa stal prechod sira Henryho Fowlera z postu predsedu rady pre miestnu vládu (*Local Government Board*) na, po lordovi Kimberlym, uprázdnené ministerstvo pre Indiu (*India Office*). Fowlera zas na jeho pôvodnom poste nahradil radikál Shaw-Lefevre.⁵⁶⁵

Zmeny v liberálnej politike sa začali diať okamžite po nástupe nového premiéra. Obe vedúce osobnosti kabinetu boli výnimočne zajedno. Rosebery i Harcourt už dlhšie neboli príliš presvedčení obhajcovia írskej samosprávy, a teraz, keď Gladstone odišiel sa to prejavilo v kabinete naplno. Zastávali názor, že je nevyhnutné odsunúť írsky problém na vedľajšiu koľaj a venovať sa aktuálnejším otázkam. To v prvom rade znamenalo zamerať sa na škótske, waleské a anglické reformy, ktoré boli doteraz viac-menej ignorované,⁵⁶⁶ no ktoré mali prioritnú dôležitosť pre niektoré radikálne frakcie v Liberálnej strane. Zároveň tieto reformy

⁵⁶⁴ Koss, S. E., c. d., str. 555.

⁵⁶⁵ Stansky, P., c. d., str. 97 – 98.

⁵⁶⁶ Grigg, J., c. d., str. 143.

mohli medzi voličmi opäť vzbudiť záujem o liberálny program a vystriedať írsku otázku, ktorou bola britská verejnosť už unavená. Tento postoj potvrdil Rosebery slovami: „*Chceme Írsko odstrániť z našej pozornosti aby čas a energia, ktoré zaberá mohli byť venované iným problémom. . . . Túžime Írsko odstrániť z našej cesty aby sme sa mohli venovať anglickým, škótskym a waleským reformám.*“⁵⁶⁷ Samozrejme niečím podobným neboli írsky poslanci pod vedením Johna Redmonta nadšení a liberáli tým riskovali, že stratia ich podporu v parlamente, čo by pre ich krehkú väčšinu bolo katastrofou.

Prvou zaťažujúcou skúškou pre vládu mala byť jej prvá schôdza parlamentu a trónny prejav. Jeho obsahom sa stali plánované reformy a oficiálny odklon od Írska. Celou vládou však hneď na počiatku jej úradovania otriaslo vystúpenie radikála Henry Laboucherea. Ten vo svojom pozmeňovacom návrhu naviazal na Gladstoneove snahy z jari 1894 a prudko zaútočil na legislatívnu právomoc Snemovne lordov. Samotné hlasovanie sa tak do istej miery dalo považovať aj za prejav vnútorného odporu k Roseberymu. Navyše pre kabinet dopadlo katastrofálne. Labouchereov návrh bol totiž prijatý veľmi tesnou väčšinou dvoch hlasov, pričom veľký podiel na porážke kabinetu mali sklamaní Íri a proti Roseberymu revoltujúci radikáli.⁵⁶⁸ Ďalším faktorom prečo voľba dopadla zle bolo, že väčšina poslancov bola práve na obede a bolo jasným zlyhaním nového parlamentného sekretára Toma Ellisa, že dopustil, aby sa hlasovanie odohralo práve v tejto dobe. Už začiatok tak naznačil, že táto liberálna vláda sa bude potýkať s obrovskými problémami.

Samotná Roseberyho i Harcourtova myšlienka zanechať írsku otázku a venovať sa britským reformám nebola zlou. Problémom však ostávalo, že neexistovala za ňu žiadna adekvátna náhrada, ktorá by dostačujúcim spôsobom dokázala spojiť záujmy najrôznejších skupín, ktoré tvorili Liberálnu stranu. Tu sa naplno ukázala zlovestná tvár Newcastlelského programu z roku 1891. Po strate jednotiaceho princípu, ktorý presadil Gladstone na jeho čelo sa liberáli zmietali v názorovej i záujmovej roztrieštenosti na jeho ďalšie body, z ktorých počas predošlých dvoch rokov vládnutia

⁵⁶⁷ Prejav zo 7. septembra 1893, ktorý predniesol v Snemovni lordov. Hammer, D. A., *Liberal Party...*, str. 181.

⁵⁶⁸ Gardiner, A. G., c. d., str. 278.

dokázal kabinet presadiť iba jeden jediný, a aj to len pre dobrú vôľu Hornej snemovne – zákon o miestnych radách (*Parish Council Act*) z roku 1894.⁵⁶⁹

Na tomto mieste je však nevyhnutné dodať, že komplikácie sa neobjavili znenazdajky. Problém existoval už počas Gladstoneovho pôsobenia, ten však bol do tej miery posadnutý Írskom, že nepripúšťal prijať do stredu svojho záujmu inú ako írsku otázku. K tomu je dobrým príkladom i samotný Newcastelský program, ktorý presadil a prostredníctvom ktorého si zaistil podporu názorových frakcií v rámci Liberálnej strany pre jeho riešenie írskych problémov. Obchod to bol jednoduchý. Sám totiž akceptoval inkorporovanie ich požiadaviek do oficiálneho programu strany.

A preto po Gladstonovom odchode a Roseberyho nástupe podporovali najrôznejšie frakcie najrôznejších liberálnych poslancov najrôznejšie reformy. Dá sa tak do istej miery povedať, že strana, ktorá sa v posledných rokoch výhradne orientovaná na riešenie írskej otázky sa po jej oficiálnom zamietnutí na jar 1894 ocitla bez uceleného programu a v programovom chaose. No bol tu aj iný problém ako iba prílišná rôznorodosť, ktorý mal tiež svoje korene v roku 1891. Bol ním neustále rastúci vzájomný antagonizmus medzi jednotlivými frakciami, ktorý prerastal do otvorených hádok a parlamentných bojov v rámci strany.

K celému hrôzostrašnému stavu výrazne prispeli i sami vodcovia liberálov, ktorých otvorené nepriateľstvo v kabinete nebolo žiadnym tajomstvom, hlavne čo sa týka vzťahu Roseberyho a Harcourta. Navyše každý z nich uprednostňoval inú reformu, pričom na túto tému boli názory v strane ešte rozmanitejšie, ako v otázke jej vodcovstva.

Tak napríklad, zatiaľ čo Harcourt bol presvedčený o spoločenskej škodlivosti alkoholu a agitoval, aby miestne úrady mohli regulovať obchod a produkciu alkoholu,⁵⁷⁰ tak Morley nepoľavoval v úsilí o riešenie írskej otázky, i keď už nie na úrovni samosprávy ako to bolo doteraz.⁵⁷¹ Labouchere zase neustále útočil na Snemovňu lordov a požadoval jej reformu. Ďalej tu bola skupina waleských

⁵⁶⁹ Vid' vyššie, str. 111.

⁵⁷⁰ Tzv. „*temperance reform*“ alebo tiež „*local veto*“. Fahey, D. M., *Temperance and the Liberal Party – Lord Peel's Report 1899*, in: *The Journal of British Studies*, Vol. 10, No. 2, (máj 1971), str. 133.

⁵⁷¹ Heyck, T. W., *The Dimensions*. . . , str. 218 – 226.

poslancov na čele s mladým Lloydom Georgeom⁵⁷² žiadajúca oddelenie anglikánskej cirkvi od štátu vo Walese a jej vyvlastnenie⁵⁷³ a v neposlednom rade i skupina škótskych poslancov, ktorí žiadali riešenie zložitej situácie domkárov v Škótsku.⁵⁷⁴ Nakoniec sa ozývali i hlasy, a to najmä z radov mladých radikálov pomaly sa formujúcich do tzv. nových liberálov urgentnejšie volajúce po konkrétnejšej sociálnej politike s požiadavkami po osemhodinovej pracovnej dobe či starobných dôchodkoch.

Bolo zrejmé, že takáto prílišná, ba až chaotická zmes najrôznejších cieľov, ktoré boli podporované väčšími či menšími súperiacimi frakciami znamenala oslabenie strany nielen v parlamente ale i pred samotnou verejnosťou, a čo viac, pred voličmi. Strach pred jednopoložkovým programom v roku 1891 tentoraz vystriedal programový chaos a nemohúcnosť strany i kabinetu vydať sa konštruktívnym smerom. Navyše rivalita Roseberyho a Harcourta trvala počas celej doby trvania vlády a rozhodne neprispela k riešeniu zložitej situácie.

Už krátku dobu na to ako sa nový premiér ujal vlády v Británii dostal sa do sporu so svojím tradičným rivalom – ministrom financií a v novom kabinete i predsedom Dolnej snemovne – Harcourtom. Predmetom sporu sa stal rozpočet na rok 1894 a jeho inovatívne rozšírenie finančných zdrojov štátu. Celý spor mal svoje korene ešte v konflikte medzi Gladstoneom a ministerstvom námorníctva z prelomu rokov 1893 a 1894. Keďže Gladstone bol nútený odísť a námorníctvu bol nakoniec sľúbený navrhovaný rozpočet o požadované štyri milióny libier šterlingov,⁵⁷⁵ Harcourt musel nájsť finančné zdroje na pokrytie nových nákladov kabinetu. Jeho riešenia boli zakotvené v rozpočte. Nielenže zvýšil daň z príjmu o jednu pencu a spotrebnú daň na každý galón [asi 4,5 litra – P. S.] pálenky a barel [asi 163,6 litra – P- S.] piva o šesť pencí, ale pristúpil i k nekonvenčnej dedičskej dani (*death duty*).⁵⁷⁶

⁵⁷² LLOYD GEORGE, David (1863-1945). V rokoch 1890 – 1945 poslanec za Caernarvonshire. Reputáciu získal na odpore proti Búrkej vojne. V roku 1905 sa po prvý kráľ stal členom vlády ako minister financií. V rokoch 1916 – 1922 bol ministerským predsedom.

⁵⁷³ Westermann, S., Lloyd George und die irische Frage, 1880 – 1922. Liberaler Politiker im Übergang vom 19. zum 20. Jahrhundert, Hamburg 2000, str. 73.

⁵⁷⁴ Stansky, P., c. d., str. 164.

⁵⁷⁵ Vid' vyššie, str. 108.

⁵⁷⁶ Harcourt princípy rozpočtu vysvetlil listom z 11. apríla kráľovne. Gardiner, A. G., c. d., str. 289 – 290.

Jej netradičné a novátorské riešenie spočívalo v jej kroku smerom k progresívnemu princípu zdanenia.⁵⁷⁷ Ten uvádzal do praxe zásadu podľa ktorej bola výška dedičskej dane závislá od hodnoty zdedeného majetku. Dovtedajší systém dedičskej dane zaviedol svojím rozpočtom George Joachim Goschen v roku 1889, v ktorom výšku dane určoval paušálne, no tá sa týkala iba majetkov o vyššej hodnote ako milión libier.⁵⁷⁸

Harcourtov návrh rozpočtu bol základom pre úplne nový postoj k celému dedeniu ako jednému zo zdrojov štátnych príjmov, pretože po novom nastavený systém umožňoval zvýšiť príjmy do štátnej pokladnice prostredníctvom jednoduchého zvýšenia základnej sadzby dedičskej dane. Dedičská daň sa podľa neho mala vzťahovať na všetok majetok o hodnote vyššej ako päť tisíc libier šterlingov. Sadzba dane bola progresívne rozdelená do 12 skupín, pričom najvyššia bola osem percent a týkala sa majetkov o hodnote vyššej ako milión libier šterlingov.⁵⁷⁹ Harcourt sa navyše snažil zdôrazniť, že sa nejedná o žiadne dramatické dvihnutie daní, iba o rozšírenie jej platnosti. Jedným z hlavných argumentov bol, že i vlastníci s majetkom milión libier šterlingov zaplatia iba o 1 020 libier viac ako doteraz.⁵⁸⁰

Proti takémuto Harcourtovmu riešeniu nevystúpil nikto iný ako Rosebery. Vyjadril obavy, že navrhovaný princíp bude vo vnútorných problémoch sa zmietajúcich liberálov stáť podporu majetných vrstiev obyvateľstva, no najmä veľkých vlastníkov pôdy, čím sa výrazne môžu znížiť príjmy samotnej strany.⁵⁸¹ Harcourtova reakcia bola zaujímavá. Nielenže pripustil, že táto strata je možná, ale dokonca tvrdil, že je nevyhnutná: „. . . *Nepochybujem, že budeme mať veľkých nepriateľov v tých, ktorí stratia výhody, ktorými nemali nikdy disponovať a ktorými sa obohacujú na úkor chudobnejších ľudí. To, že túto vrstvu si môže Liberálna strana znepriatelit' nebudem spochybňovať.*“⁵⁸²

⁵⁷⁷ Searle, G. R., c. d., str. 54.

⁵⁷⁸ Ensor, R. C. K., c. d., str. 217.

⁵⁷⁹ Tamtiež, str. 218.

⁵⁸⁰ Gardiner, A. G., c. d., str. 301.

⁵⁸¹ Powell, D., *The New Liberalism and the Rise of Labour, 1886 – 1906*, in: *The Historical Journal*, Vol. 29, No. 2., (jún 1986), , str. 380.

⁵⁸² Stansky, P., c. d., str. 131.

Harcourt ďalej tvrdil, že jedinou možnosťou liberálov do budúcnosti je orientovať svoju pozornosť na voličov z početnej strednej vrstvy, ktorí by na jednej strane dokázali udržať príjmy liberálov na dostatočnej úrovni a zároveň na strane druhej by vytvorili dostatočne širokú a stabilnú voličskú základňu.

Na celom spore okolo rozpočtu sa stal jeden fakt zaujímavým. Bola ním angažovanosť ostatných členov kabinetu. Zatiaľ čo všetky predošlé spory medzi Roseberym a Harcourtom prebiehali priamo pred ich kolegami, tento ostával v pozadí a mnohí členovia vlády ani len netušili, že sa odohráva. Detailnejšie boli do neho zatiahnuté iba dve osoby – John Morley a lord Spencer, ale všetka polemika medzi oponentmi prebehla za oponou v podobe súkromnej korešpondencie.⁵⁸³ Tá však rozhodne nebola pokojná a naplno sa v nej prejavili i osobné animozity.⁵⁸⁴ Harcourt obviňoval Roseberyho, že kladie vlastné záujmy pred záujmy krajiny a Rosebery zas Harcourtovi vyčítal, že úplne pripraví stranu o dôležitú podporu bohatých vrstiev obyvateľstva ako by nestačilo, že Snemovňa lordov je proti liberálom vyhranená už až príliš.

Celý spor o rozpočet, ktorý nakoniec prešiel v Harcourtom navrhovanej podobe 17. júla 1894,⁵⁸⁵ tak prispel k ešte väčšiemu ochladeniu vzťahov medzi predsedom vlády a jeho ministrom financií, ktoré už onedlho malo priniesť svoje trpké plody ako pre liberálny kabinet, tak pre samotnú Liberálnu stranu.

Premiér si dobre uvedomoval zložitosť situácie, ktorá vládla v strane i v kabinete. Hneď na počiatku svojho úradovania odmietol írsku otázku ako absolútne prioritný problém a bod liberálov, no zároveň si dobre uvedomoval programovú dieru, ktorá týmto krokom vznikla a chaos spôsobený roztrieštenosťou strany. Vedel o nebezpečenstve vyplývajúcom zo vzniknutej situácie, a preto sa ho pokúsil riešiť, i keď veľmi prekvapujúcim spôsobom.

⁵⁸³ Tamtiež, str. 133 – 134.

⁵⁸⁴ Searle, G. R., c. d., str. 54.

⁵⁸⁵ Gardiner, A. G., c. d., str. 301.

Správne pochopil Gladstoneovu taktiku a politiku z roku 1891, v ktorej prioritným postavením írskej otázky do čela Newcastelského programu dal strane jednotiaci princíp, spoločnú platformu, na ktorej mohla viac či menej úspešne programovo existovať. Teraz, v dobe keď Írsko odmietol udržiavať v strede záujmu liberálov bolo nevyhnutné voľné miesto niečím nahradiť a poskytnúť strane opäť spoločný a jednotiaci programový základ. Roseberyho voľba však bola prekvapujúca a možno i preto ostala iba pokusom na obnovenie vnútornej jednoty strany snažiacim sa vynútiť si patričnú pozornosť od všetkých jej frakcií.

Rosebery sa totiž obrátil neočakávaným smerom a rozhodol sa pokračovať v ťažení, ktoré na úplnom konci svojho politického pôsobenia začal Gladstone – na útok proti svojej vlastnej snemovni, na útok proti lordom a ich postaveniu v legislatívnom systéme.⁵⁸⁶

Premiér sa chcel pokúsiť presadiť legislatívu, ktorá by obmedzovala právomoci Hornej snemovne. Medzi liberálmi našiel podporu najmä v radikáloch ako Henry Labouchre či Wilfred Lawson, ktorá vyústila až do toho, že na výnimočnej schôdzi NLF konanej v Leedsi 14. mája 1894 mu bola v tejto iniciatíve vyjadrená plná podpora.⁵⁸⁷

Jeho najväznejším odporcom v tomto kurze mu bola kráľovná, ktorá sa o Roseberyho nelojálnosti post'ážovala i bývalému premiérovi markízovi Salisburyemu.⁵⁸⁸ Ale on sám so svojím plánom vyrukoval až v liste z 24. októbra, kde napísal, že chce, aby Dolná snemovňa presadila memorandum, v ktorom odsúdi doterajšie konanie lordov. Dúfal, že sa mu tým podarí dať otázku Snemovne lordov do popredia verejného záujmu, a teda že sa stane témou číslo jedna pre nadchádzajúce všeobecné voľby.⁵⁸⁹ Osud Snemovne lordov by bol tak v rukách voličov a o jej ďalšej existencii by sa rozhodlo v akomsi celonárodnom referende. Totiž ak by nasledujúce voľby vedené

⁵⁸⁶ Hammer, D. A., Liberal Politics. . . , str. 192.

⁵⁸⁷ Heyck, T. W., The Dimensions. . . , str. 226.

⁵⁸⁸ Stansky P., c. d., str 138.

⁵⁸⁹ Heyck, T. W., The Dimensions. . . , str. 228.

v tomto duchu liberáli vyhrali, boli by tak oprávnení previesť reformu Snemovne lordov.

O celej záležitosti rozhodoval kabinet v polovičke novembra, pričom na jednej strane schválil možnosť takejto rezolúcie do budúcnosti, na strane druhej však nepadlo konkrétne rozhodnutie a v skutočnosti väčšina jeho členov sa k podobnému postupu stavala zdráhavo. Vláda nakoniec už o necelé dva týždne celú Roseberyho snahu zamietla.⁵⁹⁰ Celú situáciu a aj príčinu premiérovho neúspechu pomerne presne vo svojom liste vystíhol John Morley: *Prostou pravdou je, že nemôžeme nič robiť so Snemovňou lordov až kým tá skutočne nebude odporovať vôli britských voličov – a ten deň ešte nenastal.*⁵⁹¹ No práve pre odmietavé stanovisku kabinetu sa zhoršovala Roseberyho pozícia medzi radikálmi. Tí totiž, a to najmä v osobe Laboucherea, ku ktorému sa pridával Charles Dilke, útočili na premiéra, pretože ten nebol schopný presadiť účinnú politiku proti Snemovni lordov.⁵⁹²

Rosebery jednoducho doplatil na zlé vzťahy v kabinete i strane ako takej. Kampaň proti lordom, ktorá mala potenciál zjednotiť rozbité liberálne rady, nebola prijatá práve pre prílišný antagonizmus hromadiaci sa už od roku 1892 a z neho vychádzajúcu nedôveru voči Roseberymu ako schopnému vodcovi strany. S tým bola spojená čiastočná strata jeho autority a disciplíny liberálnych poslancov v parlamente i mimo neho. Dokonca vzťah medzi premiérom a Harcourtom sa zhoršil natoľko, že spoločne komunikovali iba v prípade, že boli do toho prinútený aj to iba cez prostredníka – Asquitha.

O katastrofe aká postihla kabinet i celú strana, do ktorej sa to všetko premietalo hovorí postoj ministra financií - Harcourta, ktorý snáď ani nieje potrebné komentovať: *„Nepodporujem túto súčasnú vládu. Mámte u mňa osobný rešpekt [ostatní členovia kabinetu P. S.] a uvažujem nad vašimi krokmi s nezaujatou zvedavosťou a benevolentnou neutralitou.*⁵⁹³ Alebo: *„Akceptujem rolu, ktorú ste mi určili i to, že podľa vás netúžim prevziať vedenie [kabinetu –*

⁵⁹⁰ Hammer, D. A., Liberal Politics. . . , str. 194.

⁵⁹¹ Stansky, P., c. d., str. 137.

⁵⁹² Tamtiež, str. 151.

⁵⁹³ Z listu lordovi Spencerovi z 21. septembra 1894. Gardiner A. G., c. d., str. 307 - 308

*P. S.], pre ktoré ma považujete za nevhodného. Bolo vždy mojím dobrým zvykom netlačiť sa tam, kde ma nechcú. Ak budem mať niečo povedať k politickým problémom poviem to tým, ktorí mi dôverujú a nie tým, ktorí neberú ohľad na moje názory.“*⁵⁹⁴

Chaos v strane, programová nejednotnosť, otvorené revolty voči Roseberymu mali katastrofálny efekt na výsledky doplňovacích volieb. A zatiaľ čo tesne po voľbách roku 1892 mali v Dolnej snemovni tesnú väčšinu o štyridsať tri kresiel na konci roku 1894 sa ich prevaha scvrkla ako šagrénová koža na okolo dvadsať kresiel.⁵⁹⁵

Rok 1894 bol tak pre liberálov rokom politických katastrof. Gladstoneov vynútený odchod, programový chaos, Roseberyho neúspešné ťaženie proti lordom, spor o rozpočet, rast antagonizmu medzi členmi kabinetu, ale i čoraz väčšia polarizácia vzťahov medzi rôznymi záujmami zastúpenými v strane a neustále prehrávané doplňovacie voľby nadávali veľkú nádej na to, že sa liberáli ešte dlho udržia pri moci.

Roku 1895 dominovala nová téma. Presne v zmysle Roseberyho predsavzatia nechať Írsko stranou a zamerať sa na britské reformy vystúpil 19. januára na výročnom stretnutí NLF v Cardiffe,⁵⁹⁶ kde predniesol nový bod, ktorým sa chcel zase pokúsiť spojiť roztrieštené frakcie strany a prekonať krízu liberálov, ktorá naberala čoraz väčšie rozmery. Tentoraz sa postavil za urgentné riešenie odlúčenia anglikánskej cirkvi od štátu vo Walese. Ale otázka tu znie: Prečo práve Wales? A opäť: Problém bol v samotnom rozložení síl v parlamente, v ktorom si liberáli nemohli dovoliť stratiť podporu svojich dobre organizovaných waleských poslancov.

Ešte počas doby, keď bol premiérom Gladstone popredný waleský poslanec Stuart Rendel⁵⁹⁷ zjednotil a skoordinoval svojich kolegov z tejto geograficky najmenšej časti Británie. V roku 1894 odišiel do Snemovne lordov a od tej

⁵⁹⁴ Z listu lordovi Spencerovi z 26. septembra 1894. Gardiner, A. G., c. d., str. 308.

⁵⁹⁵ Trónnu reč na rok 1895 dokázali presadiť už len v pomere 297 : 283 hlasov. Stansky, P., c. d., str. 152.

⁵⁹⁶ Hammer, D. A., Liberal Party. . . , str. 197.

⁵⁹⁷ Westermann, S., c. d., str. 72.

doby bolo 32 liberálov z Walesu kontrolovaných priamo parlamentnými sekretármi strany – *whipmi*.

Okrem toho bolo v roku 1892 menovanie jedného z Walesanov – Toma Ellisa – za parlamentného podsekretára strany (*Second Whip*) vnímané ako akýsi druh poistky proti ich nežiadúcej revolte. To sa potvrdilo i na jar 1894 keď Ellis vystriedal na poste hlavného sekretára Edwarda Marjoribanksa, ktorý sa stal lordom Tweedmouthom. No nie všetci Walesania boli týmto obchodom nadšení, vyčnieval z ich radov jeden muž, mladík, ktorý sa dostal do parlamentu iba nedávno, v roku 1890 – David Lloyd George.⁵⁹⁸

Táto skupina prevažne mladých a radikálnych waleských poslancov žiadala, aby sa parlament konečne začal zaoberať i waleskými záležitosťami a neodsúval ich popri írskej otázke, otázke Snemovne lordov, či otázke predaja alkoholu na tretiu až štvrtú koľaj. Liberáli si dobre uvedomovali reálne nebezpečenstvo waleskej revolty a snažili sa jej svojším spôsobom predchádzať. Napríklad vo februári 1893 navrhol Asquith v parlamente návrh zákona o waleskej cirkvi (*Welsh Suspensory Bill*), ktorý mal zabrániť, aby anglikánska cirkev v prevažne nonkonformnom Walese získavala ďalšie výhody. No naprek tomu, že návrh bez akýkoľvek problémov prešiel prvým čítaním nikdy viac už v Dolnej snemovni prejednávaný nebol.⁵⁹⁹

V apríli 1894 sa trpezlivosť niektorých waleských poslancov vyčerpala. Lloyd George, D. A. Thomas, Herbert Lewis a Frank Edwards oznámili liberálnemu sekretárovi, že vystupujú zo strany a zároveň sa prehlásili nezávislými poslancami.⁶⁰⁰ Pri neustále prehrávaných doplňovacích voľbách to pre liberálov mohla byť katastrofa, najmä ak by táto malá skupinka pritiahla k sebe ďalších waleských poslancov. Nakoniec sa však revoltu podarilo utíšiť a to tým, že Asquith 26. apríla 1894 uviedol v parlamente návrh zákona o odluke anglikánskej cirkvi vo Walese. Rozprava o návrhu netrvala dlho

⁵⁹⁸ Tamtiež, str. 44.

⁵⁹⁹ Stansky, P., c, d., str. 160.

⁶⁰⁰ Heyck, T. W., Home Rule, Radicalism, and the Liberal Party, in: The Journal of British Studies, Vol. 13, No. 2 (máj 1974), str. 83.

a o pár dní prešiel prvým čítaním, potom ho však postihol podobný osud ako návrh zákona o waleskej cirkvi z februára 1893.⁶⁰¹

Osudy oboch návrhov však nakoniec neboli identické. Walesanovi Ellisovi sa podarilo sa presadiť záujem o riešenie tohto problému v strane ako takej. Okrem toho Rosebery považoval túto tému za dobrú náhradu na miesto neúspešnej kampane proti Snemovni lordov. Na stretnutí NLF v Cardiffe v januári 1895 tak liberáli schválili odľuku anglikánskej cirkvi od štátu vo Walese za svoju prioritu na rok 1895.⁶⁰² I preto sa nový návrh zákona z pera Asquitha objavil v Dolnej snemovni pomerne rýchlo, už 25. februára. Návrh mal medzi liberálnymi poslancami jasnú podporu a druhým čítaním prešiel bez väčších problémov už 26. marca. K takémuto nezvyklo hladkému priebehu legislatívneho procesu prispel i fakt, že náboženský nonkonformista Joseph Chamberlain a jeho prívrženci vyjadrili navrhovanému riešeniu svoju podporu.⁶⁰³

Komplikácie však mali prísť v tret'om čítaní. Počas neho Lloyd George navrhol, aby cirkevné fondy vo Walese spravovala volená waleská rada a nahradila tak komisárov centrálnne menovaných z Londýna. Bolo zjavné, že úspech tohto pozmeňovacieho návrhu by bol pre celý návrh katastrofou, a to i preto lebo naznačoval akúsi možnú nezávislosť na Londýne.⁶⁰⁴ Väčšina strany však iniciatívu Lloyd Georgea odmietla.

Ukázal sa však väčší problém, do ktorého sa dokonca vložil sám Gladstone. Bolo to po prvýkrát, čo sa od svojho odchodu angažoval vo vnútropolitických otázkach krajiny. Bol totiž na neho, ako na autora odľuky anglikánskej cirkvi od štátu v Írsku koncom sedemdesiatych rokov,⁶⁰⁵ vytváraný silný tlak zo strany cirkvi s argumentom, že návrh týkajúci sa Walesu je príliš radikálny. Rozhodujúcim momentom, ktorý Gladstonea presvedčil o jeho nevhodnosti a neakceptovateľnosti bol rozhovor s biskupom zo St. Asaph – A. G.

⁶⁰¹ Grigg, J., c. d., str. 150.

⁶⁰² Tamtiež, str. 161.

⁶⁰³ Garvin, J. L., c. d., str. 603.

⁶⁰⁴ Stansky, P., c. d., str. 162.

⁶⁰⁵ Vid' vyššie, str.

Edwardsom. Ten za najkatastrofickejší bod považoval princíp sekularizácie katedrál a konfiškácie cintorínov.⁶⁰⁶

Ukázalo sa, že bývalý premiér chce zaútočiť na vlastnú stranu, a preto sa sekretári strany všemožne snažili zmierniť prípadné následky tohto jeho kroku. No Gladstone i tak nakoniec vyjadril pranie predstúpiť so svojimi námietkami pred parlament, čo mu v otázke konfiškácie cintorínov bolo umožnené 15. júna 1895.⁶⁰⁷ K ostatným otázkam sa však už vyjadriť nestihol, pretože vláda neočakávane padla.

Dvadsiateho prvého júna minister vojny, sir Henry Campbell-Bannerman, oznámil rezignáciu vrchného veliteľa armády vojvodu z Cambridge.⁶⁰⁸ Pri tej príležitosti bola zvolaná i Komisia pre zásobovanie armády, na ktorom bol minister obvinený, že armáda nemá dostatočné zásoby korditu,⁶⁰⁹ a z toho bola navrhnutá redukcia jeho platu o 100 libier šterlingov.⁶¹⁰ Campbell-Bannerman sa musel pred týmto obvinením z nedostačného zásobovania armády brániť pred Dolnou snemovňou, v ktorej však na neho prudko útočili poprední unionisti ako Goschen, Chamberlain, Wyndham a Balfour. Katastrofa sa blížila a nezabránili jej ani parlamentní sekretári Liberálnej strany (*whipovia*), ba mali na nej svoj podiel. Neodvrátili totiž hlasovanie v piatok o štvrt' na osem večer, teda v dobe, keď v bolo snemovni málo poslancov. Niektorí už boli na víkend mimo Londýna a niektorí práve sedeli na večeri v parlamentnom bufete. Zatiaľ čo parlamentní sekretári konzervatívcov dokázali svojich poslancov ako-tak zmobilizovať a priviesť k hlasovaniu, zmeteným Liberálom sa to nepodarilo.⁶¹¹ Vláda bola porazená v tesnom pomere 132 : 125 hlasov.⁶¹²

⁶⁰⁶ Garvin, J. L., c. d., str. 603 – 604.

⁶⁰⁷ Stansky, P., c. d., str. 166.

⁶⁰⁸ Ensor, R. C. K., c. d., str. 220.

⁶⁰⁹ Výbušná látka, súčasť pušného prachu.

⁶¹⁰ Wilson, J, Life of sir Henry Campbell – Bannerman, London 1973, str. 203.

⁶¹¹ Lowell, A. L., c. d., str. 466.

⁶¹² Stansky, P., c. d., str. 167.

Na druhý deň kabinet rozhodol o rezignácii, a to aj napriek tomu, že jej zástancovia boli v menšine⁶¹³ a že hlasovanie o kordite bolo veľmi tesné a dalo sa viac-menej ignorovať.

Rozhodnutie v skutočnosti ovplyvnili iné faktory. V prvom rade tu bola hrozba porážky vlády v prípade návrhu o odluke anglikánskej cirkvi od štátu vo Walese, kde toto nebezpečenstvo čoraz viac rástlo jednak s nespokojnosťou waleských poslancov, pretože im nebolo vyhovené v ich pozmeňovacích návrhoch a jednak zo strany opozície, ktorá sa po predchádzajúcom víťazstve cítila silná. Ďalej vo vláde vládla akási dezilúzia a vyčerpanosť z neustálych vnútrostraníckych i vnútrokabinetných konfliktov. Nie posledným faktom bola nemožnosť kabinetu, ktorý nebol schopný svoje návrhy pretlačiť cez Snemovňu lordov, ale i to, že jednotlivé frakcie radikálov, Walesanov, Írov a Škótov presadzovali skôr vlastné ako stranícke záujmy.⁶¹⁴

Dá sa povedať, že posledná liberálna vláda v 19. storočí bola katastrofou. Nútený odchod Gladstonea z kabinetu, ostro polarizované vzťahy medzi kľúčovými postavami kabinetu, strana rozdelená na frakcie s protichodnými záujmami, neschopnosť presadiť bez dobrej vôle Snemovne lordov žiadnu zásadnú reformu sa na ďalšom osude liberálov podpísali veľkými písmenami. Roky 1892 až 1895 sa tak stali predohrou pre nasledujúce obdobie chaosu a nestability v strane, keď sa na jej čele v priebehu necelých troch rokov vystriedali traja vodcovia, pričom až posledný z nich po neľahkom boji uspel ako jednotiaci prvok v roztrieštenej strane.

Tento nepríjemný stav, v ktorom sa Liberálna strana ocitla bol priamym dôsledkom Gladstoneovej absolútnej orientácie na írsku otázku a mnohopoložkovosti Newcastelského programu z roku 1891. Riešenie komplikovanej situácie bolo zatiaľ v nedohľadne, no už teraz, po skúsenostiach z posledných rokov bolo zrejmé, že lord Rosebery neponúkal pre stranu a väčšinu jej členstva uspokojivú alternatívu na poste jej najvyššieho predstaviteľa. Tento stav však nebol výsledkom jeho

⁶¹³ Ensor, R. C. K., c. d., str. 221.

⁶¹⁴ Lowell, A. L., c. d., str. 466.

neschopnosti, ale práve prílišnej polarizácie medzi členstvom strany i bývalými členmi kabinetu. I z toho dôvodu sa ukazovalo čoraz jasnejším, že Rosebery po rezignácii kabinetu neostane dlho ani v čele strany. Fakt, že jeho neúspech nemožno pripisovať nedostatku jeho schopností potvrdzuje ako osud jeho nástupcu a rivala Williama Harcourta na čele strany, tak i jeho ďalšia činnosť v strane a na čele mladíkov z „*Articles Club*“, z ktorých sa pomaly, pod jeho vedením, formovala ďalšia významná frakcia strany – tzv. liberálni imperialisti.

Chaos

1895 – 1900

Po rezignácii liberálneho kabinetu, v júni 1895, sa moci chopila unionistická koalícia na čele s markízom Salisburyom. Ten si dobre uvedomoval slabosť liberálov, ktorá sa po odchode Gladstonea iba prehĺbila vďaka napätým kabinetným a vnútrostraníckym vzťahom. Preto sa unionisti rozhodli túto výhodu okamžite využiť

a ani malý okamih neváhali s rozpustením parlamentu, po ktorom museli nasledovať všeobecné parlamentné voľby. Boli vypísané na polovičku júla 1895.

Ukázalo sa, že unionisti stavili na správnu kartu. Programová nemohúcnosť ich súperov sa naplno ukázala v predvolebnej kampani a následne i vo výsledku volieb, pretože každá z popredných postáv Liberálnej strany sa rozhodla presadzovať vlastný kurz. To bolo v súlade s vývojom v poslednom období a definitívne sa tým potvrdili programová nejednotnosť a vnútrostranícke spory. Liberáli sa ocitli v stave skutočného chaosu.

Lord Rosebery sa 2. júla na stretnutí *Eighty Club* opäť pokúsil upriamiť pozornosť svojich sympatizantov na otázku Snemovne lordov: „*Hovoríte, že nemôžete presadiť niekoľko veľkých tém v rade. Je nejaká téma, ktorá ich zahŕňa a týka sa ich všetkých? Hovorím, že taká existuje. Hovorím, že takou témou je téma dominantného postavenia Snemovne lordov.*“⁶¹⁵ No presne ako v minulosti ani tentoraz svojich najdôležitejších kolegov nepresvedčil. Okrem neho aj John Morley v predvolebnom prejave prednesenom v Manchestri 4. júla, za svoju ústrednú tému prezentoval tradičnú írsku otázku a snahu dosiahnuť pre susedný zelený ostrov samosprávu.⁶¹⁶

Ďalší veľký problém prezentoval Roseberyho hlavný rival, sir William Vernon Harcourt. Iba deň po Morleyho prejave predniesol v Derby reč, z ktorej bolo zrejmé, že upriami na miestne veto na predaj a produkciu alkoholických nápojov.⁶¹⁷

Nezávislý postup popredných liberálov dokladal fragmentáciu strany, pričom slabá autorita vodcu strany a množstvo rozbiehavých prúdov oslabovalo jej pozície v predvolebnom boji i vo voľbách samotných. Navyše sa liberáli prevzatím jednotlivých položiek Newcastelského programu, či už v osobe Morleyho alebo aj Harcourta, vystavovali nebezpečenstvu, že voličov starými požiadavkami deklarovanými ešte počas Gladstoneového vedenia nezaujmu.

Katastrofálnu situáciu naplno ukázali výsledky volieb. Prvá indícia prišla už v prvý deň, 13. júla, keď sa do parlamentu nedostal sám Harcourt. Ako kandidát za Derby ho pri sčítaní predbehli obaja *toryovskí* kandidáti, a tak skončil až na tretom mieste so stratou 291 hlasov na druhého. Bol to obrovský prepad, pretože vo

⁶¹⁵ Stansky, P., *Ambitions and Strategies. The Struggle for the Leadership of the Liberal Party in the 1890s*, Oxford 1964, str. 175.

⁶¹⁶ Hammer, D. A., *John Morley*, Oxford 1968, str. 304.

⁶¹⁷ Gardiner, A. G., *The Life of Sir William Harcourt*, Vol. 2., London 1923, str. 368 – 369.

voľbách roku 1892 v tom istom volebnom obvode vyhral s jednoznačným náskokom 2 000 hlasov. Do parlamentu sa mu však podarilo dostať už 23. júla, keď vyhral voľby vo West Monmouth vo Walese.⁶¹⁸

Vysvetlením tejto porážky v Derby môže byť práve jeho kampaň proti výrobcovi a distribútorovi alkoholu, ktorá medzi verejnosťou nebola práve populárna.⁶¹⁹ Lord Burton, popredný zástupca pivovarníctva totiž charakterizoval Harcourtovu kampaň ako snahu: „*umožniť malej skupine fanatických daňových poplatníkov siahať v každom obvode na zlozvyky a potešenie robotníkov a diktovať im tak spôsob života.*“⁶²⁰

Prekvapujúcou prehrou však katastrofy liberálov nekončili. Celú stranu šokovali správy o neúspechoch jej ďalších popredných členov. Bol medzi nimi dokonca i John Morley, ktorý prehral vo svojej bašte – Newcastli – a do parlamentu sa dostal až pri doplňovacích voľbách v Montrose Burghs vo februári 1896, pričom predtým vážne uvažoval o odchode z politickej scény.⁶²¹ Ďalšími významnými neúspešnými liberálmi boli napríklad Arnold Morley, parlamentný sekretár strany v rokoch 1886 – 1892, či G. J. Shaw-Lefevre prezident rady pre miestnu vládu v poslednom kabinete.⁶²²

No liberáli sa potýkali ešte s jedným obrovským problémom – nedostatkom peňazí. Bolo veľmi náročné a ťažké nájsť bohatých členov strany, ktorí by boli ochotní investovať vlastný kapitál do svojej kampane a jej neistého výsledku. Na druhej strane si pre nedostatok financií miestne liberálne asociácie si nemohli dovoliť podporovať viac ľavicovo orientovaných zástupcov hlavne robotníkov ako boli Ramsey MacDonald alebo Arthur Henderson. Celkovo sa to odzrkadlilo na tom, že liberáli neboli schopní postaviť vlastných kandidátov až v 124 volebných obvodoch. Pre porovnanie, unionisti ich nepostavili iba v desiatich.⁶²³

⁶¹⁸ Stansky, c. d., str. 183.

⁶¹⁹ Fahey, D. M., *Temperance and the Liberal Party – Lord Peel's Report, 1899*, in: *The Journal of British Studies*, Vol. 10, No. 2. (máj 1971), str. 133.

⁶²⁰ Koss, S. E., Asquith, London 1976, str. 43.

⁶²¹ Douglas, R., *The History of the Liberal Party, 1895 – 1970*, London 1971, str. 9.

⁶²² Heyck, T. W., *The Dimensions of British Radicalism. The Case of Ireland, 1874 - 1895*, London 1974, str. 230.

⁶²³ Stansky, P., c. d., str. 178.

V konečnom dôsledku boli všeobecné voľby v roku 1895 najväčšou porážkou od roku 1832. Liberáli dokázali získať iba 177 kresiel, zatiaľ čo konzervatívci na základe výsledkov dostali až 340 kresiel, k čomu sa ale pripočítalo ďalších 71 liberálnych unionistov. Liberálom mohli ešte pomôcť írski poslanci, tí však boli od roku 1890 rozdelení na Parnellitov s 12 kreslami a anti-Parnellitov so 70 kreslami. S ich podporou sa však už nedalo už tak jednoznačne počítať ako v druhej polovici osemdesiatych rokov.⁶²⁴

V celkových číslach tak liberáli so svojimi možnými a nevyspytateľnými spojencami mali 259 kresiel a unionistická koalícia až 411 poslancov, čo jej dávalo pohodlnú väčšinu 152 poslancov. Vzhľadom na stav po voľbách roku 1892 bol tento výsledok obrovským obratom, i keď, pre udalosti posledných rokov, pochopiteľným.

Efekt katastrofálnych výsledkov bol pre stranu ako takú skutočne demoralizujúci. Mnohí si však naplno uvedomovali kde sú korene a príčiny. Jedno z mnohých svedectiev znelo: *„Myslím si, že volanie proti vylúčeniu írskych poslancov z Dolnej snemovne, prijatie takého veľkého množstva bodov do Newcastelského programu, a ich presadzovanie iba v hrubej podobe sú výsledkom straty skutočného vedenia a štátництва a zároveň príčinou nášho obrovského prepadáku. ... Rosebery urobil chybu, že ignoroval Harcourtovu trpezlivosť a schopnosť viesť Dolnú snemovňu. ... Harcourt nielenže urobil podobné omyly ale urobil i iné, na ktoré som narážal vyššie, urobil totiž obrovskú chybu keď v nevhodnom čase zaútočil na záujmy výrobcov a distribútorov alkoholu, čo vyústilo do katastrofy.“*⁶²⁵

Katastrofálna porážka mala niekoľko dôležitých následkov. V prvom rade sa radikáli vedení Labouchereom a Dilkeom pokúsili vytvoriť v rámci NLF kompaktné teleso, tzv. Radikálny výbor (*Radical Committee*), ktorý mal za cieľ presadzovať ich spoločné požiadavky a pretláčať ich cez NLF do parlamentu. Mal byť priamo namierený proti Roseberymu a jeho imperiálnej politike, ktorú presadzoval už od roku 1892. Zatiaľ vak existovala viac-menej iba formálne. Radikáli tak výraznejší úspech dosiahli až v lete 1897, keď sa im podarilo získať kontrolu i nad Národným

⁶²⁴ Gardiner, c. d., str. 372.

⁶²⁵ List sira U. Kay – Shuttlewortha lordovi Spencerovi z 23. júla 1895. Vid' Stansky, P., c. d., str. 179 – 180.

liberálnym klubom (*National Liberal Club, NLC*) a dokázali zvoliť za jeho predsedu Henryho Labouchrea.⁶²⁶

Súčasne boli voľby katalyzátorom vo vzťahu radikálov a liberálov. Radikáli sa čoraz silnejšie domáhali väčšieho podielu na vedení NLF ostrejším presadzovaním svojich požiadaviek v Dolnej snemovni. Za tým účelom sa v auguste 1895 delegácia troch z nich: Henryho Laboucherea, Charlesa Dilkea a Philipa Stanhopea stretla s Williamom Harcourtom a sekretárom strany Tomom Ellisom. No nečinnosť popredných liberálov nakoniec vyprovokovala k definitívnemu sformovaniu Radikálneho výboru v rámci NLF. Na jeho stretnutí 9. marca sa stretlo až 90 poslancov, ktorí deklarovali jasnú požiadavku vyššieho vplyvu radikálneho elementu na činnosť NLF.⁶²⁷

Okrem toho jasne vyjadrili i odpor k agresívnej imperiálnej a zahraničnej politike, čím vlastne vytvorili organizovanú platformu pre tzv. maloangličanstvo (*Little Englanderism*). Tento koncept sa opieral o tradičné gladstoniánske pojmánie zahraničných vzťahov silno determinovaných morálnym presvedčením. Myšlienka rozširovania a zveľad'ovania impéria bola pre nich neprijateľná a nemorálna kvôli svojej útočnosti a výdavkom postihujúcich štátny rozpočet. Preto sa stala nezlučiteľnou s ich väčšinou nábožensky nonkonformným zmýšľaním, ktorého hlavnými témami bola svojpomoc, konštitučná reforma, mier, striedmosť v alkohole a náboženské otázky.⁶²⁸

Imperializmus bol pre nich hanebným a drahým zasahovaním do prirodzených spoločenských a ekonomických podmienok nebritských území, ktoré mohlo byť ospravedlniteľné jedine nejakým vyšším, morálnym poslaním, ale nie vlastným prospechom.⁶²⁹ Naopak, prívržencov takto koncipovanej politiky – imperialistov - tvrdo obviňovali z hurávlástenectva, nacionalizmu, ba dokonca až militarizmu.

Idea mieru a až romantického práva národov na vlastné sebaurčenie kopírovala liberálnu politiku počas celého Gladstoneovho pôsobenia. Jej najmarkantnejším

⁶²⁶ Emy, H. V., *Liberals, Radicals and Social Politics, 1892 – 1914*, Cambridge 1973, str. 65 – 66.

⁶²⁷ Matthew, H. C. G., *Liberal imperialists. The ideas and policy of a post-Gladstonian Élite*, Oxford 1973, str. 26.

⁶²⁸ Auld, J. W., *The Liberal pro-Boers*, in: *The Journal of British Studies*, Vol. 14, No. 2. (máj 1975), str. 97.

⁶²⁹ Hammer, D. A. John Morley, str. 311.

dôkazom boli jasne morálne zdôvodnené kampane proti tzv. bulharským hrôzám,⁶³⁰ za írsku samosprávu ale i proti Roseberyho zahraničnej politike v rokoch 1892 – 1895. Ostáva tak skutočnou iróniou dejín, že práve Gladstoneova vláda okupovala jedno z najkľúčovejších území impéria - Egypt. Tu je ale nutné dodať, že Gladstone a mnoho jeho prívržencov v Liberálnej strane chceli opustiť túto krajinu pri najbližšej novej príležitosti, v čom im ale zabránil lord Rosebery.

Po Gladstoneovom odchode sa skupina maloangličanov ostro postavila proti Roseberyho imperiálnej politike. Na jej čele stáli radikáli ako Labouchere, Stanhope, Lawson či Dilke, ale i skutoční dedičia a nositelia gladstoniánskych princípov ako Morley a Harcourt.⁶³¹ Radikálny výbor a maloangličanstvo boli veľmi úzko prepojené, no nekryli sa úplne a aj mnoho radových liberálov sympatizovalo s maloangličanstvom, a to i napriek tomu, že sa nestotožňovali s radikalizmom svojich kolegov. A naopak, dokonca nezanedbateľné množstvo nonkonformných radikálov, hlavne mladých, sympatizovalo s Roseberyho imperializmom. Tento vývoj následne výrazne prispel k eskalácii konfliktov vo vnútri Liberálnej strany, pretože boj o koncepciu zahraničnej a koloniálnej politiky práve vrcholil. No ešte predtým bolo nevyhnutné nejakým spôsobom narovnať vzťah radikálov a zvyšku strany.

Vo vzťahu medzi radikálmi a liberálmi na úrovni NLF došlo k výraznému posunu v lete 1896. Zmenu sa radikálom podarilo presadiť na jej výročnom stretnutí a týkala sa systému výberu kandidátov a ich voľby do Výkonného výboru NLF. Bola ustanovená zásada povinnej abdikácie tých troch členov výboru, ktorí sa na jeho jednaniach v uplynulom roku zúčastnili najmenej. Navyše mesiac pred voľbou nových členov Výkonného výboru Valným zhromaždením sa mala kandidátska listina posielat' jednotlivým miestnym liberálnym asociáciám, aby ju doplnili o svojich kandidátov.⁶³² Takto radikalizmus, zastúpený najmä na komunálnej úrovni, dostal výraznejší vplyv na dianie v masovej NLF. Voľby roku 1895 dali podnet na organizačnú zmenu v rámci inštitúcie zoskupujúcej širší liberálny elektorát. Zmena v konečnom dôsledku znamenala prerod Výkonného výboru NLF z elitárskeho orgánu na orgán, v ktorom mali zastúpenie vplyvní finanční mecenáši strany a federácie ako

⁶³⁰ Vid' vyššie, str. 6 – 7.

⁶³¹ Auld, J. W., c. d., str. 78 – 101.

⁶³² Emy, H. V., c. d., str. 76.

Robert Spence Watson alebo sir James Kitson,⁶³³ ale i relatívne neznáme postavy regionálnej politiky,⁶³⁴ čo bolo dôležité vzhľadom na prerod, ktorým liberáli počas generačnej výmeny v deväťdesiatych rokoch 19. storočia prechádzali. Takýto skok však bol možný len po katastrofe, akou boli voľby v lete 1895.

No zmeny nemali dopad iba na stranu v širšom meradle, ale priamo ovplyvnili, ba ešte viac vyostрили, vzťahy medzi jej poprednými predstaviteľmi. Takmer okamžite po voľbách sa Harcourt pokúsil vymanévrovať lorda Roseberyho z pozície oficiálneho vodcu strany, no jeho pokus stroskotal na rozhodnom odpore liberálnych *peerov* a Roseberyho prívržencov. Celá aféra však priliala olej do rozhoreného ohňa osobnej nevraživosti. V nasledujúcom období si viacerí bývalí členovia kabinetu uvedomili, že stav stáleho nepriateľstva, ktorý trval medzi Harcourtom a Roseberym je pre stranu zničujúci a pokúsili sa oboch rivalov uzmiert'. V tejto iniciatíve sa dokonca angažoval i Gladstone, no všetci zúčastnení museli nakoniec priznať, že akýkoľvek pokus na uzmiernenie je vopred odsúdený na neúspech.⁶³⁵

No napriek veľmi napätým osobným vzťahom sa politickej špičke liberálov pomerne rýchlo podarilo ujednotiť na koncepcii opozičnej politiky. Bolo prekvapujúce, že táto zhoda prevládala i v otázkach zahraničnej politiky. Netradične jednotný front liberálov kritizoval postoj Salisburyho kabinetu v otázkach Venezuely,⁶³⁶ expedície do Sudánu, ba dokonca sám lord Spencer, bývalý minister pre námorníctvo, odmietal kabinetom navrhovaný námorný rozpočet ako príliš vysoký. V domácej politike Liberáli definitívne zavrhl Newcastlelský program ako celok a otázku írskych samosprávy. Naviac sa im podarilo dotlačiť kabinet aby, zanechal práve prejednávaný návrh školského zákona (*Education Bill*). Mohlo sa zdať, že strana sa zotavuje z obdobia veľkých prehier a čoskoro nastúpi nový kurz, no realita mala byť

⁶³³ KITSON, Sir James (1835-1911). Oceliar a prezident NLF, a teda i predseda jej Výkonného výboru v rokoch 1886 – 1890, vo funkcii ho vystriedal Robert Spence Watson, v ktorej zotrval až do roku 1902, kedy ho nahradil Augustine Birrell.

⁶³⁴ Emy, H. V., c. d., str. 74 – 77.

⁶³⁵ Stansky, P., c. d., str. 180 – 199.

⁶³⁶ Išlo o hraničný spor medzi Venezuelou a Britskou Guayanou vlečúci sa už od štyridsiatych rokov 19. storočia. Venezuela neprijala kompromisné riešenie Británie na rozdelenie sporného územia, podľa ktorého by jeho väčšina pripadla Británii a požadovala preto arbitráž vedenú USA. Británia zas odmietala arbitráž. Zložitá situácia nakoniec vyústila do sporu medzi Britániou a USA, v ktorom nakoniec Británia ustúpila a podrobila sa arbitráži. Tá nakoniec roku 1897 priznala väčšinu sporného územia Británii, s tým že boli uchránené záujmy USA vo Venezuele. Vid' Opatrný, J., Prúplav dvou oceánů, Praha 1979, str. 106 – 108. Hlavným zástancom arbitráže bol Harcourt. Vid' Gardiner, A. G., c. d., str. 395 – 404.

celkom iná.⁶³⁷ Momentálne iba chýbali veľké konfliktné témy, ktoré by preverili pevnosť liberálov. Okrem toho strane naďalej chýbal jednotný konštruktívny program, ktorým by sa cielene riadila. Preto všetky otázky, v ktorých v tomto období našli jej predstavitelia zhodu boli iba reakciou na riešenia Salisburyho unionistického kabinetu, teda iba vymedzením sa voči jeho politike bez širšieho stranického konsenzu. To im zatiaľ jednoznačne uľahčovalo zložitú situáciu a cestu k dohode na jednotlivých problémoch medzi sebou navzájom.

Obdobie zdanlivej konsolidácie prerušil problém, ktorý sa opäť príznačne týkal zahraničnej politiky. Spory vo vedení i celej strane sa znovu naplno rozohoreli. Irónia dejín ukázala svoju výsmešnú tvár, keď impulz pochádzajúci od Gladstonea viedol k Roseberyho rezignácii.

Spornou oblasťou sa stalo Arménsko a masakry jeho obyvateľov v polovici deväťdesiatych rokov 19. storočia. Napriek ťažkej zahranično-politickej situácii Gladstone, ktorý bol už na zaslúženom odpočinku došiel na začiatku januára 1896 k presvedčeniu, že premiér Salisbury by nemal prihliadať na reakcie ostatných veľmocí, najmä Ruska a Francúzska, a v prípade ich nesúhlasu so zásahom proti Osmanskej ríši by mal prikročiť k samostatnej akcii Británie. V tejto nereálnej predstave ho výrazne podporovali poprední liberáli ako James Bryce a John Morley.⁶³⁸

Gladstoneov postoj k celému problému nebol a ani nemohol byť pre verejnosť prekvapením. Pozície, ktoré zastával v minulosti k bulharskej otázke aktuálnej na konci sedemdesiatych rokov, alebo i k írskemu samospráve napovedali mnoho. Jeho presvedčenie o právach národov na vlastné sebaurčenie sa v prípade Arménov, tak ako i v prípade Bulharov pred dvoma desaťročiami, spájalo s morálnym presvedčením o povinnosti pomôcť masakrovaným kresťanom. Podľa neho dávali uvedené okolnosti Británii právo na tvrdý zásah voči Osmanskej ríši bez ohľadu na medzinárodnú situáciu a prípadné zahraničnopolitické komplikácie. V prípade, že by veľmoci odmietli zásah prevzali by tak v jeho očiach zodpovednosť za masakry Arménov.

⁶³⁷ Stansky, c. d., str. 201.

⁶³⁸ Gardiner, A. G., c. d., str. 412 – 416.

Lord Rosebery pochopil zložitost' situácie markíza Salisburyho a dobre si uvedomoval nemožnosť zákroku aký požadoval Gladstone, pretože podobná akcia by znamenala silné narušenie statutu quo vo východnej otázke, čo mohlo vyvolať i európsky konflikt.

Na postojoch veľmocí nič nezmenili ani nasledujúce udalosti. Dvadsiateho šiesteho augusta 1896 zaútočila Arménska revolučná federácia na Osmanskú banku v Galate.⁶³⁹ Odpoveď na seba nedala dlho čakať a rozpútalo sa ďalšie kolo násilností a vraždenia. Markíz Salisbury sa síce naďalej snažil presvedčiť ostatné veľmoci k spoločnému zásahu - dokonca sa pokúsil spoločne s kráľovnou Viktóriou o tom presvedčiť cára Mikuláša II. počas jeho návštevy v Balmorale⁶⁴⁰ – ale jeho námaha vyšla nazmar.⁶⁴¹

V tomto momente sa do krízy ešte viac oprel Gladstone. Dvadsiateho štvrtého septembra vystúpil v Liverpoole pred verejnosť s prejavom, pri ktorom otvorene žiadal vyhostenie osmanského veľvyslanca z Británie a následnú vojenskú akciu proti Konštantínopolu, a to bez ohľadu na postoje a reakcie ostatných veľmocí.⁶⁴²

Zásah starého pána výrazne skomplikoval Roseberyho postavenie v Liberálnej strane. Rosebery mal síce výraznú podporu v lordovi Kimberlym a lordovi Riponovi, v dvoch významných členoch predchádzajúcej vlády, no na druhej strane Gladstone ako bývalá dlhoročná hlava liberálov, ktorého navyše otvorene podporoval i malongličanský list *Daily Chronicle* považujúci Roseberyho pôsobenie vo vedení strany za katastrofu,⁶⁴³ sa týmto prejavom otvorene postavil proti vtedajšiemu vodcovi strany. Gladstoneov krok znamenal mnoho pre budúci vývoj; poskytol totiž politické útočisko kritikom a odporcom Roseberyho imperiálnej politiky z radov Radikálneho výboru, ale i iným jeho oponentom. Patrila k nim i práve v tejto dobe sa formujúca skupina tzv. Pokrokových (*Forwards*), ktorí náležali v rámci strany k liberálom Gladstoniánskeho typu. Práve ich základný postoj, v ktorom odmietali kontinuitu

⁶³⁹ Mestská štvrť v Istambule.

⁶⁴⁰ Kráľovský hrad v škótskom Aberdeenshire, obľúbené sídlo kráľovnej Viktórie.

⁶⁴¹ Stansky, P., c. d., str. 206.

⁶⁴² Jenkins, R., Gladstone, Praha 2000, str. 492.

⁶⁴³ Stansky, P., c. d., str. 209.

imperióalnej politiky výrazne ublížil Liberálnej strane tým, že z nej pred voličmi urobil, hlavne počas počiatočných fáz Búrskej vojny, nevlasteneckú stranu.⁶⁴⁴

Z viac-menej nevinného verejného Gladstoneovho útoku na Salisburyho zahraničnú politiku sa tak stal otvorený výpad proti Roseberyho, už i tak rozkolísanej, straníckej autorite. On sám si to dobre uvedomoval a i preto už 6. októbra 1896 rezignoval z postu oficiálnej hlavy Liberálnej strany, pričom ako dôvod vo svojom rezignačnom liste uviedol nedostatok „jednoznačnej podpory“.⁶⁴⁵

Pre mnohých to bol šokujúci a prekvapujúci krok. Ba diferencovane sa k nemu postavili i Roseberyho prívrženci. Zatiaľ čo lord Ripon jeho konanie do istej miery schvaľoval ako jediné možné v komplikovanej situácii tak, Asquith ho označil za „sebecké“.⁶⁴⁶

K jeho demisii sa s rezervou postavila väčšina jeho podporovateľov z kruhov mladej, nastupujúcej generácie. K Roseberyho kritike sa dokonca pridali i lord Spencer. V prvom rade považoval jeho rezignáciu kvôli Arménsku za chybu, ktorá oslabí medzinárodné postavenie Británie. V druhom rade mu vyčítali, že zanechal vlastnú stranu v chaose, bez oficiálneho vodcu a bez riešenia krízy, ktorá liberálov v posledných rokoch postihla i vďaka jeho komplikovanému vzťahu s Harcourtom.⁶⁴⁷

Z Roseberyho konania sa však dalo predpokladať, že ústup z čelnej straníckej pozície nepovažoval za definitívny a pokúsi sa o návrat v najbližšom možnom čase, len čo sa oslabia hlasy proti jeho osobe, ktoré sa ozývali už od roku 1892 v podobe odporu voči jeho koncepcii zahraničnej politiky.

Po demisii lorda Roseberyho sa horúcim kandidátom na vodcu Liberálnej strany stal jeho najväčší protivník - William Harcourt, i keď si samotný Rosebery želal aby ho nahradil Asquith.⁶⁴⁸ Nakoniec ale pozícia predsedu strany ostala prázdna až do februára 1899, pričom sa oficiálne na ňu Harcourt ani nikdy nedostal. Rozhodovanie o budúcom vodcovi bolo celostraníckou záležitosťou a na konci roku 1896 výrazne zamestnalo Liberálov.

⁶⁴⁴ Matthew H. C. G., c. d., str. 26.

⁶⁴⁵ Tamtiež, str. 21. Citované v Lord Crewe, II, London 1931, str. 523 – 524.

⁶⁴⁶ Tamtiež, str. 22.

⁶⁴⁷ Stansky, P., c. d., str. 219.

⁶⁴⁸ V liste z 9. októbra mu napísal: „*Dúfam, že ma onedlho nahradíš.*“ Jenkins, R., Asquith, London 1964, str. 107; tiež viď Koss, S. E. c. d., str. 43.

Na chvíľu sa dokonca objavili úvahy o návrate Gladstonea z dôchodku do čela rozdelenej strany. Tentoraz sa však jeho druhý návrat nekonal, a to najmä kvôli už skutočne vysokému veku – mal 87 rokov – a zlému zdravotnému stavu.⁶⁴⁹ Zdalo sa, že strana si zvolí za na svoje čelo Harcourta, ktorý bol po Roseberyho odchode vzhľadom na svoju pozíciu v poslednom liberálnom kabinete ale i v strane jediným silným kandidátom.

Bol tu ale veľký problém. A bol ním práve sám William Harcourt. Presne ako lord Rosebery nemal jednoznačnú podporu a jeho voľba mohla znamenať pre liberálov ďalšie obdobie nepokoja a vnútrostraníckych bojov medzi ním, jeho prívržencami a jeho odporcami, ktorých nebolo málo. Harcourt nebol akceptovateľný nielen pre Roseberyho priateľov, ale i pre mnohých radových Liberálov a radikálov, čo sa nakoniec ukázalo i počas volieb v lete 1895. Z bývalých kolegov z kabinetu mal bezvýhradnú podporu iba v jedinej osobe – Johnovi Morleym.⁶⁵⁰

Šalamúnske riešenie, ktoré malo predísť nežiadúcim udalostiam, ďalšiemu drobeniu síl strany a jej jednoty nakoniec priniesol prezident NLF - Robert Spence Watson.⁶⁵¹ Prišiel z teórie, že v prípade ak je strana v opozícii a jej doterajší vodca, ktorý bol v predošlom období premiérom, rezignuje, tak nie je potrebné, aby si liberáli zvolili oficiálnu hlavu strany, ale postačí, ak si len zvolia svojich vodcov v Dolnej snemovni a v Snemovni lordov. Pritom vychádzal z precedensu z roku 1875, keď rezignoval Gladstone a markíz Hartington bol zvolený vodcom liberálov iba v Dolnej snemovni a nie predsedom celej strany.⁶⁵² Navyše za takýto postup sa prihovárал i fakt, že toto bola i bežná metóda konzervatívcov. Liberáli tak nakoniec v decembri zvolili Harcourta za svojho vodcu v Dolnej snemovni a v januári potvrdili liberálni *peerovia* za svojho lídra lorda Kimberleyho. Strana sa tak vyhla jednoznačnej a v tej dobe nebezpečnej oficiálnej voľbe.⁶⁵³ No napriek tomu Harcourt, vzhľadom na dôležitosť svojej pozície v Dolnej snemovni a jej postavenie v legislatívnom procese,

⁶⁴⁹ Douglas, R., c. d., str. 19.

⁶⁵⁰ Gardiner, A. G., c. d., str. 421 – 479.

⁶⁵¹ WATSON, Robert Spence (1837 - 1911). Popredná postava liberálov v severoanglickom Newcastle. Prezident NLF v rokoch 1890 – 1902. Nikdy nevstúpil do parlamentu jako poslanec.

⁶⁵² Stansky, P., c. d., str. 225 – 226.

⁶⁵³ Wilson, J., A Life of sir Campbell – Bannerman, London 1973, str. 262.

automaticky nastúpil na miesto lorda Rosebeyho ako vodca Liberálnej strany, de facto.

Watsonovo navrhované riešenie bolo nevyhnutným úskokom pred jednoznačnou a komplikovanou voľbou. Jeho nevyhnutnosť podčiarkoval i problém, ktorý bol síce zastretý komplikáciami okolo zahraničnej politiky Británie, no bol o to nebezpečnejší pretože sa odohrával v samotnom zázemí Liberálnej strany.

Na jeseň 1896 vzbĺkli spory medzi NLF ako masovou organizáciou zastrešujúcou miestne liberálne asociácie a Ústrednou liberálnou asociáciou (*Liberal Central Association*, skrátene *LCA*), ktorá bola vlastne úradom parlamentného sekretára strany, ktorý de facto riadil jej oficiálny parlamentný život. Medzi hlavné úlohy LCA patrilo usmerňovanie jednotlivých miestnych liberálnych asociácií pri výbere svojich kandidátov do parlamentu a ich následné materiálne a organizačné zabezpečenie, keďže LCA mala pod kontrolou väčšinu fondov liberálov. Problémom ale bolo, že svojimi právomocami samozrejme výrazne zasahovala do konkrétnej komunálnej politiky.⁶⁵⁴

Naznačená dvojkoľajnosť pri riadení a následnom programovom ukotvení miestnych liberálnych asociácií bola častým predmetom kritiky. Komplikácie vo vzťahu NLF a LCA prichádzali akonáhle NLF prijala nejaký princíp, alebo sa vymedzila voči istému postoju svojich popredných parlamentných predstaviteľov. Fakt, že NLF si osvojila nejaký postup ešte neznamenal, že mu strana priradí parlamentnú prioritu a prijme ho i LCA a začne ho presadzovať v Dolnej snemovni. Tento úrad riadiaci parlamentné konanie liberálov sa správal so značnou mierou nezávislosti, čo v období vnútrostraníckeho vrenia iba prilievalo olej do ohňa.

Do istej miery sa dá povedať, že i tu môžeme hľadať jednu z príčin zlyhania Roseberyho predsedníctva a Harcourtovho neoficiálneho vodcovstva. Obaja boli totiž príliš úzko spojení s výlučne parlamentným prostredím, čo bolo prejavom istého druhu elitárstva úzko sprevádzaným stratou kontaktu s najnižšími no pre politickú stranu najpodstatnejšími zložkami strany – miestnymi asociáciami a radovým členstvom.⁶⁵⁵ Bol to pomerne veľký rozdiel v porovnaní s Gladstoneom, ktorý sa

⁶⁵⁴ Emy, H. V. c. d., str. 71 – 73.

⁶⁵⁵ Bernstein, G. L., Sir Henry Campbell – Bannerman and the Liberal Imperialists, in: *The Journal of British Studies*, Vol. 23., No. 1. (jeseň 1983), str. 107.

pokúšal udržať čo najužší kontakt s NLF, jej predstaviteľmi i konkrétnymi miestnymi asociáciami,⁶⁵⁶ čoho dokladom bol i nešťastný Newcastelský program, ktorý dal partikulárnym záujmom zastúpeným v NLF až príliš veľký priestor.

Neradostný stav aký z toho vyplýval sa ukázal nielen vo voľbách 1895, ale i v tom, že kríza naďalej pokračovala. Strana mala čoraz väčšie problémy získať na svoju stranu bohatých prispievateľov do svojich fondov a dostávala sa tak do čoraz väčších organizačných problémov. Ako príklad môže poslúžiť tvrdenie Lloyda Georgea, ktorý povedal, že 90 % waleských poslancov nemá zázemie v žiadnej miestnej liberálnej asociácii. Okrem toho Škótska liberálna asociácia (*Scottish Liberal Association*, skrátene *SLA*), ktorej predsedal Ronald Crauford Munro Ferguson⁶⁵⁷ bola výlučne titulárnou organizáciou. Navyše, zázemie liberálov v Škótsku výrazne komplikovali spory medzi radikálnym Glasgowom a *whigovským* Edinburghom. V tejto situácii absencia centrálnej liberálnej organizácie výrazne znižovali efektivitu strany.⁶⁵⁸ Celá situácia je o to hrozivejšia ak si uvedomíme fakt, že práve Škótsko a Wales boli skutočnými baštami Britského parlamentného liberalizmu. Ten sa v samotnom Anglicku obmedzoval iba na severné Anglicko s centrom v Newcastli, na Yorkshire a na isté ohraničené oblasti vo východnom Anglicku, Cornwalle a Devone.⁶⁵⁹

V takto neradostnom stave zdedil Harcourt stranu po Roseberyho rezignácii. Bola by však chyba pripisovať zodpovednosť za katastrofálny stav výlučne bývalému vodcovi liberálov. Nemalý podiel na neutešenom stave mal už Gladstone, ktorý prisudzoval NLF prílišnú dôležitosť. Bez viny nebol ale ani nový vodca, Harcourt, pretože jeho neutíchajúce spory s Roseberym iba dopomohli k roztriešteniu Liberálnych síl a čiastočnej strate autority a dôveryhodnosti popredných postáv strany.

⁶⁵⁶ Emy, H. V., c. d., str. 89.

⁶⁵⁷ FERGUSON, Ronald Crauford Munro (1860 - 1934). Jeden z najbližších spolupracovníkov lorda Roseberyho a v rokoch 1892 – 1894 jeho súkromný sekretár na ministerstve zahraničia. V roku 1920 sa stal prvým vikomtom Novarom, v rokoch 1914 – 1920 bol guvernérom Austrálie a v rokoch 1922 – 24 ministrom pre Škótsko v konzervatívnej vláde. Umrel roku 1934. Vid' Hammer, D. A., *Liberal Politics in the Age of Gladstone and Rosebery. A Study in Leadership and Policy*, Oxford 1972, str. 340.

⁶⁵⁸ Emy, H. V., c. d., str. 80 – 81.

⁶⁵⁹ Searle, G. R., *The Liberal Party. Triumph and Disintegration, 1886 – 1929*, London 1993, str. 39.

Zlá situácia v strane sa tak prejavila i na vzťahu medzi masovým členstvom a vedením tentoraz vyjadrenom v napätí medzi jej dvoma hlavnými orgánmi - NLF a LCA.

William Harcourt sa ujal svojej novej, i keď neoficiálnej, úlohy na konci roku 1896. Zhostil sa jej s entuziazmom, hlavne čo sa týka vystupovania v Dolnej snemovni, pričom však zanedbával verejné vystúpenia a nechával ich na svojich kolegov z popredných opozičných lavíc. Rosebery naopak, napriek rezignácii sa nehodlal stiahnuť z verejného života a bičoval verejnú mienku či už častými verejnými prejavmi alebo vystupovaním v Snemovni lordov.⁶⁶⁰

Harcourtove pôsobenie na novej pozícii skalili dve udalosti, ktoré mali pre neho nedozierné následky a pre stranu znamenali ďalšiu zmenu vo vedení. Pre Liberálov v deväťdesiatych rokoch je príznačné, že kríza sa opäť veľmi úzko týkala zahraničnej politiky Británie. Neschopnosť dohodnúť sa o jej jednotnom kurze vyvierala na jednej strane z liberálnych a radikálnych tradícií nezasahovania do krízou postihnutých oblastí ak priamo nie sú ohrozené morálne princípy a ľudské práva a na strane druhej z nutnosti nového aktívneho prístupu k zahraničnej a koloniálnej politike aký presadzoval lord Rosebery a niekoľko jeho nasledovníkov.

Je však iróniou, že Harcourta v otázke južnej Afriky ani nezrazila rozdielnosť názorov v rámci strany ako jeho neschopnosť priamejšej, efektívnejšej a jednoznačnejšej akcie proti unionistickému kabinetu a menovite proti Josephovi Chamberlainovi, ktorý v tej dobe zastával post ministra kolónií. Harcourtovi to zničilo reputáciu a podkopalo autoritu do tej miery, že viac nebolo možné, aby na prelome rokov 1898 a 1899 naďalej ostal ústrednou postavou Liberálov. Celá záležitosť bola o to delikátnejšia, že strana sa obrátila proti jednému zo svojich vplyvných a štedrých dobrodincom – Cecilovi Rhodesovi.

Krízu vyvolal tzv. Jamesonov vpád (*Jameson Raid*) do Transvaalu koncom decembra 1895.⁶⁶¹ Celá strana, snád' okrem lorda Roseberyho a jeho

⁶⁶⁰ Stansky, P., c. d., str. 232.

⁶⁶¹ Dvadsiateho deviateho decembra 1895 vpadla jednotka 600 ozbrojených mužov pod vedením dr. Jamesona do Transvaalu z Britského Bečuánska, ktoré bolo pod kontrolou Rhodesovej Spoločnosti Britskej južnej Afriky, za účelom vyvolania povstania tzv. *uitlanderov* – druhoradých občanov búrskeho republiky prevažne britského pôvodu – proti búrskej vláde. Vpád skončil neúspechom, keď už 2. januára boli Briti obkľúčení a zajatí. Nemecký cisár Wilhelm II. Poslal prezidentovi Krugerovi blahoprajný telegram, ktorý prudko rozvíril medzinárodnú situáciu. Vodca vpádu, dr. Jameson bol deportovaný do Británie, kde sa s ním odohral súd.

prívržencov, sa postavila proti Jamesonovej akcii. Skutočným problémom sa ale stala otázka kto za ním stál a kto mal prebrať plnú politickú zodpovednosť. Spočiatku vládlo presvedčenie, že dr. Jameson spolu s Cecilom Rhodesom konali nezávisle na ministerstve zahraničia, no postupne sa postoj liberálov začal meniť a nakoniec prevládlo presvedčenie o Chamberlainovej zainteresovanosti v celej záležitosti.⁶⁶² Lord Rosebery sa v tejto otázke príliš neangažoval. Na jednej strane síce zdieľal názor o Chamberlainovej účasti na vpáde, no na strane druhej bol presvedčený o správnosti tohto kroku. Spolu s ním podobný postoj zastávali i jeho prívrženci.⁶⁶³ Skutočným problémom však ostal Harcourt, ktorý otvorene odmietal obvinenia padajúce z liberálnych radov na hlavu ministra kolónií.⁶⁶⁴

Naopak Harcourt zastával celkom jednoznačný postoj k Cecilovi Rhodesovi, o ktorom bol presvedčený, že stál za celým vpádom, a preto požadoval, aby práve on prevzal plnú politickú zodpovednosť. Neobmäkčil ho ani fakt, že sám Rhodes sa považoval za liberála a prispieval do straníckej pokladnice, a to nie zanedbateľnými sumami. Napríklad ešte roku 1891, prostredníctvom sekretára NLF a v tej dobe zároveň i LCA Francisa Schnadhorsta,⁶⁶⁵ poskytol sumu 5 000 libier šterlingov.⁶⁶⁶

Už od samého začiatku bola celá aféra silno poznačená medzinárodnými komplikáciami, a preto mala veľkú výbušnosť. Z toho dôvodu takmer okamžite, na začiatku roku 1896, Chamberlain ohlásil vyšetrowanie kráľovskej komisie, ktorého účelom bolo objasnenie celej záležitosti. Neskôr však svoj postoj čiastočne korigoval a oznámil, že vyšetrowanie bude viesť už iba parlamentná komisia, ktorá však nemôže zasadiť skôr ako sa skončí proces s dr. Jamesonom.⁶⁶⁷

Ten sa však začal až po vyše pol roku, 20. júla 1896, a jeho verdikt bol viacmenej symbolický. V tomto prípade môžeme porovnať dva rozsudky, ktoré padli na dvoch rôznych miestach a v dvoch rôznych časoch, pretože súdny proces s dr. Jamesonom sa neodohrával iba v Londýne, ale v neprítomnosti i v Pretórii. A zatiaľ čo v hlavnom meste Transvaalu padol rozsudok už 27. apríla 1896 a znel

⁶⁶² Gardiner, A. G., c. d., str. 386 – 388.

⁶⁶³ Haldane, R. B., *An Autobiography*, London 1929, str. 135 – 136.

⁶⁶⁴ Jenkins, R., *Asquith*, str. 112.

⁶⁶⁵ Z oboch postov rezignoval roku 1893. Douglas, R., c. d., str. 14.

⁶⁶⁶ Wilson, J., c. d., str. 277.

⁶⁶⁷ Jay, R., *Joseph Chamberlain. A Political Study*, Oxford 1981, str. 207.

nekompromisne: trest smrti, tak v Londýne sa proces skončil až koncom júla a rozsudok znel veľmi mierne: pätnásťmesačná väzba.⁶⁶⁸

Na tomto markantnom rozdiel je jasne vidieť do akej miery bola Jamesonovi a jeho kumpánom naklonené politická špička i verejná mienka v Británii. A to platí i vtedy ak vezmeme do úvahy, že v Pretórii boli oba tieto fenomény voči nim silno zaujaté.

Ešte vo februári 1896 bol Chamberlain skutočným národným hrdinom, no postupne sa stal v očiach väčšiny liberálov hlavným podozrivým a pred obvineniami sa začal brániť argumentmi o „*národných záujmoch*“ a „*štátnych dôvodoch*“.⁶⁶⁹

Napriek tomu, bolo 30. júla 1896 kabinetom iniciované parlamentné vyšetrovanie a menovanie vyšetrojúcej komisie. Je však prekvapujúce, že jedným z jej členov mal byť i jeden z hlavných podozrivých celej aféry – sám minister kolónií. Jeho postavenie v rámci vyšetrovacej komisie sa odvíjalo od stále dôverčivého a priateľského Harcourtovho vzťahu k nemu. Vodca liberálov mu naozaj veril a i preto ho dokonca požiadal, aby komisii predsedal: „.... *v súlade s tým, že zodpovední ministri by mali predsedáť vyšetrovaniam, a aj preto aby materiály ministerstva kolónií boli k dispozícii komisii*“.⁶⁷⁰ Chamberlain to odmietol a naopak ponúkol predsedníctvo v komisii práve Harcourtovi.

Bolo pre neho viac ako výhodné, aby tento liberál, ktorý mu bol priateľsky naklonený a bránil ho pred vlastnou stranou a ktorý bol navyše vodcom opozície v Dolnej snemovni stál na čele komisie, hlavne keď sa v nej malo rozhodovať i o Chamberlainovej zainteresovanosti v celej záležitosti. Okrem týchto dvoch hlavných protagonistov boli jej členmi ešte ďalší štyria členovia Liberálnej strany: John Ellis,⁶⁷¹ Henry Campbell – Bannerman, radikál Henry Labouchere a Sydney Buxton, ktorý ako lord Rosebery obraňoval Chamberlaina i ministerstvo. Ďalej bol v nej zástupca írskych nacionalistov, Blake, a ďalších osem unionistov. Medzi najvplyvnejších patrili Michael Hicks Beach a George Wyndham.⁶⁷²

⁶⁶⁸ Gardiner, A. G., c. d., str. 388 – 395.

⁶⁶⁹ Stansky, P., c. d., str. 243.

⁶⁷⁰ Gardiner, A. G., c. d., str. 394.

⁶⁷¹ ELLIS, John (1841 - 1910). Poslanec za Rushcliffe v rokoch 1885 – 1910. Hammer, D. A., *Liberal Politics . . .*, str. 339.

⁶⁷² Wilson, J., c. d., str. 267.

No priet'ahy pokračovali ďalej, a tak sa komisia bola schopná stretnúť až na jeseň 1896, vyšetovanie začať až vo februári 1897⁶⁷³ a správu parlamentu predložiť až rok a pol po Jamesovom vpáde, v júli 1897. Jej práca bola naviac spochybnená jej samotnými členmi. Najprv Labouchreom a nakoniec Írom Blakeom, ktorý dokonca rezignoval na členstvo v nej a odmietol sa podieľať na konečnej správe kvôli „neúplnosti vyšetovania.“⁶⁷⁴

Skutočným Harcourtovým cieľom bolo odsúdiť Rhodesa bez ohľadu na straníctvo a národné záujmy: „*Myslím, že náležitý a správny trest za taký útok [Jameson Raid – P. S.] bude jasné stigma dané parlamentom, ktoré bude pre neho neľútostným znakom.*“⁶⁷⁵ Dá sa teda povedať, že mu šlo v prvom rade o oficiálne politické odsúdenie Rhodesa a jeho konania nielen pred britskou verejnou mienkou ale i v rámci zahraničnopolitickej situácie.

Nakoniec komisia uverejnila záverečnú správu 13. júla 1897, v ktorej celkom jednoznačne odsúdila Cecila Rhodesa a jeho angažovanie sa v celej záležitosti. No pre liberálov, a ani pre Harcourta púhe uverejnenie správy nestačilo, a preto presadili o nej diskusiu v parlamente. Tá prebehla takmer o dva týždne, 26. júla a pre Harcourta znamenala katastrofu. Zjednotení radikáli v čele s Labouchereom a Stanhopeom odsúdili a spochybnili správu a odsúdili dokument, ktorého bol sám autorom a ktorý podpísali ich stranícki kolegovia v komisii.

No najväčšou katastrofou pre neho bol Chamberlainov prejav, v ktorom celkom otvorene vyjadril vieru, že Rhodes nespáchal nič, čo by sa odzrkadlilo na jeho dôveryhodnosti.⁶⁷⁶ Tým ho pred parlamentom v plnej miere ospravedlnil, čím úplne zničil význam ročnej práce komisie. Harcourt bol už definitívne spojený s obranou ministra kolónií a v tejto chvíli už bolo pre neho nemožné cúvnuť, no pre mnoho liberálov to bola prisilná káva. Odrazilo sa to i v samotnom hlasovaní o správe. Vláda zvíťazila s veľkou prevahou 304 : 77 hlasov. Liberáli boli skutočne znechutení vlastným vedením: len 55 z nich hlasovalo v súlade s Harcourtom a podporilo

⁶⁷³ Koss, S., c. d., str. 47.

⁶⁷⁴ Stansky, P., c. d., str. 243.

⁶⁷⁵ Z listu Harcourta Josephovi Chamberlainovi z 15. júna 1897. Citované v Gardiner, A. G., c. d., str. 431.

⁶⁷⁶ Wilson, J., c. d., str. 273.

vládu, 33 bolo proti, no čo bolo oveľa závažnejšie, ďalších 30 sa hlasovania zdržalo.⁶⁷⁷

Harcourt svojím pôsobením v komisii, svojou obranou Chamberlaina a záverečnej správy, ktorá bola nakoniec sama spochybnená ministrom kolónií stratil dôveru mnohých liberálov a jeho pôsobenie v strane na poste jej faktického vodcu stratilo opodstatnenie. Zdiskreditoval sa, pretože nedokázal využiť jedinečnú príležitosť na silný útok voči kabinetu, zdiskreditoval sa, pretože ju v rozpore s väčšinovým straníckym názorom obhajoval.

Vzhľadom na jeho zlyhanie začali sa objavovať i hlasy na ďalšiu výmenu na poste vodcu opozície. Najväznejší podnet prišiel z *Home Counties Liberal Federation*,⁶⁷⁸ ktorá v novembri 1897 otvorene vyzývala NLF aby zaujala konkrétny postoj k otázke vedenia strany. Podobnú pozíciu zastával vo februári 1898 i Munro Ferguson, keď rezignoval v prospech Roseberyho z postu predsedu Škótskej liberálnej federácie, čo sa všeobecne interpretovalo aj ako výzva pre Roseberyho aby nahradil Harcourta na mieste predsedu. Ponuka však bola odmietnutá a zmena sa konala až na prelome rokov 1898 a 1899.⁶⁷⁹

Kým Harcourtovo pôsobenie v komisii vyšetrojúcej Jamesonov vpád zničilo jeho autoritu a dôveryhodnosť v rámci Liberálnej strany ďalšia kríza na poli zahraničnej politiky v plnej miere ukázala jeho nemohúcnosť a stala sa pre neho dobrou zámienkou na ukončenie agónie a demisiu. V deväťdesiatych rokoch sa stalo pre liberálov tradíciou, že vypukali vnútrostranícke spory v otázkach smerovania zahraničnej a koloniálnej politiky. Tieto problémy sa stávali o to páľčivejšie, že medzinárodné krízy sa opakovali takmer so železnou pravidelnosťou a intenzitou. Strane nebola naklonená ani verejná mienka, ktorá poväčšinou stála za Salisburyho kabinetom a jeho riešeniami. Naopak maloangličanstvo (*Little Englanderism*) radikálov a veľkej skupiny gladstoniánskych liberálov bolo nepopulárne a výrazne

⁶⁷⁷ Stansky, P., c. d., str. 246 - 247.

⁶⁷⁸ Organizácia združujúca miestne liberálne asociácie v grófstvach v blízkom okolí Londýna založená roku 1887 za účelom lepšej spolupráce medzi sebou navzájom a dôsledného obsadzovania kandidátov vo volebných obvodoch. Jej prvým predsedom sa stal Herbert Samuel, jeden z hlavných ideológov tzv. nového liberalizmu. Vid' Emy, H. V., c. d., str. 82.

⁶⁷⁹ Stansky, P., c. d., str. 253 - 256.

ublížovalo strane svojou bezbrannosťou voči častými obvineniam z nedostatočného vlastenectva a zanedbávania národného záujmu.

Podnet k novým sporom odštartovala ďalšia kríza v Afrike. Otázka Egypta a britskej prítomnosti v ňom sa na konci 19. storočia stala synonymom liberálneho prístupu k imperializmu a kolóniám. Egypt sa síce dostal pod britský protektorát počas Gladstoneovej vlády, ale bývalý premiér chcel vždy využiť prvú príležitosť na jeho opustenie. No Roseberyho pevný postoj k celému problému počas jeho pôsobenia vo vláde v rokoch 1892 - 1895 robil podobný postup zhola nemožným. Ba priam opačne, neschopnosť veľkého počtu liberálov pozitívne vnímať koloniálnu politiku svojho ministra zahraničia a neskôr premiéra zvyšovalo antagonizmus v strane samotnej. Egypta, priamo či nepriamo, sa týkali takmer všetky kabinetné spory o koloniálnu politiku v rokoch 1892 – 1895, a to platí najmä pre otázky Ugandy a údolia Nílu.

Koncom deväťdesiatych rokov sa objavila nová – Fašoda. Celá kríza sa vyvinula z postupu Britov v Sudáne, kde väčšinu liberálov stále strašil duch generála Gordona a jeho tragédie z roku 1885.⁶⁸⁰ Vojenské ťaženie v tejto časti sveta preto odmietali, ale ono nakoniec vyvrcholilo 2. septembra 1898 vo víťazstve generála Kitchenera v bitke pri Umdurmáne. Ten sa o pár dní na to dozvedel o francúzskej prítomnosti vo Fašode, a preto vyrazil proti prúdu Nílu smerom k tejto pevnosti. Dorazil tam 19. septembra. Obe strany sa ocitli na pokraji konfliktu, pretože ani jedna nehodlala ustúpiť a opustiť oblasť. Napokon veľmi prekvapujúci telegram prišiel do Londýna už 4. októbra, ktorý oznamoval odchod Francúzov z Fašody a britský úspech v koloniálnych pretekoch.⁶⁸¹

Medzinárodná kríza sa premietla do spoločenského života a naplno zasiahla liberálov. Väčšina z nich odmietala postup aký zvolil kabinet a Kitchener a uprednostňovala britský ústup, no niektoré popredné osobnosti strany v čele s Roseberym plne podporovali vládu. Podľa neho mala Británia vo Fašode povinnosť „*udržať svoje práva a česť zástavy*.“⁶⁸²

⁶⁸⁰ Vid' vyššie, str. 16 – 17.

⁶⁸¹ Pre bližšie oboznámenie sa s priebehom fašodskej krízy vid' Křivský, P., - Skřivan, A., Století odchází, Praha 1982, str. 249 – 251, alebo tiež Gallagher, J – Robinson R., Africa nad the Victorians. The Climax of Imperialism in the Dark Continent, New York 1961, kapitoly 12 a 13.

⁶⁸² Jacobson, P. D., Rosebery and Liberal Imperialism, 1899 – 1903, in: The Journal of British Studies, Vol. 13, No. 1. (Nov., 1973), str. 85.

Bolo to nakoniec v plnom súlade s jeho doterajšími predstavami o koloniálnej politike. Zároveň si bol vedomý, že ak sa očakáva úspech, tak je nutná národná jednota a vnútropolitická stabilita. I niektoré ďalšie osobnosti liberálov ako Bryce a Asquith zdieľali podobný názor. Ako inak, presne na opačnom brehu stáli Harcourt a Morley. Obaja sa však odmietli ku kríze verejne vyjadriť, a to aj napriek stále rastúcemu tlaku na ich osoby. Fašoda tak potvrdila prehlbujúci sa konflikt medzi väčšinovým členstvom a poprednými osobnosťami Liberálnej strany a zároveň zvýšila pocit nespokojnosti s Harcourtom ako vodcom pre jeho neochotu vyjadriť sa.⁶⁸³

Opäť sa začali ozývať hlasy na výmenu vodcu, tentoraz však už išli od najnižších organizačných zložiek a liberálnej tlače. Všeobecná nespokojnosť s Harcourtovým vedením viedli nakoniec k rezolúcii Nottinghamskej liberálnej asociácie zo 4. novembra 1898, ktorá vyzývala k voľbe nového šéfa strany. Len o mesiac neskôr liberálny denník *Daily Mail* nabádal NLF na zmenu vedenia. Všetko sa to odohralo v dobe, keď už bolo ohlásené stretnutie Valného zhromaždenia NLF na 16. decembra 1898 v Birminghame, čím tieto akcie nespokojencov výrazne získali na vážnosti.⁶⁸⁴

Ale i sám Harcourt, už od počiatku fašodskej krízy, uvažoval o demisii. A nebol sám. O podobnom kroku rozmyšľal i John Morley, ktorý však mal pragmatickejšie dôvody. Zdá sa, že Harcourtovu rezignáciu a Morleyho odchod do politického dôchodku urýchlila jedna smutná udalosť. Totiž 19. mája 1898 vo svojich osemdesiatich deviatich rokoch umrel Gladstone⁶⁸⁵ a Morley ako jeden z jeho najbližších spolupracovníkov dostal ponuku od jeho rodiny aby napísal oficiálny životopis svojho bývalého šéfa. A to si vyžadovalo jeho plnú koncentráciu na literárnu prácu.⁶⁸⁶ K tomu sa na jeseň pridala kríza vo Fašode.

Morley oboznámil so svojím plánom Harcourta, ktorý cítil jasné oslabenie svojej pozície v strane a ktoré sa prejavilo vyššie spomenutými iniciatívami Nottinghamskej liberálnej asociácie, liberálnej tlače i Roseberyho vystúpeniami v prospech vládneho postupu vo Fašode. Morleyom deklarovaný odchod z politickej scény mu dával jedinečnú príležitosť na podanie demisie z vedenia destabilizovanej,

⁶⁸³ Matthew, H. C. G., c. d., str. 28.

⁶⁸⁴ Tamtiež, str. 30 – 31.

⁶⁸⁵ Partridge, M., Gladstone, London 2003, str. 238.

⁶⁸⁶ Hammer, D. A., John Morley, str. 334 – 337.

roztrieštenej a momentálne neovládateľnej strany. Dôvod mal jednoznačný: v Morleym strácal svojho najvýznamnejšieho spojenca, čím sa jeho postavenie stávalo neudržiateľným. Obaja sa tak dohodli na spoločnom, koordinovanom postupe, ktorý nakoniec vyústil do svojho záveru iba dva dni pred avizovaným Valným zhromaždením.⁶⁸⁷

Štrnásteho decembra 1898 uverejnili *The Times* dva listy. Jeden oznamoval Morleyho odchod z politickej scény a druhý Harcourtovu rezignáciu z postu faktického vodcu Liberálnej strany. Za hlavný dôvod označil politicky nezvládnuteľnú roztrieštenosť Liberálov: „Stranu riadenú partikulárnymi polemikami a osobnými záujmami nemôže nikto riadiť ani k svojmu dobru a ani k dobru krajiny. ...“⁶⁸⁸

Reakcie, tak ako v prípade rezignácie lorda Roseberyho na jeseň 1896 boli rôzne. Na jednej strane stáli tí, ktorí chápali Harcourtove rozhodnutie, akceptovali ho a podporovali ako jediný možný krok v komplikovanej situácii. Okrem Johna Morleyho tu prekvapujúco patril i mladý Edward Grey, ktorý v osobnej rovine s Harcourtom sympatizoval, a to i napriek faktu, že v zahraničnej politike bol jedným z hlavných prívržencov lorda Roseberyho.

S veľkým chladom prijal Harcourtove rozhodnutie H. H. Asquith, ktorý ho označil za „nič menej ako zradu“⁶⁸⁹ Považoval ho za zbabelosť a nezodpovednosť, podobne ako Roseberyho abdikáciu na jeseň 1896, pretože sa domnieval, že stranu môže uvrhnúť do málo predvídateľných bojov o Harcourtovho nástupcu.⁶⁹⁰

V čom ale spočíval Harcourtov neúspech? Dá sa povedať, že do istej miery doplatil na to isté na čo lord Rosebery pred dvoma rokmi. Hlboké vnútrostranícke spory prenášajúce sa do osobnej roviny, roztrieštenosť strany na množstvo frakcií, medzi ktorými sa čoraz viac prehlboval antagonizmus. K tomu sa pridali konflikty o smerovanie zahraničnej politiky liberálov medzi koncepciami maloangličanstva a rodiaceho sa liberálneho imperializmu, ktoré boli častým pôvodcom a zároveň urýchľovačom sporov v strane počas celých deväťdesiatych rokov 19. storočia. V neposlednom rade je ale nutné spomenúť ešte jeden faktor. Tak ako v Roseberyho prípade i Harcourtovi chýbal jednotný a ucelený program a koncepcia domácej

⁶⁸⁷ Gardiner, A. G., c. d., str. 479.

⁶⁸⁸ Z listu Harcourta Morleymu z 8. decembra 1898. Citované v Gardiner, A. G., c. d., str. 473.

⁶⁸⁹ Stansky, P., c. d., str. 270.

⁶⁹⁰ Jenkins, R., Asquith, str. 115.

politiky, ktorá by dokázala naštartovať zjednocovací proces v Liberálnej strane. Obaja, Rosebery i Harcourt, sa síce snažili predložiť isté riešenia, no obaja neúspešne. Ani Roseberyho útoky na Snemovňu lordov a otázka anglikánskej cirkvi vo Walese, ale ani Harcourtov záujem o produkciu a distribúciu alkoholu stranu v širšom meradle neoslovili. Naopak, prispeli k roztrieštenosti strany tým, že si osvojili niektoré konkrétne body Newcastelského programu a podporili tak partikulárne záujmy niektorých jej frakcií.

Navyše, Roseberyho snaha o istý posun k riešeniu sociálnych problémov bola prehlušená medzinárodnými komplikáciami, a tak táto oblasť ostala do istej miery zanedbaná, i keď istý potenciál obsahovala. Na druhej strane, Harcourtova gladstoniánska politika v starom štýle, ktorý sa dal vyjadriť troma heslami - mier, zníženie výdajov a politická reforma⁶⁹¹ – postupne prestávala oslovovať verejnosť, a to najmä v čase kedy sa na obzore začala ukazovať nová koncepcia – tzv. nový liberalizmus (*new Liberalism*) a s ním i nová generácia liberálov.

Nový liberalizmus sa objavoval ako jednotný smer od počiatku deväťdesiatych rokov 19. storočia a obracal svoju pozornosť k doteraz viac-menej zanedbávaným sociálnym otázkam,⁶⁹² čím sa pokúšal konštruktívne reagovať na rozšírenie volebného práva v rokoch 1884 a 1885. Staval sa do istej opozície voči gladstoniánskej tradícii a to tým, že sa otvorene spájal s priamou štátnou intervenciou do spoločenských vzťahov a sociálnou reformou,⁶⁹³ pričom mal pomerne indiferentný postoj k starým témam Newcastelského programu. Jeho úlohou malo byť prilákanie voličov, najmä z radov robotníkov, a nahradenie starej, dožívajúcej formy spolupráce medzi liberálmi a zástupcami robotníkov - Lib-Labizmu - novou a atraktívnejšou, teda priamym inkorporovaním politicky aktívneho robotníckeho hnutia do Liberálnej strany.⁶⁹⁴

⁶⁹¹ Takto koncipovanú politiku podporovala hlavne staršia generácia liberálov a radikálov zároveň stotožnená s presvedčením o minimálnom nutnom zasahovaní štátu, či už do celospoločenských alebo ekonomických vzťahov a o garantovaní individuálnych slobôd a zaručení rovných podmienok pre slobodný rozvoj jednotlivca. Snažila sa stavať na liberálnych tradíciách Cobdena, Brighta a Gladstonea a bojovať proti agresivite imperializmu a socializmu. Takýto prístup podporovali napríklad William Harcourt, John Morley, Henry Labouchere, Philip Stanhope, Charles Dilke, Wilfrid Lawson, J. H. Yoxall. Vid' Auld, J. W., c. d., str. 86.

⁶⁹² Searle, G. R., c. d., str. 61.

⁶⁹³ Auld, J. W., c. d., str. 97.

⁶⁹⁴ Okrem iného bol i reakciou na niektoré konštruktívne kroky unionistov v sociálnej oblasti akými boli napríklad zákon o odškodnení zamestnancov (*Workmen's Compensation Act*) z roku 1897

V konečnom dôsledku to znamenalo akúsi kombináciu klasického gladstoniánskeho liberalizmu s niektorými prvkami dobového socializmu a kolektivismu, ktoré boli pre mnohých príliš radikálnymi a neprijateľnými. Svojich veľkých odporcov mala nová myšlienka v gladstoniánskych liberáloch a tradičných radikálnych kruhoch. Obe skupiny totiž boli presvedčené, že akékoľvek štátne zásahy do trhu sú vždy bezvýsledné a zároveň nesprávne. Tak napríklad Henry Labouchere bol odporcom sociálnych reforiem ako nemorálnych, pretože „*uštedria ranu viere v jednotlivca.*“⁶⁹⁵ Idei štátnej intervencie do sociálnych vzťahov výrazne odporoval i John Morley, pre ktorého bolo „*absurdné a riskantné dôverovať zákonom . . . v delikátnej mašinérii komerčných záväzkov. . . .*“ Tvrdil, že robotníci „*by si mali dobre rozmyslieť či zákony sú ta pravá vec, na ktorú sa majú obracať – sú to iba hrubé a drsné nástroje politiky obklopené množstvom nebezpečenstiev.*“⁶⁹⁶ I preto bol presvedčený, že akákoľvek forma sociálnej politiky je prejavom populizmu, lebo žiaden štátnik „*nedokáže zaistiť stálosť zamestnania a ani dobré platy, pretože existujú ekonomické tendencie a toky, ktoré sú mimo kontrolu akéhokoľvek politika, vlády, spoločnosti. . . . Tieto ekonomické otázky nie je možné ani v najmenšej miere zviazať žiadnymi legislatívnymi prostriedkami.*“⁶⁹⁷

Napriek tomu sa isté náznaky obratu politiky liberálov smerom k novej koncepcii objavili už v Newcastelskom programe, no reálne ostávali na okraji záujmu oficiálneho prúdu strany. S prehlbujúcou sa krízou a prebiehajúcou generačnou výmenou⁶⁹⁸ získaval nový liberalizmus na sile.

K jeho postupnému presadzovaniu napomohli okrem oného i početné konflikty medzi robotníkmi a ich zamestnávateľmi koncom 19. storočia. Veľký štrajk

alebo zákon o nezamestnaných (*Unemployed Workmen's Act*) z roku 1905. Havighurst, A. F., *Britain in Transition*, Chicago 1985, str. 16 a 68.

⁶⁹⁵ Searle, G. R., c. d., str. 64.

⁶⁹⁶ Článok v *The Times* z 3. decembra 1895 na strane 6. Citované v Hammer, D. A., John Morley, str. 307.

⁶⁹⁷ Články v *The Times* z 5. februára a 12. novembra 1896. Citované v Hammer, D. A. John Morley, str. 307 – 308.

⁶⁹⁸ Liberálnu stranu opúšťali dlhoročné stálice politickej scény ako Gladstone, Bright, Childers, alebo lord Granville, lord Herschell a ďalší. V roku 1904 umrel napríklad aj sám Harcourt. Naopak, do Dolnej snemovne sa dostávalo stále viac a viac nových ľudí, ktorí výrazne ovplyvnili dianie v blízkej budúcnosti. Patrili medzi nich napríklad Augustine Birrell, David Lloyd George, A. H. D. Acland, H. H. Asquith, Edward Grey, R. B. Haldane, Herbert Samuel a mnoho ďalších. Hammer, D. A., c. d., str. 330 – 341.

v londýnských dokoch roku 1889, štrajk v uhoľných baniach roku 1893,⁶⁹⁹ prípad Taff Vale⁷⁰⁰ a mnohé ďalšie spory prinášali otvorené zrážky. Napätá spoločenská situácia si vyžadovala riešenie, ktoré do istej miery prinášal práve nový liberalizmus svojím uzmirovacím postojom pod heslom „*národného záujmu*“⁷⁰¹ v priemyselnej produkcii a výzvam ku širokej, celospoločenskej spolupráci.⁷⁰²

Nový liberalizmus mal ambície riešiť i niektoré základné požiadavky organizovaných robotníkov. Hlavnými témami sa stávala výška platov, stanovenie minimálnej mzdy, plošná osemhodinová pracovná doba, či nezamestnanosť, ku ktorým sa postupne, začiatkom 20. storočia, pridávali nové témy ako napríklad otázka starobných dôchodkov.⁷⁰³ Nový liberalizmus tak obraňoval priamu štátnu intervenciu do spoločenských i ekonomických vzťahov ako možný spôsob reformy, ktorá bola tradičným prostriedkom liberálnej politiky. Vychádzal z predpokladu, že vlastnícke práva majú aj svoj sociálny a individuálny rozmer, a teda oprávňujú spoločnosť k zásahom v oboch týchto oblastiach.⁷⁰⁴ I preto vyžadoval užšiu a hlavne konkrétnu spoluprácu medzi liberálmi a robotníkmi, a to i na parlamentnej úrovni.

Zároveň je nutné vnímať markantný rozdiel medzi novým liberalizmom a otvoreným socializmom Kiera Hardieho alebo Thomasa Manna, ktorí volali po verejnom vlastníctve ako jedinej záruke zabezpečenia národných záujmov.⁷⁰⁵ Noví liberáli takýto postoj odmietali, pretože prekračoval nimi tolerovateľnú mieru štátnej intervencie do spoločenských i ekonomických vzťahov, a i preto J. A. Hobson napísal, že nový liberalizmus: „*sa objavil ako plné uznanie a uskutočnenie individuálnej slobody obsiahnutej v ustanoveniach o rovných príležitostiach pre osobný rozvoj.*“⁷⁰⁶

⁶⁹⁹ Dôležitú arbitrážnu úlohu v tomto prípade zohral počas šestnásť týždňového štrajku lord Rosebery. Pelling, H., *The History of British Trade Unionism*, London 1976, str. 121.

⁷⁰⁰ Vid' nižšie, str. 191 – 192.

⁷⁰¹ Asquith tvrdil že, „*záujmy spoločnosti ako takej by mali byť nadradené nad záujmy nejakej vrstvy alebo skupiny*“ Z článku v *The Times* z 31. januára 1895, citované v Matthew, H. C. G., c. d., str. 247.

⁷⁰² Powell, D., *The New Liberalism and the Rise of Labour, 1886 – 1906*, in: *The Historical Journal*, Vol. 29, No. 2., (jún 1986), str. 375 – 377.

⁷⁰³ McBriar, A. M., *Fabian Socialism and English Politics, 1884 – 1918*, Cambridge 1962, str. 261 – 263.

⁷⁰⁴ Searle, G. R., c. d., str. 66.

⁷⁰⁵ Powell, D., c. d., str. 379.

⁷⁰⁶ J. A. Hobson, *The crisis of Liberalism*, London 1909, str. XII. Citované v Powell, D., c. d., str. 383.

Pomaly rastúca atraktivita socializmu, dynamicky sa rozvíjajúce odbory a počiatky politického organizovania robotníkov vo forme ILP znamenali istú výzvu ku gladstonianizmu v Liberálnej strane; otázkou bolo či dokáže odolať triešteniu svojich síl, hlavne preto, že do tohto času boli zástupcovia robotníkov v parlamente vo forme Lib-Lab poslancov súčasťou Liberálnej strany. Zrazu sa totiž ukazovala i nová, i keď zatiaľ iba málo úspešná, forma politickej reprezentácie robotníkov.⁷⁰⁷ A práve tento apel si dobre uvedomovali hlavní myšlienkoví stromcovia novej koncepcie Herbert Samuel, L. T. Hobhouse, či J. A. Hobson a pokúšali sa mu, zameraním na sociálny rozmer spoločenských vzťahov, čeliť práve prostredníctvom nového liberalizmu.⁷⁰⁸

Je zaujímavé, že pomalá a postupná zmena filozofie sa zároveň kryla s generačnou výmenou prebiehajúcou v strane, i preto trvalo dlhšiu dobu, kým sa dokázala naplno uplatniť. Väčšina prívržencov nového liberalizmu patrilo k novým ľuďom v liberálnych radoch, aj keď tí boli podporovaní niektorými staršími kolegami. Jedným z nich bol i lord Rosebery, ktorý svoju pozíciu od polovice deväťdesiatych rokov vytrvale obhajoval argumentom o potrebe dosiahnuť „*národnú efektivitu*.“ Napriek tomu, že tento pojem uzrel svetlo sveta až koncom roka 1901 stal sa nový liberalizmus celkom jednoznačne zdrojom Roseberyho Programu národnej efektivity. Pohľad bývalého liberálneho premiéra sa týmto neredukoval iba na sociálny rozmer, ale mal široký celospoločenský dosah tiahúci sa až k otázkam školstva, bývania či verejných financií,⁷⁰⁹ pričom jeho skutočnou podstatou bol zodpovedný prístup k britskému impériu a národnej obrany pred vonkajšími i vnútornými hrozbami akéhokoľvek druhu.⁷¹⁰

Bohužiaľ, ako som už naznačil, obdobie Roseberyho pôsobenia v čele Liberálov bolo poznačené početnými zahraničnopolitickými komplikáciami a vyčerpávajúcimi pokusmi o konštitučnú reformu, ktoré znamenali isté odstavenie

⁷⁰⁷ Nezávislá robotnícka strana (*Independent Labour Party*) založená Kierom Hardiem roku 1893. Bližšie k ILP vid' Pelling, H., *Popular Society in Late Victorian Britain*, London 1968, str. 121 – 129.

⁷⁰⁸ Powell, D., c. d., str. 369 - 393.

⁷⁰⁹ McBriar, A. M., c. d., str. 254.

⁷¹⁰ Searle, G. R., c. d., str. 55.

týchto reforiem na druhú koľaj a ich zanedbanie. A to i napriek faktu, že zväčša mladí prívrženci nového liberalizmu sa domáhali čoraz viac pozornosti.

V snahe výraznejšie upozorniť na riešenie sociálnych otázok bol pod vedením Williama Clarkea a Murraya MacDonalda roku 1893 založený tzv. Dúhový kruh (*Rainbow Circle*). Nebol žiadnym stranickým klubom, ale združoval zväčša mladých ľudí, či už členov parlamentu alebo nie, liberálov, fabiánov, ale aj radikálnejších socialistov.⁷¹¹ Práve z neho vyšiel jeden z hlavných myšlienkových autorov nového liberalizmu, Herbert Samuel. Liberálni členovia Dúhového kruhu boli presvedčení, že nový liberalizmus, ktorý ponúkali je jedinou alternatívou k doterajšiemu smerovaniu strany a zároveň jej jedinou príležitosťou na vnútrostranícku reformu.⁷¹² Postupný nárast významu tohto uskupenia dostatočne dokladal fakt, že až 10 z jeho 25 členov sa dostalo do parlamentu vo voľbách roku 1906. Takýto úspech mu dodal energiu na ďalšiu existenciu, ktorá mu vydržala až do dvadsiatych rokov 20. storočia.⁷¹³

Ďalšou podstatnou skupinou, ktorá prijala koncepciu nového liberalizmu boli prívrženci lorda Roseberyho, ktorí si pod jeho vedením dobre uvedomovali a chápali nutnosť sociálnych reforiem ako časť podstaty ťaženia za „*národnú efektivitu*“, ktoré ich dávalo do imperiálneho kontextu s účelom vytvoriť po všetkých stránkach obranyschopný štátny celok.⁷¹⁴ Táto koncepcia sa pomaly začala objavovať v druhej polovici deväťdesiatych rokov, ale výraznejší ohlas získala až na prelome storočí v súvislosti s britskými ťažkosťami v Búrskiej vojne.⁷¹⁵

Pomerne silno sa v sociálnych otázkach angažovali Asquith, Grey, či Buxton,⁷¹⁶ no človekom s najužším kontaktom s celou problematikou bol Richard Burdon Haldane. Ten, napriek tomu, že patril k blízkym Roseberyho spolupracovníkom takmer úplne rezignoval na zahraničnú politiku a obrátil svoju pozornosť výhradne k domácim reformám. Jeho najhlavnejšou oblasťou záujmu sa stala problematika systému vzdelania.⁷¹⁷

⁷¹¹ Emy, H. V., c. d., str. 105.

⁷¹² Powell, D., c. d., str. 389.

⁷¹³ Searle, G. R., c. d., str. 65.

⁷¹⁴ Jacobson, P. D., c. d., str. 96.

⁷¹⁵ Matthew, H. C. G., c. d., str. 224 – 225.

⁷¹⁶ Haldane, R. B., c. d., str. 93.

⁷¹⁷ Haldane, R. B., c. d., str. 139 – 147.

Zároveň bol akýmsi prostredníkom medzi liberálmi okolo Roseberyho a fabiánskymi socialistami, a to vďaka svojim veľmi priateľským vzťahom k manželom Sydneymu a Beatrice Webbovcovi.⁷¹⁸ Kontakt medzi týmito skupinami vznikol vďaka istým fabiánskym sympatiám k Roseberyho rezervovanému postoju k írskemu samospráve, Newcastelskému programu a aj pre jeho volanie po zodpovednosti za impérium a „*národnej efektívite*.“⁷¹⁹

Politická náklonnosť Webbovcov k Roseberymu sa plne prejavila i v ich volaní po zanechaní starej, gladstonianskej koncepcie liberálnej politiky a orientácie na novú, zameranú na sociálnu reformu, ktorá tak mala „*vyčistiť cestu pre fabiánsky kolektivismus*.“⁷²⁰ V skutočnosti bola predstava Webbovcov vonkoncom chybná, pretože ich úvaha o lordovi Roseberyho ako o apoštolovi kolektivismu je absurdná a snáď ani nepotrebuje komentár.

Je samozrejmé, že nový liberalizmus svojim primárnym zameraním k sociálnym otázkam vyžadoval úplnú zmenu postoja Liberálnej strany k robotníkom a ich prípadným kandidátom do parlamentu. Ako sa ukázalo, v tom tkvel jeden z kľúčových problémov.

Faktom naďalej ostávalo, že počas celých deväťdesiatich rokov 19. storočia sa nový liberalizmus iba pomaly etabloval na politickej scéne a len veľmi ťažko si získaval širšiu podporu medzi predstaviteľmi miestnych liberálnych asociácií, ktoré priamo ovplyvňovali výber kandidátov do parlamentu. I keď sa nová generácia postupne presadzovala v štruktúrach strany a pokúšala sa pretláčať i novú koncepciu vo väčšom meradle bola zatiaľ úspešná len málo. Na miestnej úrovni sa prejavila hlavne akási nedôvera jednotlivých liberálnych asociácií voči robotníckym kandidátom a ich obsadzovaniu; nedôvera ku ich možnému prílišnému sociálnemu radikalizmu.⁷²¹

Preto bolo pre miestne liberálne asociácie pomerne jednoduché neobsadzovať a nepodporovať robotníkov vo voľbách. V tomto ohľade mali čiastočne zviazané ruky aj NLF a LCA, ktoré od polovice osemdesiatich rokov výrazne trpeli nedostatkom financií. Príkladom komplikovaného vzťahu medzi Liberálmi a zástupcami

⁷¹⁸ Tamtiež, str. 93 a 113.

⁷¹⁹ McBriar, A. M., c. d., str. 254 – 256.

⁷²⁰ Wilson, J., c. d., str. 347. Cituje denník Beatrice Webbovej z 15. decembra 1900.

⁷²¹ Pelling, H., c. d., str. 105.

robotníkov na miestnej úrovni môžu byť doplňovacie voľby v Attercliffe, Sheffield, roku 1894.⁷²²

Nový liberalizmus tak ostal na konci 19. storočia iba jedným z prúdov a na svoje plné uplatnenie musel čakať až do začiatku storočia nasledujúceho. Aj kvôli tomuto časovému sklzu sa mu nakoniec nepodarilo splniť svoj prvoradý cieľ – na parlamentnej úrovni zabrániť sformovaniu úspešnej a nezávislej politickej reprezentácie robotníkov.

Práve v čase Harcourtovej rezignácie, v čase vnútrostraníckeho chaosu a absencie akéhokoľvek jednotiacieho programu liberálov, či už na poli zahraničnej alebo domácej politiky, sa nový liberalizmus postupne presadzoval. Harcourtova demisia znamenala istý, i keď málo badateľný, posun od tradičného gladstoniánskeho liberalizmu k tejto novej koncepcii. Prvým, ale ešte málo výrazným znakom nebadane sa meniacej situácie bola pomerne neočakávaná voľba nového šéfa strany.

Valné zhromaždenie NLF sa stretlo v Birminghame 16. decembra 1898, len dva dni po uverejnení rezignačného listu v *The Times*,⁷²³ a nutne muselo riešiť komplikovanú situáciu, ktorá vznikla. Harcourtovi prívrženci v čele s prezidentom NLF Robertom Spence Watsonom a radikálom Henrym Labouchereom sa síce ešte pokúsili prehovoriť doterajšieho vodcu strany aby zväžil svoju abdikáciu, ale ten ich pokus odmietol. I preto sa Valnému zhromaždeniu nepodarilo až do februára nasledujúceho roku dohodnúť na prípadnom budúcom postupe a ďalšom spoločnom kandidátovi, čo pramenilo i zo značne obmedzeného výberu.

Za titulárneho i faktického šéfa strany pripadala do úvahy iba osoba z prvej opozičnej lavice. Problém ale spočíval v tom, že tá bola poloprázdna. Možnosti boli jasne obmedzené: buď návrat lorda Roseberyho, alebo voľba spomedzi piatich kľúčových postáv Liberálov v Dolnej snemovni: Edwardom Greyom, Jamesom Bryceom, Henrym Fowlerom, Herbertom Henrym Asquithom a Henrym Campbell – Bannermanom.

Istý spomínaný rast významu nového liberalizmu dokladalo i to, že okrem lorda Roseberyho až dvaja možný kandidáti boli sympatizantmi tohto smeru, Edward

⁷²² Brown, J., Attercliffe, 1894: How One Local Liberal Party Failed to Meet Chalange of Labour, in: *The Journal of British Studies*, Vol. 14, No. 2 (máj 1975), str. 48 – 77.

⁷²³ Vid' vyššie, str. 150.

Grey a H. H. Asquith. Navyše, ich pozícia v strane dokladala pomaly sa dovŕšujúci proces generačnej výmeny, pretože obaja boli pomerne mladí a v parlamente sedeli iba od roku 1885, respektíve 1886.⁷²⁴

Lord Rosebery akceptoval Harcourtovu rezignáciu, no odmietal sa aktívnejšie angažovať v strane a zavrhol tak aj svoj návrat do čela strany, i keď R. B. Haldane a Edward Grey sa ho pokúšali primeť k prevzatiu predsedníctva.⁷²⁵ Na druhej strane Grey, Fowler a ani Bryce nemali dostatočnú podporu, a tak jedinými dvoma reálnymi kandidátmi ostali iba Asquith a Campbell – Bannerman.

Asquith pochádzal z Yorkshiru, v rokoch 1892 – 1895 bol ministrom vnútra a naplno ukázal, napriek svojmu relatívne nízkemu veku, veľké schopnosti. Patril medzi Roseberyho spolupracovníkov a pomerne silno sa angažoval v hnutí nového liberalizmu, ktoré pokladal za nutnú modernizáciu klasického viktoriánskeho liberalizmu. Napriek faktu, že pochádzal z Roseberyho úzkeho kruhu bol jeho záujem o impérium čiastočne limitovaný.⁷²⁶

Asquith vďaka svojmu umiernenému postoju k zahraničnopolitickým otázkam a záujmom o reformu parlamentného liberalizmu, ale i priamym spojenectvom s lordom Roseberym získal pomerne širokú podporu. Dokonca i radikáli ako Henry Labouchre ho uprednostňovali pred Campbell – Bannermanom. Liberáli totiž cítili, že je nevyhnutné aby strana získala silného vodcu, ktorý bude disponovať potrebnou autoritou medzi všetkými jej zložkami, a ktorý dokáže stranu zjednotiť. Preto sa Asquith zdal vhodnejší ako jeho protikandidát.⁷²⁷ No ten ponuku prijať odmietol. Mnohých svojich prívržencov však sklamal, keď odmietol prijať kandidatúru na post predsedu strany.

Dôvodom boli financie. Koncom 19. storočia poslanecký mandát nebol nijak finančne honorovaný, i keď už od štyridsiatych rokov sa viedli kampane za presadenie tohto bodu. Bolo tak pomerne náročné zastávať popredné parlamentné opozičné funkcie. Asquith odmietnutie ponuky zdôvodnil nasledovne: „*Na osobnej úrovni, je pre mňa nemožné bez veľkej a neospravedlniteľnej obety mojej rodiny prevziať miesto, ktoré . . . ma odlúči od mojej profesie, nechá ma chudobného a finančne*

⁷²⁴ Hamer, D. A., *Liberal Politics . . .*, str. 340 – 341.

⁷²⁵ Stansky, P., c. d., str. 275 – 278.

⁷²⁶ Wilson, J., c. d., str. 284.

⁷²⁷ Stansky, P., c. d., str. 279 – 280.

*závislého.*⁷²⁸ Táto jeho pozícia bola o to komplikovanejšia, že len roku 1894 sa po druhýkrát oženil, tentoraz s jednou z najprominentnejších neviest v Británii, Margot Tennantovou.⁷²⁹

Na druhej strane Campbell – Bannerman pochádzal z rodiny úspešného glasgowského obchodníka a pomalými, no vytrvalými krokmi sa prepracovával cez stranícke štruktúry až na popredné miesta. Bol poslancom už od roku 1868 za Stirling Burghs a vydržal tam až do svojej smrti roku 1908. Bol ministrom vojny v krátkom Gladstonovom kabinete roku 1886 a potom i medzi rokmi 1892 – 1895. Práve problémy v jeho rezorte nakoniec vyústili do pádu posledného liberálneho kabinetu v 19. storočí. Napriek tomu sa ukázal ako schopný a pomerne obľúbený minister. V dobe voľby nového predsedu strany mal na svojej strane dve významné osobnosti – Harcourta a Morleyho. Zároveň v jeho prospech hovoril fakt, že bol podstatne služobne starší ako Asquith.⁷³⁰

Potom ako Asquith odmietol kandidatúru, bolo zrejmé, že Campbell – Banneraman post lídra prijme. Zároveň získaval podporu niektorých ďalších kľúčových osobností strany, ako napríklad lord Rosebery: *„Myslím si, že Vaše vyhliadky sú oveľa lepšie za aké sa všeobecne považujú. Bude vás iba niekoľko, ale budete úplne jednotní, úprimní a lojálni – myslím tým štyri popredné osobnosti [vodcovia liberálov v Dolnej snemovni – P. S.] ... Skutočná sila bude v tom, že po prvýkrát po niekoľkých rokoch bude v čele skupina ľudí pracujúca ako jeden tím.*⁷³¹

Napriek tomu, že Harcourt podal demisiu 14. decembra, že NLF nedokázala situáciu vyriešiť na svojom výročnom stretnutí v Birminghame o dva dni neskôr, a že Campbell – Bannerman prijal ponuku už na konci decembra 1898, tak sa liberáli stretli až vo februári 1899. Až vtedy ukončili dvojmesačné obdobie, počas ktorého v popredí strany nestál ani faktický ani nominálny vodca. Nakoniec sekretár strany

⁷²⁸ Memorandum. Vid' Spender, J. A., Asquith, London 1931, str. 121 – 122. Citované v Stansky, P., c. d., str. 280.

⁷²⁹ Asquith, M., An Autobiography [online]. London c.2003 [cit. 2006-02-24] bez paginácie. Dostupný z WWW: <<http://www.gutenberg.org/etext/4321>>. Sama Margot si priala aby prestížnu úlohu v strane prijal. Aj preto požiadala svojho otca, multimilionára Charlesa Tennanta, o finančnú pomoc. Ten ju ale odmietol poskytnúť, pretože bol prívržencom Campbell – Bannermana, a navyše bol presvedčený, že ako starší kandidát má pred jeho zaťom – Asquithom - prednosť. Vid' Wilson, J., c. d., str. 288.

⁷³⁰ Douglas, R., c. d., str. 21.

⁷³¹ List lorda Roseberyho Campbell – Banermanovi z 8. januára 1899. Citované v Wilson, J., c. d., str. 291.

Tom Ellis zvolal stretnutie všetkých Liberálnych poslancov na pondelok, 6. februára 1899, do *Reform Clubu*, aby sa tam voľbou rozhodlo o vodcovi strany. Uplatnil tak precedens z roku 1875, v ktorom uprednostnil širokú priamu voľbu pred rozhodnutím úzkej skupiny popredných liberálov.

Stretnutia sa zúčastnilo 143 liberálov. Zhromaždeniu na podnet sira Jamesa Kitsona predsedal Wilfrid Lawson, jeden z členov Radikálneho výboru, blízky spolupracovník Laboucherea a podporovateľ Harcourta. Napriek tomu, že sa odohral istý pokus radikálov o Harcourtov návrat do čela strany,⁷³² bol nakoniec zvolený za nového vodcu liberálov sir Henry Campbell – Bannerman.⁷³³ Touto voľbou, i keď sa to spočiatku nezdalo, sa skončilo divoké obdobie častých zmien na predsedníckej stoličke a liberáli získali vodcu, ktorý bol schopný v dlhšom časovom horizonte zjednotiť na frakcie roztrieštenú stranu a priviesť ju opäť do vlády.

Mnohým sa ale videlo, že i jeho predsedníctvo bude iba prechodným obdobím, že v tak rozparcelovanej strane akou bola Liberálna nemôže mať jeho pôsobenie dlhé trvanie. Naviac, bol všeobecne považovaný za menej schopného ako Asquith a za pomerne chabú náhradu za neho. No Campbell – Bannermanovou nespornou výhodou bolo, že nepatril do žiadnej frakcie strany a ku všetkým si udržoval korektný vzťah, čo mu veľmi uľahčovalo vyjednávaciu pozíciu.⁷³⁴ Okrem toho podporoval reformné zameranie nového liberalizmu na sociálne otázky. Na druhej strane však podcenil spor o vedenie zahraničnej a koloniálnej politiky, ktorý sa mu odohrával priamo pred očami medzi maloangličanmi a Roseberym.⁷³⁵ Campbell – Bannerman si osvojil pozíciu niekde v strede, pričom prijal časť princípov z oboch zápasiacich strán, čo ale nakoniec prinieslo tvrdý konflikt s lordom Roseberym a liberálnymi imperialistami.

Tí zatiaľ pokladali Campbell – Bannermanovu voľbu za prijateľnú, lenže o svojom omyle sa presvedčili už veľmi krátko po stretnutí liberálnych poslancov v *Reform Clube*, ešte koncom februára 1899. Hneď na druhý deň po voľbe predsedu strany vystúpil Campbell – Bannerman v parlamente a priamo zaútočil na politiku vlády v Sudáne a jeho okupáciu po porážke mahdistov. Prejav vyvolal isté sklamanie v radoch liberálnych imperialistov.

⁷³² Wilson, J., c. d., str. 294.

⁷³³ Stansky, P., c.d., str. 289 – 292.

⁷³⁴ Douglas, R., c. d., str. 21.

⁷³⁵ Stansky, P., c. d., str. 285 - 286

Na opačnej strane sa chytil príležitosti John Morley, ktorý svoj odchod z politickej scény spred troch mesiacov pokladal iba za dočasný a nie konečný. Čo sa týka jeho osoby, deklarováný koniec jeho politickej kariéry mal za efekt iba urýchlenie Harcourtovej rezignácie a Morleyov odchod z popredných opozičných lavíc do ústrania a zaradenie sa k radovým liberálnym poslancom, medzi ktorými však mal mienkotvornú pozíciu. Preto i on využil situáciu a z maloangličanského hľadiska zaútočil na britskú politiku v Sudáne, čo mu umožnilo vymaniť sa z čiastočnej izolácie, do ktorej sa dostal v decembri 1898.

Hlasovanie o celej záležitosti prišlo na rad 24. februára a bolo predzvest'ou rozkolu liberálov v otázke Búrskvej vojny; Campbell – Bannerman spolu s 38 liberálmi hlasoval proti vláde, zatiaľ čo 13 liberálnych imperialistov vrátane Greya, Buxtona a podsekretára strany (*Second Whip*) Williama McArthura súhlasili s vládou.⁷³⁶ Udalosť mala značné dôsledky, pretože naznačila istý príklon vedenia strany k Labouchereovmu a Harcourtovmu maloangličanstvu, no zároveň ešte neznamenalala to úplný príklon k tejto ich koncepcii zahraničnej politiky.

V prvej polovici roku 1899 sa odohrala ešte jedná podstatná udalosť, ktorá výrazne ovplyvnila vývoj strany v najbližších rokoch, ktorá mala veľký vplyv na liberálne volebné víťazstvo koncom roku 1905, a ktorá podstatne uľahčila Campbell – Bannermanovu pozíciu, a to aj v prípade, že vychádzala z osobnej tragédie.

Napriek svojmu pomerne nízkemu veku, iba v štyridsiatich rokoch života, v Cannes nečakane umrel palamentný sekretár strany Tom Ellis. Na jeho mieste ho nahradil najmladší syn niekoľkonásobného premiéra a poslanec za West Leeds, Herbert Gladstone.⁷³⁷ O tom aký to bol šťastný ťah sa liberáli presvedčili do roku 1905, keď sa mu podarilo vyviesť stranu z finančnej mizérie, ktorou trpela od roku 1886, teda od prechodu veľkých podporovateľov strany, akými boli lordi Hartington, Derby, Northbrook, Selborne, Argyll, Fitzwilliam, Lansdowne, či mnohých ďalších k unionistom.⁷³⁸

Ale bol tu i iný kandidát, doterajší podsekretár strany a zaniatený liberálny imperialista William McArthur, ktorý čakal na Roseberyho podporu v zápase o tento

⁷³⁶ Matthew, H. C. G., c. d., str. 34.

⁷³⁷ Hammer, D. A., *Liberal Politics . . .*, str. 334.

⁷³⁸ Emy, H. V., c. d., str. 78 – 103.

prestížny post. No Rosebery sa v oficiálnych vnútrostraníckych záležitostiach odmietol angažovať, pretože chápal, že akýkoľvek takýto krok sa bude dať interpretovať ako krok k nahradeniu Campbell – Bannermana. On však nechcel takto postupovať, až do doby kým na jeho strane nebude očividná a jasná väčšinová podpora.⁷³⁹

Plne to odzrkadľovalo jeho nie veľmi úspešné pôsobenie na čele liberálov v rokoch 1894 – 1896, kedy roztrieštenosť, nejednotnosť a vnútorné boje viedli k veľkému oslabeniu strany. V roku 1899 situácia nebola o nič ružovejšia, i preto sa dá predpokladať, že Rosebery odmietal spojiť svoju osobu s neistým výsledkom a prevziať tak za neho zodpovednosť. Na druhej strane jeho prívrženci, hlavne Haldane, Grey a Asquith, ktorí ho pravidelne nabádali na rozhodujúci krok si tento aspekt jeho odporu pravdepodobne uvedomovali len málo.

Napriek tomu, že voľbou Campbell – Bannermana skončilo obdobie divokých výmen predsedov strany, tak k zjednotenej a pokojnej Liberálnej strane bola ešte dlhá cesta. Vzhľadom na absenciu konkrétnych reformných riešení v domácej politike, pretože potenciál nového liberalizmu sa ešte naplno nerozvinul, ostala základnou spornou otázkou zahraničná politika a súboj maloangličanstva s liberálnym imperializmom. To o aký výbušný spor šlo sa naplno prejavilo až v druhej polovici roku 1899.

Po Jamesonovom vpáde,⁷⁴⁰ v druhej polovici deväťdesiatych rokov, sa stále viac a viac komplikovala situácia v južnej Afrike a kríza začala kulminovať v lete 1899. Bolo čoraz jasnejšie, že aj vďaka agresívnej britskej politike sa nebude dať vyhnúť vojenskému stretu s dvoma malými búrskymi republikami.

Časť liberálov, najmä z radikálnych radov, zmobilizovala svoje sily a v júli 1899 otvorene vyjadrila odpor voči Chamberlainovej politike v južnej Afrike sformovaním tzv. Protestného výboru (*Protest Committee*), čo bola akási obdoba Radikálneho výboru z roku 1896. Akurát, že tento krát bola jeho činnosť venovaná jednej konkrétnej téme – odporu k politike v južnej Afrike. Na túto výzvu maloangličanov liberálni imperialisti zatiaľ nijak neodpovedali.⁷⁴¹

⁷³⁹ Matthew, H. C. G., c. d., str. 37.

⁷⁴⁰ Vid' vyššie, str. 143 – 147.

⁷⁴¹ Matthew, H. C. G., c. d., str. 39.

K odporu voči blížiacей sa vojne vyzýval ešte polovici septembra i Morley: „*Môžete priniesť oheň a meč doprostred mieru a pracovitosti – takáto vojna najsilnejšej vlády na svete proti takej malej republike ... vám neprinesie žiadnu slávu. Neprinesie vám žiaden zisk, iba škodu, a bude to nesprávne. Môžete urobiť tisíce žien vdovami a tisíce detí sirotami. To bude nesprávne. Môžete pripojiť ďalšiu provinciu k impériu. Stále to bude nesprávne. ... Na trhu v južnej Afrike môžete vytvoriť prosperitu. Môžete vyhnat' cenu akcií spoločnosti pána Rhodesa vysoko za hranicu snov lakomstva. Áno, i vtedy to bude nesprávne.*“⁷⁴²

Napriek tvrdým slovám ani tentoraz zo strany liberálnych imperialistov nezaznela žiadna odpoveď. Dôvod bol jednoduchý. Maloangličania boli dobre organizovaní a liberálni imperialisti vôbec. Navyše ich vodca, lord Rosebery sa v tejto oblasti zatiaľ odmietal angažovať. Okrem toho bola pre imperialistov výrazne podozrivá pozícia Campbell – Bannermana, ktorý dosiaľ stál bokom, ale jeho vystúpenie z konca februára 1899 zasialo medzi nimi semienka nedôvery k nemu.⁷⁴³

Vyvrcholenie krízy v južnej Afrike prišlo na jeseň 1899. Búrske ultimátum z 9. októbra nebolo splnené, a preto o dva dni vpadli do Kapska búrske jednotky. Vojna začala.⁷⁴⁴

Takmer súčasne s vypovedaním vojny sa ukázali i spory medzi liberálmi. Zatiaľ čo liberálni imperialisti požadovali podporu politiky Alfreda Milnera⁷⁴⁵ a premyslený protiútok na búrske republiky, čo bolo v súlade s väčšinovou verejnou mienkou, tak maloangličania, v čele s Morleyom a Harcourtom, temer až sympatizovali s Búrmami. Rozkol sa definitívne potvrdil počas mimoriadnej parlamentnej schôdze 17. októbra. Zásadným sa stal pozmeňovací návrh Philipa Stanhopea k vyjadreniu podpory Milnerovej politiky, ktorý sa prikláňal na stranu Búrov. Nakoniec výsledok hlasovania naplno odrážal nezhody medzi liberálmi. Pätnásť liberálnych imperialistov, medzi nimi Fowler, Grey a Haldane, podporilo

⁷⁴² Douglas, R., c. d., str. 23. Z prejavu Johna Morleyho v Manchestri dňa 15. septembra 1889.

⁷⁴³ Matthew, H. C. G., c. d., str. 42.

⁷⁴⁴ Bližšie o príčinách, vypuknutí a priebehu búrskej vojny vid' Křivský, P., - Skřivan, A., Století odchází, Praha 1982, str. 252 – 267 alebo Nerad, F., Velká Británie a Búrske státy. Příspěvek ke studiu politiky v jižní Africe na sklonku viktoriánské éry. Rigorózná práca na FF UK v Prahe 2004.

⁷⁴⁵ MILNER, Alfred (1854 - 1925). Narodený v Giessen v Hessensku – Darmstadtsku roku 1854. Sympatizoval s Liberálnym imperializmom. V rokoch 1897 – 1905 Vysoký komisár v južnej Afrike, 1916 – 1918 minister bez portfólia, 1918 – 1919 minister vojny, 1919 – 1921 minister pre kolónie. Umrel roku 1925. Roku 1901 bol povýšený do šľachtického stavu na prvého vikomta Milnera.

vládu, 94 poslancov hlasovalo za Stanhopeov návrh a 42 vrátane Asquitha sa zdržalo.⁷⁴⁶

Po týchto udalostiach bolo už nemožné, aby sa lord Rosebery k téme nevyjadril. Vo svojom prejave 26. októbra v Bath podporil vojnu. Mal na to tri dôvody. Po prvé to bola pozícia Británie v zahraničnej politike, po ďalšie vojna znamenala veľké možnosti pre pochybenie unionistickej vlády a po posledné, otvárala širokú diskusiu o úlohe imperializmu v Liberálnej strane.⁷⁴⁷ Z toho sa dá predpokladať, že Búrsku vojnu okrem iného vnímal aj ako dobrú príležitosť na spoločný postup liberálov, teda na ich zjednotenie v prípade chybných rozhodnutí kabinetu.

Aj Haldane sa, napriek pomerne malému počtu liberálne imperialistických poslancov, pokúsil presvedčiť stranu o nutnosti osvojiť si myšlienku rozširovania a zvelebovania impéria, pretože opačný postup by podľa neho viedol k „znenávideniu si veľkého počtu voličov.“⁷⁴⁸ Jeho iniciatíva bola síce neúspešná, ale liberálni imperialisti dosiahli jedno podstatné víťazstvo. Totiž, získali na svoju stranu denník *Daily News*, a presadili nahradenie jeho doterajšieho šéfredaktora H. W. Massinghama⁷⁴⁹ zanietým imperialistom E. T. Cookom,⁷⁵⁰ čím začali kontrolovať, spolu s *Daily Chronicle*, dva z troch londýnskych denníkov sympatizujúcich s Liberálnou stranou.⁷⁵¹

I keď sa to dalo považovať za istý úspech, liberálni imperialisti boli stále dezintegrovanou, malou a neorganizovanou skupinou poslancov. To sa zmenilo až začiatkom apríla 1900, keď sa iniciatívy chytil Robert Perks⁷⁵² a spolu s mladým

⁷⁴⁶ Bernstein, G. L., c. d., str. 109.

⁷⁴⁷ Matthew, H. C. G., c. d., str. 45.

⁷⁴⁸ *Daily News* a *Daily Chronicle* zo dňa 29. novembra 1899. Citované v Matthew, H. C. G., c. d., str. 46.

⁷⁴⁹ MASSINGHAM, H. W. (1860 - 1924). Šéfredaktor denníka *Daily News* v rokoch 1895 - 1899 neskôr periodika radikálov *The Nation*. Vyznačoval sa maloanglickými a pro Búrskymi názormi. V deväťdesiatych rokoch udržiaval blízky kontakt s Fabiánmi. Hammer, D. A., *Liberal Politics...*, str. 342.

⁷⁵⁰ COOK, E. T. (1857 - 1919). V rokoch 1890 - 1892 redaktor v *Pall Mall Gazette*, 1893 - 1896 vo *Westminster Gazette*, od roku 1896 pôsobil v *Daily Mail*. Hammer, D. A., *Liberal Politics...*, str. 341.

⁷⁵¹ Tretím denníkom bol radikálny *Morning Leader*, ktorý sa ale pre svoju radikalitu nemohol stať obhajcom myšlienok umiernených Liberálov. Lee, A. J., *The Radical Press*, in: Morris, A. J. A. (ed.), *Edwardian Radicalism, 1900 - 1914. Some Aspects of British Radicalism*, London 1974, str. 47.

⁷⁵² PERKS, Robert (1849 - 1934). Poslanec za Louth o rokoch 1892 - 1910. Ako presvedčený náboženský nonkonformista, metodista, a politický radikál na začiatku sympatizoval

právníkom Leonidasom Hartom⁷⁵³ vytvorili prvú organizovanú silu zväčša mladých liberálnych imperialistov – Liberálnu imperiálnu radu (*Imperial Liberal Council*, skrátene ILC) s lordom Brasseyom⁷⁵⁴ ako prezidentom a Perksom, ktorý bol jej ústrednou postavou, ako jej sekretárom.⁷⁵⁵ Svojou aktivitou na poli imperializmu a podpory Roseberymu si nakoniec Perks medzi liberálmi vyslúžil prezývku z dielne Beatrice Webbovej - Imperiálny Perks, ktorá mala medzi maloangličanmi pohŕdavé konotácie.⁷⁵⁶

Liberálna imperiálna rada si určila jeden podstatný cieľ. Spopularizovanie Liberálnej strany medzi voličstvom, pretože tá trpela pôsobením maloangličanov a pro Búrov výrazným poklesom spoločenskej podpory. To, že sa im to do istej obmedzenej miery podarilo svedčí i prudký vzrast členstva rady. V máji 1900 mala už neuveriteľných 220 členov. No poprední liberálni imperialisti ako Rosebery, Asquith, či Fowler sa v novovzniknutej organizácii síce neangažovali, i keď čiastočne sympatizovali s jej cieľmi.⁷⁵⁷

Z vojenského hľadiska bol pre Britániu koniec roka 1899 katastrofou. Čierny víkend znamenal obkľúčenie Ladysmithu, Mafekingu a Kimberley a skutočnú nočnú moru pre celú spoločnosť. No postupne sa situácia začala obracať a začiatkom leta 1900 sa zdalo, že Británia porazí Búrov už bez problémov. Sedemnásteho mája 1900 bol oslobodený Mafeking a 31. mája vstúpil generál Roberts do Johannesburgu.⁷⁵⁸

Salisburyho vláda chcela tieto víťazstvá využiť. Do karát jej hrala i vnútropolitickú situáciu a verejná mienka. I preto koncom júla 1900 rozpustila parlament a na prelom septembra a októbra boli vypísané nové všeobecné voľby.⁷⁵⁹ Tesne predtým však, 25. júla 1900, prebehlo hlasovanie, ktoré malo prilialo oleja do

s maloangličanstvom, ale neskôr sa stal vášnivým imperialistom. V domácej politike sa sústreďoval, v súlade so svojim náboženským a politickým presvedčením, na školstvo. Hammer, D. A., *Liberal Politics...*, str. 341.

⁷⁵³ HART, Leonidas Herbert (umrel roku 1948). Aktívny liberálny imperialista, neúspešný kandidát liberálov za Ipswich vo voľbách roku 1910. Advokát pri porotnom súde v Ipswichi v rokoch 1915 – 1936. Hammer, D. A., *Liberal Politics*, str. 341.

⁷⁵⁴ BRASSEY, Thomas prvý baron (1836 - 1918). V rokoch 1868 – 1886 poslanec za Hastings, od roku 1886 prvý baron Brassey.

⁷⁵⁵ Matthew, H. C. G., c. d., str. 50.

⁷⁵⁶ Koss, S., c. d., str. 51.

⁷⁵⁷ Jacobson, P. D., c. d., str. 90.

⁷⁵⁸ Havighurst, A. F., *Britain in Transition*, Chicago 1985, str. 8.

⁷⁵⁹ Grigg, J., *Lloyd George and the Boer War*, in: Morris, A. J. A. (ed.), *Edwardian Radicalism, 1900 – 1914. Some Aspects of British Radicalism*, London 1974, str. 16.

sporu medzi Liberálnymi imperialistami a maloangličanmi, a zároveň dalo unionistom do rúk jasnú výhodu.

Sir Wilfrid Lawson, agilný odporca vojny, pri prejednávaní postupu ministerstva kolónii v južnej Afrike pozmeňovacím návrhom priamo zaútočil na Josepha Chamberlaina, keď navrhol aby mu bol znížený plat o 100 libier šterlingov, čím vyjadril sympatie s Búrmami. Bolo zrejmé, že samotné hlasovanie kabinet nemôže ohroziť, no to už neplatilo o krehkej stabilite v Liberálnej strane a potvrdilo tri základné prúdy v strane – malonagličanov, liberálnych imperialistov a medzi nimi sa nachádzajúci umiernený stred pod vedením Campbell – Bannermana. Tomuto zodpovedal i jeho výsledok: 31 Liberálov podporilo Lawsonov návrh, až 40 sa postavilo za kabinet a 42 sa zdržalo vrátane Cambell – Bannermana a dokonca i Asquitha.⁷⁶⁰ Pre unionistov sa tak dávanie rovnítka medzi pojmy patriotizmu a imperializmu stalo významnou politickou zbraňou, a to hlavne s ohľadom na blížiace sa všeobecné voľby.⁷⁶¹ Táto chvíľa bola vhodná i pre ILC, aby na oficiálnej úrovni zverejnila svoj program, ktorého hlavnými bodmi boli anexia búrskech republík, no najmä národná reforma v zmysle Programu národnej efektivity a reforma Liberálnej strany a jej posun k imperializmu.⁷⁶²

Pre Campbell – Bannermana a jeho prívržencov to bolo náročné obdobie. Na jednej strane maloangličanstvo, ku ktorému mierne inklinoval a na druhej strane liberálny imperializmus vytvárali tlak, ktorému sa len ťažko odolávalo. Tento stav vyvrcholil koncom júla 1900, keď sa na krátku dobu zdalo, že sa predseda strany viac neudrží a bude donútený abdikovať,⁷⁶³ čo by plne vyhovovalo imperialistom, ktorí sa snažili presvedčiť Roseberyho, aby podnikol rozhodujúci krok a nahradil ho. No nestalo sa. Campbell – Bannerman nerezignoval, pretože sa pokúšal, aj napriek svojej obtiažnej situácii, zastávať zmierujúcu pozíciu medzi malongličanmi a imperialistami. Rosebery neatakoval jeho pozíciu lebo vedel, že nebude mať tak širokú podporu akú od strany vyžadoval.

Všeobecné voľby sa nakoniec odohrali na prelome septembra a októbra 1900 a dostali príznačné pomenovanie „*khaki voľby*“, pretože sa celé niesli v atmosfére

⁷⁶⁰ Bernstein, G. L., c. d., str. 110.

⁷⁶¹ Jacobson, P. D., c. d., str. 87.

⁷⁶² Matthew, H. C. G., c. d., str. 52.

⁷⁶³ Grigg, J., c. d., str. 17.

vlasteneckého nadšenia z víťazstva v južnej Afrike. Vtedy ale ešte nikto netušil, že vojna ani zďaleka nie je pri konci a prinesie ešte mnoho komplikácií. Zároveň sa tieto voľby dajú vnímať aj ako skúška dôvery voličov v zahraničnú a koloniálnu politiku Salisburyho kabinetu a špeciálne Chamberlaina ako ministra kolónií.⁷⁶⁴

Z maloangličanov ako-tak vzdoroval a odporoval vlasteneckej unionistickej kampani iba David Lloyd George, čo mu prinieslo i isté neprijemnosti. Prudký pokles popularity v jeho rodnom meste, Criccieth vo Walese, prejavili niektorí voliči spálením jeho obrazu a vo svojom volebnom obvode, Caernarvon Boroughs, bol dokonca fyzicky napadnutý.⁷⁶⁵

Liberálni imperialisti mali pozíciu v kampani, aj pre svoj súhlas s vojnou, omnoho jednoduchšiu. Výrazne sa angažovala ILC, ktorá zverejnila zoznam až 142 svojich vlastných kandidátov. Problém bol ale v tom, že títo ľudia neboli vo väčšine prípadov členmi ILC a navyše, ani neboli vopred oboznámení so svojou kandidatúrou. I preto iba niekoľko málo z nich vstúpilo do tejto organizácie ešte pred samotnými voľbami. Na druhej strane popredné parlamentné tváre liberálnych imperialistov ako Grey a Fowler dokonca nemali vo svojich obvodoch protikandidátov. Ale niečo také bolo pre Liberálnu stranu ako celok skutočne veľkou výnimkou. Chronický nedostatok peňazí a rozkol v strane mali výrazný podiel na porážke strany, pretože tá vďaka tomu nedokázala postaviť kandidátov až v neuveriteľných 156 volebných obvodoch.⁷⁶⁶ Jednoducho, liberáli boli nejednotní a dezorganizovaní.

Výsledok volieb nakoniec hovoril za všetko. Do istej miery sa v nich odrazila i unionistická kampaň vedená v zmysle, že každý hlas daný liberálom je nevlasteneckým darom pre Búrov.⁷⁶⁷ Konzervatívci získali 334 mandátov, pričom mali na svojej strane až 86 liberálnych unionistov. Naďalej v opozícii ostalo 184 liberálov, ktorý mali nestabilnú podporu 82 Írov.⁷⁶⁸ Navyše, liberáli neboli názorovo homogénni, čo spôsobovalo komplikácie ešte pred voľbami. Po nich sa mohla situácia ešte viac skomplikovať, pretože sa do parlamentu dostal pomerne veľký počet liberálnych imperialistov. Zo 142 kandidátov ILC bolo zvolených, napriek

⁷⁶⁴ Jay, R., c. d., str. 249.

⁷⁶⁵ Grigg, J., c. d., str. 15.

⁷⁶⁶ Matthew, H. C. G., c. d., str. 54.

⁷⁶⁷ Jacobson, P. D., c. d., str. 91.

⁷⁶⁸ Nerad, F., c. d., str. 194.

predvolebným komplikáciám, až 52. Je preto zrejme, že na parlamentnej úrovni liberálny imperializmus výrazne posilnil a čiastočne tak vyvážil pozície zhruba rovnako početných maloangličanov. Zvyšok strany bol umiernený stred pod vedením predsedu Henryho Campbell – Bannermana.⁷⁶⁹

Unionistická väčšina tvorila až 134 kresiel, čo bol síce mierny pokles oproti predošlým voľbám, ale znamenal naďalej pohodlnú parlamentnú prevahu. Výsledky však mali ale pre liberálov jeden nový a katastrofálny prvok. Po prvý krát totiž získali unionisti väčšinu kresiel v Škótsku, ktoré sa doteraz považovalo za liberálnu baštu.⁷⁷⁰ Navyše, výsledok iba veľmi mierne ovplyvnila, ak vôbec, Chamberlainova aféra z augusta 1900, ktorá sa týkala jeho rodinného prepojenia s firmami dodávajúcimi armáde vojenský materiál.⁷⁷¹ V tomto zmysle sa potom dá povedať, že voľby boli skutočným vyjadrením dôvery verejnosti v zahraničnú politiku Salisburyho a Chamberlaina.

Obdobie medzi rokmi 1895 – 1900 bolo pre liberálov skutočne obdobím chaosu. Na čele strany sa vystriedali traja predsedovia. Dvaja z nich neuspeli pre prílišný antagonizmus medzi nimi, ale i medzi jednotlivými frakciami strany a zdalo sa, že ani tretí dlho na svojom poste nevydrží, hlavne po volebnej porážke na jeseň 1900. Zároveň však malo v sebe toto obdobie zmätku ešte nevyužitú silu, a to aj napriek katastrofickému priebehu. Generačná výmena v strane bola temer pri konci a s novou krvou sa objavili a posilňovali i nové koncepty budúcej liberálnej politiky. Nový liberalizmus sa čoraz výraznejšie presadzoval a ukazoval ako platforma, na ktorej bude možné zjednotenie strany a jej konsolidácia.

Na druhej strane úporný boj medzi maloangličanstvom a liberálnym imperializmom o koncepciu zahraničnej politiky prebiehajúci celé deväťdesiate roky 19. storočia síce liberálov principiálne rozdeľoval, na druhej strane ale vybojovaný

⁷⁶⁹ Matthew, H. C. G., c. d., str. 57 – 58.

⁷⁷⁰ Auld, J. W., c. d., str. 91. Unionisti získali až 36 škótskych kresiel, zatiaľ čo liberáli iba 34. Winstanley, M. Gladstone and the Liberal Party, London 1992, str. 73.

⁷⁷¹ Išlo o firmu Kynoch & Co. Birmingham, v ktorej čele predstavenstva stál Josephov starší brat Arthur, a ktorá bola jediná zo všetkých podrobená vyšetrovaniu parlamentnej komisie. Ďalej sa jednalo o firmu, ktorá dodávala materiál námorníctvu: Hoskins & Sons Ltd., kde pôsobil jeho syn Neville a ďalší syn – Austin, ktorý bol tiež civilným lordom admirality – vlastnil výrazný akciový podiel, vo výške až 3000 libier šterlingov. Poslednou firmou zapletenou do aféry bola firma Tubes Ltd., kde Joseph i Austen mali výrazné akciové podiely, a kde Arthur sedel v čele predstavenstva. Liberáli sa tento fakt pokúsili využiť vo voľbách, tie ale ukázali neúspešnosť takejto kampane. Grigg, J., Lloyd George. The Young Lloyd George, London 1990, str. 274.

byť musel. A to z jedného простého dôvodu. Vyžadovala si ho vtedajšia pozícia Británie v rámci veľmocenského systému. Výzva impéria a ochrana britských záujmov a jej kontradikcia - maloangličanstvo spojené temer s pacifizmom mnohých nonkonformných radikálov, ktorí získali pomerne veľký vplyv v Liberálnej strane po roku 1886 - sa skôr či neskôr v otvorenom konflikte museli stretnúť. Okrem toho mal tento boj paradoxne i istý zjednocujúci efekt. Dokázal totiž postupne pospájať na domácich témach až príliš roztrieštených maloangličanských radikálov proti ich spoločnému nepriateľovi – liberálnemu imperializmu. Tento zápas ešte nebol na konci, no ako sa v pomerne blízkej budúcnosti ukázalo, liberáli si možno i trochu nevedomky zvolili dostatočne silného predsedu na to aby ho dokázal utíšiť a následne ich do viesť k veľkému volebnému víťazstvu.

Oživenie

1900 – 1906

Po „khaki voľbách“ na jeseň 1900 sa vnútropolitická scéna zmenila len málo. Snáď jediným znakom istého posunu bola len rekonštrukcia unionistického kabinetu. Na poste ministra námorníctva vystriedal G. J. Goschena lord Selborne a premiér Salisbury prenechal miesto ministra zahraničia markízovi Lansdowneovi, pričom mal naďalej v tejto oblasti rozhodujúci vplyv. Do istej miery si ho poistil i tým, že za jeho podsekretára menoval svojho syna, lorda Carnbornea. Koniec koncov práve pre hojný počet príslušníkov rodiny Cecilov v kabinete sa mierne pozmenenej staronovej vláde ušla veľavravná prezývka „*Cecil Hotel*“.⁷⁷²

⁷⁷² Do rodiny Cecilov patrilo okrem premiéra a jeho syna ešte i Salisburyho synovec na poste predsedu Dolnej snemovne, Arthur James Balfour. Jay, R., Joseph Chamberlain. *A Political Study*, Oxford 1981. Vid' tiež Nerad, F., *Velká Británie a búrské státy. Příspěvek ke studiu politiky v jižní Africe na sklonku viktoriánské éry*, rigorózná práca na FF UK v Prahe 2004, str. 194.

V tejto dobe vládla medzi unionistami skutočne spokojnosť, čo sa však rozhodne nadá povedať o ich politických konkurentoch. Vzhľadom na katastrofálnu porážku vo všeobecných voľbách bola situácia pre Campbell – Bannermana na konci roku 1900 viac ako náročná. Vnútrostranícky tlak na jeho osobu sa postupne stupňoval, a to najmä zo strany liberálnych imperialistov. Mohlo sa zdať, že sa v čele dlho neudrží, no nakoniec všetko dopadlo inak.

Predseda strany vo svojom prejave v Dundee konanom tesne po voľbách zaútočil na ILC. Obvinil Radu, že sa až príliš napila z „*oslnivého vína imperializmu roku 1900*“ a zároveň varoval liberálov, aby sa ich „*láska a hrdosť na impérium nezmenila na nenásytnosť po ňom*“. V závere svojho prejavu vyjadril nádej, že lord Rosebery nepripustí organizačné trieštenie strany tým, že otvorene podporí ILC.⁷⁷³

A v tom sa nemýlil. Liberálna imperiálna rada postupne strácala prívržencov medzi poprednými parlamentnými predstaviteľmi liberálneho imperializmu pre svoje príliš agresívne memorandá a deklarácie, ktoré priamo ohrozovali už i formálnu celistvosť strany ako takej. Rosebery zatiaľ nebol ochotný priamo spojiť svoju osobu s nejakou organizovanou frakciou strany. Odrazila sa tu iste i jeho skúsenosť z polovice deväťdesiatych rokov, kedy musel sám proti takejto roztrieštenosti bojovať. Navyše aj Asquith dúfal, že sa pod spoločným konštruktívnym vedením Campbell – Banermana a Roseberyho nakoniec podarí obnoviť jednotu liberálov. Okrem toho i ďalší poprední Roseberyho sympatizanti ako R. B. Haldane, bývalý sekretár Škótskej liberálnej federácie (*Scottish whip*) Munro Ferguson a parlamentný podsekretár strany (*Second whip*) William McArthur tiež už od počiatku odmietali existenciu ILC. Munro Ferguson už v októbri 1900 o nej povedal: „*Neznášam všetky tieto frakčné organizácie.*“⁷⁷⁴ Tá tak i napriek svojmu pomerne širokému členstvu ešte musela čakať na priamu podporu popredných predstaviteľov liberálneho imperializmu.

Prvá parlamentná schôdza po voľbách sa uskutočnila už v decembri roku 1900 a temer okamžite určila rovinu, na ktorej sa mal zvädzať politický boj v najbližšom období. Ako inak, bola ňou stále prebiehajúca Búrska vojna. Tentoraz však trochu inak. To, čo sa liberálom nepodarilo zužitkovať vo voľbách aspoň trochu sa snažili

⁷⁷³ Jacobson, P. D., Rosebery and Liberal Imperialism, 1899 – 1903, in: *The Journal of British Studies*, Vol. 13, No. 1. (nov., 1973), str. 92. Cituje *The Times* zo 16. novembra 1900.

⁷⁷⁴ Matthew, H. C. G., *Liberal Imperialists. The Ideas and Policy of a post-Gladstonian Élite*, Oxford 1973, str. 59.

využiť po nich; Lloyd George v pozmeňovacom návrhu k trónnemu prejavu (*Address*) priamo zaútočil na Chamberlaina a jeho prepojenie na firmy, ktoré disponovali štátnymi záväzkami. Doslova navrhol: „*Ministri Koruny a členovia oboch komôr parlamentu držiaci akýkoľvek verejný úrad nemajú mať žiaden záujem, či už priamy alebo nepriamy, vo firmách a spoločnostiach uchádzajúcich sa o kontrakty s korunou.*“ Výsledok hlasovania v pomere 269 : 127 bol samozrejme v prospech vlády a Chamberlaina, ale napriek vnútrostraníckym rozporom sa v ňom ukázala istá vôľa liberálov vzájomne spolupracovať. Lloyd Georgea totiž podporil ako Campbell – Bannerman, tak i Asquith, ba dokonca i Haldane.⁷⁷⁵ Predovšetkým ich však spájalo presvedčenie o nesprávnosti Chamberlianovej angažovanosti na štátnych zákazkách a z toho vyplývajúceho konfliktu záujmov. Znakom spoločného postupu tak v žiadnom prípade nebol konsenzus v zahraničnej či koloniálnej politike, čo náznaky zblížovania názorových krídel výrazne obmedzovalo. Tieto limity sa plne prejavili i v nasledujúcom vývoji, ktorý k ďalšiemu ostrému konfliktu v rámci strany.

Začiatok roku 1901 priniesol zisk najmä pre maloangličanov a odporcov vojny. Vďaka výdatnej aktivite Lloyd Georgea sa im podarilo presvedčiť milionára, nonkonformného radikála a birminghamského výrobcu čokolády Georgea Cadburyho, aby kúpil jeden z londýnskych denníkov, konkrétne *Daily News*, ktorý koncom roka 1899 získali na svoju stranu liberálni imperialisti.⁷⁷⁶ Týmto spôsobom sa maloangličanom opäť podarilo prevziať kontrolu nad londýnskym periodikom, ktoré mohlo celoplošne zastávať a podporovať ich postoje. Na miesto šéfredaktora sa vrátil H. V. Massingham, pričom E. T. Cook – dovtedajší šéf novín – odišiel do konkurenčných a naďalej imperialisticky zameraných *Daily Chronicle*.⁷⁷⁷ Ako sa neskôr ukázalo bol to pre maloangličanov vzhľadom na blížiacu sa udalosť dôležitý zisk.

No príchod nového roka bol v znamení i jednej smutnej udalosti. Dvadsiateho druhého januára sa skončila šesťdesiat tri ročná vláda kráľovnej Viktórie. Spolu s ňou umrela i jedna veľká éra britských dejín, ktorá dostala po nej meno; a právom. Symbolicky, spolu s kráľovnou odchádzalo i 19. storočie poznačené britskou

⁷⁷⁵ Grig, J., Lloyd George. The Young Lloyd George, London 1990, str. 274 – 276.

⁷⁷⁶ Vid' vyššie, str. 164 – 165.

⁷⁷⁷ Wilson, J., A Life of Sir Henry Campbell – Bannerman, London 1973, str. 342.

dominanciou vo svete. Nie však celkom úplne, pretože ono „dlhé storočie“ malo definitívne zahynúť až v krvi a bahne zákopov prvej svetovej vojny. Na uprázdnený trón zasadol jej syn, vtedy už päťdesiat deväť ročný Eduard VII.. Tento milovník technického pokroku dal o sebe hneď vedieť, keď vo Windsore prikázal rozšíriť telefonické linky a premeniť doterajšie kôlne na kočiare na garáže pre dopravné prostriedky 20. storočia – automobily.⁷⁷⁸ Nová doba sa ohlásila razantne.

No okrem nového kráľa začal na scéne pomerne nenápadne pôsobiť ešte jeden človek, ktorý mal v budúcnosti výrazne ovplyvniť britské dejiny. Bol ním mladý Winston Churchill. Tento vnuk vojvodu z Marlborough bol vďaka svojmu famóznemu úteku z búrskeho zajatia⁷⁷⁹ zatiaľ známy len ako dobrodruh a ako nie veľmi podarený syn radikála v Konzervatívnej strane a bývalého ministra financií Randolpha Churchilla. Jeho prvým politickým úspechom bolo, že sa mu za stranu svojho otca podarilo v „khaki voľbách“ dostať do parlamentu za obvod Oldham. Tento mladý muž teraz, v polovici februára 1901, nenápadne a bez veľkého vzruchu predniesol v Dolnej snemovni svoj prvý prejav na jej pôde (*maiden speech*). Týkal sa, ako inak, vojny v južnej Afrike.⁷⁸⁰

A tá vošla do svojej poslednej fázy. Napriek deklarovanej porážke Búrov vojenské akcie nemali konca kraja a mier bol stále v nedohľadne. Búri už začiatkom leta prešli na gerilový spôsob boja, na ktorý musela britská armáda promptne reagovať. Keďže búrske komandá nachádzali zázemie v po krajine roztrúsených farmách, Britom neostávalo nič iné ako ich systematické likvidovanie a vypaľovanie, a to i napriek prudkým protestom maloangličanov v Dolnej snemovni.⁷⁸¹

Koniec obojstranne vyčerpávajúcej vojny nepriniesli ani nádejne sa vyvíjajúce mierové rokovania, ktoré sa odohrali vo februári 1901 v juhoafrickom Middelburgu. Rozpadli sa na otázke amnestie pre veliteľov búrskych kománd pochádzajúcich z britských území Kapska a Natalu, ktorú im britská vláda odmietala poskytnúť. Vojenský konflikt tak ostal naďalej nevyriešený a pokračoval s otrasnými dôsledkami. Južnú Afriku preťala sieť pevností a ostnatý drôt; vypaľovanie fariem a zabíjanie

⁷⁷⁸ Hibbert, Ch., Edward VII. A Portrait, London 1976, str. 191 – 192.

⁷⁷⁹ Farbisto ho popisuje v svojej knihe: Churchill, W., Mé životní začátky, Praha 1996.

⁷⁸⁰ Jeho znenie vid' v: James, R. R. (ed.), Winston S. Churchill. His Complete Speeches, 1897 – 1963, Vol. 1, 1897 – 1908, London 1973, str. 65 – 70.

⁷⁸¹ Wilson, J., c. d., str. 344.

dobytká bolo na dennom poriadku. Prevažne osamotené ženy a deti zo zničených fariem boli internované v koncentračných táboroch s vysokou mierou úmrtnosti spôsobenou hladom, nedostatočnou hygienou a neuspokojivou lekárskou starostlivosťou.⁷⁸²

Ale podmienky v koncentračných táboroch zatiaľ pre liberálov neboli ústrednou témou. Útoky maloangličanov na vládu sa v tejto dobe sústreďovali len na protesty proti vypaľovaniu fariem a žiadosťami po okamžitom ukončení vojny, a to aj za cenu plného vyhovenia búrskym požiadavkám vznesených počas predošlých mierových rokovaní. Práve v tomto čase sa medzi liberálmi čoraz viac presadzoval Lloyd George, ktorý si postupne útokmi proti Búrkej vojne vyslúžil ako popredné miesto v strane, tak i nenávisť veľkej časti verejnosti.⁷⁸³ Otvorene totiž odmietal cieľ vlády, ktorý predstavovala iba bezpodmienečná kapitulácia, pretože sa domnieval, že to mohlo znamenať netolerovateľné predĺženie a predraženie celého konfliktu.⁷⁸⁴

S týmto postojom plne súhlasil i umiernený Campbell – Bannerman, ktorého stále nekončiaci konflikt viac a viac približoval k maloangličanskému stanovisku a odporu voči politike kabinetu v južnej Afrike. Jeho útočné prejavy zo začiatku marca 1901 dokonca znepokojili kráľa Eduarda do tej miery, že vyzval lorda Roseberyho aby sa aktívnejšie angažoval v Liberálnej strane a opäť prevzal post jej predsedu. Napriek kráľovej výzve Rosebery odmietol.⁷⁸⁵ Naďalej ho pravdepodobne strašila skúsenosť z polovice deväťdesiatych rokov, a aj preto takýto krok nebol ochotný urobiť do chvíle, kým si nebude istý absolútnou podporou od strany. Táto podmienka momentálne rozhodne splnená nebola.

Pozícia Campbell – Bannermana tak ostala naďalej pevná. Potvrdila to i výročná schôdza NLF v Bradforde, kde mu bola Lloydom Georgom vyjadrená

⁷⁸² V koncentračných táboroch bolo koncom Búrkej vojny až okolo 118 000 ľudí. Odhaduje sa, že od januára 1901 do februára 1902 v nich umrelo viac ako 20 000 z nich, z toho väčšina detí. Vysokú úmrtnosť na začiatku existencie koncentračných táborov – 12 % u dospelých a až 50 % u detí – sa síce postupne podarilo znížiť, no nie úplne odstrániť. Grigg, J., Lloyd George. *The Young Lloyd George*, str. 282.

⁷⁸³ Po prejave v Chamberlainovej bašte, Birminghame, ho chcel rozzúrený dav dokonca linčovať. Lloyd George mu unikol len vďaka tomu, že sa rýchlo prezliekol za policajta. Grigg, J., Lloyd George and the Boer War, in: Morris, A. J. A. (ed.), *Edwardian Radicalism, 1900 – 1914*, London 1974, str. 21.

⁷⁸⁴ Grigg, J., Lloyd George. *The Young Lloyd George*, str. 277.

⁷⁸⁵ Wilson, J., c. d., str. 345 – 346.

lojalita a plná podpora od maloangličanov, ktorú, ako ukázal ďalší vývoj, nutne potreboval.⁷⁸⁶

Dvadsiateho štvrtého mája 1901 sa totiž do Británie z južnej Afriky vrátila predĺžená ruka vlády a Chamberlaina v postihnutej oblasti: Alfred Milner. Tento muž, ktorý z presvedčenia sympatizoval s liberálnym imperializmom obdržal takmer okamžite po svojom príchode titul vikomta. Samotní liberáli, ku ktorým sa otvorene hlásil, sa však k jeho osobe stavali rozpačito. Zatiaľ čo pre jedných bol hrdinom pre druhých bol zločincom. Na jednej strane mu Rosebery a jeho sympatizanti vyjadrovali podporu a bránili ho, ale na druhej strane ho John Moley s dešpektom označil za „imitáciu Bismarcka“⁷⁸⁷ a Campbell – Bannerman, i keď sa nezúčastnil na tejto názorovej prestrelke, skôr sympatizoval s maloangličanmi.

No do Británie sa nevrátil iba Alfred Milner. Okrem neho tou istou loďou pricestovala z južnej Afriky, čo bolo do veľkej miery iróniou dejín, i jedna spočiatku nenápadná osoba, ktorá však mala v blízkej budúcnosti rozpútať jedno skutočné zemetrasenie na spoločenskej i politickej scéne. Bola ňou slečna Emily Hobhouseová, dcéra cornwallského arcidiakona, ktorú v decembri 1900 vyslal do vojnu postihnutej oblasti Fond pre juhoafrické ženy a deti v tiesni (*South African Women and Children Distress Fund*).⁷⁸⁸

Podnikla tam okružnú cestu po koncentračných táboroch. Tie ju skutočne šokovali svojimi otrasnými životnými podmienkami. Krátko po svojom návrate oboznámila celú verejnosť s tým, čo videla a začiatkom júna 1900 sa dokonca stretla s Henrym Campbell – Banneramnom. O tejto schôdzke v roku 1923 napísala: „*Keď som začala rozprávať o hromadnom vypaľovaní fariem a dedín, o deportáciách, o zúfalých podmienkach vyhnaného obyvateľstva braného po stovkách do konvojov, o ľudoch zbavených odevu, posteľného prádla, riadu a iných pre život nevyhnutných vecí, o hlade v táboroch, o deťoch zmietajúcich sa v horúčkach ležiacich ... na holej zemi ..., o strašnej úmrtnosti ... – bol hlboko dojatý [Campbell – Bannerman – P. S.] –*

⁷⁸⁶ Grigg, J., Lloyd George. The Young Lloyd George, str. 284.

⁷⁸⁷ Wilson J., c. d., str. 346.

⁷⁸⁸ Nerad, F., c. d., str. 201.

a stále si pre seba dookola mrmlal: „metódy barbarstva, metódy barbarstva.“ *Mal pravdu ...*⁷⁸⁹

Predseda Liberálnej strany bol rozprávaním tejto ženy naozaj otrasený. A svoje rozhorčenie nad postupom kabinetu v južnej Afrike chcel aj patrične vyjadriť. Vhodná príležitosť sa mu naskytla už 14. júna na večeri Národnej reformnej únie (*National Reform Union*) konanej v londýnskej reštaurácii Holborn. Celému zhromaždeniu, na ktorom sa zúčastnili i Morley a Harcourt predsedal Philip Stanhope a Campbell – Bannerman bol hlavným hosťom.⁷⁹⁰ Bola to večera presvedčených radikálnych maloangličanov a veľkých odporcov vojny, ku ktorým sa Campbell – Bannerman po vypočutí Emily Hobhousevej výrazne priklonil. Vo svojom prejave naplno vyjadril svoje znechutenie nad britskými spôsobmi v južnej Afrike, keď na margo vlády povedal: „*Pán Balfour nás chlácholí s krátkym vysvetlením podstaty vojny. S často používanou frázou, že „vojna je vojna,“ ale keď s na ňu niekto opýta odpovedia mu, že o žiadnu vojnu nejde, že to vojna nie je. Kedy potom vojna nie je vojnou? Keď sa vedie metódami barbarstva v južnej Afrike.*“⁷⁹¹

Fráza o „*metódach barbarstva*“ sa stala snád' najznámejšou vetou útočiacou na vojnu a spôsob jej vedenia. Zároveň verejne deklarovala skutočné priklonenie umiernených liberálov k radikálnemu maloangličanskému konceptu. Jej sila sa skrývala ako v prílišnej expresívnosti, tak i v osobe, ktorá ju vyslovila. Takto tvrdý útok od hlavy opozície nemohol predsa ostať bez povšimnutia, i keď bol vyslovený iba na večeri pacifistickej organizácie. Reakcie na seba nenechali dlho čakať, najmä tie z vlastných radov Liberálnej strany. Campbell – Bannerman sa zrazu ocitol v nie celkom výhodnej pozícii, pretože kritické hlasy na jeho prejav prichádzali aj od niektorých jeho priateľov. Napríklad lord Spencer sa vyjadril o nešťastnej formulácii, pretože to bol skôr výpad proti britskej armáde a galantnosti vojakov ako proti britskému kabinetu. V podobnom duchu sa uberal i komentár lorda Crewea, ktorý prejav predsedu Liberálnej strany označil za „*útok na humanitu našich vojakov.*“⁷⁹²

Jednu, nadstranícku, osobu vyjadrenie lídra strany popudilo obzvlášť. Sám kráľ Eduard VII. bol príhovorom hlavy opozície znechutený do tej miery, že iba

⁷⁸⁹ Wilson, J., c. d., str. 348.

⁷⁹⁰ Matthew, H. C. G., c. d., str. 63.

⁷⁹¹ Článok v *The Times* z 15. júna 1901. Citované v: Wilson, J., c. d., str. 349.

⁷⁹² McCallum, R. B., *The Liberal Party from Earl Grey to Asquith*, London 1963, str. 134.

s nasadením všetkých síl jeho sekretára lorda Knollysa a premiéra markíza Salisburyho sa ho nakoniec podarilo presvedčiť, aby si k sebe Campbell – Bannermana nepozval a priamo mu to nevyčítal. Táto udalosť skalila ich vzájomný vzťah do tej miery, že ani po tom ako sa koncom roku 1905 Campbell – Bannerman stal premiérom nemal kráľ o jeho predstavách v oblasti zahraničnej politiky vysokú mienku.⁷⁹³

Lord Rosebery bol v tom čase na kontinente a v obrane britského postupu v južnej Afrike ho plne zastúpil Herbert H. Asquith, ku ktorému sa samozrejme pridali i jeho ďalší prívrženci.⁷⁹⁴ Výsledkom bolo nakoniec niekoľko schôdzí a večier konajúcich sa pod záštitou či už maloangličanov alebo liberálnych imperialistov. I preto súdoby komentátor Henry Lucy trefne označil situáciu v Liberálnej strane po Campbell – Bannermanovom prejave za „vojnu vedenú príborovým nožikom a vidličkou.“⁷⁹⁵

Rosebery prvý krát verejne vyjadril svoj postoj k celej záležitosti až v otvorenom liste uverejnenom v *The Times* 17. júna 1901, v ktorom otvorene predložil nutnosť vyriešiť otázku smerovania liberálov v zahraničnej politike. Tvrdil, že situácia v rozhádatej strane je už neudržateľná, pretože to nie je iba dočasný problém spôsobený vojnou ale skutočne ide o „úprimný, fundamentálny a nevyliciteľný antagonizmus princípov.“⁷⁹⁶ V tomto okamihu bolo viac ako jasné, že liberáli sa nachádzajú na pokraji ďalšieho rozkolu, tak ako v roku 1886. Tentoraz však bolo ústrednou otázkou ich smerovanie v zahraničnej politike. Nepochybne, predseda strany tým, že sa verejne priklonil k jednému zo súperiacich krídiel k tejto hrozbe výrazne prispel, a tak sa hlavný problém roztržky posunul od životných podmienok v koncentračných táboroch k diskusiám o skutočnom stave strany.

Niektorí liberálni imperialisti ako Asquith, Grey, či Haldane však napriek sporom po ďalšom delení strany v žiadnom prípade netúžili. Ich cieľom bolo iba povzbudiť Roseberyho, ktorý sa medzitým vrátil späť do Británie, aby prevzal iniciatívu a opäť sa ujal predsedníctva. Ten ale, ako i v minulosti, požadoval

⁷⁹³ Hibbert, Ch., c. d., str. 210 – 211.

⁷⁹⁴ Koss S. E., Asquith, London 1976, str. 54.

⁷⁹⁵ Jenkins, R., Asquith, London 1964, str. 136. Cituje Lucy, H. V., *The Diary of the Balfourian Parliament*, str. 85 – 86.

⁷⁹⁶ Jacobson, P. D., c. d., str. 95. Citované z článku v *The Times* zo 17. júla 1901.

jednoznačnú podporu od celej strany a navyše sa čoraz viac prikláňal k úzkej spolupráci s ILC, čo nebezpečne zvyšovalo hrozbu rozkolu.⁷⁹⁷

Snád' najdôležitejšie stretnutie liberálnych imperialistov reagujúce na prejav o „*metódach barbarstva*“ sa odohralo 19. júna 1901 v *City Liberal Club*. Zúčastnilo sa na ňom až 300 liberálnych imperialistov vrátane Perksa, McArthura, či Fergusona. Hlavným rečníkom bol lord Rosebery, ktorý vo svojom prejave dokonca vyzval koalíčných liberálnych unionistov, aby sa vrátili do Liberálnej strany, ktorú opustili v roku 1886. Súhlasil však s ich výhradami k írskkej samospráve a sám ju v tejto chvíli definitívne zavrhol. Vo svojej reči súčasne pohrozil, že ak Liberálna strana nebude ochotná akceptovať nové, imperiálne smerovanie zahraničnej politiky bude nevyhnutné vytvoriť novú politickú silu.⁷⁹⁸ Situácia sa stávala čoraz kritickejšou.

Obama svojimi podmienkami si od stredových, umiernených liberálov, ale i radikálov vyslúžil obvinenia za priame sympatie s liberálnym unionizmom. Čo sa týka írskkej samosprávy, napriek tomu, že tá už ani zďaleka nemala takú absolútnu prioritu v liberálnom programe ako v druhej polovici osemdesiatych rokov, predsa len jej naďalej bola venovaná pozornosť a jej priame a konečné zamietnutie bolo pre mnohých liberálov nestráviteľným sústom a neprijateľnou zradou gladstoniánskych tradícií.

Ako už bolo naznačené, Rosebery začal stále užšie spolupracovať s ILC, ktorej to dodalo novú silu, hlavne po sprške kritiky i zo strany liberálnych imperialistov, ktorá sa na ňu zosypala po všeobecných voľbách na jeseň 1900.⁷⁹⁹ Priamu hrozbu rozštiepenia Liberálnej strany a zároveň novú kvalitu vzťahov s ILC naznačovalo, že v auguste navrhol Perksovi, aby bol zmenený jej názov na Liberálnu imperiálnu ligu (*Liberal Imperial League*, skrátene LIL),⁸⁰⁰ a tiež, aby bol zriadený nový fond v minimálnej výške 10 000 libier šterlingov, ktorý mal finančne podporovať jej volebných kandidátov. Takmer okamžite od jeho zriadenia prispeli do neho Perks i Rosebery rovnakou sumou: 1000 libier šterlingov. Samotné oficiálne premenovanie

⁷⁹⁷ Matthew, H. C. G., c. d., str. 71 – 73.

⁷⁹⁸ Tamtiež, str. 71.

⁷⁹⁹ Vid' vyššie, str. 170 – 171.

⁸⁰⁰ Matthew, H. C. G., c. d., str. 73.

ILC na LIL sa uskutočnilo 22. októbra so zdôvodnením, že dovtedajší názov dostatočne nevyjadroval, „že táto skupina reprezentuje elementárny liberalizmus.“⁸⁰¹

No prebehla ešte jedná výrazná zmena. Spolu s otvorenou podporou a sympatiami Roseberyho začali prehodnocovať svoj postoj k tejto organizácii i jeho najbližší parlamentní spolupracovníci. Do LIL tak nakoniec vstúpili i Asquith, Fowler a aj Haldane, ktorý predtým otvorene vyjadroval odpor voči jej predchodkyni, ILC. Kľúčovou postavou však bol Edward Grey. Ten dokonca nahradil lorda Brasseya a stal sa prezidentom LIL.⁸⁰²

Zdalo sa, že kríza vrcholí vo veľmi nebezpečnej rovine, pretože liberálni imperialisti boli nielen na opačnom ideologickom fronte ale dokázali sa zjednotiť i na organizačnej úrovni, a to s podporou a členstvom popredných poslancov. Hrozba reálneho rozštiepenia sa stávala čoraz aktuálnejšou. LIL bola zatiaľ bez konkrétneho programového zakotvenia, ktorého formulácia sa očakávala, ako inak, od Roseberyho, i keď ten nebol jej priamym členom. Odhliadnuc od tohto faktu i tak ho kolegovia aj verejnosť pokladali za vedúcu a ústrednú postavu liberálneho imperializmu.

Skutočne podstatným obdobím vo vývoji liberálneho imperializmu sa stal prelom rokov 1901 a 1902. Začiatkom novembra 1901 oznámil Rosebery, že vystúpi s prejavom pred Chesterfieldskou liberálnou asociáciou. Niektorí z jeho kolegov tým však neboli nadšení, pretože jeho verejné príhovory boli iba veľmi ťažko predpovedateľné. No svoju reč nakoniec predniesol 16. decembra 1901.⁸⁰³

V zahraničnej politike bola samozrejme témou číslo jedna ešte stále prebiehajúca Búrska vojna, kde odporúčal kabinetu urýchlenie tajných i oficiálnych rokovaní, pričom v hrubých rysoch načrtol, ktorými smermi by sa tieto rokovania mali uberať. Je zaujímavé, že sa mu pritom aspoň približne podarilo vopred vystihnúť obsah budúcej mierovej zmluvy z Vereenigingu. No napriek súhlasu s doterajšou politikou unionistickej vlády nevyhol sa ani kritike, keď povedal že, niektorí jeho priatelia „zašli prid'aleko v svätorečení Milnera“.⁸⁰⁴

Samozrejme, koncepciu zahraničnej politiky predniesol v súlade so svojím presvedčením o potrebe nadstraníckej kontinuity v tejto oblasti a

⁸⁰¹ Jacobson, P. D., c. d., str. 97.

⁸⁰² Matthew, H. C. G., c. d., str. 75.

⁸⁰³ Douglas, R., *The History of the Liberal Party, 1895 – 1970*, London 1971, str. 26 – 27.

⁸⁰⁴ Wilson, J., c. d., str. 369.

nutnosti jednoznačnej národnej jednoty počas medzinárodných kríz,⁸⁰⁵ ktoré bolo koherentné s jeho postojmi zastávanými už od roku 1892, kedy sa stal ministrom zahraničia v poslednej Gladstoneovej vláde, a ktoré bolo i základným kameňom jeho pravidelne sa opakujúcich roztržiek so zvyškom strany. Dôvod bol jednoduchý. V súlade s predošlým vývojom znamenala kontinuita a nadstraníckosť v zahraničnej politike vedenie skutočne imperiálnej politiky priamo naväzujúcej na Salisburyho koncepciu, čo bolo pre maloangličanov úplne neprijateľné.

Čo sa týka oblasti domácej politiky LIL očakávala od Roseberyho, že prednesie prejav, ktorý bude znamenať pevné, programové ukotvenie liberálov, očakávali vyhlásenie akéhosi Chesterfieldského programu, ktorý by pre nich bol základnou platformou budúceho smerovania strany. Liberálna imperiálna liga sa ale vo svojich očakávaniach sklamala, pretože Rosebery vyslovil iba všeobecný koncept reforiem.⁸⁰⁶ Napriek tomu však mal jeho prejav pomerne veľký význam, a to kvôli celkovej koncepcii platformy, ktorý predstavil. Navyiac, svojou rečou definitívne vystúpil z čiastočného stranického úzadia, do ktorého sa utiahol roku 1896 a začal sa iniciatívne, aktívne a priamo podieľať na vnútrostraníckej politike.

Rosebery pokladal za základ pre nový postup Liberálnej strany k celospoločenským problémom tzv. Program národnej efektivity (*Programme of National efficiency*). Samotný termín „národnej efektivity“ si vypožičal od svojich sympatizantov, fabiánskych socialistov, konkrétne od Sidneyho Webba⁸⁰⁷ a volal v ňom po vylepšení fungovania štátu a jeho zefektívneniu na všetkých možných úrovniach. Jeho apel sa niesol širokým celospoločenským spektrom problémov od povzbudzovania priemyselnej výroby a ekonomickej výkonnosti krajiny až po nutnosť nového prístupu k sociálnym otázkam britskej spoločnosti na počiatku 20. storočia. Bol to teda skôr apel k národu ako k strane, no pre liberálov tým ponúkal modernizáciu zastaralého gladstoneianizmu.⁸⁰⁸

⁸⁰⁵ Jacobson, P. D. c. d. str. 97.

⁸⁰⁶ Matthew, H. C. G., c. d., str. 227.

⁸⁰⁷ Jacobson, c. d., str. 98.

⁸⁰⁸ Bernstein, G. L., Sir Henry Campbell – Bannerman and the Liberal Imperialists, in: *The Journal of British Studies*, Vol. 23., No. 1. (jeseň 1983), str. 115.

Práve výzvy k „národnej efektivitě“ a obratu k sociálnej reforme prinášali a zintenzívňovali podporu fabiánov a niektorých nových liberálov⁸⁰⁹ k liberálnemu imperializmu a Roseberyemu ako jeho hlavnému predstaviteľovi.

No nie všetci noví liberáli boli ochotní pripojiť sa k Roseberyemu. Jedným z nich bol napríklad i parlamentný sekretár strany Herbert Gladstone, ktorý síce, na rozdiel od svojho otca, pochopil politickú nevyhnutnosť sociálnych reforiem, naďalej však ostal presvedčeným maloangličanom. Syn niekoľkonásobného premiéra nebol jediným zástancam tohto postoja k celej Roseberyho výzve. Ale aj napriek tomuto faktu bol práve nový liberalizmus, formujúci sa od konca 19. storočia, jedným zo zdrojov „národnej efektivity“, no v žiadnom prípade nepredstavoval jej zavrhnutie. Bol iba časťou celku, ktorý mal v konečnom dôsledku znamenať posilnenie Británie a jej impéria vo svete.

Potreba zefektívnenia britskej spoločnosti a štátu vychádzala z akéhosi celkového pocitu ohrozenia pomaly sa objavujúceho od konca 19. storočia a kulminujúceho v čase Búrkej vojny.⁸¹⁰ Vyburcovali ho komplikácie, ktoré mali Briti na juhu Afriky. Celú spoločnosť poriadne vystrašilo, že dve malé agrárne republiky boli schopné účinne vzdorovať najväčšiemu svetovému impériu. V tomto kontexte sa potom okamžite natískala otázka či je Británia schopná súperiť so svojimi hlavnými konkurentmi – svetovým veľmociam ako Rusko, Francúzsko, Nemecko, prípadne vzťahujúcimi sa USA – ak má tak veľké problémy s obyčajnými Búrami.

Práve preto sa objavila „národná efektivita“ ako spôsob riešenia situácie prostredníctvom zlepšenia stavu spoločnosti ako takej a zvýšenia jej výkonnosti prostredníctvom širokého spektra reforiem. Jej skutočným cieľom sa preto stalo vytvorenie kvalitnej a zdravej spoločnosti, ktorá bude schopná obstáť v akomkoľvek boji – v hospodárskom, intelektuálnom, či vojenskom zmysle slova – s výzvami budúcnosti a obrániť seba i svoje impérium pred vonkajšími i vnútornými hrozbami. Program národnej efektivity teda nebol iba otázkou samotnej Británie, ale skutočnou dlhodobou víziou obrany a správy celého impéria, ktorá bola presne v súlade s myšlienkou nadstraníckej kontinuity zahraničnej a koloniálnej politiky.

⁸⁰⁹ Vid' vyššie, str. 151 – 157.

⁸¹⁰ Viac vid': Wood, A., Great Britain, 1900 – 1965, London 1978, str. 51 – 54.

V koncepcii „národnej efektivity“ boli tak šikovne skombinované nový liberalizmus s imperializmom a koncepciou kontinuity zahraničnej politiky spolu s niektorými princípmi gladstoniánskeho liberalizmu a radikalizmu. Rosebery si bol totiž dobre vedomý, že bez niektorých konštitučných reforiem, reforiem systému vzdelania alebo reformy v distribúcii a výrobe alkoholu - čo boli klasické témy gladstoniánskych liberálov a radikálov - jednoducho nebude možné „národnú efektivitu“ v plnej šírke dosiahnuť, čo súčasne pre neho znamenalo, že britská spoločnosť, a teda ani impérium nebudú schopné účinnej obrany a ďalšieho rozvoja.

Zároveň, presne z toho istého dôvodu do svojho programu zakomponoval i už vyššie spomínaný nový liberalizmus obracajúci svoju pozornosť k sociálnym reformám. Rosebery dobre vedel, že „národná efektivita“ je púhym snom ak bude výrobný proces neustále narušovaný tvrdými spormi zamestnávateľov a ich zamestnancov. Nový liberalizmus v rámci Programu národnej efektivity mal teda vo výrobných vzťahoch akúsi arbitrážnu úlohu – úlohu harmonizovať záujmy oboch skupín tak, aby boli v súlade so záujmami štátu.⁸¹¹

Jeho zaradenie však rozhodne nebolo motivované zvýšeným sociálnym cítením, ale skôr jeho spoločenskou prospešnosťou. Príkladom môže byť kampaň za zvýšenie plátov, ktorá argumentovala, že efektívny priemyselný systém nevyhnutne potrebuje rastúce mzdy ako podnet k pokroku a svojmu vlastnému rozvoju. Podobným smerom sa uberali úvahy i v ostatných otázkach: v problematike osemhodinovej pracovnej doby, starobných dôchodkov, zdravotného poistenia, reformy bývania, či mnohých iných.⁸¹² Koniec koncov, zahrnutím tohto myšlienkového prúdu do svojho programu u Roseberyho prirodzene vyvrcholili sympatie k novému liberalizmu, ktoré prechovával už od prvej polovice 90. rokov.⁸¹³

Program národnej efektivity tak predstavoval dlhodobú víziu spoločenského smerovania reagujúcu na pocit vlastného ohrozenia pochádzajúci zo strachu o celkovú konkurencieschopnosť vlastnej spoločnosti. Z obavy o jej ekonomickú, hospodársku, vojenskú i intelektuálnu výkonnosť a znepokojenia z vonkajších hrozieb reprezentovaných rastúcim napätím medzi svetovými veľmocami, ale i neustále sa

⁸¹¹ Emy, H. V., *Liberals, Radicals and Social Politics, 1892 – 1914*, Cambridge 1973, str. 114.

⁸¹² Tamtiež, str. 121 – 132.

⁸¹³ Powell, D., *The New Liberalism and the Rise of Labour, 1886 – 1906*, in: *The Historical Journal*, Vol. 29, No 2 (1986), str. 379.

zvyšujúcim konkurenčným tlakom vo svetovom hospodárstve, ktorý sa odzrkadlil v niektorých priemyselných odvetviach v ústupe britskej prevahy.⁸¹⁴

To, že pocit spoločensko-ekonomického ohrozenia bol na samom počiatku dvadsiateho storočia závažnou a aktuálnou témou dokladá i fakt, že už roku 1903 i Joseph Chamberlain predložil pred britskú verejnosť svoju vlastnú koncepciu riešenia týchto problémov: „imperiólnu preferenciu.“⁸¹⁵ Tá však nebola tak spoločensky komplexná ako Program národnej efektivity a viac-menej sa obmedzovala na sféru obchodu. Navyše predpokladala akýsi druh hospodárskeho protekcionizmu, čo bolo pre všetkých liberálov, vrátane Roseberyho, a aj niektorých liberálnych unionistov neakceptovateľné. Na druhej strane však mala jednu nespornú výhodu – konkrétnosť formulácií a prostriedkov.

„Národná efektivita“ a „imperiólna preferencia“ sa tak stali konkurujúcimi si konceptmi, ktorých cieľ bol síce v podstate rovnaký – čeliť útokom vedených na Britániu a jej impérium - ale odlišné prostriedky ich vzájomne príliš rozdeľovali.

Napokon Chamberlainovo riešenie bolo britskou politickou reprezentáciou i verejnosťou v roku 1906 na istý čas odmietnuté.⁸¹⁶ Okrem toho práve kampaň liberálov proti Chamberlainovej „imperiólnej preferencii“ prispela ku konsolidácii roztrieštenej strany a jej postupnému zjednocovaniu, čo ju nakoniec priviedlo k prvému bezproblémovému víťazstvu vo všeobecných voľbách po roku 1886.

Čo sa týka „národnej efektivity“ boli predložené iba všeobecné definície a žiaden konkrétny program s konkrétnymi bodmi, čo značne sťažuje vymenúvanie jej úspechov či neúspechov. To plne konvenovalo i s Roseberyho odporom k presnému stanovovaniu politických cieľov prameniácim ešte z nechuti k „Newcastelskému programu“ z roku 1891.⁸¹⁷ Bohužiaľ absencia tejto dôležitej zložky zvrhla hľadanie „národnej efektivity“ iba v teoretické a príliš všeobecné deklarácie, ktoré postupne omrzeli i najnadšenejších Roseberyho prívržencov, ktorí sa od neho postupne začali odkláňať. Dokonca i Sidney Webb bol vyslovene sklamaný z Roseberyho odmietania

⁸¹⁴ Patrí tu najmä spracovanie železa, ocele a celý strojársky priemysel. Naopak výborne sa darilo lodiarstvu a to hlavne pre vysokú konkurenciu v strojárstve a teda i neustálemu tlaku na ceny strojárskych výrobkov. Cain, P. J. – Hopkins, A. G., *British Imperialism, 1688 – 2000*, London 2002, str. 194.

⁸¹⁵ Vid' nižšie, str. 194 – 204.

⁸¹⁶ Cain, P. J. – Hopkins, A. G., c. d., str. 196.

⁸¹⁷ Matthew, H. C. G., c. d., str. 226.

konkrétnejšieho, priamejšieho a útočnejšieho programu a postupu.⁸¹⁸ Dynamickejšieho presadzovania sa tak „národná efektivita“ dočkala až po roku 1905, kedy jej síce tiež chýbala programová ukotvenosť, no mnoho liberálnych zákonov sa nieslo v jej duchu. V tej dobe však Rosebery už nemal na liberálnu politiku takmer žiaden vplyv.

Medzi liberálnymi imperialistami sa tak začal čoraz viac presadzovať Asquith, ktorý síce svoje kroky naďalej konzultoval s Roseberym, no osvojil si vlastný kurz. Aj preto sa časom stal najvýraznejšou postavou liberálnych imperialistov. Už v druhej polovici roku 1905 mal najväčší vplyv na konanie svojich kolegov z Liberálnej ligy, čo dokladá i tzv. dohoda z Relugasu a následné vyjednávania s Campbell – Bannermanom.⁸¹⁹

Napriek tomu sa s ohľadom na budúci vývoj dá tvrdiť, že „národná efektivita“ bola úspešná aj vďaka nedefinovanej šírke svojho záberu a požiadavke po akejsi všeobecnej reforme v mene impéria. Isté kroky v jej duchu urobila už unionistická vláda v školskom zákone z roku 1902.⁸²⁰ Následne vďaka silnej pozícii liberálnych imperialistov vo vláдах po roku 1905 nasledovali ďalšie reformy týkajúce sa všetkých oblastí života. Istým prejavom hľadania „národnej efektivity“ boli dokonca i ľudový rozpočet Lloyda Georgea z roku 1909 a reforma Snemovne lordov o dva roky neskôr.

Umiernení liberáli na čele s Campbell – Bannermanom sa nestotožnili s Roseberyho koncepciou modernizácie strany, i keď s niektorými jej myšlienkami v zásade sympatizovali. I preto sa situácia medzi liberálmi na začiatku roku 1902 stále viac a viac vyostrovala. Campbell – Bannerman však mal v tomto momente jednu nespornú výhodu, a to fakt, že organizačné štruktúry ovládané parlamentným sekretárom Herbertom Gladstoneom pevne stáli na jeho strane.⁸²¹

Rosebery stále dookola opakoval výzvy ku konečnému opusteniu riešenia írskej samospávy, na čo mu ale vodca liberálov odpovedal, aby ozrejmil svoju pozíciu, ktorá bola pre mnohých členov strany dosť nečitateľná. Tí nevedeli, či sa

⁸¹⁸ McBriar, A. M., *Fabian Socialism and the English Politics, 1884 – 1918*, London 1962, str. 119 – 130.

⁸¹⁹ Vid' nižšie, str. 209.

⁸²⁰ Vid' nižšie, str. 185 – 189.

⁸²¹ Bernstein, G. L., c. d., str. 117.

vyjadroval ako líder vyzývajúci na súboj Campbell - Bannemana alebo prezentoval iba svoje súkromné stanovisko.⁸²² Roseberyho odpoveď prišla 19. februára 1902, keď ohlásil svoje „*definitívne odlúčenie*“ od Liberálnej strany.⁸²³ Ďalšie udalosti na seba nedali čakať. Rosebery už o päť dní na základe tohto svojho rozhodnutia založil spolu s Greyom, Asquithom a Haldaneom Liberálnu ligu (*Liberal League*), ktorá mala zastávať pozície liberálneho imperializmu na najvyššej úrovni.⁸²⁴ Nebolo to však všetko. Definitívne sformovanie tohto telesa prišlo až 10. marca, kedy k jej fúzii LIL, a to nielen z dôvodu myšlienkovvej blízkosti oboch organizácií, ale aj pre finančné problémy, ktoré LIL sprevádzali už od jej vzniku na jeseň 1901.⁸²⁵

Sformovanie Liberálnej ligy však bolo i vrcholom revolty liberálnych imperialistov. Od tejto chvíle sa totiž situácia v liberálnej strane upokojovala. I keď to tak v tejto dobe ešte nevyzeralo hrozba ďalšieho rozkolu sa začala vzd'alať. Jedným z dôvodov bol i fakt, že v lete 1902 sa po dva a pol roku konečne podarilo ukončiť Búrsku vojnu,⁸²⁶ ktorá už výrazne unavovala verejnú mienku. Mali na tom nemalú zásluhu i šokujúce správy Emily Hobhouseovej. Bol tak odstránený základný sporný predmet liberálov. Navyše začali dominovať britskej politike témy, ktoré ich čoraz viac spájali proti unionistickej domácej politike. Liberálnym imperialistom sa tak nikdy nepodarilo skutočne a definitívne odlúčiť od Liberálnej strany.

Pre ňu samu sa stalo podstatným, že až do najbližších všeobecných volieb sa neobjavil závažnejší zahraničnopolitický problém, ktorý by mal potenciál stranu opäť zásadne názorovo rozdeliť a znepriateliť. Dlhodobý trend bol presne opačný, aj keď sa objavili niektoré témy, na ktoré nebol jednotný názor a kde postoje Liberálnej ligy a zvyšku strany mali rozbiehavý charakter. No i tak spoločný odpor k Chamberlainovej „imperiálnej preferencii“, návrhu zákona o predaji alkoholu, alebo

⁸²² Grigg, J., Lloyd George. *The Young Lloyd George*, str. 291.

⁸²³ Bernstein, G. L., c. d., str. 117.

⁸²⁴ Douglas, R., c. d., str. 27.

⁸²⁵ Matthew, H. C. G., c. d., str. 87.

⁸²⁶ Mier vo Vereeinigingu bol podpísaný 31. mája 1902. Podľa jeho ustanovení Búri uznávali Britskú zvrchovanosť, ale mohli si ponechať zbrane a vrátiť sa domov, pričom krajina obdržala od Británie príspevok 3 milióny libier šterlingov na povojnovú obnovu. Táto suma mala byť v prípade potreby ešte navrhovaná. Bolo zaručené vyučovanie afrikánčiny v školách. Čo sa týka vzbúrených rebelov z Kapska a Natalu z britskej strany zaznelo uistenie, že budú potrestaní iba ich vodcovia aj to iba stratou volebného práva, a že žiaden nebude odsúdený na smrť. Pre veľmi mierne podmienky mieru bola nakoniec porážka Búrov mnohými pokladaná za Pyrrhovo víťazstvo. Grigg, J., Lloyd George. *The Young Lloyd George*, str. 293.

tzv. čínskemu otroctvu⁸²⁷ pomohol liberálom preklenúť antagonizmy, ktoré nimi otriasali od polovice deväťdesiatych rokov predošlého storočia. Počiatok procesu uzmierovania Liberálnej ligy so zvyškom strany sa tak ukázal na jari 1902, kedy sa do stredu pozornosti parlamentu dostal návrh školského zákona (*Education Bill*).

Otázke vzdelania venoval unionistický Salisburyho kabinet pozornosť už od roku 1895, keď sa rozhodol reagovať na správu Bryceovej komisie pochádzajúcej ešte z doby posledných dní existencie Roseberyho liberálneho kabinetu. Prvým pokusom bol návrh už z roku 1896, ktorý však pre silnú opozíciu liberálov a nábožensky nonkonformného Chamberlaina podporovaného jeho prívržencami neprešiel.

Cesta k druhému pokusu sa začala už roku 1899. Najviac sa v celej problematike angažoval Salisburyho synovec Arthur James Balfour, no pre jej zložitosť sa mu podarilo návrh školského zákona uviesť v Dolnej snemovni až v pondelok, 24. marca 1902. Ale veľkou komplikáciou bolo, že už počas prejednávania jeho znenia v kabinete vláde neraz hrozil rozkol, a to najmä pre odpor niektorých liberálnych unionistov. Nakoniec sa Salisburyho kabinetu podarilo dohodnúť na konečnom znení návrhu, ale tento fakt ešte neznamenal bezproblémovosť celého procesu schvaľovania v parlamente. Presne tak ako roku 1896 aj tentoraz proti nemu vystúpil Chamberlain, a to aj napriek tomu, že jeho kľúčový stranícky kolega vojvoda z Devonshireu návrh podporil. Chamberlainove hlavné výhrady sa niesli v znamení ohrozenia postavenia nábožensky nonkonformných škôl. Z tejto pozície obviňoval kabinet, že sa snaží dať anglikánskej cirkvi náboženský monopol nad školstvom. Použil tak argument, s ktorým neskôr vyrukovali i početní radikáli a náboženski nonkonformisti z radov opozičnej Liberálnej strany.⁸²⁸

Pre nich bol návrh, ktorý odznel v Dolnej snemovni koncom marca skutočne šokom. Vláda navrhovala, aby boli zrušené doterajšie školské rady v štátnych školách (*Board schools*) a aby sa právomoci nad štátnym základným i stredným školstvom presunuli do priamej kompetencie grófskych rád (*County Councils*). Tie sa teda stali zriaďovateľom škôl a z toho im patrila i právomoc výberu učiteľov na základe konkurzu. Nové školy (*Provided schools*) mali byť, na rozdiel od svojich

⁸²⁷ Vid' nižšie, str. 206 – 207.

⁸²⁸ Mackay, R. F., Balfour. *Intellectual Statesman*, Oxford 1985, str. 85 – 96.

predchodkýň, prísne sekularizované a žiaden vyučujúci a ani žiak v nich nesmel byť akokoľvek obmedzovaný pre svoje vyznanie.⁸²⁹

Návrh sa vzťahoval aj na školy anglikánskej cirkvi (*Voluntary schools*), ktorých bolo v Británii až niečo vyše 14 000. Tieto školy síce nestratili svoju náboženskú identitu a učitelia na nich museli skladať náboženské testy,⁸³⁰ ale ich fungovanie už nemalo byť financované z centrálného rozpočtu ale z miestnych daní, čo nonkonformistov veľmi pobúrilo.⁸³¹ Mnohí z nich odmietali platiť miestne dane na to, aby z nich bola financovaná prevádzka anglikánskych škôl. A navyše v oblastiach, kde nebola iná alternatíva ako anglikánska škola dokonca odmietali do nej posielat' svoje deti.⁸³²

Oba body boli vecou zásad. Nonkonformisti bojujúci od 17. storočia proti privilegovanému postaveniu anglikánskej cirkvi principiálne nemohli pripustiť, aby svojimi miestnymi daňami priamo platili jej školy. Na tomto ich postoji nemenil nič ani fakt, že výška štátnych príspevkov na ne sa nezmenila, a teda celý návrh zákona upravoval iba finančný tok a nie jeho veľkosť. Skrátka, návrh ohľadom financovania cirkevných škôl nič podstatné nemenil, pretože nonkonformisti sa na ich financovaní prostredníctvom daní podieľali tak či tak; či už nepriamo tým, že peniaze prešli cez centrálny štátny rozpočet alebo priamo, že na financovanie škôl slúžili miestne dane.

Druhý problém bol závažnejší. Pre náboženských nonkonformistov bolo neprijateľné aby posielali svoje deti do anglikánskych škôl, v ktorých nemohli nijak ovplyvniť smer výchovy. Práve preto návrh skutočne považovali za priamy útok na nonkonformné vyznanie a snahu o absolútne ovládnutie duchovného vývoja svojich ratolestí. Návrh nového školského zákona menil v tejto rovine skutočne mnoho, pretože volené školské rady zriadené ešte roku 1870,⁸³³ ktoré dovtedy jednotlivé školy bezvýhradne riadili boli oveľa jednoduchšie ovplyvniteľné nonkonformným elementom ako grófske rady, ktorým mali po novom podliehať. V podstate sa nonkonformisti obávali o náboženské a svetonázorové smerovanie výchovy svojich

⁸²⁹ Handcock, W. D. (ed.), *English Historical Documents, 1874 – 1914*, Vol. 12 (2), London 1977, str. 525.

⁸³⁰ Rowland, P., *The Last Liberal Governments: The Promised Land, 1905 – 1910*, London 1968, str. 77.

⁸³¹ McCallum, R. B., c. d., str. 136 – 137.

⁸³² Rowland, P., c. d., str. 77.

⁸³³ Wood, A., c. d. str. 40.

detí a o to, že nad ním úplne stratia kontrolu, ktorú si dovtedy dokázali udržať na pôde školských rád v takmer 3 000 štátnych školách (*Board dchools*) aj vďaka faktu, že anglikánska cirkev mala vlastný školský systém a oni tak mali voľné ruky pri presadzovaní svojho vplyvu v školských radoch štátnych škôl.⁸³⁴ Týmto návrhom sa im otvorená kontrola nad školami brala, čo jednoznačne vnímali ako hrozbu pre svoje deti a ich formujúci sa svetonázor.

Názorovo rozdelená Liberálna strana sa k návrhu postavila prekvapujúco jednotne. Liberálni imperialisti by mali totiž v súlade s heslom „národnej efektivity“ návrh podporovať, pretože ten vlastne sceľoval a zjednocoval základné a stredoškolské vzdelanie a zároveň ho prostredníctvom grófskych rád centralizoval,⁸³⁵ čím štát získaval nad školstvom priamu kontrolu. Prostredníctvom nej potom mohol zabezpečovať efektívnejšie a kvalitnejšie vzdelanie v celospoločenskom záujme. Problém bol však v tom, že aj logické a aj prospešné kompetenčné spojenie základného a stredného školstva mnohých radikálov pobúrilo. Tí totiž v decentralizovaných školských radoch videli základné stavebné jednotky slobody školstva, čo bolo v „súlade s ich obľubou každého prejavu aj formálnej demokracie“.⁸³⁶ I preto na začiatku vyjadrilo otvorenú podporu návrhu iba veľmi málo liberálov: lord Rosebery, Sidney Webb, Munro-Ferguson a R. B. Haldane,⁸³⁷ ktorý vo svojej autobiografii o tomto návrhu o takmer tridsať rokov napísal: „dôležitosť vytvorenia systému národného vzdelania bola taká nutná, že tento návrh, ktorý obsahoval náboženské klauzuly mal byť prijatý. Nakoniec som odporoval takmer celej strane a podporil ho. Sidney Webb ako zástupca robotníkov urobil to isté.“⁸³⁸

No väčšina liberálnych imperialistov návrh odmietla, pretože bolo medzi nimi až príliš veľa náboženských nonkonformistov. Napríklad sám Perks bol metodista a zároveň i horlivý odporca návrhu. Svoj triumf slávil vtedy, keď sa mu podarilo odhovoriť lorda Roseberyho od podpory Balfourovho riešenia problémov školstva.

⁸³⁴ Havighurst, A. F., *Britain in Transition*, Chicago 1985, str. 61.

⁸³⁵ Haldane, R. B., *An Autobiography*, London 1929, str. 148.

⁸³⁶ McCallum, R. B., c. d., str. 136

⁸³⁷ Matthew, H. C. G., c. d., str. 94.

⁸³⁸ Haldane, R. B., c. d., str. 148.

Rosebery sa nakoniec vyjadril, že i keď súhlasí s ustanoveniami návrhu, tak opozíciou voči nemu môžu liberáli získať oveľa viac: stratenú jednotu.⁸³⁹

Hlavné teleso Liberálnej strany vzhľadom na široké a silné zastúpenie radikálov jednoznačne odmietalo návrh hneď od začiatku, pričom sa spoliehalo na to, že návrh bude nakoniec zastavený v Dolnej snemovni aj vďaka nezhodám medzi liberálnymi unionistami, konkrétne Chamberlainovým odporom proti nemu, presne tak ako v roku 1896. Okrem toho svoje plody priniesla i kampaň vedená priamo na verejnosti. Už od júla bol návrh školského zákona témou číslo jeden pri doplňovacích voľbách. Tie začali pomaličky ukazovať príklon verejnej mienky k liberálom a to najmä po víťazstvách v Leedsi, na Orkenejoch a Šetlandoch.⁸⁴⁰

Nonkonformisti však proti návrhu nevytiahli len v podobe politickej agitácie, či parlamentného odporu. Vznikol dokonca mimoparlamentný Výbor pasívnej rezistencie (*Passive Resistance Committee*), ktorý od leta 1902 organizoval kampaň proti návrhu prostredníctvom neplatenia miestnych daní. Takáto iniciatíva sa však nakoniec ukázala ako málo populárna a obmedzila sa len na určité územia, hlavne vo Walese. No tam kde sa uchytila mala pomerne dlhú životnosť, pretože ešte na začiatku roku 1904 bolo evidovaných 7 324 odmietnutí platiť miestne dane.⁸⁴¹

Odpor k návrhu školského zákona vyjadril i umiernený stred Liberálnej strany, a to priamo slovami jej predsedu Henryho Campbell – Bannermana. Tridsiateho novembra v Newporte nonkonformistov podporil a povedal, že sa postavili „*proti okázalosti kléru a politickej nespravodlivosti*.“⁸⁴²

V decembri 1902 sa nakoniec vláde podarilo návrh školského zákona presadiť.⁸⁴³ Aj keď počas rozpravy prešlo množstvo pozmeňovacích návrhov jeho základného zmyslu a účelu sa to nijak zásadne nedotklo.⁸⁴⁴ Najdôležitejším pozmeňovacím návrhom bol návrh liberálneho unionistu Henryho Hobhousea, ktorý hovoril, že v školách nakoniec budú povinne zriadené aj školské rady, ale už len na

⁸³⁹ Matthew, H. C. G. C. d. str. 96.

⁸⁴⁰ Grigg, J., Lloyd George. *The People's Champion, 1902 – 1911*, London 2002, str. 37.

⁸⁴¹ Tamtež, str. 38 – 49.

⁸⁴² Wilson, J., c. d., str. 397.

⁸⁴³ Pravdepodobne k tomu prispela i nehoda Chamberlainovej drožky, ktorá sa stala 7. júla 1902 a pri ktorej sa ťažko zranil, z čoho rezultovala jeho následná absencia v Dolnej snemovni. Amery, J., *The Life of Joseph Chamberlain, Vol. 4., 1901 – 1903*, London 1951, str. 492.

⁸⁴⁴ Znenie školského zákona z roku 1902 vid': Hancock, W. D. (ed.), *English Historical Documents, 1874 – 1914, Vol. 12 (2)*, London 1977, str. 524 – 528.

účel riadenia záležitostí bezprostredne sa dotýkajúcich školy, ktoré neboli prevedené na grófsku radu.⁸⁴⁵

Školský zákon napokon vytvoril základnú platformu nielen pre fungovanie britského školstva v 20. storočí, ale započal aj uzmierovací proces medzi liberálmi. Rok 1902 sa preto pre stranu stal ako rokom explicitných vyjadrení rôznych postojov v chápaní zahraničnej politiky a zodpovednosti za impérium, tak začiatkom zblížovania liberálnych imperialistov s vlastnou stranou.

Ďalší rok sa neniesol iba v znamení pokračujúceho zblížovania sa a uzmierovania sa medzi väčšinou Liberálnej strany a liberálnymi imperialistami, ale zrejme oteplenie priniesol i vo vzťahu liberálov a organizovaných robotníkov. Nebol to však náhly obrat, ale postupný proces. Generačná výmena v strane sa totiž chýlila ku svojmu koncu a nový liberalizmus sa konečne začínal výraznejšie presadzovať. Otázka, či je nutné, aby sa strana zaoberala sociálnymi reformami už nebola aktuálnou. V tomto okamihu sa naliehavým skôr stal problém v akej ideologickej dimenzii budú tieto reformy presadzované.

A tu boli možné dve koncepcie. Na jednej strane vlastenecká „národná efektivita“ lorda Roseberyho a Sidneyho Webba, ktorá ich videla predovšetkým ako prostriedok skvalitnenia spoločnosti ako takej, a na strane druhej sa ponúkala akási forma veľmi umierneného socializmu koketujúca skôr s maloangličanstvom radikálov ako boli mladý Lloyd George alebo Herbert Gladstone. Táto dilema sa nakoniec nikdy definitívne nevyriešila a Liberálnej strane úplne postačil konsenzus oboch princípov o nevyhnutnosti sociálnych reforiem, ktorý v nej po dlhých rokoch zavládol.

Koniec 19. storočia bol poznačený politickou emancipáciou organizovaného robotníckeho hnutia prostredníctvom tzv. nového unionizmu.⁸⁴⁶ Ten chcel upozorniť pomocou početných štrajkov na katastrofálne sociálne podmienky robotníkov a ich rodín a na nevyhnutnosť ich politického riešenia. Na tento apel svojím vznikom reagoval práve nový liberalizmus, ale pre svoje oneskorené presadzovanie sa už nevedel zabrániť vzniku politickej reprezentácie robotníkov, čím pre liberálov vznikla skutočná politická výzva, s ktorou sa po 1. svetovej vojne napokon nedokázali vyrovnat'.

⁸⁴⁵ Mackay, R. F., c. d., str. 101.

⁸⁴⁶ Vid' vyššie, str. 65.

Na prelome 19. a 20. storočia tak už síce existovalo mnoho foriem organizovania robotníkov začínajúcich od jednotlivých odborov a končiacich až pri parlamentnom výbore TUC, politických stranách ako ILP a socialistických hnutiach v podobe SDF a fabiánov, ale čoraz výraznejšie sa objavovala požiadavka po spoločnom národnom orgáne, ktorý by dokázal všetky tieto sily spojiť a nasmerovať ich energiu na jednotné ciele.

Príležitosť sa naskytla vo februári 1900, keď parlamentný výbor TUC zvolal do Londýna špeciálnu konferenciu. No zúčastnili sa na nej delegáti ani nie z polovice odborov združených v TUC. Aj preto dostal nový orgán ustanovený na tejto konferencii tak trochu ironicky názov: Reprezentatívny výbor robotníkov (*Labour Representation Committee*, skrátene *LRC*).⁸⁴⁷ Napokon toto teleso v čele s Ramseyom J. MacDonaldom, Kierom Hardiem a Arthurom Hendersonom získalo autoritu ako skutočne centrálny a národný orgán organizovaných robotníkov, ktorého prvoradou úlohou bolo chrániť záujmy robotníkov a podporovať ich kandidátov do parlamentu. Istý úspech na tomto poli sa LRC podaril už v „khaki voľbách“, keď získal vo forme tzv. Lib-Labizmu, teda v priamej spolupráci s Liberálnou stranou, až 15 parlamentných kresiel.⁸⁴⁸

Vodcovia robotníkov však prelom storočí prečkali v obavách o bezpečnosť nadobudnutých práv odborov. To, že ich znepokojenie bolo opodstatnené sa ukázalo len pár mesiacov po založení LRC v prípade Taff Vale.

Celá záležitosť vypukla ešte v auguste 1900, keď v železničnej spoločnosti Taff Vale v južnom Walese vypukol štrajk s požiadavkou na vyššie mzdy. Robotníkom sa podarilo získať na svoju stranu organizáciu združujúcu železničné odbory v krajine – Zjednotenú spoločnosť železničných zamestnancov (*Amalgamated Society of Railway Servants*). Generálny sekretár spoločnosti, Richard Bell, sa osobne dostavil do Cardiffu, kde pomáhal organizovať demonštráciu proti štrajkokazom, ktorá im mala blokovaním budovy spoločnosti zabrániť nastúpiť do práce. Ale riaditeľ spoločnosti Taff Vale, Ammon Beasley, bol v úzkom kontakte s Parlamentnou radou zamestnávateľov (*Employers Parliamentary Council*) a dobre vedel, že môže železničné odbory za takúto aktivitu žalovať a dokonca žiadať o náhradu spôsobených

⁸⁴⁷ Pelling, H., *The History of British Trade Unionism*, London 1976, str. 117 – 118.

⁸⁴⁸ Havighurst, A. F., c. d., str. 22 a 74.

škôd. Napriek tomu, že sa štrajk vďaka sprostredkovaniu skončil už po jedenástich dňoch celá záležitosť mala nakoniec dramatickú súdnu dohru.⁸⁴⁹

Spleť súdnych rozhodnutí a odvolaní na ne napokon priviedol celý problém k Odvolaciemu súdu (*Court of Appeal*), kde padlo rozhodnutie z úst jeho predsedu, J. Farwella. To znelo v prospech spoločnosti Taff Vale, pretože: „*Existujú také činy ich [odborárskych – P. S.] zástupcov, ktoré sú v súlade s riadením a smerovaním štrajku; prevzatie takého riadenia a smerovania je jednou z hlavných úloh obžalovanej spoločnosti [Zjednotená spoločnosť železničných zamestnancov – P. S.] a tá je úplne legálna, ..., ale zároveň spoločnosť prevzala aj zodpovednosť za spôsob akým bol štrajk vedený.*“ A rozhodnutie ďalej pokračuje: „... *nie je to otázka práv členov spoločnosti [odborárskej – P. S.], ale škôd ktoré spôsobila osobám mimo nej. Za tieto straty vyplývajúce z poškodzujúceho chovania sa zástupcov tejto spoločnosti, ..., je podľa môjho názoru obvinená spoločnosť zodpovedná.*“⁸⁵⁰

Kauza sa napokon dostala až pred Snemovňu lordov, pred najvyššiu možnú odvolaciu inštanciu, tá však iba potvrdila závery Odvolacieho súdu. Zjednotená spoločnosť železničných zamestnancov preto musela zaplatiť peňažnú kompenzáciu vo výške neuveriteľných 23 tisíc libier šterlingov, čo ju finančne položilo na kolena.⁸⁵¹

Prípád Taff Vale nebol jediným v tomto období, ktorý dopadol pre odbory katastrofálne. Jeho riešenie v kombinácii s rozhodnutiami v prípadoch Lyons versus Wilkins a Quinn versus Leatham⁸⁵² predstavovali pre odbory skutočnú pohromu. Zakladal sa nimi precedens, podľa ktorého boli odborové organizácie zodpovedné za finančné straty zamestnávateľov a museli ich preto nahradiť. Predstavovalo to obrovskú hrozbu pre ich fondy a zároveň znamenalo, že najefektívnejšia zbraň organizovaných robotníkov – štrajk – strácal svoj zmysel. Zamestnávateľ sa už

⁸⁴⁹ Pelling, H., c. d., str. 123.

⁸⁵⁰ Rozhodnutie J. Farwella, predsedu Odvolacieho súdu, v spore železnica Taff Vale versus Zjednotená spoločnosť železničných zamestnancov z roku 1901. Vid' Hancock, W. D. (ed.), *English Historical Documents, 1874 – 1914, Vol. 12 (2)*, London 1977, str. 674 – 677.

⁸⁵¹ Havighurst, A. F., c. d., str. 74.

⁸⁵² Rozhodnutie v prípade Lyons versus Wilkins zakazovalo demonštrácie s účelom zamedziť štrajkokazom nástup do práce a rozhodnutie v prípade Quinn versus Leatham padlo iba dva týždne po Taff Vale a potvrdzovalo závery, že odborové organizácie sú zodpovedné za finančné straty zamestnávateľov, a preto ich musia aj nahradiť. Pelling, H., c. d., str. 124.

nemusel báť o svoje zisky v prípade ak nespĺňal robotnícke požiadavky, pretože straty spôsobené prípadným štrajkom boli od tejto chvíle jednoznačne vysúditeľné.

Rozhodnutia mali pozitívnu odozvu v konzervatívnych radoch a znamenali výraznejšie ochladenie v ich vzťahu k robotníkom a ich zástupcom. A práve oni sami od tejto chvíle videli v Snemovni lordov svojho úhlavného nepriateľa, čo výrazne nahrávalo do kariet liberálom.

Aj napriek zjavným neúspechom v súdnych procesoch sa postupne darilo LRC získavať dôveru čoraz väčšieho počtu odborových organizácií. V roku 1903 LRC zastupoval masu až 850 tisíc organizovaných robotníkov.⁸⁵³ No navzdory jednoznačne stúpajúcemu členstvu sa úspešnosť robotníckych kandidátov v doplňovacích voľbách po zverejnení rozsudku v prípade Taff Vale výrazne zhoršila. Tento neutešený stav trval až do roku 1903, kedy LRC začal zaznamenávať zlepšenie. Akýmsi uspokojením sa stali doplňovacie voľby v Bernard Castle, kde sa vôbec po prvý krát podarilo zástupcovi robotníkov, Arthurovi Hendersonovi, poraziť naraz aj konzervatívneho aj liberálneho kandidáta.⁸⁵⁴

V tomto čase, v čase stúpajúcej sily LRC sa o robotnícke hnutie začínala čoraz viac zaujímať aj Liberálna strana. Ako sme si už vyššie všimli nový liberalizmus nastupuje v novej intenzite a obrat k nutnosti riešenia sociálnych otázok sa stáva na politickej rovine takmer existenčnou otázkou. K zblíženiu medzi liberálmi a robotníkmi však prispel aj verdikt Snemovne lordov v kauze Taff Vale. Silnejúca pozícia LRC a príklon liberálov k novému liberalizmu tak viedli koncom februára 1903 k tajnej volebnej dohode medzi sekretárom LRC Ramseyom MacDonaldom a parlamentným sekretárom Liberálnej strany Herbertom Gladstoneom, k tzv. Lib-Lab paktu. Táto zmluva sa týkala päťdesiatich volebných obvodov. Liberálna strana sa v ňom zaviazala, že v najbližších parlamentných voľbách v týchto obvodoch nepostaví kandidáta proti kandidátovi LRC.⁸⁵⁵ Táto zmluva síce bola uzatvorená iba pre jedny všeobecné voľby, no prostredníctvom parlamentného sekretára Herberta Gladstonea jednoznačne deklarovala príklon strany k problematike sociálnej situácie robotníkov.

⁸⁵³ Pelling, H., c. d., str. 124.

⁸⁵⁴ Havighurst, A. F., c. d., str. 76.

⁸⁵⁵ Briggs, A., The Political Scene, in: Nowell – Smith, S. (ed.), Edwardian England, 1901 – 1914, London 1964, str. 65.

V tejto chvíli je však nevyhnutné uvedomiť si, že táto zmluva bola výhodná pre obe zúčastnené strany, i keď pre liberálov iba z krátkodobého hľadiska. V prvom rade si Liberálna strana bližšie pripútala k sebe LRC. Bolo to dôležité v dobe nadobúdania jeho sily a zároveň v čase, kedy začínal do doplnovacích volieb nominovať vlastných kandidátov, a to nezávisle na oboch hlavných britských parlamentných silách. Liberáli tak pravdepodobne chceli dostať pod svoju kontrolu nové, populárne a rozmáhajúce sa hnutie a zaistiť si jeho parlamentnú podporu, ktorá mohla byť v súboji s ich hlavnými nepriateľmi, unionistami, rozhodujúca. Navyše si takto nepriamo a bez finančných nákladov zabezpečili spojeneckých kandidátov v päťdesiatich obvodoch, čo bola pre permanentne vyčerpané finančné fondy strany nemalá úľava. Pri tom všetkom však nepostrehli, že proti sebe namierili vlastné zbrane, pretože takýmto pomerne nenápadným spôsobom dodali ďalšiu energiu politickej emancipácii organizovaných robotníkov. Nie je totiž ďaleko čas, kedy nie *toryovia*, ale sami liberáli úplne podľahnú výzve už konsolidovanej *Labour* a budú nútení opustiť britskú parlamentnú scénu. Nebude na nej totiž dostatok miesta pre dve, zhruba rovnako nasmerované, parlamentné strany.

No táto zmluva bola výhodná aj pre LRC. V prvom rade pretože v päťdesiatich obvodoch z volebného boja vyradzovala jedného z kľúčových parlamentných hráčov, Liberálnu stranu. Jedinými vážnymi konkurentmi LRC tak budú iba kandidáti koalíčných unionistov, čím sa zvyšovala pravdepodobnosť úspechu. Navyše sa dalo predpokladať, že vďaka istej ideologickej blízkosti budú voliči liberálov v týchto obvodoch voliť práve kandidátov LRC, čo bolo ďalšie posilnenie organizovaných robotníkov.

Tento Lib-Lab pakt z konca februára bol tajnou zmluvou, a preto výraznejšie nerozvíril hladinu britskej verejnej mienky. Rok 1903 mal však priniesť tému, ktorá skutočne otriasla celou vnútropolitickou scénou. Témou, ktorá sa stala relevantným dôvodom pre rekonštrukciu kabinetu ale aj pre definitívne zjednotenie Liberálnej strany; pre skutočné a konečné udobrenie sa liberálnych imperialistov so zvyškom strany, ktoré sa začalo už v priebehu boja proti návrhu školského zákona, no ktoré sa malo naplno prejaviť až teraz. Touto témou nebolo nič iné ako už spomínaná Chamberlainova „imperiálna preferencia“. Predtým však ako sa pozrieme na postoj

samotnej Liberálnej strany k celému problému je nevyhnutné načrtnúť jej hlavné princípy.

Chamberlainov príklon k preferenčným imperiálnym clám sa samozrejme neodohral zo dňa na deň, ale mal dlhý vývoj siahajúci ešte do sedemdesiatych a osemdesiatych rokov 19. storočia. Priamo nadväzoval na niektoré hnutia z tohto obdobia, ktoré sa okrem iného snažili reagovať ako na hospodársku recesiu trvajúcu v rôznej intenzite od začiatku sedemdesiatych rokov, tak na neustále rastúcu konkurenciu zo strany nemeckého a amerického priemyslu, ale i na výzvy, ktorým Británia čelila v oblasti jednoty a obranyschopnosti impéria stelesnenými napríklad v otázke írskych samosprávy, či v Búrskych vojnách.⁸⁵⁶

Najsilnejšiu pozíciu v celej záležitosti mala z imperiálneho hľadiska Kanada, ktorá už od začiatku štyridsiatych rokov žiadala po istej forme imperiálnej colnej politiky. Ale jej požiadavky boli po roku 1846, po definitívnom zamietnutí hospodárskeho protekcionizmu,⁸⁵⁷ z imperiálneho hľadiska nereálne. Samotná materská krajina sa totiž upísala až dogmatickému dodržiavaniu princípov voľného obchodu. Istý náznak možnej zmeny sa tak objavil až keď lord Salisbury v roku 1887 zvolal koloniálnu konferenciu, na ktorej zaznela z úst zástupcu Kapskej kolónie, Jana Hendricka Hofmeyra požiadavka po dvojpercentných imperiálnych clách. No jeho návrh bol jednoznačne odmietnutý vtedajším ministrom kolónií, Edwardom Stanhopeom, pretože nebol v súlade s daňovou a colnou filozofiou Británie, teda s princípmi voľného obchodu. Podobne zástancovia hospodárskeho ochranárstva dopadli i na prvej imperiálnej konferencii v Ottawe roku 1894.⁸⁵⁸

Zmena však nebola ďaleko a prišla spolu s novým unionistickým ministrom kolónií, Josephom Chamberlainom. Ten otvorene prezentoval svoj názor k nevyhnutnej obrode impéria a upevňovania zväzkov medzi materskou krajinou a jej

⁸⁵⁶ Patrili tu hlavne dve organizácie. Prvou bola Liga pre spravodlivý obchod (*Fair Trade League*) založená roku 1881 a rozpustená 1892, ktorej hlavnou požiadavkou bolo zavedenie reštriktívnych dovozných ciel za účelom ochrany britského hospodárstva pred zahraničnou konkurenciou ale aj ako odpoveď na dovozné clá uvalené na britský tovar. Druhou bola Liga pre federáciu impéria (*Imperial Federation League*) existujúca v rokoch 1884 - 1893, ktorá sa zas snažila o posilnenie zväzkov v rámci impéria na základe spoločných záujmov. Zebel, S. H., Joseph Chamberlain and the Genesis of Tariff Reform, in: *The Journal of British Studies*, Vol. 7, No. 1. (november 1967), str. 132 – 138.

⁸⁵⁷ Vid' vyššie, str. 21.

⁸⁵⁸ Zebel, S. H. c. d., str. 137.

kolóniami. Navyše ako skúsený Birminghamský priemyselník veľmi citlivo vnímal hrozby, ktorým muselo čeliť britské hospodárstvo na konci 19. storočia a bol si vedomí i neustále rastúcich výdajov na armádu a námorníctvo, ktoré Británia musela udržiavať v záujme impéria.

No nielen to ovplyvnilo jeho príklon k novej koncepcii colnej politiky impéria. Ako viktoriánsky, i keď unionistický, radikál ani na samom závere storočia nerezignoval na postoje z osemdesiatych rokov vyjadrené v *Unauthorised Programme*, ktorým požadoval pomerne radikálne sociálne reformy a ktorým chcel zaujať nový elektorát.⁸⁵⁹ Tento aspekt sa stával čoraz naliehavším, najmä v súvislosti s objavením sa nového liberalizmu avýraznejším presadzovaním sa socializmu. Tieto nové smery totiž priťahovali stále viac voličov k liberálom a robotníkom, čo sa rysovalo ako skutočná hrozba unionistickej vláde a jej ambíciám. Problémom však bolo, že na realizáciu svojich vízií v sociálnej oblasti, kde sa najviac angažoval v otázke starobných dôchodkov, potreboval i nový zdroj peňazí.

A ten videl v práve „imperiálnej preferencii“, teda v zavedení nízkych preferenčných ciel na tovar pochádzajúci z vnútra impéria a súčasne v schválení vysokých reštriktívnych ciel na tovar dovážaný spoza jeho hraníc. „Imperiálna preferencia“ tak pre neho bola riešením na niekoľko problémov Británie naraz. Videl v nej posilnenie zväzkov v rámci impéria, ochranu britského priemyslu i finančné zdroje pre široké sociálne reformy.

Tento nový colný systém bol nakoniec schválený na koloniálnej konferencii roku 1897 a očakávalo sa od neho že „*takmer hneď vytvorí voľný obchod vo vnútri impéria, ale ponechá kolóniám voľnú ruku pri uvalovaní ciel na zahraničný tovar*“.⁸⁶⁰ Rozhodnutím konferencie sa začala takmer okamžite riadiť Kanada. Jej premiér, sir Wilfred Laurier, so súhlasom guvernéra lorda Mintoa⁸⁶¹ urobil precedenčné rozhodnutie a uvalil ešte v júni 1897 preferenčné clo na britský tovar vo výške 12,5 percenta jeho ceny.⁸⁶² Spočiatku nevinná záležitosť však viedla k prehodnoteniu

⁸⁵⁹ Vid' vyššie, str. 24 – 25.

⁸⁶⁰ Zebel, S. H. c. d., str. 140.

⁸⁶¹ Quinault, R., Joseph Chamberlain: A Reassessment, in: Gourvish, T. R. – O'Day, A. (ed)., *Later Victorian Britain, 1867 – 1900*, London 1989, str. 87.

⁸⁶² Toto percento sa však do dvoch rokov dvihlo až na 33,3 percenta. Zebel, S. H. c. d., str. 141.

komerčných zmlúv medzi Britániou a Nemeckom a Britániou a Belgickom, ktoré doteraz obom štátom zabezpečovali také obchodné práva v rámci britského impéria ako materskej krajine. Zmeny v týchto dohodách preto vyústili do tvrdej colnej vojny medzi Kanadou a Nemeckom trvajúcej až do roku 1910.⁸⁶³

Prvé výraznejšie náznaky možnom o posune Británie v smere k hospodárskemu protekcionizmu prišli počas Búrskiej vojny, kedy bol minister financií, inak presvedčený zástanca voľného obchodu Michael Hicks Beach, prinútený v rozpočte na rok 1902 presadiť dočasné clo vo výške jedného šilingu na každý bušel [asi 36,35 litra – P. S.] importovaného zrna a päť pencí na každých sto libier dovezenej múky, aby dokázal pokryť do neba rastúce výdaje na vojnu v južnej Afrike. Sám minister financií však rozhodne nepočítal s tým, žeby toto clo stálo na začiatku celkovej zmeny hospodárskej a obchodnej politiky Británie, pretože ho skutočne považoval iba za dočasné a nevyhnutné riešenie nedostatku financií.⁸⁶⁴ Presne v tomto duchu potom pokračoval i jeho nástupca v úrade Charles Thomson Ritchie,⁸⁶⁵ ktorý síce v osemdesiatych rokoch koketoval s protekcionizmom, no v priebehu nasledujúcich dvadsiatich rokov jeho ekonomické myslenie zažilo dokonalý obrat až k militantnému prikloneniu sa k voľného obchodu. A práve s týmto, novým ministrom financií sa mal Chamberlain stretnúť v prudkom kabinetnom spore.

Celý konflikt mal teda skutočnú predohru ešte v roku 1902, v roku kedy politickej scéne ešte dominovala Búrska vojna a návrh školského zákona. Zároveň sa však udiala zmena na poste ministerského predsedu. Markíz Salisbury, ktorý bol temer nepretržite premiérom od roku 1886 pre svoj vek i zdravie 12. júla 1902 rezignoval v prospech svojho synovca, dovtedajšieho predsedu Dolnej snemovne Arthura Jamesa Balfoura. Najvýznamnejšia postava unionistov na konci 19. storočia napokon umrela iba rok po svojom odstúpení.⁸⁶⁶ Balfour teda naplno zdedil všetky problémové oblasti unionistov, z ktorých najpálčivejšia sa teraz ukazovala byť „imperiálna preferencia“.

⁸⁶³ Tamtiež.

⁸⁶⁴ Grigg, J., Loud George. *The People's Champion*, str. 58.

⁸⁶⁵ Ešte v roku 1902 vystriedal na poste ministra financií Michaela Hicks Beacha, a to najmä z dôvodu vysokého veku a zlého zdravotného stavu jednej z kľúčových postáv konzervatívcov druhej polovice 19. storočia.

⁸⁶⁶ Mackay, R. F., c. d., str. 111.

Celá situácia sa začala komplikovať po tretej imperiálnej konferencii roku 1902. Keďže zatiaľ nebola možná žiadna iná forma politickej, či vojenskej únie⁸⁶⁷ zástupcovia jednotlivých kolónií sa dohodli na posilnení imperiálnych zväzkov aspoň na hospodárskej úrovni vo forme prehodnotenia colného systému presne v zmysle „imperiálnej preferencie“. Po konferencii Chamberlain dokonca dostal od Balfoura predbežný súhlas s navrhovaným riešením colnej reformy,⁸⁶⁸ na čo sa spokojný minister kolónií vybral na triumfálnu cestu po južnej Afrike.⁸⁶⁹

No po návrate ho v Británii čakalo nemilé prekvapenie, situácia sa zmenila. Minister financií C. T. Ritchie ako presvedčený zástanca voľného obchodu rázne odmietol akýkoľvek príklon Británie k hospodárskemu protekcionizmu a chcel, aby v rozpočte na rok 1903 boli bezodkladne a úplne zrušené dočasné dovozné clá na obilie a múku z minulého roku, v čom ho plne podporil i predchodca v jeho úrade, Michael Hicks Beach. Ten už síce nebol členom vlády a užíval si zaslúženého politického dôchodku, no jeho názory mali medzi unionistami naďalej nemalú váhu.

Výhrady k Chamberlainovmu návrhu sa niesli presne v tom istom zmysle ako počas boja o voľný obchod v štyridsiatych rokoch 19. storočia. Zavedenie akýchkoľvek dovozných taríf znamenalo zvyšovanie nákladov na život v Británii, čo bolo, najmä v prípade potravín, veľmi citlivou celospoločenskou témou. Jeden z popredných liberálnych unionistov a presvedčený zástanca voľného obchodu, G. J. Goschen, odsúdil „imperiálnu preferenciu“ ako „*hru s potravinami obyvateľstva*“.⁸⁷⁰ Niečo také bolo pre ľudí odchovaných na liberálnych zásadách voľného obchodu nemysliteľné, hlavne keď mal celý problém i akýsi morálny rozmer. Ten sa spájal zo strachom pred drahým jedlom, pretože v živej pamäti národa ešte stále figurovali neúrodne štyridsiate roky 19. storočia, kedy Britániu zachránil práve dovoz lacných potravín zo zahraničia.⁸⁷¹ To sa však už nedalo povedať o Írsku.

Zdražovaniu v tejto oblasti sa v prípade schválenia „imperiálnej preferencie“ nedalo nijak zabrániť. Zahraničné potraviny boli lacnejšie pre ich veľkoprodukciu a teda i nižšie výrobné náklady, čo sa týkalo hlavne obilia dovážaného zo severnej

⁸⁶⁷ Wood, A. c. d., str. 41.

⁸⁶⁸ Judd, D., Vzestup a pád britského impéria, Praha 1999, str. 204.

⁸⁶⁹ Viac o Chamberlainovej ceste po južnej Afrike vid' Amery, J., c. d., str. 283 – 385.

⁸⁷⁰ Briggs, A., c. d., str. 51.

⁸⁷¹ Tamtiež, str. 62.

Ameriky. Teraz však mali prostredníctvom dovozných ciel zdražiť tak, aby im domáca britská výroba dokázala cenovo konkurovať. Problém bol však v tom, že tá dokázala pokryť iba 1/6 domáceho dopytu.⁸⁷² Zdraženie potravín sa tak nemalo zastaviť iba na úrovni cien aké ponúkali domáci výrobcovia, ale pre nesebestačnosť samotnej Británie mali rásť nad túto úroveň. A to aj napriek možnosti dovozu lacného kanadského obilia, pretože i na to malo byť uvalené síce nízke, preferenčné dovozné clo, ale aj ono zvyšovalo cenu tohto obilia v porovnaní s doteraz praktikovaným bezcolným dovozom.

Boli tu však i výhrady v oblasti priemyslu, na ktoré sa minister kolónií zameriaval najviac. Objavoval sa argument, že zavedenie preferenčných ciel bude znamenať i zvyšovanie nákladov v priemyselnej výrobe, čo povedie k horšej konkurencieschopnosti britských priemyselných výrobkov určených hlavne pre vývoz.⁸⁷³ Z týchto všetkých dôvodov nakoniec na jar 1903 Chamberlain hlasovanie v kabinete prehral. „Imperiálna preferencia“ bola zatiaľ odmietnutá a nestala sa oficiálnym programom vlády.⁸⁷⁴

Minister kolónií sa však nevzdával a už 15. mája 1903 predniesol v Birminghame reč, ktorá dostala kabinetný spor na verejnosť. V prejave samozrejme zvýraznil nevyhnutnosť posilnenia zväzkov v kolónii k materskej krajine prostredníctvom navrhovaného riešenia a zároveň vyjadril akúsi víziu hospodárskej autarkie impéria: „*Ja osobne verím v britské impérium, v impérium ktoré ... bude ... samostatné a sebestačné, schopné udržať sa v konkurencii všetkých svojich rivalov.*“⁸⁷⁵

Antagonizmus medzi členmi vlády sa čoraz viac vyostroval a vrcholil v lete 1903, keď z Chamberlainovho podnetu vznikla Liga za colnú reformu (*Tariff Reform League*) v čele s vojvodom Sutherlandom. Reakcia však na seba nedala dlho čakať a až 54 unionistických oponentov ministra kolónií vytvorilo Ligu za bezcolné potraviny (*Free Food League*).⁸⁷⁶

⁸⁷² Cain, P. J. – Hopkins, A. G., c. d., str. 191.

⁸⁷³ Zebel, S. H., c. d., str. 140.

⁸⁷⁴ Havighurst, A. F., c. d., str. 63.

⁸⁷⁵ Článok zo 16. mája 1903 v *Birmingham Daily Post* referujúci o Chamberlainovom prejave. Citované v: Zebel, S. H., c. d., str. 148.

⁸⁷⁶ Judd, D., c. d., str. 207.

Celá kríza vyvrcholila na jeseň 1903. Balfour sa síce snažil zastávať akýsi zmierlivý a postoj medzi oboma krídlami, no nepodarilo sa mu zabrániť ďalším rozbrojom. Jeho kompromisný návrh nakoniec nebol prijateľný ani pre jednu stranu sporu.⁸⁷⁷ Chamberlain podal demisiu 9. septembra 1903 s odôvodnením, že bude pre neho výhodnejšie ak počas kampane za „imperiálnu preferenciu“ nebude členom vlády, bude sa jej môcť tak naplno venovať. Balfour však jeho rezignáciu neprijal ihneď, a aj preto sa riešenie celej situácie odložilo až na kabinetnú schôdzu konanú o päť dní neskôr.⁸⁷⁸ Na nej, počas búrlivej diskusie o „imperiálnej preferencii“ rezignovali ďalší členovia kabinetu. Tentoraz to boli zástancovia voľného obchodu minister financií C. T. Ritchie a minister pre Škótsko lord Balfour z Burleighu. Tým to však neskončilo. Na ďalší deň odstúpil i minister pre Indiu lord George Hamilton.⁸⁷⁹

Predseda vlády nakoniec oznámil všetky štyri demisie naraz, čím si na verejnosti vyslúžil povest' umierneného kompromisného politika. To sa však zmenilo keď na dôležité uvoľnené miesto ministra financií menoval syna dovtedajšieho ministra kolónií, Austena Chamberlaina. Tento krok mnoho ľudí videlo ako jasnú podporu „imperiálnej preferencii“. Netrvalo dlho a objavil sa ďalší následok. Druhého októbra 1903 oznámila svoju rezignáciu i jedna z kľúčových postáv liberálnych unionistov; postava, ktorá viedla ich vzburu proti Gladstoneovej írskkej politike – vojvoda z Devonsireu.⁸⁸⁰ Od tohto okamihu sa situácia v kabinete trochu upokojila. Premiér Balfour sa tak nestal Peelom, ktorému sa v štyridsiatych rokoch presne na otázke voľného obchodu podarilo *toryov* rozštiepiť.

Celá diskusia o „imperiálnu preferenciu“ sa dostala na verejnosť 15. mája 1903.⁸⁸¹ V tejto situácii sa k celej téme musela vyjadriť už aj Liberálna strana. Jej reakcia bola opäť, tak ako aj v prípade návrhu školského zákona, jednotná. Nevadili dokonca ani rozdielne názory Liberálnej ligy a zvyšku strany na smerovanie koloniálnej politiky, ktorej sa otázka „imperiálnej preferencie“ úzko týkala. Práve naopak, útok na voľný obchod mal na liberálov zjednocujúci účinok. Tohto faktu si

⁸⁷⁷ Viac vid' Mackay, R. F., c. d., str. 135 – 153; tiež Zebel, S. H., c. d., str. 155.

⁸⁷⁸ Grigg, J., Lloyd George. *The People's Champion*, str. 58.

⁸⁷⁹ Judd, D., c. d., str. 203.

⁸⁸⁰ Havighurst, A. F., c. d., str. 65.

⁸⁸¹ Vid' vyššie, str. 198.

bol už od samého počiatku krízy vedomý i Asquith, ktorý hneď deň po Chamberlainovom prejave v Birminghame povedal: „*Dnes máme úžasné správy. Je iba otázkou času kedy zachvátíme* [teda Liberálna strana – P. S.] *celú krajinu.*“⁸⁸²

Riešenie ministra kolónií totiž priamo útočilo na posvätné princípy voľného obchodu, na ktorých Liberálna strana stála a na ktorých vlastne koncom šesťdesiatych rokov 19. storočia vznikla. Napádalo myšlienky vypracované už Adamom Smithom, presadzované Richardom Cobdenom, Robertom Peelom a úzkostlivo strážené Johnom Brightom i Williamom Gladstoneom. Voľný obchod tvoril skutočnú tradíciu strany ale i krajiny, ktorá v poslednom čase „*nemala skúsenosti so systémom protekcie a ani ju nepritlačila chudoba, núdza, bezprávie ani neporiadok. Neduhy, ktoré sa s ním* [systémom hospodárskeho protekcionizmu – P. S.] *spájali predtým.*“⁸⁸³

Bolo viac ako samozrejmé, že liberáli zaútočia na Chamberlaina a princípy, ktoré popierali ich základné zásady. Voľný obchod bol skutočnou dogmou ich svetonázoru a politického presvedčenia. V tomto ohľade sa ale neprejavoval iba túžbou po prosperite dosiahnutou prostredníctvom otvorenej voľnej hospodárskej súťaže, ale aj vierou v individuálne schopnosti jednotlivcov presadiť sa v tvrdej konkurencii. Preto bol voľný obchod skutočným pozostatkom liberalizmu a radikalizmu 19. storočia a ich dôvery jedinca k sebe samému, vlastnému talentu a schopnostiam. Slobodný obchod a viktoriánsky individualizmus tak boli dve strany tej istej mince. A aj keď sa liberáli v posledných rokoch čoraz viac prikláňali k novému liberalizmu, teda k smeru, ktorý umožňoval isté zasahovanie štátu do sociálnych otázok spoločnosti čím sa do istej obmedzenej miery redukovala sloboda jednotlivca, tak v žiadnom prípade neboli ochotní prijať takéto obmedzenie individualizmu v prísne hospodárskych vzťahoch aké ponúkala „imperiálna preferencia“.

Nešlo však len o odpor na poli teoretickom či ideologickom. Liberáli videli nevýhody hospodárskeho ochranárstva i v čisto praktickej rovine zahraničného obchodu. Snáď najvýstižnejšie to povedal už 23. mája 1903 Lloyd George vo svojom prejave na pôde *Cambridge University Liberal Club*: „*Obchod s kolóniami tvorí iba jednu štvrtinu anglického obchodu; tri štvrtiny sú s inými krajinami ... zatvoríme preto*

⁸⁸² Asquith, M., *An Autobiography* [online]. London c.2003 [cit. 2006-02-24] bez paginácie. Dostupný z WWW: <<http://www.gutenberg.org/etext/4321>>.

⁸⁸³ Prejav Henryho Campbell – Bannermana v Scarborough 16. mája 1903. Citované vo: Wilson, J., c. d., str. 408.

dvere takmer 250 miliónom zákazníkom, a to len preto aby sme ich otvorili pre nárast ciel z obchodu s jedenástimi miliónmi? To je bláznovstvo ...“⁸⁸⁴

Podobný postoj zastávali i liberálni imperialisti združení v Liberálne lige. Lord Rosebery sa síce zo začiatku snažil zaujať akési nadstranícke stanovisko, sa dokonca jeden čas pokúšal zorganizovať konferenciu o spornej téme s účasťou všetkých zainteresovaných strán, no čoskoro zistil, že sa svojim neurčitým postojom dostal do izolácie. Následne, v snahe vymaniť sa z nej pokúšal sa spraviť z Liberálnej ligy hrot útoku liberálov proti Chamberlainovej „imperiálnej preferencii“.⁸⁸⁵

Samotnému Roseberymu síce bol sympatický dôraz na impérium obsiahnutý v Chamberlainovom riešení, odmietal však, aby Británia posilňovala svoje postavenie v rámci neho prostredníctvom hospodárskeho protekcionizmu. Báł sa totiž otvoreného nepriateľstva zahraničia k ochranárskej colnej únii,⁸⁸⁶ a preto radšej preferoval „národnú efektivitu“. Tá totiž neútočila na žiaden tradičný princíp viktoriánskej politickej scény a posilnenie vzťahov materskej krajiny s jej kolóniami videla v ozajstnom voľnom obchode, ktorý mal byť stimulovaný zvýšenou kvalitou a efektivitou britského priemyslu, armády, námorníctva ale i školstva či sociálneho systému. A to všetko v súlade so spoločným dobrom a záujmami štátu. Impérium sa malo výrazne posilniť, ale zároveň vyhnúť ošemetným témam nezlučiteľných s liberálnym presvedčením akým bolo trhové ochranárstvo.

Rosebery však opäť rezignoval na konkrétne kroky proti Chamberlainovi. Liberálni imperialisti tak nemali pevné vedenie a dostávali sa do pozície, že prednášali iba príležitostné prejavy zamerané proti bývalému ministrovi kolónií. Táto situácia výrazne oslabovala pozíciu predsedu Liberálnej ligy.⁸⁸⁷ Sám sa nakoniec ocitol v skutočnej izolácii, keď už ani sami jej členovia neboli ochotní čakať na nejakú jeho programovú iniciatívu. Už v polovici roku 1904 bolo zrejme, že Rosebery stratil svoje niekdajšie postavenie v strane a už v žiadnom prípade neznamená pre Campbell – Bannermana hrozbu.⁸⁸⁸

⁸⁸⁴ Lloyd George nezapočítal do počtu obyvateľov impéria Indiu, pretože tá „*nie je dobrým zákazníkom a ani ním nikdy nebude*“. Grigg, J., Lloyd George. *The People's Champion*, str. 62 – 63. To isté neskôr urobil i Campbell – Bannerman. Vid' nižšie, str.

⁸⁸⁵ Matthew, H. C. G., c. d., str. 100 – 101.

⁸⁸⁶ Jacobson, P. D., c. d., str. 104.

⁸⁸⁷ Matthew, H. C. G. c. d. str. 102 – 105.

⁸⁸⁸ Bernstein, G. L., c. d., str. 122.

Liberálna liga pomaly prestávala byť separátnou organizáciou liberálov, ale ich integrálnou súčasťou. Prispeli k tomu ako parlamentné spory medzi opozíciou a koalíciou, tak aj ich spoločný postoj proti domácej politike unionistov. Konsenzus dovedna s pasivitou lorda Roseberyho nakoniec doviedli stranu k tak vytúženej jednote. Liberálna liga síce existovala aj naďalej a jej členovia sa ešte raz pokúsili ohroziť Campbell – Bannermana,⁸⁸⁹ no už to neznamenal hrozbu pre jej celistvosť. Navyše po roku 1906 liga úplne stratila svoje opodstatnenie a nakoniec v máji 1910, po rezignácii Roseberyho z jej čela, aj zanikla.⁸⁹⁰

Téma drahých potravín bola pre liberálov jedným zo základných prvkov kampane proti hospodárskemu protekcionizmu. V boji proti „žalúdočnej dani“⁸⁹¹ išlo až o morálne dobro a ochranu nemajetných pred nežiadúcim zvyšovaním životných nákladov. V tomto prípade liberáli rozhodne neboli ochotní zachraňovať impérium na úkor rozširovania chudoby v materskej krajine. Pomerne dramaticky to vyjadril Campbell – Bannerman, za čo bol neskôr z vlastných radov i kritizovaný: „*Vieme, vďaka trpezlivosti a vedeckej presnosti pána Rowntreea,*⁸⁹² *že v tejto krajine ... je asi 30 % podvyživených; 30 % na pokraji hladu zo 41 miliónov je niečo cez 12 miliónov – takmer identické číslo s celou populáciou kolónií. Takže za každého uspokojeného v kolóniách bude niekto zruinovaný v tejto krajine ... Toto sú hrozné predstavy, dosť hrozné na odsúdenie tohto neuváženeho a unáhleného projektu ...*“ A ďalej pokračoval, že „*spochybňovať voľný obchod po päťdesiatich rokoch jeho fungovania je ako spochybňovať zákony gravitácie.*“⁸⁹³

Liberáli spolu s poprednými unionistickými zástancami voľného obchodu napádali Chamberlaina v Dolnej snemovni,⁸⁹⁴ no prijali i výzvu k širokej verejnej kampani vedenej proti hospodárskemu ochranárstvu a jeho následkom. Tá vyústila do možnosti užšej parlamentnej a volebnej spolupráce Liberálnej strany s niektorými

⁸⁸⁹ Vid' nižšie, str. 208 – 209.

⁸⁹⁰ Matthew, H. C. G., str. 120.

⁸⁹¹ V pôvodnom znení „*stomach tax*“. Autorom tohto desivého výrazu bol britský publicista Alfred Harmsworth. Vid' Grigg, J., Lloyd George. *The People's Champion*, str. 61.

⁸⁹² Seebohm Rowntree v roku 1899 zverejnil svoj výskum britskej spoločnosti v ktorom napríklad udával, že na užitvenie päťčlennej rodiny bola nutná suma 25 šterlingov, pričom priemerná mzda sa pohybovala vo výške 29 šterlingov týždenne. Situácia bola oveľa horšia v prípade poľnohospodárov, ktorí mali priemernú mzdu iba 16 šterlingov a žien, ktoré mali iba 15 šterlingov. Rowland, P., c. d., str. XV.

⁸⁹³ Článok v *The Times* z 6. júna 1903. Citované vo: Wilson, J., c. d., str. 410.

⁸⁹⁴ Wilson, J., c. d., str. 415.

unionistami. Nádejne sa rysujúca dohoda však stroskotala na príliš odlišných stanoviskách v otázke školského zákona ale aj prípadného líderstva strany. Unionisti neboli ochotní spojiť svoje sily s liberálmi pod taktovkou Campbell – Bannermana. Jeho vystupovanie počas Búrskiej vojny bolo pre nich ešte príliš živé. Jedinými osobami, ktoré pre nich prichádzali do úvahy boli lord Rosebery a vojvoda z Devonshireu, čo však bolo absolútne nepriateľné pre väčšinu Liberálnej strany. Tá nemohla pripustiť, aby hŕstka vplyvných prišielcov diktovala svoje podmienky celej, po rokoch konečne kompaktnej strane. Napriek tomu istá posila predsa len prišla. Medzi februárom 1904 a začiatkom roka 1906 totiž k liberálom prebehlo až 11 unionistických poslancov.⁸⁹⁵

Medzi prvými bol mladý Winston Churchill a svoj prechod ku konkurenčnej politickej strane uskutočnil naozaj teatrálnym spôsobom. Tridsiateho prvého mája 1904 pred zrakmi celej Dolnej snemovne prekročil priestor oddeľujúci koalíciu od opozície a zaujal miesto priamo po boku jedného z najbojovnejších radikálov – Lloyda Georgea.⁸⁹⁶ O štyri dni neskôr vo svojom prejave v Londýne prednesenom pri príležitosti stého výročia narodenia jedného z priekupníkov voľného obchodu, Richarda Cobdena, o celej záležitosti povedal: *„A ako je to s Konzervatívnou stranou? Nie sú so mnou spokojní. Povedali mi, že by som mal prejsť do Liberálnej strany. To nie je zlá myšlienka.“* A ďalej pokračoval: *„Mám úprimný rešpekt pred Konzervatívnou stranou. Sú starou stranou a verím, že časom budú mať cennú a užitočnú funkciu vo vláde krajiny. Ale Konzervatívna strana si dovolila stať sa nástrojom ambiciózných mužov. Dovolila si obraňovať reakčnú a nebezpečnú politiku. Dovolila si pustiť sa do hry s mocou, do hry s jedlom ľudí. A ako následok toho bude Konzervatívna strana trpieť. Myslím, že bude právom trpieť porážkou vo voľbách v deň, ktorý už je celkom blízko.“*⁸⁹⁷

A skutočne, doplňovacie voľby v rokoch 1904 a 1905 jasne dokladali príklon verejnej mienky k Liberálnej strane. Chamberlainova kampaň síce pokračovala až do roku 1906, no voličov neoslovila. Ba naopak, značne ich vystrašila. Do veľkej miery

⁸⁹⁵ Mackay, R. F., c. d., str. 198.

⁸⁹⁶ Grigg, J., Lloyd George. The People's Champion, str. 65.

⁸⁹⁷ James, R. R. (ed.), c. d., str. 303 – 304.

to bolo i zásluhou liberálov a ich protikampane. I preto sa najbližšie všeobecné voľby niesli aj v znamení skutočného boja o „imperiálnu preferenciu“.

Pre Liberálnu stranu sa situácia stávala čoraz výhodnejšou, pretože odteraz už politické spektrum striktné nedelila iba írsky otázka, ktorá od roku 1886 už značne vyprchala z povedomia voličov. Naopak, novú deliacu čiaru politického spektra predstavoval problém voľného obchodu, ktorý pre zmenu výrazne oslaboval unionistov. Liberálom sa začalo blýskať na lepšie časy.

Posilňovanie strany a jej rastúce sebavedomie sa však neobmedzovalo iba na odpor proti „imperiálnej preferencii“. Rok 1904 doniesol totiž v otázke domácej politiky ďalšiu tému, ktorá znamenala posilnenie jednoty strany. Bol ním návrh zákona o licenciách (*Licensing Bill*) zameraný najmä na výrobu a predaj alkoholu.

Otázka výroby a distribúcie alkoholu sa na politickej rovine začala presadzovať ku koncu 19. storočia a bola vyvolaná aj napriek klesajúcej spotrebe alkoholu.⁸⁹⁸ Nonkonformné presvedčenie, že alkohol je skutočným spoločenským zlom, proti ktorému je nutné bojovať všetkými dostupnými prostriedkami podporila v polovici deväťdesiatych rokov 19. storočia i Harcourtova iniciatíva. Nakoniec najrôznejšie dôvody začínajúce pri vzťahu alkoholu a chudoby a končiace až pri strachu z degenerácie populácie viedli v roku 1896 už unionistickú Salisburyho vládu k menovaniu Kráľovskej komisie pre licenčné zákony (*Royal Commission on Licensing Laws*). Za predsedu bol menovaný lord Peel, ale závery, ktoré predstavila vo februári 1899 boli výrazne oslabené nedorozumeniami medzi jej členmi a jej rozštiepením. Po ňom nasledovalo vydanie dvoch správ, ktorých odporúčania sa zreteľne líšili.⁸⁹⁹

Obe síce navrhovali výraznú redukciu licencií na výrobu a predaj alkoholu, teda obmedzenie počtu krčiem a pivovarov, no markantný rozdiel bol v otázke kompenzácií za ich zrušenie. Zatiaľ čo lord Peel navrhoval iba veľmi obmedzenú finančnú kompenzáciu, čím si výrazne znepriatelil výrobcov a predajcov alkoholu, tak jeho oponenti chceli, aby za zrušenie licencie vyrábať a predávať alkohol bola

⁸⁹⁸ Fahey, D. M., Temperance and the Liberal Party – Lord Peel’s Report, 1899, in: The Journal of British Studies, Vol. 10, No. 2. (máj 1971), str. 132.

⁸⁹⁹ Viac o Peelovej komisii, a jej záveroch viď: Fahey, D. M., Temperance and the Liberal Party – Lord Peel’s Report, 1899, in: The Journal of British Studies, Vol. 10, No. 2. (máj 1971), str. 132 – 159.

vyplatená plná peňažná kompenzácia, teda suma zhodná s hodnotou zrušenej krčmy alebo pivovaru.⁹⁰⁰

A práve na tomto, druhom odporúčaní postavili unionisti svoj návrh zákona o licenciách z roku 1904, čo prudko pobúrilo Liberálnu stranu a opäť, ako aj v prípade školského zákona, najmä jej nábožensky nonkonformný element.

Nonkonformisti boli hlboko presvedčení o škodlivosti alkoholu. Považovali ho za zdroj všetkých spoločenských problémov ako chudoba, zlé bývanie či negramotnosť. Preto odmietali priznať akékoľvek právo na kompenzácie krčmárom a sládkom. Navyše argumentovali, že v roku 1903 bolo v krčmách utratených neuveriteľných 200 miliónov libier šterlingov, čo bola tak obrovská suma, že ich ďalšie odškodňovanie vnímali až takmer za nemorálnu podporu alkoholizmu.⁹⁰¹

Liberálni imperialisti vzhľadom na pomerne vysoký počet náboženských nonkonformistov v ich radoch sa postavili tiež proti tomuto návrhu licenčného zákona, čo iba podporilo iba nedávno nadobudnutú jednotu strany ešte stále posilovanú spoločným postupom proti trvajúcej Chamberlainovej kampani.⁹⁰²

Vláde sa síce podarilo presadiť návrh cez parlament na začiatku roku 1905, no bol to posledný výraznejší Balfourov zdar na poste ministerského predsedu. Úspech slávila Liberálna strana, pretože jasným spoločným vymedzovaním sa proti unionistickej politike nadobúdala stále viac a viac sily. A to bolo po takmer dvadsiatich rokoch rozhádzanosti na smerovaní domácej politiky viac ako žiadané. Veľké témy domácej politiky stelesnené v školskom zákone, „imperiálnej preferencii“ a licenčnom zákone prispievali k utužovaniu vzťahov v strane. Tá navyše vďaka novému liberalizmu cítila podporu i organizovaných robotníkov. Po dvadsiatich rokoch tak išla Liberálna strana do všeobecných volieb na skutočne spoločnom základe a vyhla sa obávanej vnútornej roztrieštenosti, ktorá jej po roku 1891 a po odchode Gladstonea priniesla temer existenčné problémy.

Unionistický kabinet na čele s Arthurom Balfourom v rokoch 1904 a 1905 jasne strácal pozície v doplňovacích voľbách. Od istej diskreditácie kabinetu v súvislosti s Chamberlainovou colnou reformou, školským a licenčným zákonom

⁹⁰⁰ Tamtiež, str. 136.

⁹⁰¹ Rowland, P., c. d., str. 3.

⁹⁰² Matthew, H. C. G., c. d., str. 240.

nakoniec vládu neubránila ani pomerne úspešná zahraničná politika markíza Lansdownea.

Na prelome storočí sa pomaly začalo ukazovať, že „skvelá izolácia“ Británie je v prudko meniacom sa svete zahraničnej politiky už skutočným prežitkom. Británia preto v roku 1902 uzavrela spojenectvo s Japonskom, čím v záujme zachovania rovnováhy síl opustila doterajší kurz svojej zahraničnej politiky. Obe zmluvné strany sa zaviazali garantovať integritu Číny a Kórey a sľúbili si vzájomnú pomoc v prípade, že budú napadnuté dvoma agresormi. Pri napadnutí jedným útočníkom vzájomne si zaväzovali neutralitu.⁹⁰³

Okrem toho sa však začali priaznivo vyvíjať aj vzťahy Británie s jej odvekým rivalom, Francúzskom. Po návšteve Eduarda VII. v Paríži v roku 1903 a následnej návšteve francúzskeho prezidenta Émilea Loubeta v Londýne na jeseň toho istého roku sa začala medzi nimi rysovať historická dohoda. Proces zblížovania urýchlilo vypuknutie rusko-japonskej vojny a obavy zo zatiahnutia oboch štátov do nej. Francúzov na strane Ruska a Britov na japonskej strane. Spoločné rokovania nakoniec vyústili 8. apríla 1904 do podpisu tzv. „srdečnej dohody“ (*entente cordiale*) medzi britským ministrom zahraničia markízom Lansdowneom a francúzskym veľvyslancom v Londýne Paulom Cambonom. Táto zmluva dostala tak trochu ironické meno a neznamovala žiadne vojenské spojenectvo, ale bola riešením napätých vzťahov v sporných oblastiach, hlavne v kolóniách. Francúzi uznali britské nároky na Egypt a Briti francúzske na Maroko. Zmluva sa však netýkala iba Afriky ale aj ostatných oblastí ako Indočína alebo Tichomorie.⁹⁰⁴

Podpisom „srdečnej dohody“ sa ukončilo obdobie tvrdých sporov medzi Britániou a Francúzskom, ktoré v honbe za stále novými kolóniami výrazne poznačili koniec 19. storočia. Liberáli, no najmä Henry Campbell – Bannerman a Edward Grey,⁹⁰⁵ privítali podpis zmluvy, ktorú považovali za nadstranícku. Sami sa predsa pokladali za stranu mieru.⁹⁰⁶ Ukončenie nepriateľstva s jedným z hlavných rivalov tak vnímali viac ako pozitívne.

⁹⁰³ Havighurst, A. F., c. d., str. 69.

⁹⁰⁴ McCallum, R. B., str. 135.

⁹⁰⁵ Wilson, J., c. d., str. 403.

⁹⁰⁶ McCallum, R. B., str. 135.

V roku 1904 však museli unionisti čeliť aj výraznej kritike zo strany verejnosti i opozície pre ich politiku v len nedávno upokojenej južnej Afrike. Povojnová obnova krajiny z dôvodu nedostatku pracovnej sily nenapredovala tak ako si mnohí predstavovali. Preto majitelia zlatých baní na *Rande*⁹⁰⁷ požiadali ešte na jeseň 1903 Vysokého komisára Alfreda Milnera o dovoz pracovnej sily z Číny a Indie.⁹⁰⁸ Ten túto žiadosť predložil britskému kabinetu, ktorý ju následne schválil. A tak, aj napriek odporu popredných Búrov ako boli Botha či Smuts, bolo už začiatkom roku 1904 do južnej Afriky privezených prvých 5 000 Číňanov. Tento počet do konca roku stúpol na 20 000 a na začiatku roku 1906 bolo v oblasti už okolo 50 000 čínskych robotníkov.⁹⁰⁹

Konkrétnejšie informácie o celej záležitosti sa do Londýna dostali pomerne rýchlo. Poslom zlých správ z južnej Afriky sa stala osoba, ktorá otriasla verejnou mienkou ešte počas Búrskje vojny. Bola to opäť Emily Hobhouseová. Tentoraz kritizovala otrasné pracovné podmienky, ubytovacie zariadenia i žalostne nízke platy.⁹¹⁰

Celý problém sa dostal do parlamentu, kde 21. marca 1904 vystúpil Campbell – Bannerman s veľmi ostrým prejavom, ktorý do istej miery pripomínal útočné vyjadrenia o „*metódach barbarstva*“.⁹¹¹ Zavrhol v ňom dovoz Číňanov a Indov do južnej Afriky a vytkol vláde, že sa mala snažiť využiť skôr domorodcov, po prípade zabezpečiť príchod bielych prisťahovalcov ochotných pracovať na povojnovej obnove krajiny, čo by aj uľahčovalo poangličtenie celej oblasti.⁹¹² Až na záver svojho prejavu vodca liberálov obrátil zbrane aj proti životným podmienkam najatých robotníkov a označil ich za „*veľmi podobné otroctvu*“. Ďalej pokračoval, že kabinetom používaný termín „*zmluvných robotníkov znie bezpochyby lepšie; ale nenechajte nás hrať sa zo slovami a ukážte nám aké veci skutočne sú.*“⁹¹³

Otázka tzv. čínskeho otroctva výrazne pohla verejnou mienkou. Už len expresívnosť slova otroctvo silno pôsobilo v spoločnosti, v ktorej bol tento inštitút

⁹⁰⁷ Pohorie v dnešnej Juhoafrickej republike.

⁹⁰⁸ Blake, R., *The Conservative Party from Peel to Churchill*, London 1974, str. 172.

⁹⁰⁹ Grigg, J., *Lloyd George. The People's Champion*, str. 70.

⁹¹⁰ Rowland, P., c. d., str. 3.

⁹¹¹ Vid' vyššie, str. 175.

⁹¹² Wilson, J., c. d., str. 399.

⁹¹³ Wilson, J., c. d., str. 399.

definitívne zrušený pred viac ako 70 rokmi. Neľudské pracovné podmienky tak dostatočne vyvolali otrasy verejného svedomia, čo Liberálnej strane vyhovovalo a poskytovalo jej ďalšie dôvody na neustále útoky proti unionistickému kabinetu.

Naviac, celá otázka vzbudila až takmer absurdnú fóbiu niektorých kruhov organizovaných robotníkov, že v záujme neustávajúceho tlaku na znižovanie výrobných nákladov sa britský priemysel uchýli k dovozu lacnej pracovnej sily zo zaostalejších častí impéria.⁹¹⁴ To spolu s aktivitami liberálov výrazne komplikovalo unionistické pozície.

Liberálna strana tak v posledných rokoch výrazne posilnila, o čom svedčili i priaznivé výsledky v doplňovacích voľbách. Bolo to markantné aj na vnútrostraníckej úrovni, kde lord Rosebery stratil svoju pozíciu priameho súpera Campbell – Banermana. I keď mal naďalej vplyv na niektorých liberálnych imperialistov na úrovni praktickej politiky sa do popredia postupne dostával H. H. Asquith. Ale aj napriek tomu, že pôsobenie liberálnych imperialistov už nebolo nebezpečenstvom pre celistvosť strany, tak tí stále považovali pozíciu Henryho Campbell – Bannermana za meniteľnú, o čom sa mal sám vodca liberálov presvedčiť na jeseň roku 1905.

Boli presvedčení, že súčasné vedenie nie je pre sformovanie kabinetu vhodné. Ešte aj o viac ako dvadsať rokov neskôr o tom R. B. Haldane vo svojej autobiografii napísal: „*Mysleli sme, že Campbell – Bannerman nie je vhodný na to, aby pre novú pokrokovú silu našiel novú bázu, ktorú potrebovala a vedeli sme, že to je to, ..., s čím naši energickí oponenti ako Chamberlain počítajú. Morley nebol schopný pomôcť, Rosebery sa stiahol z javiska.*“⁹¹⁵

Aktivita troch najagilnejších postáv liberálnych imperialistov - Asquitha, Haldanea a Greya – vyvrcholila začiatkom septembra 1905, keď uzavreli tzv. dohodu z Relugasu. V nej sa zaviazali, že ani jeden z nich nevstúpi do novej liberálnej vlády ak Campbell – Bannerman neprijme *peerstvo* a neodíde do Snemovne lordov, čo v praxi znamenalo jeho odstránenie z Dolnej snemovne, a pokles vplyvu v strane a aj prípadnom liberálnom kabinete. Bol to teda otvorený pokus odstrániť ho z vedenia strany a nahradiť ho pre nich prijateľnejšími ľuďmi. Na poste predsedu Dolnej snemovne mal Campbell – Bannermana príznačne nahradiť práve Asquith. Okrem

⁹¹⁴ Blake, R., c. d., str. 173.

⁹¹⁵ Haldane, R. B., c. d., str. 158.

toho boli vyslovené aj požiadavky na ďalšie konkrétne kabinetné posty. Asquith žiadal ešte aj ministerstvo financií, Grey ministerstvo zahraničia a Haldane úrad lorda kancelára.⁹¹⁶ Všetci traja si však boli vedomí, že potrebujú širšiu podporu. Podujal sa ju získať Haldane, ktorý sa snažil komunikovať prostredníctvom kráľovho sekretára lorda Knolleyho so samotným Eduardom VII. Ten im však, navzdory istým sympatiám k liberálnym imperialistom, nevyjadril žiadnu konkrétnu podporu. Jedným z dôvodov bolo i akési zblíženie kráľa s lídrom liberálov počas dovolenky, ktorú spolu náhodou trávili v Mariánskych Láznach.⁹¹⁷

Campbell – Bannerman sa však o dohode z Relugasu dozvedel a v následnom rozhovore so samotným Asquithom jasne odmietol jej hlavný bod, teda odchod do Snemovne lordov. Pristúpil však na požiadavky zmluvy týkajúce sa obsadenia postov, i keď v prípade Edwarda Greya so zaváhaním, pretože ministerstvo zahraničia mal predbežne rezervované pre lorda Elgina. Toho však nakoniec presunul na ministerstvo kolónií.⁹¹⁸ Zdalo sa, že situácia sa upokojila.

Nikto z Liberálnej strany v tejto dobe ešte netušil, že doslova pred dverami je čas, kedy po viac ako desiatich rokoch vznikne liberálny kabinet a kedy strana konečne vyhrá všeobecné voľby s takou prevahou, že už nebude závislá na írskych ani nijakých iných hlasoch. Celý proces výmeny moci medzi unionistami a liberálmi mal dve hlavné línie.

Prvou bola stále komplikovanejšia Balfourova pozícia v kabinete. Ešte v druhej polovici júla 1905 utrpel kabinet porážku v otázke írskych výdajov. Už vtedy volal Michael Hicks Beach po rezignácii kabinetu, no Balfour to zatiaľ odmietol.⁹¹⁹ Jeho problémy boli však čoraz väčšie, a to najmä v otázke Chamberlainovej reformy a premiérovej snahy o uzmierenie bývalého ministra kolónií a jeho oponentov. Dostalo sa to tak ďaleko, že sám Balfour na stretnutí kabinetu 24. novembra prezentoval nutnosť rezignácie kabinetu. Ale jediný, kto jeho iniciatívu privítal bol markíz Lansdowne a aj preto kabinet takýto postup zatiaľ neschválil.⁹²⁰

⁹¹⁶ Wilson, J., c. d., str. 427.

⁹¹⁷ Haldane, R. B., c. d., str. 159.

⁹¹⁸ Jenkins, R., c. d., str. 162 – 164.

⁹¹⁹ Mackay, R. F., c. d., str. 212.

⁹²⁰ Rowland, P., c. d., str. 7.

Je akousi iróniou dejín, že druhá línia sa týkala Írska a postoja liberálov k nemu, teda otázky, na ktorej si za posledných dvadsať rokov Liberálna strana dva krát vylámala zuby a ktorej pohár horkosti musela vypiť až do úplného dna. Dvadsiateho tretieho novembra 1905 Campbell – Bannerman predniesol vo svojom domovskom volebnom obvode v Stirlingu prejav, v ktorom sa nevzdával zásad írskej politiky ako ich formuloval svojou samosprávou ešte Gladstone pred temer dvadsiatimi rokmi. Povedal, že chce dať: „*účinné riadenie írskych záležitostí do rúk reprezentatívneho írskeho orgánu*“.⁹²¹ Uvedomoval si však nezmyselnosť a hlavne beznádejnosť silového pretlačania tak politicky i spoločensky citlivého zákona a deklaroval skôr pomalé a postupné smerovanie k jeho presadeniu,⁹²² čo dostalo názov politika kroku za krokom (*step by step policy*).

Reakcia na seba nedala dlho čakať. Už o dva dni na to vystúpil v Bodmine lord Rosebery a kritizoval stanovisko lídra Liberálnej strany. Odmietal návrat k otázke írskej samosprávy, k otázke, ktorá spôsobila liberálom toľko komplikácií a ktorú už od polovice deväťdesiatych rokov považoval za definitívne mŕtvu.⁹²³

Navyše deklaroval, že za takýchto podmienok odmietne prijať akýkoľvek úrad vo vláde, čo v dôsledku znamenalo jeho definitívnu separáciu od strany, ale aj od liberálnych imperialistov. Tí totiž na jeho prejav reagovali rozladene. Roseberyho reč však pravdepodobne výrazne ovplyvnila Balfourove rozhodnutie rezignovať, pretože sa asi domnieval, že jeho politickí oponenti sú opäť rozhádaní a roztriešení na koncepcii riešenia írskej otázky.⁹²⁴ Neušil však, že v tomto prípade je Roseberyho volanie skutočne osamoteným výkrikom do tmy.

Rezignácia totiž znamenala iba odstúpenie starého unionistického kabinetu, po ktorom muselo nasledovať sformovanie novej vlády. Balfour však dúfal, že kvôli nezhodám sa to liberálom nepodarí, a ak predsa tak, že sa pre spory dokážu pred verejnosťou tak politicky zdiskreditovať, že víťazstvo vo vyhlásených všeobecných voľbách nakoniec padne do rúk unionistom. Tí sa potom nielen udržia pri moci, ale získajú i tak potrebný podnet pre rekonštrukciu vlády a konsolidáciu vlastných síl.⁹²⁵

⁹²¹ Tamtiež, str. 6

⁹²² Mackay, R. F., c. d., str. 224.

⁹²³ Cook, C., A Short History of the Liberal Party, London 1976, str. 38.

⁹²⁴ Jenkins, R., c. d., str. 165.

⁹²⁵ Rowland, P., c. d., str. 7 – 8.

Unionistický kabinet podal demisiu 3. decembra 1905. Na druhý deň pozval kráľ Eduard VII. Campbell – Bannermana aby ho poveril zostavením vlády. Ten sa napriek výstrahám parlamentného sekretára Herberta Gladstonea⁹²⁶ zhostil úlohy takmer okamžite, no bol prekvapený, keď Edward Grey a Richard B. Haldane odmietli vstúpiť do kabinetu, pokiaľ bude vodca liberálov v Dolnej snemovni. Práve táto požiadavka bola základným bodom dohody z Relugasu a lídra strany skutočne zaskočila. Predpokladal totiž, že po rozhovoroch s Asquithom z jesene 1905 je celá záležitosť už definitívne vyriešená.

Pre ich zanovitý postoj sa nakoniec rozhodol vôbec ich nepovolať do vlády a miesto ministra zahraničia ponúkol lordovi Cromerovi, vtedajšiemu prokonzulovi v Egypte. Ten však úrad kvôli svojmu zdravotnému stavu neprijal. V tejto chvíli zasiahol Asquith, ktorý sa bál, že v novom kabinete ostane bez podpory svojich kolegov v izolácii. Nakoniec sa mu podarilo presvedčiť Haldanea, aby korigoval svoj postoj a prijal miesto vo vláde. Campbell – Bannerman mu následne v osobnom rozhovore ponúkol post ministra vojny. Hneď ako sa Grey od Haldanea dozvedel o zmene situácie i on prijal ešte stále aktuálny a prázdny post ministra zahraničia.

Z celej komplikovanej situácie vyšiel Campbell – Bannerman víťazne a s nepopierateľne posilnenou autoritou. Bol skutočným víťazom, pretože účastníci dohody z Relugasu nakoniec zo strachu pred vlastnou izoláciou a stratou pozície museli prijať jeho základnú podmienku, a to, že v žiadnom prípade neodíde do Snemovne lordov. Stal sa skutočným vodcom strany, tentoraz už s neotrasiteľným postavením.

Nový liberálny kabinet v sebe naplno odrážal ako zmenu, ktorou prešla Liberálna strana počas predošlých dvadsiatich rokov zrejmu v príklone sa k novému liberalizmu, tak i fakt, že liberáli nevládli krajine už dlhých desať rokov. Aj preto iba sedem jeho členov malo skúsenosť z nejakej predošlej vlády: Campbell – Bannerman, Asquith, Grey, Morley, Birrell, Bryce a lord Ripon. Ostatní boli na tomto poli úplní nováčikovia. Čo však bolo podstatné v jeho zložení boli primerane zastúpené všetky zložky strany, ktoré v poslednej dobe ovplyvňovali jej vývoj. Gladstoniánsku tradíciu zastupovali na poste lorda strážcu pečate markíz Ripon, John Morley ako minister pre

⁹²⁶ Cook, C., c. d., str. 38.

Indiu, James Bryce ako minister pre Írsko a lord Tweedmouth ako prvý lord Admirality. Nových liberálov a radikálov zas Lloyd George na poste prezidenta obchodnej rady, John Burns ako prezident rady pre miestnu vládu, Herbert Gladstone ako minister vnútra ale i ľudia ako Herbert Samuel, Reginald McKenna, či Walter Runciman. A nakoniec Liberálnych imperialistov, ktorých okrem členov zmluvy z Relugasu reprezentovali i Sidney Buxton a zať lorda Roseberyho – lord Crewe.⁹²⁷

Sám Rosebery, ktorý spôsobil Campbell – Bannermanovi toľko problémov ostal pevne stáť na svojom stanovisku, ktoré vyslovil v Bodmine a nestal sa členom vlády. Napriek tomu dostal tento kabinet prezývku „*vláda všetkých talentov*“.⁹²⁸

Nový premiér prvý krát vystúpil na verejnosť už 21. decembra 1905 v Albert Hall. Vo svojom prejave kritizoval predošlú vládu za chyby v posledných troch rokoch stelesnené v colnej reforme, školskom zákone a licenčnom zákone. Zároveň predniesol akúsi líniu reformného úsilia nového kabinetu. V prvom rade rezonovala obrana voľného obchodu, následne zastavenie prílevu čínskych robotníkov do južnej Afriky, ale i reformné úsilie v oblasti odborových organizácií a daní. Zároveň opakoval deklaráciu o postupnom smerovaní k írskemu samospráve, no naznačil, že kurz zahraničnej politiky sa nebude výrazne meniť,⁹²⁹ čím upokojil hlavne liberálnych imperialistov oddaných Roseberyho myšlienke nadstraníckej kontinuity v tejto oblasti. Mitingu sa zúčastnil 9 tisícový dav, ktorí jednu chvíľu volal veľavravné „*nikdy viac Joe*“.⁹³⁰ Bol to skutočne veľký predvolebný úspech. A nebol jediný. Celá predvolebná kampaň sa nakoniec niesla v znamení kabinetných prešľapov posledných rokov a v neustále sa opakujúcich urgenciách o nevyhnutnosti sociálnych reforiem a odporu voči colnej reforme.

Všeobecné voľby začali 12. januára 1906 v Ipswichi; pre liberálov to bol úspech. Toto mesto doteraz zastupovali v parlamente jeden unionista a jeden liberál. Teraz však oba parlamentné kreslá získala Liberálna strana. Na druhý deň prebehli voľby v ďalších desiatich obvodoch. Unionisti na vlastné prekvapenie uspeli iba

⁹²⁷ Douglas, R., c. d., str. 33.

⁹²⁸ Rowland, P., c. d., str. 21.

⁹²⁹ Briggs, A., c. d., str. 71.

⁹³⁰ Havighurst, A. F., c. d., str. 72.

v štyroch z nich.⁹³¹ Dokonca i samotný Balfour prehral svoje kreslo vo východnom Manchestri, ktorý zastupoval už 20 rokov v súboji s mladým radikálom.⁹³²

Konečný výsledok po niečo vyše dvoch týždňoch trvania volieb hovoril za všetko. Na jednej strane to bola najhoršia porážka Konzervatívnej strany od roku 1832 a na druhej až ohromujúce víťazstvo dvadsať rokov sa trápiačich liberálov. Jednotlivé oblasti v porovnaní s predošlými „khaki voľbami“ hlásili až neuveriteľné výsledky. V Londýne si liberáli v spolupráci s robotníkmi polepšili z 8 na neuveriteľných 40 kresiel z celkového počtu 59 mandátov. Wales hlásil obsadenie všetkých obvodov liberálmi, Škótsko zas 25 z celkového počtu 31. Prvýkrát po roku 1886 získali liberáli viac ako 50 % Anglicka.⁹³³ Jedinými baštami unionizmu tak ostali iba Ulster, Manchester, Liverpool, univerzity a juhovýchodné Anglicko. Nebolo to však všetko, pretože až šesť členov predošlej vlády stratilo svoj mandát.⁹³⁴

Po premietnutí výsledkov do Dolnej snemovne situácia vyzerala následne: Konzervatívna strana získala iba 132 kresiel a bola podporovaná ďalšími len dvadsiatimi piatimi liberálnymi unionistami. Na opačnej strane politického spektra stála veľmi silná koalícia. Liberálna strana zvíťazila až v 377 obvodoch a bola podporovaná osemdesiatimi troma írskymi poslancami a päťdesiatimi troma zástupcami robotníkov.⁹³⁵ Dá sa povedať, že práve tí získali pomerne jasnú podporu pretože z päťdesiatich obvodov, kde sa angažoval LRC uspel až v dvadsiatich deviatich. Okrem toho zvyšných dvadsať štyri zástupcov robotníkov bolo do parlamentu zvolených ako tzv. Lib-Lab poslancov a poslancov, ktorých dokázali presadiť odbory, ktoré zatiaľ neboli členmi LRC.⁹³⁶

Jednoznačná väčšina až 357 kresiel bola na strane liberálov. Čo však bolo oveľa dôležitejšie, samotná Liberálna strana už nebola závislá na cudzích hlasoch, ani írskych a ani robotníckych. Po prvýkrát od roku 1886 sa strana z tejto pozície stala skutočne suverénnou a nevydierateľnou. To nakoniec viedlo ku konštruktívnej liberálnej politike, pričom obavy o prípadnú dostatočnú podporu jednotlivých

⁹³¹ Douglas, R., c. d., str. 34.

⁹³² Mackay, R. F., c. d., str. 227.

⁹³³ Briggs, A., c. d., str. 75.

⁹³⁴ Douglas, R., c. d., str. 34.

⁹³⁵ Rowland, P., c. d., str. 18.

⁹³⁶ Briggs, A., c. d., str. 75 – 76.

konkrétnych návrhov sa stali bezpredmetnými. Okrem tejto výhody tu bola i ďalšia. Snemovňa lordov dostala od verejnosti prvý jasný signál o zmenách, ktoré sa v spoločnosti udiali. K unionizmu a konzervativizmu viac sa prikláňajúci lordi si odrazu nemohli dovoliť zamietat' návrhy liberálnych zákonov tak jednoznačne ako to robili v rokoch 1892 – 1895. Koniec koncov práve, konflikt s liberálnou Dolnou snemovňou bude mať pre nich o pár rokov fatálne následky.

Liberálna strana tak po rokoch hádok nad írskou samosprávou, Newcastelským programom, koncepciou zahraničnej a koloniálnej politiky ale aj nad Búrskou vojnou našla spoločnú reč. Dvadsať rokov sporov a hádok, počas ktorých neustále hrozil ďalší a ďalší rozkol, či dokonca secesia nejakej skupiny od strany bolo preč. Nadobudnutá jednota sa však nezískavala ľahko a jednoznačne k nej nechcene pomohli aj sami unionisti svojou politikou v rokoch 1902 – 1905. Liberálom totiž poskytli priestor, v rámci ktorého mohli na kabinet tvrdo útočiť a vymedzovať sa ku konkrétnym návrhom. Tento proces sčasti začal už v spoločnom odpore pro-Búrov a umierneného stredú strany proti „*metódam barbarstva*“. Zjednocovací proces následne pokračoval v celostraníckom odpore proti návrhom školského zákona, licenčného zákona, no najmä proti Chamberlainovej colnej reforme a tzv. čínskemu otroctvu. No okrem tohto negativisticky pojatého prúdu sceľovania strany sa po dlhšej dobe objavili i konštruktívne prvky, ktoré boli akýmsi zárodkom nového liberálneho programu. Jeho nosnou konštrukciou boli nový liberalizmu a z časti i „národná efektivita“, ktoré prerazili na začiatku 20. storočia a vytvorili tak zjednocujúcu kreatívnu platformu pre Liberálnu stranu. Víťaznými voľbami na začiatku roku 1906 sa teda dokončil turbolentný proces prerodu tradičnej viktoriánskej, tak trochu elitárskej, strany na novú, modernú, doľava orientovanú stranu 20. storočia.

Hlboká kríza trvajúca od roku 1886 pominula, no nechala za sebou nezmazateľné stopy a rany, ktorých dopady budú mať ešte katastrofálne následky. Prerod totiž prišiel neskoro. Zdržanie vytvorené tvrdohlavým, dokonca bezhlavým lipnutím na riešení írskej otázky trvajúcim až do polovice deväťdesiatych rokov 19. storočia, po ktorom nasledovalo obdobie chaosu a frakčného roztrieštenia sa pre Liberálnu stranu stalo osudným.

Nový liberalizmus existujúci od počiatku posledného desaťročia 19. storočia síce vznikol na výzvy stále hlasnejšie ozývajúceho sa robotníckeho hnutia, ale presadil sa príliš neskoro. Strana totiž nedokázala zabrániť, aby sa na parlamentnej úrovni postupne sformovala nová politická sila – *Labour Party*. Tá oficiálne vznikla z LRC tesne po voľbách roku 1906 a zatiaľ bola slabá, no netrvalo dlho a vystriedala liberálov na mieste hlavného parlamentného oponenta *toryov*.

Liberálnu stranu tak čakala síce zlatá, no i posledná kapitola jej existencie ako samostatnej parlamentnej strany. Nakoniec, v roku 1915 bol posledný liberálny kabinet nahradený vládou národnej koalície v čele s Lloydom Georgeom, ktorá mala pretrvať až do roku 1922. O dva roky neskôr vznikla pod vedením Ramseya MacDonalda prvá *labouristická* vláda. Katastrofa sa definitívne dokonala v roku 1931, keď sa liberáli príznačne rozštiepili na otázke voľného obchodu. Éra suverénnej Liberálnej strany v britskom parlamente nadobro skončila.

Záver

Roky 1886 – 1906 boli pre existenciu Liberálnej strany zásadným obdobím. Táto etapa vnútrostraníckej krízy bola poznačená nielen politickými, ale hlbokými osobnými spormi medzi kolegami. Práve ony boli koniec koncov jedným z dôvodov tak dlhého trvania vnútorného napätia a nedorozumení.

Prvé náznaky pre liberálov katastrofických rokov prelomu 19. a 20. storočia sa ukazovali už v prvej polovici osemdesiatych rokov v konfliktoch medzi *whigmí* a radikálmi, ktoré ukazovali dokonca ideologickú nejednotnosť strany. Liberálom sa nakoniec osudnou stala írsky otázka, ktorá ich rozdelila a Gladstoneove zaryté a bezhlavé trvanie na jej prioritnom riešení trvajúce až do jeho rezignácie z postu predsedu vlády na jar 1894.

Následná programová nemohúcnosť, frakčná roztrieštenosť, rozhádzanosť a osobná nevraživosť liberálov sprevádzaná stratou autority rýchlo sa meniacich predsedov dovedla Liberálnu stranu do stavu skutočného chaosu. Ten vrcholil v druhej polovici deväťdesiatych rokov 19. storočia rezignáciami lorda Roseberyho a sira Williama Vernona Harcourta a vyše dvojmesačným obdobím

na prelome rokov 1898 a 1899, v ktorom liberáli nemali ani oficiálneho ani faktického lídra.

Situácia sa začala upokojovať až s príchodom sira Henryho Campbell – Bannermana, i keď spočiatku i jeho pozícia bola viac ako neistá a neraz sa zdalo, hlavne v konflikte s Roseberym v otázke Búrskkej vojny, že už-už padne i on. Nakoniec však liberáli dokázali prekonať svoje existenčné spory a vďaka odporu proti politike unionistického Balfourovho kabinetu v rokoch 1902 - 1905 dokázali konsolidovať svoje rady.

Tento vsutku turbolentný vývoj bol však výrazne poznamenaný prebiehajúcou generačnou výmenou a procesom zmeny koncepcie liberálnej politiky tvoriacej základ prerodu viktoriánskej Liberálnej strany na doľava orientovanú modernú politickú stranu 20. storočia. Akýmsi prvým i keď ešte nejednoznačným a nechceným krokom v tomto smere bol odchod *whigov* z Liberálnej strany pre navrhované riešenie írskkej otázky a jej následná radikalizácia, ktorá sa jednoznačne prejavila v znení Newcastelského programu, ktoré na posledných miestach obsahovalo i niektoré veľmi umiernené požiadavky po sociálnej reforme.

Deväťdesiate roky boli práve pre túto zmenu zásadným obdobím. I napriek vnútrostraníckej rozdrobenosti sa aj vďaka neustále pokračujúcej generačnej výmene, ale aj pre napätú spoločenskú situáciu začali pomaly uplatňovať nové ideologické koncepty vo forme nového liberalizmu a požiadavkami po národnej efektívite. Podarilo sa im naplno preraziť začiatkom 20. storočia, kedy vytvorili spoločnú kompromisnú a konštruktívnu platformu pre zjednotenie vnútorne rozhádanej strany.

Okrem toho nové zameranie strany sa stalo i efektívnym opozičným programom, ktorý dokázal osloviť voličov už unavených s takmer nepretržitých dvadsiatich rokov existencie unionistických kabinetov.

Celé toto obdobie komplikovanej existencie Liberálnej strany sa však dá vidieť nielen ako éra neustávajúcich konfliktov medzi jej členmi, ale aj ako zmena konceptu jej politiky. Zmena, ktorá v konečnom dôsledku znamenala posun od viktoriánskej a gladstoniánskej Liberálnej strany posadnutej

individualizmom a troma základnými princípmi - mierom, znížovaním výdajov, politickou reformou – k modernej politickej strane, kde sa síce nestratil dôraz na individualizmus, no kde svoje miesto našla i sociálna reforma ako nevyhnutný prostriedok pri hľadaní národnej efektivity a obrany národného záujmu pred domácimi i zahraničnými nebezpečenstvami. Strana tak zaznamenala zrejmy posun vlastnej ideológie k štátnej intervencii aj v sociálnych otázkach krajiny, čo bolo v dobe Gladstoneovho predsedníctva niečím nemysliteľným. Do istej obmedzenej miery to teda znamenalo mierne oslabenie bezvýhradného záujmu o jednotlivca, o jeho práva a slobody a na poprednom mieste sa objavila myšlienka spoločného dobra, národnej perspektívy a národného záujmu.

Tento nový kurz bol v nasledujúcom období skutočne ústrednou témou liberálnej politiky. No napriek jeho istej úspešnosti v rokoch 1906 - 1914 zmena prišla príliš neskoro a nezabránila tak sformovaniu novej politickej sily – *Labouristickej* strany. Vnútorne konflikty totiž znamenali oficiálny nezáujem liberálov o potreby a požiadavky robotníkov, ktorí po rokoch 1884 a 1885 patrili z veľkej časti k novému elektorátu. Zdržanie spôsobené Gladstoneovým tvrdohlavým presadzovaním riešenia írskej otázky, ale aj fragmentáciou liberálov a spormi o smerovanie zahraničnej a koloniálnej politiky, ktoré zatlačali do úzadia nevyhnutnosť sociálnych reforiem sa stalo z dlhodobej perspektívy pre stranu osudným.

Liberálna strana nedokázala aktuálne a promptly reagovať na výzvu doby a zabrániť vzniku novej sily. Osudovosť tohto pochybenia sa nakoniec ukázala už roku 1924, keď *Labouristická* strana vystriedala liberálov na mieste suverénneho protivníka *toryov* v britskom parlamente, a potom v roku 1931 keď sa liberáli roztrieštili na tak príznačnej otázke akou bola imperiálna preferencia a voľný obchod. To bol posledný kliniec do ich parlamentnej rakvy. Potom už nikdy viac medzi voličmi nezískali takú podporu, aby mohli pomýšľať na suverénnu a relevantnú pozíciu v britskom parlamente. Nakoniec i preto sa kríza rokov 1886 – 1906 dá považovať za prvý krok k nešťastnému parlamentnému koncu Liberálnej strany.

Použitá literatúra

Vydané pramene, memoáre a dobová literatúra

- Asquith, M., An Autobiography [online]. London c2003 [cit. 2006-02-24]. Dostupné z WWW: <<http://www.gutenberg.org/etext/4321>>.
- Bryce, J. (ed.), Handbook of Home Rule Being Articles on the Irish Question, London 1887 [online]. London c2004 [cit. 2006-02-24]. Dostupné z WWW: <<http://www.gutenberg.org/etext/4518>>.
- Haldane, R. B., An Autobiography, London 1929.
- Hancock, W. D. (ed.), English Historical Documents, 1874 – 1914, Vol. 12 (2), London 1977.
- Howard, C. H. D. (ed.) A Political Memoir 1880 – 1892 by Joseph Chamberlain, London 1953.
- Churchill, W., Mé životní začátky, Praha 1996.
- James, R. R. (ed.), Winston S. Churchill. His Complete Speeches, 1897 – 1963, Vol. 1, 1897 – 1908, London 1973.
 - Magnus, L. (ed.), Aspects of Home Rule. Selected from the Speeches of Arthur James Balfour, London 1912.
 - Matthew, H. C. G. (ed.), The Gladstone Diaries With Cabinet Minutes and Prime-ministerial Correspondence, Vol. 12 - 13, 1887 – 1891, Oxford 1994.
- Morley, J., Recollections, Vol. 1 – 2, London 1917.
- Viscount Grey, Twenty-five Years, 1892 – 1916, London 1925.
- Walling R. A. J., (ed.), The Diaries of John Bright, London 1930.

Syntézy, monografie, zborníky a články

- Amery, J. – Garvin, J. L., The Life of Joseph Chamberlain. Vol. 2 – 4, London 1933 – 1953.
- Auld, J. W., The Liberal pro-Boers, in: The Journal of British Studies, Vol. 14, No. 2. (máj 1975), str. 78 – 101.

- Bernstein, G. L., Sir Henry Campbell – Bannerman and the Liberal Imperialists, in: *The Journal of British Studies*, Vol. 23., No. 1. (jeseň 1983), str. 105 – 124.
- Bigham, C., *The Prime Ministers of Great Britain, 1721 – 1921*, London 1922.
- Blease, W. L., *The Short History of English Liberalism*, London 1921.
- Blake, R., *The Conservative Party From Peel to Churchill*, London 1972.
- Brown, J., Attercliffe, 1894: How One Local Liberal Party Failed to Meet Challenge of Labour, in: *The Journal of British Studies*, Vol. 14, No. 2 (máj 1975), str. 48 – 77.
- Cain, P. J. – Hopkins A.G., *British Imperialism 1688 – 2000*, London 2002.
- Cook, C., *A Short History of the Liberal Party*, London 1976.
- Douglas, R., *The History of the Liberal Party, 1895 – 1970*, London 1971.
- Emy, H. V., *Liberals, Radicals and Social Politics, 1892 – 1914*, Cambridge 1973.
- Emy, H. V., The Impact of Financial Policy on English Party Politics Before 1914, in: *The Historical Journal*, Vol. 15, No. 1 (marec 1972), str. 103 – 131.
- Ensor, R. C. K., *England 1870 – 1914*, Oxford 1949.
 - Fahey, D. M., Temperance and the Liberal Party – Lord Peel’s Report 1899, in: *The Journal of British Studies*, Vol. 10, No. 2, (máj 1971), str. 132 – 159.
- Feuchtwanger, E. J., *Gladstone*, London 1989.
 - Forster, R. F., *Lord Randolph Churchill. A Political Life*, Oxford 1981.
- Fraser, P., The Liberal Unionist Alliance: Chamberlain, Hartington and the Conservatives, in: *English Historical Review*, Vol. 77, No 302. (január 1962), str. 53 – 78.
- Fyfe, H., *The British Liberal Party. An Historical Sketch*, London 1928.
 - Gallagher, J. – Robinson, R., *Africa and the Victorians. The Climax of the Imperialism in Dark Continent*, New York 1961.
- Gash, N., The Social and Political Background of the Three British Nineteenth Century Reform Acts, in: Birke, A. M. – Kluxen, K. (ed.), *British and German Parliamentarism*, London 1985, str. 57 – 66.
 - Gardiner, A. G., *The Life of Sir William Harcourt*, Vol. 2, London 1923.
- Gourvish, T. R. – O’Day, A. (ed.), *Later Victorian Britain 1867 – 1900*, London 1989.

- Grigg, J., Lloyd George. *The People's Champion, 1902 – 1911*, London 2002.
 - Grigg, J., *The Young Lloyd George*, London 1990.
- Hachey, T. E., *Britain and Irish Separatism. From Fenians to the Free State 1867 – 1922*, Chicago 1977.
 - Hamer, D. A., *The Irish Question and Liberal Politics, 1886 – 1894*, in: *The Historical Journal*, Vol. 12., No. 3 (1969), str. 511 – 532.
 - Hammer, D. A., *John Morley*, Oxford 1968.
- Hamer, D. A., *Liberal Politics in the Age of Gladstone and Rosebery. A Study in Leadership and Policy*, Oxford 1972.
- Havighurst, A. F., *Britain in Transition*, Chicago 1985.
 - Havinden, M. – Meredith, D., *Colonialism and Development. Britain and its Tropical Colonies, 1850 – 1960*, London 1993.
- Havránek, Z., *Irská otázka v politice liberální strany v letech 1868 – 1886*, diplomová práce FF UK, 1992.
- Hawkins, A., „Parliamentary Government“ and Victorian Political Parties, c.1830 – c.1880,
 - in: *The English Historical Review*, Vol. 104, No 412. (júl 1989), str. 638 – 639.
- Heuston, R. F. V., *Lives of the Lord Chancellors, 1885 – 1940*, Oxford 1964.
- Hibbert, Ch., *Edward VII. A Portrait*, London 1976.
- Howard, C. H. D., *Joseph Chamberlain and „Unauthorised Programme“*, in: *English Historical Review*, Vol. 65, No. 257 (október 1950), str. 477 – 491.
- Howarth, J., *The Liberal Revival in Northamptonshire, 1880 – 1895: A Case Study in Late Nineteenth Century Elections*, in: *The Historical Journal*, Vol. 12., No. 1 (1969), str. 78 – 118.
 - Churchill, W. S., *Lord Randolph Churchill*, London 1905.
 - Jacobson, P. D., *Rosebery and Liberal Imperialism, 1899 – 1903*, in: *The Journal of British Studies*, Vol. 13, No. 1. (november 1973), str. 83 – 107.
- Jalland, P., *The Liberals and Ireland. The Ulster Question in British Politics to 1914*, London 1993.
- Jay, R., *Joseph Chamberlain. A Political Study*, Oxford 1981.

- Jenkins, R., Asquith, London 1964.
- Jenkins, R., Gladstone, Praha 2000.
- Judd, D., Vzestup a pád britského impéria, Praha 1999.
- Keane, P., An English County and Education: Somerset, 1889 – 1902, in: The English Historical Journal, Vol. 88., No. 347 (apríl 1973), str. 286 – 311.
- Kee, R., A Green Flag. A History of Irish Nationalism, London 1972.
 - Koss, S. E., Morley in the Middle, in: The English Historical Review, Vol. 82, No. 324 (júl 1967), str. 553 – 561.
- Koss, S. E., Asquith, London 1976.
- Křivský, P., - Skřivan, A., Století odchází, Praha 1982.
- Lorenzo, D. J., Gladstone, Religious Freedom and Practical Reasoning, in: History of Political Thought, Vol. 26, No 1. (január 2005), str. 90 – 119.
- Lowell, A. L., The Government of England, Vol. 1., 2., New York 1918.
 - Lynch, P., The Liberal Party in Rural England 1885 – 1910. Radicalism and Community, Oxford 2003.
 - Lyons, F. S. L., The Fall of Parnell, London 1960.
- Lyons, F. S. L., Ireland Since the Famine, New York 1971.
 - Lyons, F. S. L., Charles Stewart Parnell, London 1977.
 - Lyons, F. S. L., The Political Ideas of Parnell, in: The Historical Journal, Vol. 16., No.4. (december 1973), str. 749 – 775.
 - Mackintosh, A., From Gladstone to Lloyd George. Parliament in Peace and War, London 1921.
 - Mackay, R. F., Balfour. Intellectual Statesman, Oxford 1985.
- Magnus, P., Gladstone. A Biography, New York 1954.
- Matthew, H. C. G., Gladstone 1809 – 1898, Oxford 1997.
- Matthew, H. C. G., The Liberal Imperialists. The Ideas and Politics of post-Gladstonian Élite, Oxford 1973.
 - McBriar, A. M., Fabian Socialism and English Politics, 1884 – 1918, Cambridge 1962.

- McCallum, R. B., *The Liberal Party from Earl Grey to Asquith*, London 1963.
- McGill, B., *Francis Schnadhorst and Liberal Party Organisation*, in: *The Journal of Modern History*, Vol. 34, No. 1. (marec 1962), str. 19 – 39.
- Morley, J., *The Life of William Ewart Gladstone*, Vol. 3, London 1912.
- Morris, A. J. A. (ed.), *Edwardian Radicalism, 1900 – 1914. Some Aspects of British Radicalism*, London 1974.
- Nerad, F., *Velká Británie a Búrske státy. Příspěvek ke studiu politiky v jižní Africe na sklonku viktoriánské éry. Rigorózná práce na FF UK v Praze 2004.*
- Nowell – Smith, S. (ed.), *Edwardian England, 1901 – 1914*, London 1964.
 - O'Connor, J., *History of Ireland, 1798 – 1924*, Vol. 1., London 1925.
 - O'Day, A., *Irish Home Rule, 1867 – 1921*, Manchester 1998.
- Opatrný, J., *Průplav dvou oceánů*, Praha 1979.
- Partridge, M., *Gladstone*, London 2003.
 - Pelling, H., *A History of British Trade Unionism*, Middlesex, 1976.
 - Pelling, H., *Popular Society in Late Victorian Britain*, London 1968.
 - Perin, H., *Individualism versus Colectivism in Nineteenth-century Britain: A False Antithesis*, in: *The Journal of British Studies*, Vol. 17, No. 1. (jeseň 1977), str. 105 – 118.
 - Phillips, G. D., *The Whig Lords and Liberalism, 1886 – 1893*, in: *The Historical Journal*, Vol. 24, No. 1 (marec 1981), str. 167 – 173.
- Pilát, J., *Benjamin Disraeli*, Praha 1967.
 - Ponting C., *Churchill*, Praha 1997.
 - Powell, D., *The New Liberalism and the Rise of Labor, 1886 – 1906*, in: *The Historical Journal*, Vol. 29, No. 2 (jún 1986), str. 369 – 393.
 - Powell, J. E., *Kilmainham – The Treaty That Never Was*, in: *The Historical Journal*, Vol. 21, No. 4 (Dec., 1978), str. 949 – 959.
 - Ricci, D. M., *Fabian Socialism: A Theory of Rent as Exploitation*, in: *The Journal of British Studies*, Vol. 9., No. 1. (november 1969), str. 105 – 121.

- Rowland, P., *The Last Liberal Governments: The Promised Land, 1905 – 1910*, London 1968.
- Schmidt, K., *Gladstone und die irische Frage im Jahre 1886*, Bleicherode am Harz 1936.
- Searle, G. R., *The Liberal Party. Triumph and Disintegration, 1886 – 1929*, London 1992.
 - Stansky, P., *Ambitions and Strategies. The Struggle for the Leadership of the Liberal Party in the 1890s*, Oxford 1964.
 - Stewart, R., *Party and Politics, 1830 – 1852*, London 1989.
 - Taylor, G. P., *Cecil Rhodes and the Second Home Rule Bill*, in: *The Historical Journal*, Vol. 14, No. 4 (december 1871), str. 771 – 781.
 - Turner – Samuels, M., *British Trade Unions*, London 1933.
- Vaughan, W. E. (ed.), *A New History of Ireland, Vol. 6, Ireland Under the Union II, 1870 – 1914*, Oxford 1996.
- Weinroth, H. S., *The British Radicals and the Balance of Power, 1902 – 1914*, in: *The Historical Journal*, Vol. 13, No. 4 (december 1970), str. 653 – 682.
- Wellhofer, E. S., *Democracy, Capitalism and Empire in Late Victorian Britain 1885 – 1910*, Basingstoke 1996.
- Wellhofer, E. S., „Two Nations“: *Class and Periphery in Late Victorian Britain, 1885 – 1910*, in: *The American Political Science Review*, Vol. 79., No. 4. (december 1985), str. 977 – 993.
- Westermann, S., *Lloyd George und die irische Frage*, Hamburg 2000.
- Wilson, J., *A Life of Sir Henry Campbell-Bannerman*, London 1973.
- Winstanley, M. *Gladstone and the Liberal Party*, London 1992.
- Wood, A., *Great Britain, 1900 – 1965*, London 1978.
- Zebel, S. H., *Joseph Chamberlain and the Genesis of Tariff Reform*, in: *The Journal of British Studies*, Vol. 7, No. 1. (november 1967), str. 131 – 157.